

Юрій Винничук

ТАНГО СМЕРТІ

CF FOLIO

В^{Юрій}*инничук*

ТАНГО СМЕРТІ

Роман

Харків
«Фоліо»
2012

ББК 84(4 УКР)6
В 48

Літературні редактори
Данута Мазурик і Мирослава Баліцька

Художник-оформлювач
О. М. Іванова

Винничук Ю. П.

В 48 Танго смерті: роман / Ю. П. Винничук; худож.-оформлювач
О. М. Іванова. — Харків: Фоліо, 2012. — 379 с.
ISBN 978-966-03-6055-6.

Юрій Винничук (нар. 1952 р.) — відомий український письменник, поет, драматург, літературний діяч. Живе і працює у Львові. У видавництві «Фоліо» 2012 року вийшов друком його роман російською «Весенние игры в осенних садах».

Події у новому романі Юрія Винничука «Танго смерті» розгортаються у двох сюжетних зрізах. У довоєнному Львові і під час Другої світової четверо друзів — українець, поляк, німець і єврей, батьки яких були бійцями армії УНР і загинули у 1921 році під Базаром, — переживають різноманітні пригоди, закохуються, воюють, але за будь-яких катаклізмів не зраджують своєї дружби.

Паралельно у наші дні відбуваються інші події з іншими героями. І не лише у Львові, але й у Туреччині. Проте яким чином обидві сюжетні лінії зійдуться до купи, довідаєтеся у несподіваному фіналі.

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-6055-6

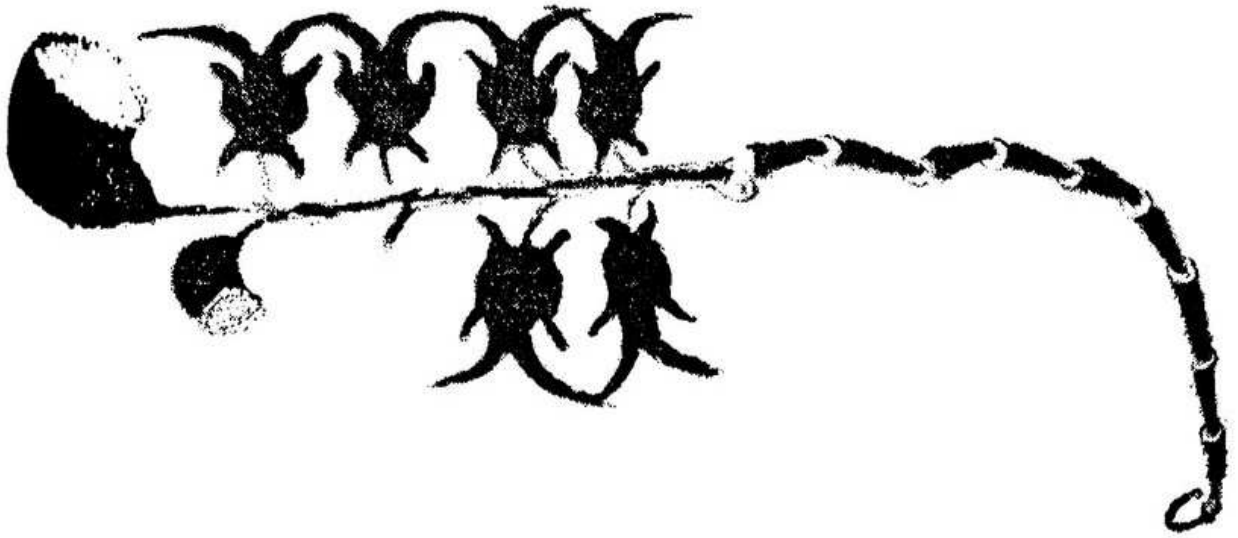
© Ю. П. Винничук, 2012
© О. М. Іванова, художнє оформлення, 2012

Присвячую Євгенові Наконечному (1931—2006) — авторові книг «Украдене ім'я» та «Шоа у Львові», доброму духові Наукової бібліотеки імені В. Стефаника, який багато разів наполегливо, але делікатно, схиляв мене до цієї теми, пропонуючи різноманітну літературу та ділячись особистими спогадами.

Там нагорі падає сніг, каркають ворони, тріщать дерева від морозу, а десь далеко порипує сніг під чоботами убивць. Їхнє наближення відчувається в усьому — ось десь із далини чути загрозливий гавкіт собак, не схожий на гавкіт сільських псів, гавкіт наростає, наростає, натомість ворони з голосним карканням зриваються у повітря і розлітаються. Четверо молодих чоловіків сидять у схроні, прислухаються до гавкоту, потім, перезирнувшись, палять якісь папери, з продухвини виповзає дим. Відтак вони перевдягаються у чисті сорочки і моляться. Моляться не разом, а кожен окремо, і молитви їхні різними мовами. Троє сідають довкола маленького дощаного столика, на його темній вигладженій стільниці лежить в'язанка гранат, руки усіх трьох влягаються поруч. Вони мовчки чекають. Страху нема в їхніх очах. Кожен думає про своє.

Четвертий бере в руки скрипку, стає біля них і прислухається. Собачий гавкіт лунає вже над головою, вогонь у криївці догорає, іскорки перебігають по спалених документах і щезають. А нагорі уже чути команду і вимогу здатися. Чоловіки не реагують, їхні очі приковані до гранат. Вони здригаються лише тоді, коли чують розпачливі жіночі голоси, що волають до них, закликають їх, благають. Голоси ці видушують з їхніх очей сльози, але вони не будуть здаватися, вони добре знають, що їх чекає.

Рука зі смичком торкається скрипки, і лунає мелодія танга. Тепер гавкіт собак і людські голоси змушені прориватися крізь цю мелодію, та не тільки крізь мелодію, але й крізь спів — четверо чоловіків співають щось тихо-тихо. А потім рука одного з них тягнеться до в'язанки гранат...

1

Замолоду ми всі є ніким, навіть найбільші генії, чиї кар'єра і визнання попереду, приходять у цей світ не надто пристосованими до життя, тому й не дивно, що одружившись, наражаємо себе на неабиякі випробування, які рідко завершуються щасливо, а частіше все ж таки розлученням. Саме в таку пастку й потрапив молодий Мирко Ярош, одружившись на теплій і солодкій Ромі після закінчення університету. Він читав їй вірші прекрасних поетів, а вона вдавала, що слухає, навіть примружувала очі і напинала вуста; а обличчя її ставало настільки одухотвореним, що він усе дужче і дужче закохувався в неї, думаючи, що саме вона й створена для того, аби заморожено вислуховувати все, що він наговорить, усю ту масу слів, у яких він кохався і в які загрузав, як у твань, жадібно заковтуючи повітря, а коли під час таких читань вона притулялася до нього і гарячим подихом лоскотала вухо, він думав, що ця ідилія буде вічною і що обоє просто таки приречені на те, аби побратися. Почуття

перемагали здоровий глузд, а відтак, коли вони одружилися, то поселилися у Роминих батьків, і це стало початком кінця.

Два роки вчителювання, а потім заочне навчання в аспірантурі не віщували нічого радісного, бо грошей як не було, так і не було, а батьки Роми не відмовляли собі в задоволенні зайвий раз нагадати про те, що молоді сидять у них на шиї. Увечері, приславши малого сина, Ярош обкладався на кухні книгами і писав дисертацію про літературу Єгипту, Вавилону, Ассирії, Шумеру, Аркануму і Хетського царства, але що далі він заглиблювався в тему і сягав по чергові джерела, то безнадійнішою здавалася йому ця праця, бо одні джерела породжували інші джерела, а ті — ще інші, і так без кінця, змушуючи його блукати в лабіринтах версій та робити висновки частенько навпомацки, адже всі, хто займався цією темою, мали справу не з повною панорамою тодішнього літературного життя, а лише з уламками, які дивом до нас дійшли, дивом були розшифровані і прочитані, та й то не всі, бо арканумської мови так ніхто й не вгриз, а про її літературу судили з хетських і хурритських джерел. І ось ця остання проблема небавом захопила Яроша так, що він відсунув набік усе решта і взявся за дешифрування арканумських текстів, до нього це пробувало зробити чимало учених, але їм таки не повелось, арканумський клинопис не був схожий на жоден інший.

Знаходячи час для наукової роботи лише уривками, Ярош почав серйозно замислюватися над сенсом свого сімейного побуту. Дурна рутинна праця у школі гнітила його і вимучувала, він сам собі дивувався, як так сталося, що став учителем, ненавидячи цю професію ще в школі. Приходив додому втомлений, і єдине, що могло стимулювати його до наукової роботи, — це вино. Перший келих знімав цілоденну напругу, другий — вивільняв думки, зривав з них усі кайдани, і тоді перо його починало літати по паперу, мов навіжене. Правда, тривало це години дві не більше, бо потім втома таки зморювала його, і він вкладався спати з головою, повною давніх ієрогліфів, глиняних таблиць і папірусів, до всього цього додавалася абсолютна зне-

вага і дружини, і її батьків до його наукової праці, вони вважали те, чим він займається, безглуздя, даремною тратою часу, адже він ніколи не завершить наукової праці, а тому судилося йому звікувати скромним шкільним учителем. Уже стало якимсь обов'язковим ритуалом відривати його від роботи і посилати до крамниці по хліб, винести сміття, набрати води в привізній цистерні, коли водогін вимикали, будити його вдосвіта, щоб біг займати чергу за молоком, за ковбасою, сиром, цукром чи борошном — не має значення, за усім цим мусив бігати лише він, коли в 1980-х роках дефіцитом ставало геть усе і люди перетворювалися на мисливців за товаром, сновигаючи містом та займаючи по кілька черг водночас, аби в кожній з них встигнути купити по кілограму цукру чи по пачці прального порошку, бо більше в одні руки не давали, а ще він мусив пильнувати книгарні, в які раз на тиждень завозили нові книги, інформацію про це отримувало лише обмежене коло людей, щоб уже за годину до того, як відчиниться книгарня після «прийому товару», зайняти чергу, а потім увірватися на чолі натовпу і вхопити першому Кафку, Камю, Акутагаву, Кортасара, Маркеса, Борхеса і — несть їм числа... Ярош задля цієї святої мети навіть завів платонічний роман з однією книгаркою, на щось більше він би й не спромігся, бо вона належала до тих перестарілих дівиць, які внаслідок прожитих на самоті років стають у побуті нестерпними, примхливими і занудними. Запросивши її на каву, Ярош змушений був вислухати її життєве кредо, усю ту купу хитромудрих приписів, якими вона обставила себе зусібч, наче сигнальними прапорцями, зрештою, таким сигнальним прапором був увесь її гардероб, який покликаний приховувати всі випуклості її тіла, як у черниці, бо вона чекала на «серйозні стосунки», «флірт її не цікавив», але «пан Мирко дуже приємна людина», «йому можна довіряти», «мені інколи здається, що ми знайомі дуже давно» — й усмішка багатообіцяюча і перспективна, ще один прапорець, що замерхтів на обрії, правда, з промовистим застереженням: «Нікому, нікому, нікому — тільки йому одному». Ярош дивився на її білі-пребілі руки, вкриті тоненькими рудими

волосинками, і уявляв собі її ноги, мабуть, такі ж волохаті, і це навіть викликало в нього бажання дослідити цей іще ніким не вивчений континент з усіма прихованими закамарками, але від дослідження рятувало лише те, що було обмаль вільного часу, та й самого лише ходіння на каву цілком було достатньо, аби підтримувати дружні стосунки і добувати інформацію про надходження нових книг.

Коли якось далеко за північ він пішов спати, залишивши свої папери на столі в кухні, яка пізніми вечорами правила йому за кабінет, а вранці застав на своїх паперах заляпану смальцем гарячу пательню, з якої тесть наминав яечню, щедро присипану зеленою цибулею, загородившись од світу газетою, це виявилось для нього уже останньою краплею. Він з безцеремонною сміливістю, якої раніше собі ніколи не дозволяв, але з обов'язковим «перепрошую», висмикнув папери з-під пательні, обтріпав їх над столом перед здивованими і безтямними очима тестя і вийшов. Тепер він усвідомив, що стоїть перед однією невідвратною дилемою — мусить щось принести в жертву: або родинне життя, або науку. Він вибрав перше. Одного ранку, аби не викликати жодних підозр, вирушив з хати на роботу так само, як і будь-якого дня, правда, до його незмінних обов'язків належало ще відвести сина в ясла. Розлука з малим була для нього особливо болісною, він знав, що втрачає дуже багато приємних моментів, адже те, що він замислив, зруйнує остаточно дотеперішній узвичаєний стиль життя, та іншого виходу вже не бачив і, діждавшись, коли помешкання спорожніє, повернувся і поволі, не поспішаючи, склав усі свої речі, спакував книги і папери та написав листа, в якому повідомляв, що йде назавжди і безповоротно. Аліменти буде надсилати на початку кожного місяця. Відтак зателефонував до школи і повідомив директрису, що змушений в силу різних обставин залишити роботу.

— Ви не можете просто так серед навчального року кидати школу! — справедливо обурилася директриса.

— У мене дуже серйозні причини.

— Можна довідатися які?

— Хвороба.

— Хвороба? — споважніла директриса. — Невже аж така?

— На жаль, діагноз невтішний, — повторив він фразу, почуту в якомусь фільмі, і зітхнув.

— Ну, що ж... тобто... поки ви будете лікуватися, місце буде за вами...

— Ні-ні, лікування зайве... хвороба невиліковна, розумієте? Це без сенсу.

— І куди ви йдете? Ви маєте нову роботу?

— Ні. Я просто хочу пожити решту відпущених мені днів у своє задоволення. Розумієте, про що я?

— Звичайно. Це дуже слушно. І справді, який сенс ішачити... але трудову книжку можете залишити в нас... щоб стаж не переривався... ой, який вже там стаж!.. але все одно, аби клопоту не мати... бо ану ж у міліцію потрапите, а там поцікавляться місцем праці... тунеядство пришиють... так воно безпечніше...

— Звичайно. Дуже дякую за турботу.

— Нема за що. І пам'ятайте, що весь наш колектив завше вами пишався. І діти вас любили. Їм буде важко без вас.

Після цього він викликав таксі й опинився на другому кінці Львова на Майорівці. Напередодні він пригледів собі помешкання за помірну ціну в пари пенсіонерів. Кімната була невеличка, і він навіть не зміг розкласти усі свої книги, але зате йому вже ніхто не заважав. Зранку він вирушав до наукової бібліотеки і працював там до п'ятої, потім вертався додому, дорогою купивши кілька пиріжків із лівером по чотири копійки, пиріжки він присмажував на пательні і їв з чаєм. Він звик обходитися дрібницями. Зате тепер міг повністю віддатися науці. Щоб заробити на прожиття й на сплату аліментів, публікував літературні рецензії і переклади. Для не надто заможного, але й не злиденного існування достатньо було двох-трьох публікацій на місяць. А головне, що ніхто тобі не капає на голову.

З родини в Яроша ще жива була старша сестра його матері тета Люція, стара панна, наречений якої пропав у війну безвісти, а вона продовжувала його чекати навіть після проголошення

незалежності, коли вже всі, хто вижив по сибірах, повернулися домів. Вона мала просторий будинок на Кривчицях і не раз кликала небожа до себе жити, але він усіляко відмагався, знаючи, що тета не дасть йому спокою, їй забагнеться спілкування, уваги, врешті виникне бажання заопікуватися ним, але жодної опіки Ярош не потребував, прагнув лише усамітнення. Проте він часто провідував тету, приносив продукти, постачав їй цікаві книжки і навіть терпляче вислуховував її історії. Тета була огрядною жінкою з обвислим підгорлям, мала товсті ноги, ходила, перевалуючись, як качка, і пахла валідолом, хоча в юності виглядала дуже привабливо. Найбільше задоволення вона отримувала, коли вдавалося посадити небожа за стіл і чимось нагодувати, тоді сідала навпроти і дивилася на нього закоханими очима, тішачись, що страва чи пляцок з ягодами смакують. Щосерпня вона заходжувалася варити конфітури з різних ягід і плодів, хоча сама їх вживала рідко і мало, та й Ярош не був ласуном, тому слоїки з варенням небавом зайняли в комірці усі полиці, уже не було для них місця, але щосерпня відбувалася та сама процедура — виварювання ягід і помішування дерев'яною кописткою у великій мідниці. Тоді тета скидалася на чарівницю, яка готує якийсь приворотне зілля, була зосереджена і серйозна, а кожна муха, що посміла в цей священний час залетіти на кухню, відразу потрапляла в поле її зору і на гумовий клапоть хляпавки. Запах розімлілих розлізлих ягід п'янив і просочувався у стіни та меблі так міцно, що будинок скидався на цукерковий, а все, що в ньому, — наче було з марципанів*. Жодні намагання спам'ятати тету, аби не поралася більше коло конфітур, не повелися, вона і не могла подолати тієї звички, і не хотіла, адже її коханий страшенно любив солодощі, і вона з ностальгією згадувала, як не раз годувала його з ложечки, а він облизувався і крапельки червоного або жовтого варення вилискували в нього на язичку й на вустах, відтак вона сама уже смакувала тими крапельками, ці спогади щоразу, коли вона заходжувалася коло варення, вигулькували в її пам'яті і трималися доти, доки відбу-

нявся цей процес, а потім поволі потахали і розвіювалися до наступного серпня.

Одного такого літа, коли спека забивала подих і повітря мріло понад деревами, тета Люція, розморившись біля плити, сіла у фотель* і задрімала, забувши вимкнути газ під мідницею з гарячими конфітурами, вогонь продовжував весело облизувати метал, ягоди шумували, булькали, пузирилися і піднімалися, а досягнувши країв мідниці, вибігли на плиту й загасили вогонь, але газ продовжував витікати і наповнювати своїм кислим запахом кухню, тета Люція усміхнулася крізь сон і, простягнувши руки комусь назустріч, прошепотіла: «Нарешті... ти повернувся...».

Надвечір навідався Ярош, і хата уже не пахнула марципанами, він миттю розчахнув усі вікна і двері, вимкнув газ і викликав «швидку». Однак уже було пізно, конфітури її врешті-решт таки убили.

Тета, як і обіцяла, будинок свій відписала небожу, і Ярош небавом після похорону переселився на Кривчиці. Будинок був оточений старим, ще родючим садом, уздовж парканів куйовдилися кущі чепірхатого агресту, червоних, жовтих і чорних порічок, металевими каркасами зміївся білий і чорний виноград, під вікнами розкинулися квітники, серед яких гордо тримали варту соняхи, мальви і жоржини. На першому поверсі було дві просторі кімнати і кухня, а на другому — велика мансарда з широкими вікнами, де він і облаштував свій кабінет. Будинок був захарашений тітчиними речами, безліччю різноманітного мотлоху, який для тети, мабуть, складав неабияку цінність. Зокрема він з подивом натрапив на дбайливо спаковану в полотняний мішок повну уніформу польського поліцейського, та коли розгорнув мундир, то побачив діру від кулі й сліди засохлої крові. Що б це мало означати? У поліцію українців не брали — отже, її наречений був поляком? Його поранили, він утік і сховався в Люції? Мабуть, потім перевдягнувся у цивільне... Що з ним далі було?

Кілька днів він займався тим, що розчищав свій життєвий простір, щось палячи, а щось викидаючи, хоча й не відразу, бо окремі знахідки вимагали до себе пильнішої уваги, як от пудло старих дзигарів, будиків та годинників, направою яких займався дідусь, усі ці мертві механізми з бозна-яких часів викликали в Яроша подив, так що він лише частину з них висипав у смітник, а окремі старі годинники порозставляв на стелажах. Тітка, яка щасливо пережила не одну війну і не одне лихоліття, залишилася вірною собі і в мирний час: з її запасами круп, цукру, солі, борошна, мила, сірників, розмаїтих закуток можна було не один рік перебути. У спіжарні* на полицях красувалося безліч слоїків: конфітури, серед яких обов'язковим було варення з пелюсток рожі, вишикувалися в міру досягання ягід і фруктів, але не були закручені металевими покриттями, а накриті спеціальним скляним папером, який, зволоживши, тітка прикладала до слоїка, після цього він тверднув і творив щільне накриття, на самій конфітурі теж лежав кружечок скляного паперу, змоченого у спирті, аби та не цвіла; цукати — виварені в цукровому сиропі помаранчеві, цитринові та мандаринові шкуринки, а ще — райські яблучка й айва; сушені гриби, яблука, сливи і груші; слоїки з маринадами — грибами, сливками, корнішонами, пікулями. На кожному слоїку дбайливо вказана дата і назва продукції. А в темних пляшках червоніли і жовтіли ягідні соки, закорковані і покриті воском. У пивниці ще й досі зберігалися вугіль і дрова, хоча до будинку віддавна було підведено газ, але тітка мала свої погляди на життя. Ярош навіть не здивувався, коли під самою стелею пивниці знайшов кілька вуджених шинок, що спочивали в панчохах, коли витяг їх і спробував на смак, переконався, що нічого їм не бракує, тільки й того, що трохи всохли, але порізані на тоненькі плястерка, чудово надавалися для канапок. Стіни пивниці були обвішані в'язанками часнику, цибулі, червоного пекучого перцю, засушеного кропу і кмину, мішечками з горіхами, на полицях у соломі вилежували яблука і груші, посередині пивниці стояла велика диктяна пака з піском, а в ньому — морква, петрушка, селера і буряки. Усе це може і

йому згодитися, окрім конфітурів, бо їх було надто багато, Ярош з них робив вино, додаючи до винограду замість цукру.

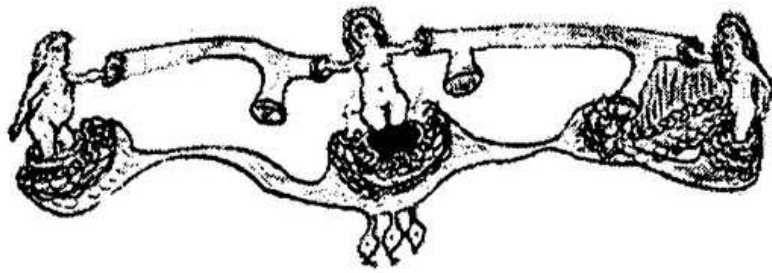
Ще одна громіздка річ, яка залишилася після тітки, — старе австрійське піяніно, виглядало воно імпозантно і правило Ярошеві за сейфа, у якому він тримав гроші й документи. Зверху на піяніні лежав малий альбомчик, який зазвичай у старих сім'ях називали «пам'ятником» або «штамбухом», сюди гості дому вписували на спомин вітання, побажання, вірші, а також щось малювали, кожна юна панночка могла похвалитися таким альбомом, а деколи й кількома. Ярош перегорнув кілька сторінок, серед різноманітних візерунків — переважно метеликів, пташечок, квіточок і витких стебел — красувалися виписані каліграфічним почерком вірші або такі штудерні сентенції: «Хто тебе любить дужче від мене, нехай підпишеться нижче від мене!» Два останні записи були підписані іменем «Ясь»:

Na górze róże, na dole fiołki,
My się kochamy, jak dwa aniołki¹.

Ile razy jedząc zrazy, trafisz na cebulę,
Tyle razy bez urazy wspomnij o mnie czule².

¹ На горі рожі, а внизу фіялки, ми кохаємось, як два ангелики.

² Скільки разів, коли будеш їсти зрази, трапиш на цибулю, стільки разів з приємністю згадаєш про мене.

А

«Горобчику, — щебече матуся, — ти вже прокинувся? То біжи хутенько гамцяти, бо кашка вистигне», — цей ніжний щебет матінки супроводжує мене усе життя, і навіть зараз, коли її поруч немає, я чую цей щебет, ці ніжні переливи звуків, ці лагідні, пеленаючі слівця, з якими прокидався щоранку, а потім сідав за стіл, де вже чекала манна каша з родзинками та горішками, набирив повну ложку рідкого майового меду і тонюсіньким струмочком дзюркотів на поверхню каші, вирисовуючи фантазійні картини, в яких вгадувалися замки і гори, ліси і луки, ріки і непролазні болота. І все це тільки для того, аби поступово, ложка за ложкою, руйнувати цей казковий край, щоразу уявляючи, що саме зникає у вустах — гора, ліс, ріка, замок... Але ще перед тим, заки мене розбудити пестливими словами, мама розпалювала піч, і я крізь сон чув, як тріскочуть дрова, як шурхоє шуфелька у відрі з вугіллям, злегка подзвонюють покришками баняки на кухні, а взимку, коли обережно прочинялися двері до мого покою, брязкали дверцята грубки, шурхотів папір або солома, черкали сірники, полум'я радісно охоплювало поліна, і те тихе заспокійливе гудіння грубки поринало мене знову в сон, мені враз ставало ще затишніше, ніж перед тим, здавалося, що то вже не грубка, а моя мама розливає тепло по кімнаті і задоволено вуркоче... але довго після цього дрімати не доводилося, бо ось уже стукала в двері молочарка і разом зі свіжими новинами виливала в слоїки свіже молоко, а ще за

кілька хвилин долинав аромат кави, запарюваної у білій порцеляновій машинці, з додатком цикорії «Франка», і сон тоді розприскувався, розчинявся і зникав...

Я знав свого тата більше з фотографій, бо мій тато Олександр Барбарика загинув 22 листопада 1921 року, коли мені було чотири роки, у пам'яті зберігся ще неясний спогад, як хтось великий у довгій шинелі і в кудлатій шапці зі шликом бере мене на руки, а я налякано плачу і тягнуся до мами, оце й усе. Перебувши безліч боїв, повоювавши в Січових стрільцях, в армії УНР, під Крутами і Мотовилівкою, врешті-решт таки склав свою буйну голову під Базаром у числі 360 непокірних вояків, яких розстріляли бійці Котовського, перед тим по-дикунському зарубавши шаблями усіх поранених, що лежали на возах. Усе життя мені не вистачало татка, і з кожним роком усе дужче, а відтак я став маминим синочком, коханою квіточкою, золотеньким горобчиком, сонечком і жабкою, хом'ячком і слимачком... Але не тільки я не міг змиритися із загибеллю батька, бо там, під Базаром, загинули батьки трьох моїх друзів Йоська, Вольфа і Яська:

Леопольд Мількер, жид, народжений 1901 року в Галичині, син учителя, навчався у Відні, фармацевт, під час походу завідував аптекою лазарету;

Броніслав Білевіч, поляк, народжений 1895 року в селі Гвозді Новоград-Волинського повіту Волинської губернії, селянин, в армії УНР з 1919 року;

Ернест Єгер, німець, народжений у 1890 році у Празі, закінчив політехнічний інститут і старшинську школу у Відні, поручник, в армії УНР з 1920 року.

Усі вони згинули за Україну, але чим для них була Україна? На це ніхто відповіді не мав. Базар — для кожного з нас залишився чимось мітичним, вояки, що пішли в той трагічний похід, вирости в нашій уяві до величі аргонавтів, які рушили за золотим руном, бо вони теж пішли за золотим руном свободи, але загинули всі до одного за Україну. Перед розстрілом більшовицький комісар запропонував 360 приреченим: «Якщо хтось із засуджених заявить каяття та присягне вступити до лав червоних для

боротьби з українськими бандами, того буде помилувано!» Але у відповідь на цей заклик вихопився підполковник Митрофан Кузьменко і гукнув до селян, яких більшовики зігнали на місце екзекуції: «Народе український! Слухай голосу вірних синів! Ти колись віддячиш за нас! Хай живе...» — ворожа куля обірвала його на півслові і звалила в могилу. Кілька голосів затягнуло «Ще не вмерла Україна!», їх підхопив цілий хор, співали усі — українці, поляки, два десятки росіян, жиди Яків Крутокоп, Йосип Єндрик, Захар Атнабунт, німець Йосиф Кранц, білорус Михайло Малевич, ба навіть китаєць Мон За Літ. Співали і наші батьки, мужньо підставивши груди під рій кулеметних куль, а потім їх — і мертвих, і ще живих — закидали землею, а селяни ще довго опісля згадували про те, як земля ворушилася.

Трагедія під Базаром була описана в багатьох галицьких часописах, вона увійшла в шкільні читанки, де розстріл нескорених козаків було ще й проілюстровано, і ми пам'ятали уже до деталей, що і як тоді відбувалося, і розглядали малюнок, вгадуючи, де чий батько, і навіть згодом, коли ми довідалися, що художник цю картину малював з уяви і просто не міг знати, як виглядали герої насправді, то все одно кожен уже встиг вибрати «свого» батька, який бодай трохи скидався на ім'яві спогади дитинства і на ті фотографії, які залишилися у нас, але ми не могли з тим змиритися, що батьки наші не вдалися до підступу, аби врятувати своє життя, не погодилися перейти на бік червоних, хоч і не насправжки, лише тимчасово, щоб за першої нагоди втекти й приєднатися до повстанців Холодного Яру, і мстити за поразку, а потім вернутися зі славою додому, адже кордони тоді ще не оберігалися так пильно. Кожен з нас ставив себе на місце батька і намагався уявити і втечу, і помсту, і повернення, а найбільше нашу уяву сколочувала така цікава деталь, про яку теж ми довідалися з часописів: серед ночі один із пораних бійців випорпався з могили, доповз до селянських хат, там його підлікували, а опісля помогли перейти польський кордон. Хто був тим козаком 4-ї Київської дивізії, якому вдалося вижити і врятуватися? А що як це хтось із наших батьків?

А ще я не раз ставив собі питання: якщо мій тато загинув за Україну, то за що згинули батьки Яся, Вольфа і Йоська? Та й вони самі теж цього не знали, і це нас найбільше мучило.

Наші матері — Влодзя Барбарика, Голда Мількер, Ядзя Білевіч і Ріта Єгер — зазнайомилися у десяту річницю Базару, зійшовшись до символічної могили на Янівському цвинтарі, а що всі четверо були львів'янками, то хутко заприятелювали і стали все частіше здибатися, а дітлахам з того тільки радість, бо мали ми аж три Різдва і три Великодні — католицький, греко-католицький і жидівський — і залюбки гостювали одні в одних, ласуючи то червоним козацьким борщем, у якому плавали вушка з грибами, а на поверхні золотіла підсмажена цибулька, то — надіваною рибою, яку Голда прикрашала тертим хроном і дивовижними витинанками з варених буряків та моркви, то — пирогами з квашеною капустою, то кислими голубцями з тертою бульбою, то ковбасками по-баварськи, то фантазійними перекладенцями, пляцками, струдлями і прецлями, чий запах по вінця виповнював помешкання і лоскотав ніздрі.

До школи ми теж одної ходили, хоча й не були однолітками, але завше трималися купи, так що жоден батяр не міг зробити нам збитки, та й жили одне від одного неподалік. Я з мамою і Йосько з пані Голдою на Клепарові, Ясь із пані Ядзею на Браєрівській, поверхом нижче від помешкання доктора Лема, а Вольф із пані Рітою на Городоцькій. Здибалися ми завше коло собору Святої Анни, а звідти вже фалювали собі, куди хотіли.

Йосько з нас чотирьох був найменший, і за віком, і за зростом, а ще він був худий, в окулярах і зі скрипкою, можете собі уявити це видовище, як він теліпається з тою скрипкою, що ледь не більша за нього, тому ми мали над ним опіку, бо кожен хотів такого курдупеля образити, мені й самому, якби то не мій товариш, а зобачив його десь на вулиці, рука б потяглася здерти з нього кашкет і закинути на гілляку, але то був наш кумпель, і то такий, що ще пошукати. Коли ми почали пробувати курити, то не хто як Йосько приносив нам папіроси, які він крав у свого вчителя музики, хоча сам не курих, був дуже слухняною ди-

тиною, недурно пані Голда казала: «Мій Йосьо! То золота дитина! Шкода, що його татуньо не зможе ним натішитися». Татуньо Йоська був аптекарем і відповідав у війську Української Народної Республіки за ліки, тому Голду сусіди називали «пані докторова», і вона тим дуже пишалася, а коли ми хотіли до неї підлабузнитися, то теж казали «пані докторова», і вона нас не шпетила за наші витівки, а виносила смачнющий цибульовий пляцок або солоні пальчики з кмином, навіть тоді, як ми залізли в її балію, повну чистих простирадл, які вона щойно познімала з мотузків, і вдавали, що пливемо на піратському кораблі, так що ті простирадла довелося знову прати.

Вольф був здоровилом, старшим за мене на два роки, мало, що високим, то ще й грубим, з такими пам'юлями*, що вух не було видно, рум'янець грав на них, як на ябках, зате ж і потужний був. Та йому й зайве було силу свою демонструвати, доста було йому підійти, побачивши, що бійка затівається, і так легенько, так по-доброму посопіти, примруживши очі, то відразу все влягалось, і тихенько всі вшивалися. Його й старші хлопці остерігалися, а в душі він був добряка і такий, що хоч до рани прикладай, бувало, підбере горобчика, якого бешкетники катапулькою* поцілили, хухає на нього, гладить, ще й додому принесе і виходжує, ми не раз із нього кепкували, цікавлячись, чи не ридає він, коли росіл з курчати хлебче, бо ж те курча нічим не гірше за горобчика, у відповідь Вольф сміявся і гладив себе по животу, приказуючи, що всі вони тут, усі ті курчата, яких він спожив, усі тут, у животі, і там їм затишно, тепло і радісно, а як хто не вірить, то може прикласти вухо до його живота і послухати, як вони щасливо квокчуть, і ми прикладали вуха і справді чули якесь квоктання, схоже на курчаче, а Вольф сміявся, і живіт його подригував. Вольф був майстром на всі руки, умів і вітрильника змайструвати, і літачка моторового, а взимку шопки робив, та такі, що там тріє царі й Ісусик були, як живі, а віслючок, волик і коник кивали головами, а коли Вольф смикав за ниточку, то маленький Ісусик махав ручками і ніжками і нюняв «Ве-е-е!», пані Ріта казала, що то гріх так над Ісусиком знущатися, а ми

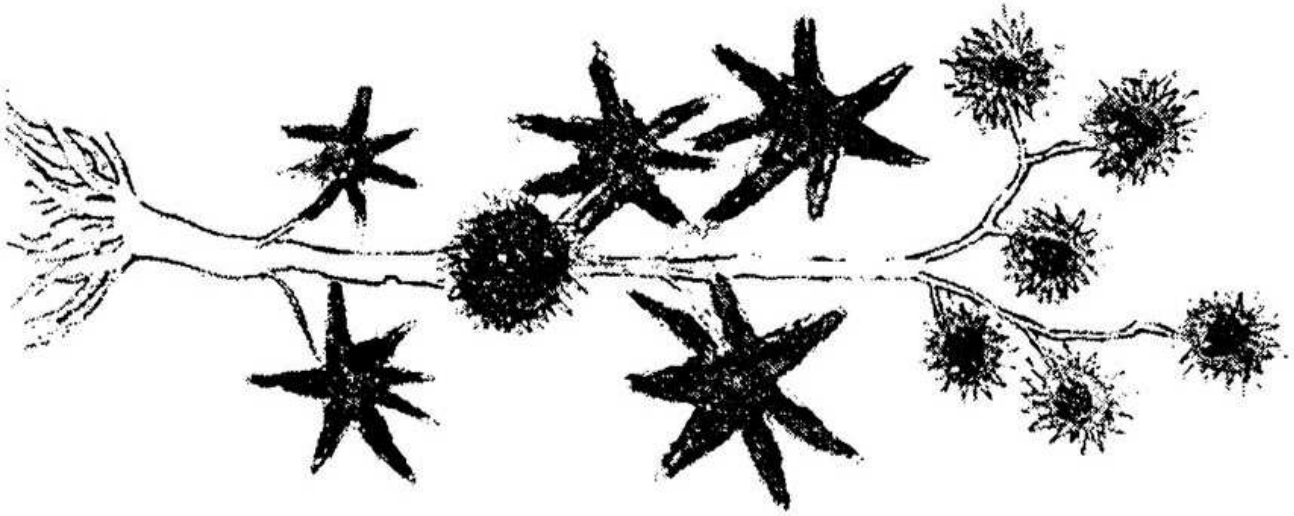
того не могли зрозуміти, бо яке тут знушання, та ж то немовлятко, не може воно ще Слово Боже проповідувати, тому й каже «Ве-е-е!». Ми з тою шопкою ходили колядувати і на Замарстинів, і на Личаків, і всюди мали шалений успіх. Навіть Йосько з нами ходив і, хоч не колядував, але пригравав на скрипці. Колядували ми на трьох мовах і навіть їздили у Винники, де була німецька колонія, і колядували для німців, а ті не могли натішитися, бо там залишилися уже здебільшого старші люди, а молоді повийїжджали до фатерлянду, і не було кому їм рідною мовою заколядувати, аж поки ми не з'явилися. О-о, то ми там животи понабивали! Ще й на дорогу нам давали.

А Ясь був худа тичка, мав довгі ноги, довгі руки і лазив по деревах, як мавпа, і не було такого рівчака, якого б він не перестрибнув, тому ми й не дивувалися, коли він хвалився, що навіть Полтву перестрибнув, хоч ми того чуда-дива й не бачили. Таким бути, як Ясь, мрія кожного. Коли його мама часом у хаті зачиняла, щоби не гайсав, а уроки вчив, то він через кватирку вилазив. Ми з Яськом захопилися пригодницькими книжками і спочатку мріяли бути піратами, потім індіанцями і ковбоями, а вкінці ми вже остаточно перетворилися на козака і гусара і білися на шаблях, як Богун зі Скшетуським*. Шаблі у нас були дерев'яні, але часом все ж таки не обходилося без ран. А ще ми малювали карти, на яких позначали закопані скарби, і ховали ті карти в бляшані пуделочка та підкидали комусь у льохи, ану ж хто знайде і, збагнувши, що то мапа скарбу, вирушить на пошуки. То така була забава, а насправді нам страшенно хотілося знайти який-небудь скарб.

Щодо мене, то я не виділявся нічим, не був ані високим, ані курдупелем, не товстим і не худим, від тата я успадкував подовгасте обличчя, оздоблене орлиним гострим носом, і сині очі, в яких тонули дівчата. Нам подобалося гуляти по різних закомарках, маленьких вуличках, де будиночки були сповиті дрімотою і диким виноградом, а підвіконня розквітали матіолами, настурціями і лінивими котями, що грілися на сонці, ловити запахи, які линули з вікон кухонь, і вгадувати, що там сьогодні

буде на обід, але не любили ми цирку і зоопарку, навіть якщо він приїхав із самої Варшави; одного разу ми пішли й побачили в клітці орла, який сидів, скулившись та набурмосившись, на сухій галузці, очі його були такі сумні, що, здавалося, він уже не живе, хоч і продовжував жити, але сенсу життя вже не бачив, тлів, як жаринка, і весь він був такий, мовби його затраскали білим вапном, весь був рябий, але то не було вапно, то горобці сідали зверху на клітку, яка не мала даху, а йно пруті, і срали на нього, весело перецвірінькуючись і тріпочучи крилами, либонь, це заняття справляло їм неабияку приємність, а орел, змирившись зі своєю долею, лише кліпав своїми сумними очима і часом лише переступав з ноги на ногу. Дивлячись на нього, нам хотілося плакати, але ми не заплакали, а вночі прокралися в звіринець і тихенько відчинили клітку навстіж, та орел не рухався, тоді Ясь узяв палицю і штурхнув його, орел стрепенувся і подивився на нас, а Ясь далі штурхав, орел відступав на край гілки, аж поки зіскочив на діл, проте клітки не покидав. Може, у нього підрізані крила, сказав Йосько, а я відповів, що тоді ми його заберемо з собою. Та врешті Ясь таки вигнав орла з клітки, він зістрибнув на землю, роззирнувся, затріпотів крилами, мовби стріпуючи з себе усі ті горобині гівенця, і злетів у небо. Наступного дня усі газети повідомили новину, а відтак дирекція звіринця мусила найняти поважнішу охорону, замість того старого діда, який дрімав у будці при вході.

Коли я це пишу, за вікнами весна, у повітрі чується щось тривожне, і мені хочеться, аби ця весна не закінчувалася ніколи...

2

У 1988-му, коли Львів завирував мітингами і почали створюватися різні культурницькі товариства, Ярош раптом відчув у собі дух бунтарства і з головою кинувся у політику, але напередодні перших демократичних виборів до парламенту він помітив дивну і непередбачувану річ — переважна більшість кандидатів у депутати усіх рівнів були людьми недалекокими, малоосвіченими, а часом і близькими до всесильного КГБ, який усюди мусив мати свої кадри. Насадив він їх і в середовищі демократів. Довкола найчільнішого проводиря руху за незалежність України закопошилися темні істоти з потойбічного світу, дивовижні покручі, заслані чекістами, яким залишалося тільки вчасно смикати за ниточки, що сягали у всі ділянки визвольного руху. Нагору вибилися різноманітні штурпаки, які у повсякденному житті не могли зв'язати до купи кількох розумних слів, зате, дірвавшись до трибуни, викидали гасла на голови зголоднілим за свободою масам. Оці всі недоучки, примітиви і таємні агенти

дуже швидко відтіснили таких, як Ярош, лишивши їм тільки задвірки культури, яка відтоді ніколи так і не піднялася вище свого жебрацького стану, і коли Ярош побачив, хто саме став правити бал на цьому маскараді нового життя, то покинув політику і знову зосередився на науці.

Два роки, які він витратив на революційну боротьбу, писання агіток, промов, публіцистики, все ж не пропали даремно, бо ім'я його стало відомим. Йому запропонували місце викладача на кафедрі сходознавства, за рік він захистив дисертацію, а ще через п'ять років — докторську, студенти валом валили на його захоплюючі лекції. Сенсацією в науковому світі стали його підручник і словник арканумської мови, видані у Лондоні. Нарешті чимало таємниць арканумської мови було розкрито, клинопис розшифровано повністю, світ почав пізнавати не відому досі історію та літературу в значно повнішому обсязі. А відтак вибухнула ще одна сенсація, з'ясувалося, що таємничий рукопис Войнич з XV сторіччя, над яким билосся безліч науковців, нарешті можна прочитати саме завдяки арканумській мові. Ярош декілька разів їздив на міжнародні наукові конференції, але дуже скоро зрозумів, що так можна пробамкати усе життя у поїздках та контактах, не встигнувши довершити задумане, й обмежився висиланням статей. З часу до часу він дозволяв собі якийсь ненав'язливий романчик, винятково аби позбутися накопиченої сперми, але ніколи не допускав до себе нікого ближче, вибудувавши між собою і рештою світу невидимий мур. Як тільки відчував, що партнерка по ліжку починає до нього проявляти глибший інтерес і вуркотіти щось про свої почуття, він або сам зникав, або доводив їхні стосунки до такого абсурду, що кидали його, головне при цьому не пояснювати нічого, не розжовувати, не бачити сліз і не чути нарікань. Студентки частенько намагалися з ним пофліртувати, і Ярош, хоча й не міг не милуватися юними привидами, але з усіх сил тамував свою пристрасть, боячись повені почуттів, яка, затопивши його, відбере дорогоцінний час, присвячений науці. Проте двічі таки вляпався у скандал. Вперше це було, коли дівчина, яку він покинув, спробувала

покінчити самогубством. Спочатку Руся написала багатослівного вірша, в якому розповіла про свої почуття і про те, який він грубошкірий, і поклала його на столі в кухні. Потім дбайливо простелила мокрі рушники під двері, включила газ на всіх чотирьох конфорках і в духовці, сіла на підлозі, розкоркувала пляшку грузинського вина і стала пити. Алкоголь і газ проникли в неї повільно, та вона й не квапилася, бо знала, що ось-ось повернеться її мама з роботи, мама була лікаркою і не одну уже заблудлу душеньку врятувала. Так сталося і цього разу, Русю, причмелену не стільки газом, як вином, забрали до психіатричної лікарні, туди, виявляється, забирають усіх недійшлих самогубців, а що в її історії хвороби було записано, що вчинила це через нещасливе кохання, то тільки Ярош і міг її визволити з божевільні, узявши на поруки. Ярош не мав жодного бажання їхати туди та й не розумів, чому саме він мусить це зробити, їх уже ніщо не зв'язувало, на які поруки він її може взяти — одружитися чи що? Він вчитувався у її прощальний вірш, який передала мати Русі, і бачив, що усе це тільки гра, показуха. Вона намагалася його повернути, хоча він не давав їй жодних надій, між ними панувала чистої води фізіологія, Ярошу було зручно забігати до неї у перерві між лекціями, бо Руся жила недалеко від університету, натомість він її залучив до часопису, який редагував, вона могла, сидячи вдома, заробляти пристойні гроші, частина цих грошей були його власні, які він давав їй у вигляді гонорарів. Що ще він міг для неї зробити?

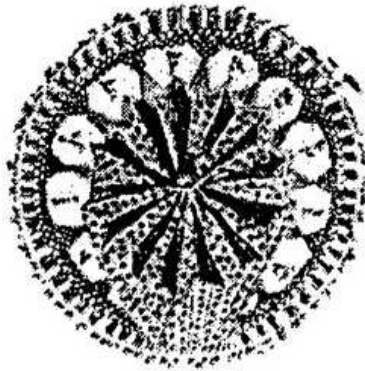
Провідини історичного закладу, який називався Кульпарків і не мав нічого спільного ані з культурою, ані з парком, а був лише покручем німецької назви Гольдбергергоф, справили на нього незабутнє враження. Сама лічниця містилася на мальовничій околиці, серед дерев і клумб, на деревах гніздилися ворони і голосно каркали. Від спроби покінчити з життям минуло два тижні, самогубиця зустріла його радісною усмішкою, мовби нічого й не трапилося, мовби вона тут не пацієнтка, а медсестра, усмішка її була навіть не так радісна, як ласа, здавалося, вона ось-ось його проковтне, наче обсмоктану карамельку. Вигляда-

ла вона чудово, хоч і була в халаті, але дбайливо зачесана й намальована, Руся взяла його за руку і повела сходами нагору, в якийсь сліпий коридор, де не було живої душі, тут вона притулилася до нього, й вони злилися у довгому пристрасному поцілунку, під час якого її рука ковзнула йому в штани, Ярош намагався боронитися, не тому, що цього не хотів, але його жахало це місце, знизу долинали голоси хворих, якісь крики, дзенькіт возика, яким розвозили обід, брязкіт баняків і мисок, запах зупи, тієї лікарняної, яка завше пахне однаково і якої ніколи неможливо зготувати вдома, усе це не сприяло любовному настрою, але дівчина будь-що-будь постановила собі отримати сатисфакцію, вона прагнула знову оволодіти ним, і коли вона повернулася до нього задом і задерла на собі халат, кинувши тільки три слова: «Я скучила. Давай», а під халатом виявилася зовсім гола, Ярош слухняно виконав її бажання, не минуло й трьох хвилин, як Руся застогнала і затремтіла, глибоко вдихаючи повітря, потім спритно розвернулася, присіла і зробила те, що робила завше, те, що в ній йому найбільше подобалося — готовність взяти в уста будь-коли і будь-де, хоч би й в автобусі. Усе це відбувалося на фоні невеликого вікна, яке виходило в парк, там прогулювалися хворі в піжамах, з часу до часу перетинали простір лікарі чи санітари, але Ярош був спокійний, він знав, що проти сонця їх неможливо було розглядіти, а ще він знав — те, що зараз відбувається, відбувається востаннє, більше він не буде з нею, а другу таку дівчину, яка б це робила без зайвих зволікань, будь-коли і будь-де, він уже, можливо, ніколи не зустрине, і це був ще один прощальний поцілунок, який він хотів затримати якнайдовше, тому дивився у вікно, на дерева, на гнізда ворон, на песика, який бігав парком, дивився без докорів совісті, бо дівчина й сама звеліла йому: «Не кінчай!», це було не вперше, коли вона влаштовувала такий марафон, раніше, аби він міг відволіктися і затримати оргазм якнайдовше, вручала йому томик Марселя Пруста і змушувала читати вголос, а сама методично помпувала і помпувала, демонструючи усім своїм тілом, усіма звуками, які видобувала з вуст,

що робить це не так для нього, як для себе, що їй це в кайф, мовби перебувала під дією наркотику, а Пруст виконував роллю своєрідного тла для цієї проникливої гри на флейті. Цього разу Пруста не було, і Ярош, щоб не скінчити надто рано, заплющився й став декламувати собі свої переклади з арканумської поезії, декламував їх тихо, але дівчина своїм «угуканням» підбадьорювала його, аж поки несла уже було терпіти, і він випустив з себе усе, що намагався втримати, але вона не відірвалася від нього, не кинула, а, переставши рухатися, просто тримала в собі, у своїх гарячих вустах, аж поки він геть не опав і не вивалився з вуст. Ярош почувався, як п'яний, світ закрутився перекидьки, в голові гуло, хотілося сісти, хоч і не було куди, Руся була втомлена, сперлася спиною на стіну і спостерігала за ним з тріумфом, мовби перемогла його у важкому гладіаторському бою, при цьому вологі її вуста рухалися так, ніби смоктали цукерку, заковтуючи слину, вуста її продовжували ворушитися, смакуючи і ковтаючи, а потім вигулькнув збитошний язичок і облизав їх, повільно і звабливо, гейби провокуючи на продовження, але продовження так відразу не могло бути, і вона це розуміла, тому простягла руку і повела його вниз. У фойє сновигали хворі, з тих, що були «легкі», вони могли вільно пересуватися, виходити в парк і дивитися телевізор. Ярош іще мав зустрітися з головним лікарем і підписати якесь зобов'язання, що буде опікуватися Русею, та, коли він простував до кабінету головного лікаря, його перехопила якась вродлива дівчина з розкішним світлим волоссям, халат у неї на грудях розійшовся, оголюючи повні перса, в очах палав загадковий вогонь, вона залопотіла: «Ви мусите мені допомогти. Вони тут знущаються наді мною — колють якісь заборонені препарати. Напишіть про це. Ми всі тут, як піддослідні морські свинки». Кажучи це, вона все тісніше притискала до Яроша, руки її були в кишенях халата, і вона ними розвела поли унизу, але яка там чекала несподіванка, Ярош не встиг помітити, бо наспіла Руся і відтягнула дівчину від нього.

Головний лікар довго розпитувала Яроша, у яких він стосунках з «хворою», чи відчуває свою провину, чи буде пильнувати

її, щоб не допустити наступних рецидивів, Ярош з усім погоджувався, аби-но скоріше того всього спекатися, потім підписав якісь папери, і щойно тоді його відпустили. Наступного дня Руся зателефонувала і радісно повідомила, що вона вже вдома і він зможе її провідати, додавши: «Ти ж знаєш, що тебе чекає? Я голодна і спрагла. Якщо не нагодуєш мене, я помру». Ярош не прийшов, але вона не переставала телефонувати, він відчував, як під час кожної розмови з нею його прутень настобурчується, і він ледве стримується, щоб не зірватися й поїхати до Русі, до того ж вона розмовляла з ним не так, як звикле, а таким звабливим, млосним тоном, мовби потягуючись у ліжку, ще й мальовничо описуючи, де при цьому лежить її ліва рука і що робить середній палець. Але Ярош розумів, що коли піддається ще раз цій спокусі, то не вирветься так просто, Руся була дівчиною екзальтованою, часто влаштовувала істерики, двічі пригощала його ляпасами, а раз навіть намагалася облити окропом, Ярош ледве зумів ухилитися. Хоча після цього обливання усе, як і завше, завершилося палкими любощами просто на підлозі, але так далі продовжуватися не могло, і він гнав будь-які думки про неї. Відтак почали лунати інші дзвінки з погрозами спалити хату, облити його кислотою, прийти в деканат і розповісти всю правду про нього, звинувативши в сексуальних збоченнях, влаштувати гучний скандал на весь університет: «Я стану перед входом до універу з плакатом, де буде написано, що ти небезпечний збоченець і сексуальний маніяк». Ярош був переконаний, що вона на це здатна, і, з острахом наближаючись до університету, роззирався надовкіл, чи не побачить розлюченої фурії з плакатом. Однак минулося. Погрози зависли в повітрі, так ніколи й не втілюючись у життя. А небавом Руся знайшла собі іншу жертву, правда, знову з-поміж викладачів університету, таким чином не випавши з Ярошевого поля зору.

В

Розваг нам у дитинстві не бракувало, будь-який невинний ранок міг початися з сенсаційної звістки. Пригадую, якось ми саме з матінкою снідали, я — манну кашу з родзинками і медом, а матуся — яечню зі шпондерком*. Аж тут:

— Пані Лесьова! Пані Лесьова! — почувся голос шимонової*, яка притримувалася давньої львівської традиції називати жінок за іменем їхнього чоловіка, хоч би навіть і покійного, а що мого тата Олександра кликали Лесем, то і вийшла з моєї мами пані Лесьова. — Біжіть хутчіш до Шпрехера*, — аж захекалася шимонова, — там щойно якась хулера скочила з даху на брук.

— Йой! — скрикнула матуся і стала поквапливо накладати шпондерок на хліб, аби вийшла канапка, а це означало, що вона за мить буде готова вилетіти з хати. — І що з нев?

— Та шо-шо! Пляцок картофляний та ше й зі шкварками! — Голова шимонової влізла в наше вікно, за кожним словом заковтуючи повітря, наче риба, яку витягли з балії. — Я щойно звідти, спеціально прибігла, жиби вам оповісти, і біжу назад. То той шпондерок, жи ви його перед Великоднем вудили?

— Той-той, ви вже його смакували. Прецінь дала вам такий шмат — на півліктя, не?

— Жиби аж на півліктя?

Але матуся вже її не слухала, а хутенько вбирала сукенку і шукала мешти, наостанок матінка насадила на голову перуку, з якою вона, виходячи на люди, не розлучалася ніколи. Та перу-

ка була така висока, що матінка в хаті мусила завше пильнуватися, аби не зачепити нею одвірок. Якось я сказав: «Мамцю, ну нащо вам така висока перука, таже вона скидається на бузькове гніздо», на що мамця відказала так: «Стуль си писк і дурно не пашталакай, при моєму куцому зрості я мушу або мешти на високих підборах носити, або високу перуку. Я вибрала друге». А потім ми бігли Клепаровом і мама кричала кудись у небеса:

— Голдо! Голдо! Голдо!

З вікна на протилежному бальконі висовувалася голова пані Голди в папільотках:

— Шо ся стресло?

— Біжим хутчіш до Шпрехера, там щойно якась хулера скочила з даху на брук.

— А йой! Вже біжу!

За мить пані Голда, тримаючи за руку Йоська, мчить разом з ними, її голова й далі у папільотках, і вся вона розтеліпана, навіть різні капці на ногах — один червоний, а другий білий. Пробігаючи Городоцькою, мама верещала:

— Ріто! Ріто! Ріто!

А Голда на Браєрівській:

— Ядзю! Ядзю! Ядзю!

А коли з вікон висовувалися розпатлані голови Ядзі і Ріти, то мама і Голда повідомляли їм фантастичну новину про трафунок під Шпрехером, і за хвилю ми вже чули тупотіння їхніх ніг, та не тільки Ядзі і Ріти, але і Яська та Вольфа, бо як же без них, така-а подія: стрибок із хмарочоса Шпрехера без спадохрону!

Не так давно там уже відбулося фантастичне видовище, коли до Львова прибув Людина-муха. То було 1929 року, всі газети писали про славетного акробата-линвоходця, який мав на ровері проїхати дахами кам'яниць від готелю Жоржа аж до площі Академічної, а простір поміж будівлями збирався пройти по линвах. Людей збіглося — тлуми і тлуми, і от, коли акробат пройшов по линві між двома наріжними будинками на початку Хорунщини*, а потім під бурхливі оплески глядачів зіскочив на дах кам'яниці, в партері якої містився славетний сніданковий покій* пані Те-

личкової*, то послизнувся і впав на брук, забившись на місці. Дах виявився мокрим після дощу. Але Львів не був би Львовом, якби після того не з'явилася вулична балада:

Приїхав ду Львова акрубата-муха,
Вліз на Теличкову і випустив духа.

Біля Шпрехера зібралося стільки роззяв, що не протовпишся, але мама притьмом розштовхала натовп ліктями, цідячи грізно крізь зуби: «Служба медична! Служба медична! Служба медична!» та волочачи мене за собою, а Голда, Ядзя і Ріта разом зі своїми пущьвірінками не відставали від неї ані на крок, повторюючи ті ж чарівні слова, і незабаром уже все любенько бачили, як на долоні.

— Запізно, — зітхнула матінка, виймаючи канапку з торбинки, і мала рацію, бо тіло вже встигли накрити простирадлом, з-під якого тільки виднілося кілька тоненьких струмочків крові.

— Але коли трупа будуть забирати, то, може, простирадло знімуть? — з надією промовила пані Ядзя.

— Ніколи не знімають, — відказала моя мама тоном бувалого свідка безлічі самогубств. — Вони думають, що таким чином бережуть наші нерви. Але насправді мені було б куди спокійніше, якби я добре усе роздивилася.

— Ой, не кажіть, — зітхнула Голда. — Я аж вся затерпла.

— Шкода, що не маємо такого мосту, як у Нью-Йорку, — сказала Ріта, — там стрибають у воду мало не щодня.

— Бідна Полтва, — зітхнула матінка, — якби її не замурували, мали б і ми на що ся подивити.

Поліціанти пильнували порядку і чекали, заки приїдуть санітари з моргу. Якийсь чоловік з капелюхом у руці та з глибокодумною міною задирав голову догори, мовби намагався зміряти висоту будинку, і не заспокоївся доти, доки якийсь шалапутгоробець не прикрасив його лисину грайливою хляпкою. Чоловік вилаявся, вийняв хустинку і став пуцувати лисину.

— Цікаво, то чоловік чи жінка, — поцікавилася матінка в якоїсь перекупки, що стояла поруч.

— Дівчина, — відповіла та і втерла рогом квітчастої хустини сухе око. — Така молода... Кажуть, через трагічне кохання.

— А йдіть! Ще й таке буває?

— Буває, буває. Зробив їй дитину, а сам чкурнув до війська.

— Я би му дала військо! — похитала головою матінка. — Ох, я би му дала! Я би поїхала до штабу, до самого військового міністра, до Пілсудського б дійшла, але би так не попустила. Шо не, то не.

— У нас таке неможливо, — сказала Голда, — у нас би такого всі відреклися.

Тим часом з'явилися санітари з ношами, увесь натовп враз напружився і посунув допереду, поліціанти розчепірили руки і закричали, що ніхто не сміє наближатися, але всі чекали, що санітари стягнуть простирадло. На жаль, марно, бо тіло занесли до авта разом із простирадлом, і тлум розчаровано й важко зітхнув.

А іншого разу ми з мамою самі стали очевидцями самогубства. Це було на Коперніка. Ми звернули увагу на якогось дивного чоловіка, що кілька разів у поспіху вибігав на балкон, зиркав додолу, зникав, зиркав і знову вибігав.

— Ой, ту шось муси бути, — сказала мамця.

І справді за хвилину той чоловік з'явився з сувоєм мотузки. Один кінець прив'язав до балюстради, а потім, насвистуючи, майстерно скрутив з мотузки петлю.

— Він буде вішатись? — запитав я.

— Здається. Але це не надто приємне видовище.

— Чому?

— Бо м'язи розслабляються і все, що в животі, вивалюється з нього зі страшним смородом.

Чоловік рухався дуже нервово, а при цьому мав такий бадьорий вигляд, ніби виграв у лютерею двісті злотих.

— Я б на його місці так не тішилася, — сказала мамця.

— А чому?

— Та тому, що той балькон на ладан дихає. Я то помешкання добре знаю — там жив колись пан фризієр* Помпка. Одного разу вся балюстрада йому на бальконі обвалилася. Ото він, аби вигідно продати помешкання, підрихтував балькон як-будь, а балюстраду зробили му з гіпсу. Там нема жодного металевого прута.

— Ой, то треба тому панові сказати, — щиро захвилювався я.

— Ну, спробуй. Хоча я таким фацетам* не йому віри. Йому поможи порадою, а він тебе потім обізве пулькатою ропухою.

— Прощу пана! — гукнув я, приклавши долоні до вуст. — Заждіть хвилю, не кваптеся. Тота балюстрада з гіпсу вас не витримає.

— Шо? Не пхай свого носа до чужого проса. Ти — міглянц*!

— Мій син правду каже, — втрутилася і мамця. — Пан фризієр Помпка змахлював і зробив нову балюстраду зі звичайного гіпсу. Але як ви прив'яжете шнурка до того залізного ліхтаря над вашою головою, то буде значно певніше.

— Закрий клапачку, ти, пульката ропухо! — гаркнув чоловік роздратовано.

— А я не казала? — зітхнула мамця і зі щирим смутком стежила, як той накинув петлю на шию, покрутив туди-сюди головою, мовби припасовуючи її до шиї якнайзручніше, і скочив додолу. Летіти йому довелося трохи довше, ніж він розраховував, бо гіпс таки не витримав і тріснув, балюстрада обвалилася, а чоловік гугупнув на бруківку і зламав обидві ноги.

— А шо? — скрушно кивала головою мамця. — Теперички маєте неабиякий клопіт. Мусите лежати кілька місяців у шпиталі і хтозна чи не ціле життя шкутильгати. А якби послухали мене, то зараз би не стогнали і не сичали від болю. Ходімо, сину. Не можу дивитися на тих невдячних скурвих синів. Він думав, що він комусь ліпше зробить. А тепер його бідна жінка буде з ним ціле життя мучитися замість того, аби файно поховати і знову заміж вийти.

3

Студентка, яка пізніше виросла на письменницю, приїхала до нього сама і повідомила, що він просто таки зобов'язаний допомогти їй з дипломною роботою, вона не має теми, їй ніщо не подобається, вона конче потребує його допомоги. Ярош порадив зайнятися творчістю Емми Андієвської*, у нього було кілька книжок, які подарувала йому сама письменниця, Надя відразу захопилася за цю ідею, вийняла зошит і стала записувати мудрі думки пана професора стосовно майбутньої дипломної. На ту пору звечоріло, Ярош запропонував перекусити, у нього якраз була готова печена курка, а що їсти м'ясо без вина не випадало, то при цьому було спожито дві пляшки шампанського й одну пляшку вина. Надя підійшла до магнітофона, увімкнула музику і стала плавно й сомнамбулічно рухатися у якомусь лише їй відомому танці, Ярош і не помітив, як опинився біля неї, і вони продовжили уже рухатися разом, а потім їхні вуста зустрілися, а в той час, як їхні тіла притискалися усе тісніше,

Його права рука лягла дівчині на перса, а ліва на пружну сідничку. Завершилося усе тим, що обоє опинилися в ліжку, а що через сп'яніння Ярош довго не міг скінчити, то Надя виконала те саме, що й Руся, і Ярош подумав, що от знову йому усміхнулося щастя — втрачаючи лише здобуваєш. Після цього настав період палкого кохання, який припав на літо, Надя цілими тижнями жила в нього, аж поки Ярош не довідався одну неприємну річ. Сталося це, коли Руся запросила його до себе на уродини, він іти не збирався, але тут уже й колега, її новий кавалер, втрутився і переконав таки прийти. Ярош, можливо, зробив помилку, а можливо, й ні, що прихопив із собою Надю, у кожному разі завдяки цьому з'ясувалося те, що могло з'ясуватися надто пізно, наприклад, якби вони одружилися. На забаві до нього приклеїлася симпатична панночка і не відставала ані на крок, а тим часом Надя витанцьовувала з якимсь чоловіком, ровесником Яроша, з часу до часу вони виходили на балкон на перекур і, не перестаючи, мололи язиками; коли почало сутеніти, Надя сказала Ярошу, що погано себе почуває і їде додому, а новий знайомий її проведе, бо живе неподалік. Ярош не побачив у цьому нічого поганого, та як тільки вони зникли, симпатична панночка враз від Яроша відлипла і зайнялася кимсь іншим. Ярош запідозрив щось незрозуміле, але не надав усьому цьому великого значення, йому стало нецікаво, і він поїхав додому. А наступного дня зателефонувала Руся і повідомила, що усе на тій забаві спланувала вона і подругу підмовила зайнятися ним, а свого знайомого — Надею, порадивши Ярошу поцікавитися у неї, як вона провела час.

— Ну і як? — запитав він якомога байдужим тоном.

— Обслужила по повній програмі. Ось як! — задоволено розсміялася Руся. — Не віриш? Знаю, що не віриш. А що ти скажеш про бородавку на правому боці животика? Така досить немаленька бородавка, завбільшки з вишню. Колись її за таку штучку могли й на вогні спалити. Знак Диявола! А дбайливо вибрита розкішниця? Це щось тобі говорить? Гладенька, як у дівчинки. Саме така, як ти любиш.

— І де вони цим займались? На вулиці?

— Ні, у нього вдома.

Ярош поклав слухавку і відчув, як у ньому закипає лютість, але лютився він на самого себе, що так по-дурному попався вчора в спритно розставлені тенета. Бородавка, вибрита розкішниця... Попередньої ночі Надя ночувала у нього, увечері попросила електробритву, а потім задемонструвала усю ту неповторну красу, далі вони кохалися... Ярош заснув, прикривши долонею її біле гладеньке лоно, він ще й досі відчував у пальцях тепло її шкіри... Але щоб комусь зробити такі відкриття, не конче було кохатися, той міг просто де-небудь у брамі її затиснути і помацати під спідничкою. Але коли зателефонував Надійці, там ніхто слухавки не брав, хоча вона мала бути вдома. Додзвонився лише о третій пополудні і почув її тихий, ледь розбірливий сонний голос. Авжеж, вона спала, їй так погано, вона перепила, кавалер її завів дорогою ще в ресторан, отам вона й набралась.

— А що ти робила в нього вдома? — запитав Ярош.

Дівчина мовчала. Він повторив питання.

— Я зайшла до нього, щоб зателефонувати батькам, що я прийду, і щоб не накидали на двері ланцюжок.

— Який сенс було попереджати батьків, перебуваючи за квартал від дому?

— Я була п'яна. Мені треба було витверезіти.

— Але розмовляти з ними захмеленим голосом ти не боялася. І коли ти прийшла додому?

— Десь біля першої.

— І спала до пів на третю? Щось я раніше не помічав за тобою такої здатності — спати чотирнадцять годин.

Вона мовчала. Він теж. Вичекавши хвилину, Ярош поклав слухавку. Йому було боляче, але час показав, що він міг зазнати ще дужчого розчарування, якби їхні стосунки продовжилися, бо розповіді про її любовні пригоди, які згодом почали долипати до його вух, свідчили про ту легкість, з якою Надя ставилася до свого інтимного життя, колекціонуючи пристрасті. Звідтоді минуло десять років, вона видала кілька книг, в одній з них серед

героїв він упізнав себе, і хоча там було чимало вигадки і відвертої жіночої їді, сцена, де вони кохалися в кукурудзі, зворушила його, він пригадав собі, як то було, і відчув навіть вдячність за те, що вона нагадала йому про ті солодкі хвилини. Водночас дивувало, що вона й досі не може його забути, намагаючись звести порахунки та розставляючи в різних місцях книги знаки, за якими просунуті читачі могли б упізнати, про кого мова.

С

Коли посеред Ринку зустрічаються оздоблені квіточками і пір'ячками два капелюшки, це подія звична і повсюдна, на неї жоден перехожий уваги ніколи не звернув би, та коли до купи сходяться аж чотири капелюшки, о-о, тоді кожен дивиться на цю сцену, роззявивши рота, та ще й намагаючись вловити окремі фрази, бо ж очі під тими капелюшками аж горять, а їхні власниці лопочуть, не переводячи духу, захилинаючись словами і враженнями:

— Пані Голдо, як ся маєте!

— Гут, гут, пані Влодзю. Лікоть мені цілий день болит. А ось і паня Ядзя! Пані Ядзю, шо купилисьте? Каляфйори* нинька подуріли в ціні!

— То не каляфйори подуріли, а люди. Де ж бо такі ціни правити!

— Пані Ріто! І ви тут! Як то файно, жи ми ся всі до купи зійшли, не?

— Я купила два телячі хвости, пучку кропу і петрушки.

— Буде зупа кропикова?

— Я ледве-м зіпсованого коропа не купила. Питаю перекупки, чи він бодай ще живий, а та мені відказує: «Йой, пані, я сама не знаю, чи жива в такі тяжкі часи, то звідки маю знати, чи та риба жива?» — «А може, — кажу, — вона здохла?» — «Ай, та де здохла? Спить!» — «Спить? А я чую, жи шось від неї тхне». А вона: «Ай, пані, а ви коли спите, хіба за себе ся ручаєте?»

— А йдіт!

— Я їй по-жидівському і вона мені по-жидівському, і все одно бреше в живі очі! А мені так лікоть болит!

— Помастіт спиртом на ніч і замотайте в стирку. Хто б подумав: кільо воловини коштує вже шістдесят сотиків, моя сусідка, котра має чоловіка поштаря, купує на площі Теодора кільо за тридцять сотиків, але такі фляки, то хіба може лигати її чоловік.

— А кільо хліба — п'ятнадцять сотиків!

— А таке дурне яйце — три сотики!

— Пані Ріто! Маєте фест модний жакет.

— Ай, де там модний. Сама перешила зі старих шторів. Ба-чите, які френзлі?

— А що будете на Ринку купували?

— Сливки. Мій малий собі книдлі* замовив. Зі сливками.

— Ой, треба нам десь зібратися днями. Стільки новин!

— Тільки в мене!

— Пані Влодзю, та ми вже у вас останнього разу збиралися.

Прошу тепер до мене.

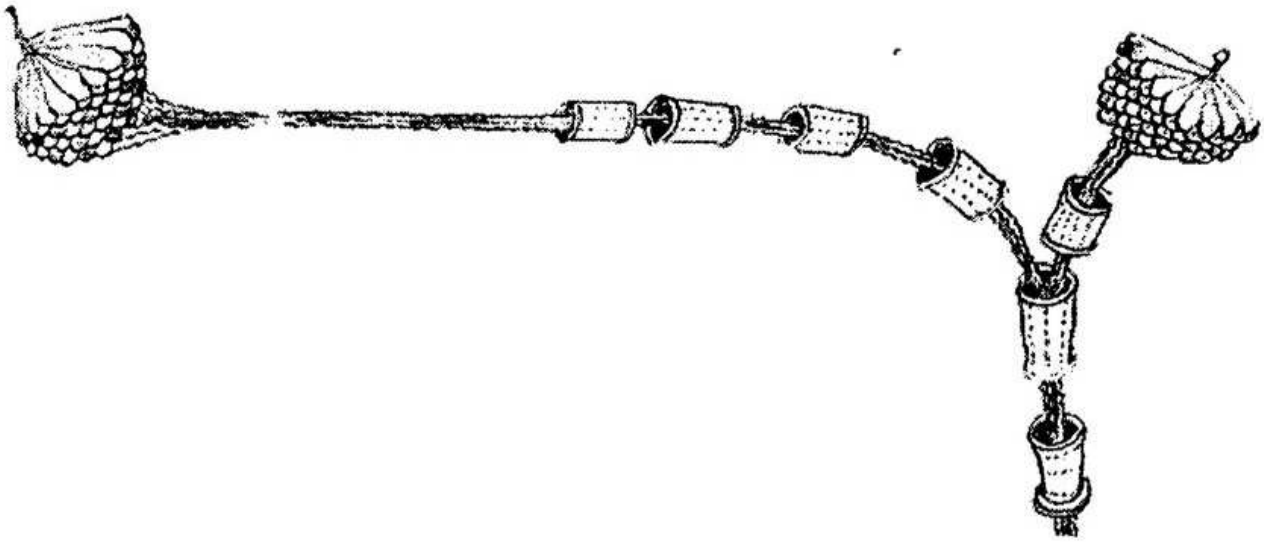
— Ой, пані Ріто, нашо вам той клопіт.

— Не хочу нічого чути. Я спечу струдель.

— Ну, то до здібанки.

І ось нарешті капелюшки розходяться у різні боки і розчиняються серед яток Ринку, а там уже все шумує, гуде, злива голосів хлюпотить, розтікається, перетворюючись на різнокрилу какофонію, а серед того всього виділяються голоси перекупок, які здатні загулюкати будь-кого і нікого не бояться, у війну могли відрізати і німцеві, і москалеві, бо пишалися дивовижним даром — надзвичайно звинним язиком, казали, що як стала колись перекупка між вітряком і млином і стала пашталакати, то і вітряк спинився, і в млині води забракло, а баба все говорила і говорила, і ще ані одна перекупка на сухоти не вмерла завдяки безперервному тренуванню легенів, бо не дарма зранку на сніданок вона випивала кварту гарячого пуншу для зміцнення грудей і щоб голос не сідав. Я завше любувався тими поваж-

ними персонами, більшість із яких пережили не одного свого чоловіка і хутенько віддавалися за іншого так, мовби то були писані кралі, хоча переважно були товстулями, що дибали качиними кроками на слонячих ногах, перевалюючись із боку на бік. Тлусте надуте обличчя бурячкової барви, обвітрене й присмажене сонцем, надзвичайно живі проникливі очі, які будь-якого покупця вмить оцінять з голови до ніг, пухкі руки з м'ясистими ковбасками пальців, які спритно ховають гроші поміж два великі бальони грудей. Кого така краса могла привабити? А однак овдовіла перекупка недовго переймалася самотністю, і вочевидь причина тут крилася у її зарадності, умінні заробити на хліб і собі, й дітям. Ось я прислухаюся до суперечки і чую, як перекупка кепкує з якоїсь пані: «Дивіться на неї! Ото мені купець. Має їдного злого в кишені, а хоче цілий базар закупити. Ото мені пані з Буська! В плечах широка, внизу вузька!», а тим часом друга: «Та пані добродійко, та я ж теж мушу за товар платити, крутитися, виставляти векселі, зволікати, обіцяти: завтра, завтра, але ж колись і я сама мушу заплатити, не? А податки? Хто за мене їх заплатить? Та ж я бідна жидівка, маю хорого чоловіка і самі цуреси. Хіба то я тоті яйця зношу чи сир роблю? Я би ніц не мала проти цього, але так не є».

4

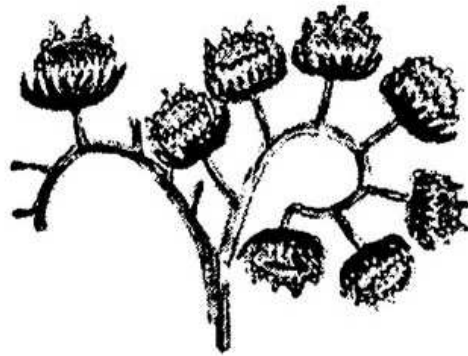
За цей час підріс його син Марко і вступив до університету, тепер вони бачилися частіше, але зазвичай син забігав на кафедру, щоб «позичити» кілька гривень, і відразу ж зникав. Зрештою, такі стосунки задовольняли обох.

Захопившись дослідженням і перекладом арканумських текстів, Ярош з'ясував, що Арканум мав свою «Книгу Смерті», відмінну від єгипетської і тибетської. Правда, вона збереглася не так добре, мала значні лакуни, але окремі пісні з цієї «Книги» вражали досконалістю. Давні арканумці вірили в те, що кожна людина має дві душі, одну смертну і другу безсмертну, яка й переселяється в іншу людину. Пісні з «Книги Смерті» виконували не після смерті, а перед, тобто людині ще живій, але умираючій, ці пісні мали полегшити перехід на тамтой світ, ба не тільки полегшити, а виконати роль проводиря, провести безсмертну душу померлого крізь усі митарства потойбіччя і повернути назад для життя. Пісні ці виконували в танці під звук

бубна і сопілок, а сам танок арканумською мовою називався — о диво! — «dan-go tgañ», що до болю нагадувало знайоме усім слово «танго», яке походить з мови нігерійського племені ібібію. Тут Ярош пригадав, що арканумські королі у своїх завойовницьких походах проникали не раз у глиб Африки й доходили до Нігерії, де й жили племена ібібію, хто в кого перейняв ці танці, не так важливо, але «dan-go tgañ» означало дослівно «танець смерті», чи то пак... «танго смерті». Звичайно, цей танець не був схожий на танго, кожен танцівник танцював окремо, не торкаючись іншого танцівника, але розчепіривши руки так, мовби когось обіймав — таким чином, кожен з них мовби виконував уявний танець із душею навмирущого.

Несподівано його дослідження «Книги Смерті» знайшло ще один ключ, коли син повідомив, що зустрічається з дівчиною, яка відвідує Ярошів спецкурс, присвячений давнім літературам, і цікавиться саме Арканумом. Ярош відразу здогадався, про кого мова, адже спецкурс відвідувало в різний період від двадцяти до двадцяти п'яти студентів, та одна дівчина виділялася не лише своєю вродою, але й настирливістю. Вона не пропускала жодного заняття, а згодом повідомила, що і дипломну роботу буде захищати з арканумської літератури. Панна мала на ім'я Данка, була високою, з подовгастим обличчям, обрамленим темно-каштановим природним волоссям, яке злегка кучерявилося, спадаючи на плечі, римський гострий носик надавав їй величного вигляду, а коли вона ступала своїми рівними довгими ногами, то спину тримала штивно, і в цій ході теж проявлялася якась величність. Її голос не скидався на бабський, був глибоким і виразним, без зайвої солодкавості.

— Ти, напевно, звернув на неї увагу, — сказав Марко, — тобто знайомити вас не треба, але мені хотілося б, щоб ви познайомилися ближче. Ти не проти, якщо я приведу її у суботу? — А що Ярош стенив плечима, додав: — Вона настільки захоплена твоїми лекціями, що готова мені годинами переповідати їх напам'ять. Хоча я мало петраю в цьому. Але це й добре, різні зацікавлення лише сприяють зближенню.

D

З самого малечку я сприймав і вбирав у себе Львів за запахами, їх безліч, і за ними можна розпізнати пору року, навіть не виходячи з хати і не визираючи з вікна. Восени гостро пахли квашені огірки, присмачені запашним кропом, часником і хроном, з передмість долинав мінорний запах паленого картоплиння, перехід з осені на зиму був ознаменований запахом квашеної капусти, а взимку напередодні Різдвяних свят уже панували в повітрі запахи диму, на якому ледь не весь Львів вудив ковбаси, шинки, полядвиці і шпондерки, бо на усіх подвір'ях, навіть у центральній частині міста, встановлювали металеві діжки, підводили до них бляшані рури і запалювали біля їхнього отвору багаття так, аби дим рурою йшов до бочки й обіймав своїм плевтивом м'ясо, щоб воно лише вудилося, а не пеклося, і то був святий обов'язок пана шимона, який також мусив надбати дров, нарубати і поскладати їх на купку, а відтак поважна пані шимонова, вбрана в чотири спідниці, чотири светри і чотири хустки, сідала на ослінчику біля самісінького вогню і стежила, аби вогонь не гаснув і не надто розгорявся, потім, коли уже назбиралося доволі жарин, шимонова насипала їх трохи до старого баняка і, підсунувши собі між ноги, накривала спідницями, тепер їй було так тепло, що могла навіть і задрімати, а мешканці будинку зносили їй м'ясиво, яке вона вудила, а потім з кожного брала по кавалку шинки чи шпондерка; на самі ж Різдвяні свята уже пахло пампухами, рибою, медом, на жидівській ділянці

додавався запах гусячого смальцю, смаженої цибулі, перцю і «грифу» — вареного в молоці вимені, а навесні перед Великоднем знову влітав у вікна бадьорий запах димів і вудженини, бо знову пан шимон вкопував бочку і підводив до неї руру та рубав дрова, а пані шимонова старанно записувала до пожмаканого зошита усе те м'ясиво, яке їй зносили, але вже не мусила грітися баняком із жаринами, бо перед святом, хоч і бувало ще прохолодно, але яскраво світило сонце, на деревах збуджено цвірінькали горобці, туркотали горлиці і скрекотіли сороки, а ще на Великдень стукав у вікна і двері запах різного печива, пасок, свіжих фіялок, а влітку — сушених на сонці грибів і сунниць, якими торгували просто на вулицях, коли ж літо добігало кінця, то все місто потопало в п'янкуму ароматі смажених конфітур з ягід і рожі.

Місто міняло своє обличчя упродовж дня до невпізнання. На світанку, коли воно ще дримало, в'їжджали на Ринок вози, наладовані городиною, а інші вози важко торохтіли бруківкою, розвозячи бочки з пивом та різні товари, а потім починали лунати дзвоники трамваїв, цокотіли фіякри, шурхали мітли, після сьомої на вулицях з'являлися учні, прямуючи до шкіл, місто прокидалося уже повністю — починали траскати віконниці, деренчати ролети на дверях крамниць, відчинятися вікна, і Львів тоді дзвенів сотнями голосів, і голоси ці відлунювали навсібіч, прецлярі кричали: «Прецлі! Прецлі!», ганделеси* волали: «Ганделе, ганделе, ганделе, продати — купити!», дротярі — гуцули та лемки — ходили обвішані дротом і полапками на миші, гукаючи: «Горнята дротувати! Є що дротувати?», а бондарі: «Є що побивати?», а піскарі: «Тре піску? Піску тре! Піііісооок!», а шматтярі: «Кооості! Шмааати!». Біля Віденської каварні, де головна перехресна станція кількох трамвайних ліній, завжди вирував натовп — одні чекали на трамвай, інші кудись поспішали або ловили гав, а поруч продавали соняшникове та гарбузове насіння, присмажене на вогні, жидівки пропонували гарячі смажені каштани, турецькі й волоські горіхи в торбинках, скручених з газети, і тут же пекли ті каштани на блясі, що мала заглибини і

дзюрки, а зверху була накрита другою бляшаною покришкою, під самим сподом у металевій скриньці тлів вугіль, і жидівки дерли горло: «Гайсе марони! Гебратене! Фріше!», а ті, що торгували гарячими бобами: «Гайсе бобеле!» Прецлярки носили перед собою перевішені на ременях великі кошики зі свіженькими запашними прецлями, нанизаними на патики, що стирчали із кошиків, одні прецлі були посипані маком, другі — сіллю, а найбільшу славу мали «майові» — золотисті, хрумкі, залиті пишною солянкою і густо посипані маком, вони розпливалися в устах. Прецлями торгували й жиди, гукаючи «Прецле на яях!», а коли проходили повз якісь українські товариства, то, погано володіючи українською мовою, своїми вигуками викликали в покупців регіт: «Прецлі на яйці! Прецлі на яйці!». Ми любили дрочитися з ними і собі теж кричали: «Прецлі на яйці! Прецлі на яйці!» або «Яйці на прецлі! Яйці на прецлі!». Сільські вусаті дядьки з Корчева на Підляшші носили кошики з цибулею просто на голові поверх баранячої шапки, вінки цибулі звисали і з кошика, і з дядькових рамен, спадаючи на груди й плечі, звисали вони й з пояса так, що дядько скидався на якусь казкову істоту в золотистих гірляндах, його екзотичний вигляд викликав захват і водночас острах дівчорі, яка з вереском «Цибуляний чоловік! Цибуляний чоловік!» супроводжувала його і миттю прискала на всі боки, щойно тільки дядько зиркав гнівним оком. «Ось прийде до тебе Цибуляний чоловік і забере із собою», — лякали неслухняних дітей матері, та й моя мама не раз показувала мені з вікна Цибуляного чоловіка, кажучи, що він може перетворити нечемнюха на вінок цибулі. І коли вона, купивши цибулю у Цибуляного чоловіка, вішала вінок у кухні на стіну, я дивився на нього з острахом, думаючи при цьому, ким же був той неслухняний хлопчик, якого перетворили на цибулю, і чи цвиркне кров із цибулини, якщо її прокусити, тому я не їв тієї цибулі сирю та прохав і маму не рухати її, бо ану ж коли-небудь чари розвіються і вінок цибулі знову перетвориться на хлопчика, але він тоді буде калікою — без ноги чи руки, без ока чи без вуха, у кожному разі його каліцтво ляже на нашу совість, однак

мама мене не слухала і сміливо краяла цибулю на плястерка до салату. Гончарі, в деренчливих гірляндах баняків і гладущиків, волали «Горнці! Гарки! Ринки! Дротувати! Дротоваць!», щіткарі торгували розмаїтими щітками, солом'янкарі — солом'яними та очеретяними циновками, які охоче господині стелили під порогом, ситарі торгували ситами, а що цей виріб був легенький, то ситар так обвішувався ситами і ситечками, що самого його сливе й видно не було, пташники носили на довгих тичках клітки з пташками, вуглярі розвозили на возах вугіль, вигукуючи: «Вуууугіль! Вуууугіль!», возиводи щоранку розвозили в діжах воду, а пошту постачав у критому жовтому візочку листоноша, виграючи на закрученій трубі завше однакову мелодію, льодяр звістив свою появу дзвінком, почувши якого, усі служниці й господині вибігали з шафликами і коритами, куди льодяр накладав вирубані кусні криги, піскар привозив пісок, вигукуючи «Пісооок! Пісооок!», який господині використовували для шурування баняків, посипання підлоги і сходів, аби скорше висохли.

Любили ми бігати на Ринок і дивитися на гуцулів у чорних капелюхах, обв'язаних крайками, в грубих полотняних портках і таких самих сорочках, густо гаптованих червоно-чорними хрестиками; вони продавали миски, чарки і дзбанки з глини, дерева або міді, торбинки, паски і постолі, кольорові забавки, волохачі, тайстри, канцелярські вироби з дерева, каламарі, рамки, підписані назвами місцевостей — Сколе, Косів, Жаб'є. Бойки з довгими вусами і з обов'язковою вигнутою файкою в зубах торгували яблуками, грушами, сушеними боснійськими сливами, волоськими та лісовими горіхами, каштанами, дітям бойки продавали усе це дешевше, тому матері до бойків посилали нас, а ми тільки тішились, бо бойки ще й давали нам пробувати свій смачнющий товар. Товста, як бочка, стара перекупка Валахоньова продавала кишки, які аж вилискували від тлуцу у великому баняку, що стояв на вуглях, вона мішала їх кописткою і гукала: «Екстра бомба фрикасе! Лякеровані кишки!» А порції були такі, що, споживши, можна було до вечора вже нічого не їсти, тому

представники таких поважних професій, як різник, трагач* або дорожкар* вважали за велику честь належати до постійної клієнтелії старої пискатої Валахоньової, хоча на вулицях Львова можна було купити не тільки кишки, а й паштети, пірники, смажені ковбаски, мамалигу, куликівський хліб, хрумки булки — кайзерки і штангли.

Щосуботи цілим містом котилися гучні виляски, схожі на постріли, але ніхто не стріляв, то господині тріпали, розвісивши на рейках, килими, доріжки, перини й подушки. Раз на місяць кухня перетворювалася на Африку — то був День Великого Прання, коли королевою кухні ставала прачка. Загалом прання займало увесь тиждень: кип'ятили в понеділок, крохмалили у вівторок, сушили в середу, церували в четвер, а прасували в п'ятницю. Напередодні Великого Прання ще звечора зсовували до купи два великі кухонні столи, на які ставили величезну бляшану балію, куди наливали гарячу воду з розпущеним милом, у ній мочили постіль, рушники та нічні сорочки, а вранці, коли приходила до нас прачка, здорова дівка з грубими руками і ногами, і кухню опановувала тропічна температура, від підлоги до стелі клубочилася пара, вікна вкривалися туманом, крізь них уже нічого не можливо було роздивитися, зате зручно було малювати різні мармизи, піч розпікалася до червоного, а на її бляті стояли дві великі виварки. Прачка брала мило фабрики Шіхта, клала білизну на «пральку», або ж «маглівницю» — широку дошку з рифленої бляхи в дерев'яній рамці — намілювала її і їздила зверху донизу поперек рівчаків — шур-шур-шур! Небавом у балії аж пінилося від милиння, і я не міг втриматися, аби не набрати його повну жменю і милуватися цією пухкою невагомою кулею, яка яскрилася кольорами веселки і мругала до мене дрібнесенькими очками, але незабаром кожен, хто побув тут бодай кілька хвилин, починав спливати потом, бо ж білизну після першого прання витягували з балії і виварювали у виварках, задуха врешті виганяла мене з кухні. А ще я любив дивитися, як додають у воду синьку в маленьких муслінових мішечках, вода ставала яскраво-кобальтового кольору, але білизна після

такого синення ставала не блакитною, а ще білішою, синька розчинялася у воді маленькими хмарками, які витягувалися тоненькими волокнами і мацаками, скидаючись на чудисько з безліччю довгих тонюсіньких ніжок, так само тягнулася і розчинялася кров у воді, якщо опустити в неї порізаний палець, не диво, що мені малому здавалося, ніби хмари в небі — це перини, які купаються у розпущеній синьці. Крохмаль був в'язким і липким, він робив воду густішою, виполоскані у ньому простирадла хрумкотіли, накрохмалені сорочки робилися штивними, їх прасували ще вологими, і тоді припалена праскою клейковина видобувала запах пригорілого печива. Праски наповнювали гарячим вугіллям, вони були важкими; і треба було стежити, щоб після них не залишалися смуги кіптяви, але вугілля мусило бути особливе — деревне та й щоб добре перепалене, бо від неперепаленого вугілля праска чаділа, а моя мама потім нарікала, що болить голова.

А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста, геть усі вікна, і з тих вікон вихилялися люди, переважно цікавські жінки, старі й молоді, спершись ліктями на подушки, одні перегукувалися, другі мовчки розглядали перехожих, треті чекали на те, що не прийде, і у всіх на вустах грала усмішка, а хто мав балькон, то сідав собі на бальконі і теж усміхався й дивився на перехожих, і всі почувалися, як одна велика родина, незнайомі могли собі заговорити до незнайомих без жодних церетелів* так, мовби зналися роками, бо не тільки самі люди, а й ціле місто було усміхнене і радісне.

Але найпривабливіше Львів виглядав вечорами, коли запаливалися ліхтарі, блимали яскраві неонові написи й реклами, світилися вітрини, а з ресторацій і каварень долинала музика, тоді залюднювалося корзо*, від готелю «Жоржа» і аж до кінця Академічної, починаючи з шостої вечора і геть за дев'яту, сновигали тлуми spacerovichів — пані в капелюхах, пани в чорних мельониках*, військові в мундирах, студенти в корпоративних шапках — адже саме тут відбувалися рандки*, і усі вони проход-

жувалися туди й назад, з часу до часу перестриваючи знайомих, розкланюючись, зупиняючись на кілька слів, а то й гуртуючись у більшу компанію, йшли до ресторації, на корзо можна було зустріти усіх своїх знайомих, і так було щовечора, винятком була неділя, коли на корзо впливали тлуми людей після служби Божої о дванадцятій, проспацирувавши правим боком Академічної, тлум вертався уже лівим боком, переходив на правий бік і, повторивши ту саму прогулянку ще кілька разів, розсипався по каварнях та цукернях, опинившись серед цього тлуму, ти, мовби підхоплений течією, плив звільна, не прискорюючи і не сповільнюючи ходи разом із усіма, і почував себе цілком затишно, лише зрідка ця людська течія утворювала невеликі затори: батьки з дітьми обов'язково зупинялися біля вітрини крамниці Кляфтена з дитячими іграшками, та і як було не спинитися, коли там, на вітрині, відбувалася справжня битва, мініатюрні солдати готувалися до атаки, біля гармат завмерли гармаші, полководці обзирали поле бою в далекогляди, а проминувши Хорунщину, несила було обминути кнайпи пані Теличкової і не перехопити кілька смачнющих канапок, а далі погуляльників чекала казкова вітрина цукерні Залевського, де можна було побачити мініатюрну цукерню — малесенькі лялечки в білому вбранні виконували свою поважну роботу: одна місила тісто, друга валкувала, третя щось наливала до казана, четверта терла щось у макітрі, п'ята всаджала тісто на лопаті у піч, а всі вони рухалися від електричних моторчиків, перед Різдом і Великоднем вітрина мінялася, перетворившись на святковий стіл з чоколадових і марципанових виробів, які імітували свячені страви — паски, крашанки, шинки і цілих поросят, ще там були зайчики і баранчики в кошичках, оздоблених зеленим барвінком, а на малесеньких столиках красувалися малесенькі пляшечки з лікером і прив'язаними до довгих шийок чарочками. Ці вітрини мінялися так часто, що кожне дитяче серденько тягнулося до них, тільки-но опинившись на корзо. Але після дев'ятої вулиці починали порожніти, усі поспішали додому, бо о десятій вечора шимони замикали вхідні брами до кам'яниць, і опісля, щоб

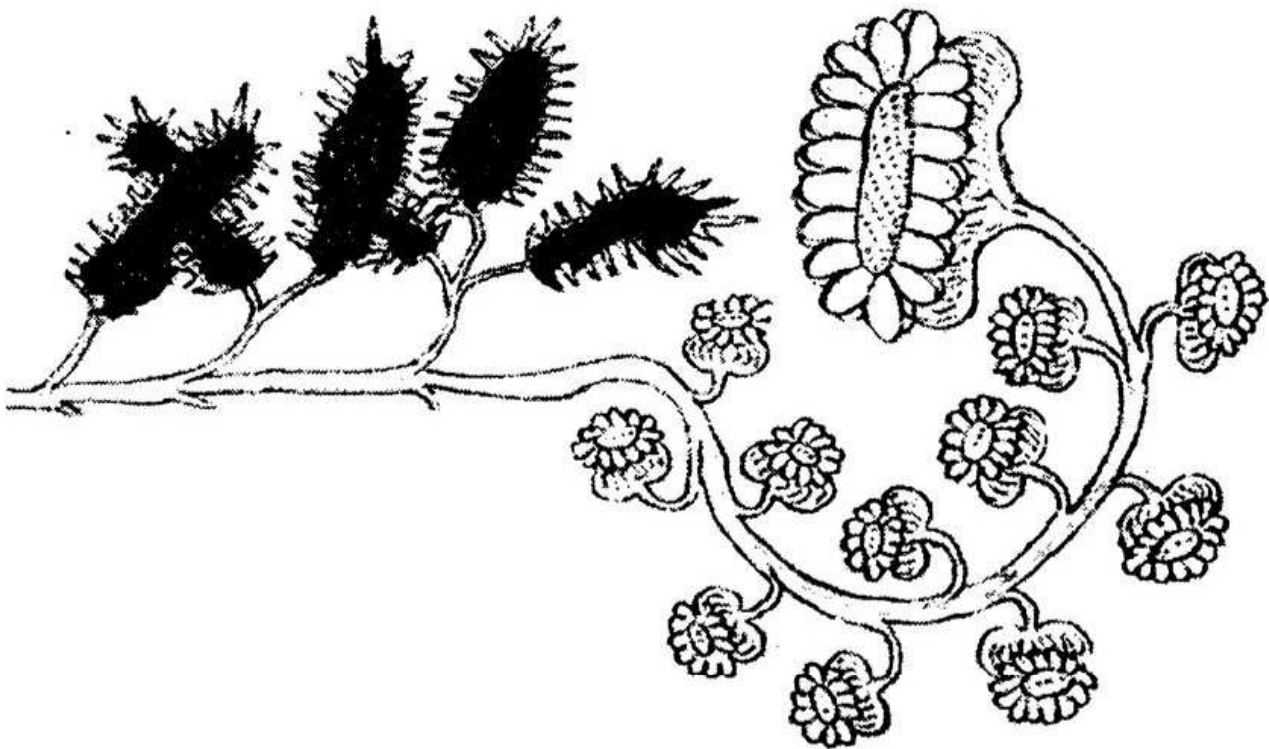
увійти до будинку, треба було дзвонити шимонові у дзвіночок і платити шперу* — 25 чи 50 грошів за послугу.

А ще я з мамою залюбки ходив на Кракідали — дивовижний світ, який розпочинався за Оперним театром і манив до себе уже одною лише назвою, у якій причаїлася велика загадка, бо в уяві одразу спливають крокодили, хоча жодних крокодилів там не було, то був лише чудернацький покруч з назви Краківського передмістя, де кипіли базарні пристрасті й вирувала тандита* чи, як її називали жиди, Тандмарк. Мабуть, саме так виглядають і легендарні базари Близького Сходу, довкола площі розташувалися крамниці, а перед ними і всюди, куди лиш оком не кинь, ятки з розмаїтим товаром, передусім з одягом і взуттям. Кракідали — це справжнє царство жидівське, тут можна побачити і вбраних на європейський манір поважних пань та панів, і бородатих хуситів з довгими пейсами в чорних атлясових халатах і капелюхах, і засмальцьованих жидівок, які, понатягавши на себе незліченне манаття, скидалися на головки капусти. Посеред тісноти тієї безлічі яток перекупники й шахраї голосно вихваляють свій товар, а поміж тим димлять п'єцики на коліщатках, на яких парують нехитрі перекуски. А головне — треба пам'ятати, що так само, як на базарах Стамбула, Танжера, Маракеша чи Каїра, можна і навіть треба торгуватися й збивати ціну, починаючи від її половини. Поруч із гендьярами жидівськими сновигають українці й поляки, панує постійний рух, а в повітрі бринить гучна какофонія звуків.

Ось якийсь хитрий батяр демонструє пляшку з-під горілки з водою, а у воді стоїть фігурка пірнальника досить великих розмірів, через горлянку він вочевидь влізти ніяк не міг, а тому батяр і запитує: «Як він ту вліз без ту туненьку шийку фляшечки?» — і, роззирнувшись по роззявах, пояснює: «То ся робе так. Ду пляшки тре вкласти туненький шкілетик пірнальника. А потому його ся засипує магічним порошком. Тоди вода стає така білюська, як молоко. Потім ставите го на шафі, а за гудину вода знову чиста і пружора. І во — маєте! І вже кожен може зувидіти, як такий грубий пірнець вліз без тоту туненьку шийку».

Тлум довкола нього росте, і батяр добиває його останнім аргументом: «То не забавка, прошу паньства! Не — щоб діти ся бавили, а то є річ незамінна в хатній гуспударці. Бо той пірнець цілюський день виблискує, як зоря, а вночі світиться так, жи можна при нім читати газети, вишивати і вечеряти. І шо ви си мислите — кільки таке щасте куштує? Ви не пувірите! Цей сьлічний пударунок на іменини альбо шлюб куштує тільки дваїцть грошів! А дваїцть грошів — то ні для кого не гроші, не?» І знову він озирає тлум, аби за мить продовжити з того, з чого починав: «І як він ту вліз без ту туненьку шийку фляшечки?»

Але для нас, школярів та гімназистів, Кракідали були цінні тим, що там на книжкових ятках можна було купити, окрім книжок і шкільних підручників, «брики» — різні брошурки з перекладами латинських і грецьких текстів та зі скороченим викладом класичних романів, які увільняли нас від читання твору. Брики було суворо заборонено шкільною владою не лише приносити до школи, а й читати вдома, бо вони хоч і полегшували учням життя, але знецінювали самостійне вивчення класичних мов, однак ми, добре роззирнувшись, чи нема поблизу якогось учителя, частенько провідували буду рябого Нухима, який любив таких міглянців, як ми, і до купованого брика завше додавав якийсь непотріб — старий затертий кримінал чи видерту звідкись ілюстрацію битви з бурами — які ми потім могли викинути, але завше мусили прийняти цей дар з награною вдячністю, бо це гарантувало нам прихильне ставлення на майбутнє. А ще ми купували там твори Карла Мая про Віннету, Олд Шургенда і Шаттергенда, передаючи із рук в руки, ховаючи на уроках під столами, Карл Май був на першому місці серед усіх, хто писав на пригодницькі теми, бо його твори будили фантазію і захоплювали.

5

За вікном — ще тепла осінь, на деревах Клепарівського парку вовтузилися ворони, стріпуючи ранкову росу, старий Йосип Мількер стояв, спершись на підвіконня, і вбирав очима той похмурий непривітний краєвид, мовби намагаючись його сфотографувати, але насправді милувався тією місциною, яка була для нього неймовірно дорогою. Тут минуло його дитинство і юність, ця Гицлева гора пам'ятає стільки подій, усі ці дерева з воронами, вони ж були й тоді... тоді, коли євреїв з Клепарова виганяли з будинків і змушували переселятися на Замарстинів, бо гетто мало таку ж властивість, як і шагренева шкіра, і він тоді так тужив за цим краєвидом, за грабами, кленами і ясенами, що мали повні голови воронячих гнізд і омели, бо з вікон нового помешкання бачив лише залізничний міст, де з часу до часу торохтіли військові потяги і товарняки, і який прозвали Мостом Смерті через те, що під ним був шлагбаум і стояла варта, як при брамі до пекла, когось вона випускала і впускала, а когось

50

відправляла в безвість, на таємничі Піски в Лисинецькому лісі, а там, на Гицлевій горі, розквітала омела, і розквітала не весною, а в лютому, коли ще стояли сніги, і він щойно тоді, на вигнанні, відчув, наскільки вона йому була мила, як бракувало її блідо-рожевого цвіту там, у чужому будинку, де в одному покої мусили вони тулитися вшістьох, здригаючись від кожного гуркоту, від гучного тупотіння ніг, від звуків команди, від клацання цинглів, а постріли... постріли уже їх так не лякали, постріли лунали на віддалі, до пострілів усі вони звикли... навіть тоді, як опинилися в Янівському концтаборі. Далі стрічка спогадів урвалася, замерехтіли чорні нерозбірливі кадри, і Мількер уже побачив себе знову на рідному Клепарові, у батьківському помешканні. Багато речей за той час, поки він був відсутнім, пропало, щось забрали німці, щось — визволителі, а щось і сусіди, але дещо й залишилося — старих меблів ніхто не хотів, а під шафою під підлогою вдалося заховати найцінніше — скрипку й альбоми з фотографіями, Мількер частенько розглядав ці знімки, де була зображена уся його велика родина, його друзі, кохана дівчина, усіх їх давно нема серед живих, але він іще пам'ятає їхні голоси і, заплющивши очі, може відтворити. Ось гукає з вікна його мама: «Йоселе! Йоселе! Марш до хати! Учитель прийшов!», о, та як же можна забути пана Каценеленбогена з його деренчливим і гаркавим голосом, ось він у всьому чорному, схожий на крука, довгі худі руки, здається, у будь-яку мить стріпнуть у повітрі, і він злетить, і згори почне вбивати своїм дзьобом у голову горопашного Йоселе таємні знання, а ось сестра Лія і Рута, його дівчина, збирають квіти на Кайзервальді і заливаються дзвінким заразливим сміхом, таким, що не піддатися йому неможливо, а там — на ряднині його друзі влаштували пікнік, і, здається, навіть запах смаженого м'яса на рожні долинає зі світлини... Під підлогою вдалося переховати і дещо з посуду, а головне — горнятко у вигляді товстенького пампулястого хлопчика — з нього він пив у дитинстві молоко, більше він з нього не п'є нічого, але горнятко стоїть за склом у старому

креденсі і єднає його з покійною мамою, яка наливала в те горнятко тепле молоко, додавала ложечку меду і приносила йому щовечора, а коли він хворів, до молока додавала ще й масла і соди, він кривився, але пив, а тепер, коли він дивився на те горнятко, то здавалося, що дитинство не перестало в ньому жити, й коли він заплющить очі, то почує голоси своїх друзів, які кличуть його грати в м'яча.

Він жив скромно, даючи приватні уроки музики, коштів на життя вистачало, але Мількер був книгоманом, підтримував зв'язки з букіністами Києва, Москви, Вільнюса, а що на старі книги грошей бракувало, то займався ще й спекуляцією, як тоді казали, бо відвідував нелегальні книжкові базари, які переслідувала міліція, а тому задля конспірації у 1970—1980-х роках доводилося часто міняти місце зібрання книголюбів. Коли міліція влаштовувала облаву, всі миттєво розбігалися, часом навіть залишивши книжки. Один час вони збиралися власне на Гицлевій горі довкола пам'ятника страченим польським повстанцям, і Мількер згадав, як узимку міліція зусібіч рушила на гору, усі кинулися навтьоки, слизькаючи на снігу, що його розковзали дітлахи, дехто падав і котився вниз, книги розліталися на всі боки, але Мількер не розгубився, він, сівши зверху на торбу, повну книг, з'їхав на ній, як на санях, міліціонери намагалися, розчепіривши руки, затримати його, але він промчав повз них, як вихор, зупинившись якраз біля своєї брами.

Авжеж, із Гицлевою горою у нього чимало спогадів, адже там, на самім чубку, він уперше поцілувався з Рутою, по-справжньому, а не так, як вони цьомкалися перед тим у щічку, а ще йому пригадалася легенда, яку чув від бабусі про походження назви гори. Бо ж там, якраз під Гицлевою горою у яру, геть зарослому бузиною, у глиняній халабуді жив дуже жорстокий гицель, який виловлював собак і котів та здирав з них шкури. Але якось він упіймав улюблену кішечку Бузинової пані і вже збирався її убити, як раптом перед ним з'явилася жінка в зеленій сукні і з розпущеним зеленим волоссям. Вона сильно розгніва-

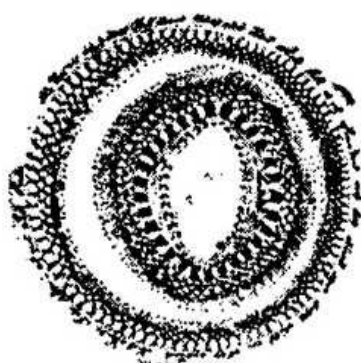
лася на гицля, вихопила з його рук кицьку, а схили яру в одну мить стулилися докупи, поховавши навіки і гицля, і його халабуду. Відтоді іноді ночами в підніжжі Гицлевої гори начебто можна було почути розпачливі крики гицля і гавкіт собак. Мількер усміхнувся, згадавши, як не раз намагався й собі прислухатися, але з відстані, бо вечорами всі діти остерігалися тієї гори.

Він так кохав Руту, що після війни не міг відважитися на нове захоплення, Рута усе стояла перед очима, він був переконаний, що Рута могла з'явитися будь-якої днини, а він мусить її дочекатися, як і Лії, як і багато кого, з ким розлучила доля. Не зогледівся, як виповнилося йому дев'ятдесят, і спогади тепер — це єдине, що гріє, жити в такому віці непросто, коли ти втратив геть усіх рідних і знайомих, і навіть тих, що були молодші за тебе й годилися тобі в сини й дочки, їх теж нема, але і їхні голоси продовжують іще бриніти в пам'яті, і їхні доторки живуть ще на окремих предметах, але є ще книги, повні шафи книг, і є серед них іще непрочитані, дивлячись на них, він жартував сам із собою: «Оце прочитаю вас і помру», але окрім непрочитаних книг, були ще й прочитані, які йому хотілося перечитати, тому кількість непрочитаних книг маліла дуже повільно.

Старий відійшов од вікна, узяв бутель з відстояною водою і став поливати квіти у вазонках, квітів було багато, і квіти були незвичні, їх рідко коли хтось рве на букети, бо відцвітають вони надто швидко, а вже ніхто й не чув, аби їх вирощували в помешканнях, але це господаря не турбувало, він не тільки поливав їх, а ще й примовляв, а котрусь квітку й цілував своїми сухими вустами і лагідно підморгував, мовби залицяючись та намовляючи на гріх, і квіти відповідали кокетливим тремтінням пелюсток.

Була ще рання година, старий запарив зелений чай, вкрав скибку чорного хліба, поклав на нього плястерок сільського сиру, злегка присолив і поснідав. Так він чинив уже багато літ,

за сиром навмисне ходив на Краківський ринок до однієї і тієї ж господині двічі на тиждень, часом купував ще в неї й сметану, тоді робив собі салат із сиру, сметани і дрібно покраяної зелені та цибулі, в обід їв овочеву зупу, опісля картоплю або кашу з салатом, м'ясо споживав лише раз на тиждень. Мількер не збирався померати, пив регулярно буряковий квас і чай з глоду від тиску, чувся цілком незле, він мав певну мету, яка його цупко тримала при житті і не відпускала в засвіти.

Е

Я любив заходити з мамою до «Атляса» на Ринку, де збиралася дуже цікава публіка, вся львівська богема — літератори, малярі, музики, актори... Там розігравалися чудові концерти і незаплановані, але всіма очікувані імпровізації. Ми з мамою сідали собі в куточку, попивали чай і тільки ловили очима і вухами все, що відбувалося. Ні, ми жодним чином не соромилися усіх тих знаменитостей, а чого б мали їх соромитися, адже матінка була теж людиною мистецтва, вона частенько любила казати «ми, люди мистецтва», бо ніхто ліпше за мою маму не вигідає віршованого привітання з уродинами чи з весіллям. І то ще не все — мама також складала чудові віршики для нагробків, справжні шедеври, які не робили байдужим нікого.

Спи, наш дідуню, і не журись,
Ляжем з тобою і ми колись.

Або таке:

Люба бабцю, під вербою
Ти знайшла причал спокою.

Мама складала ці гробкові віршики трьома мовами — українською, польською і німецькою, залежно від замовлення, а коли треба було вдатися до їдиш, то тут на допомогу приходила Голда, і вони вже разом римували. Я був гордий, коли відразу в кількох львівських газетах міг прочитати: «Віршовані привітан-

ня та надмогильні написи складаю всіма мовами. Звертатися за телефоном... Питати пані Влодзю». Ви гадаєте, що таке оголошення виглядає надто нахабним — «всіма мовами!» — але ще не було випадку, аби звернувся до нас хтось по віршик якоюсь іншою мовою, аніж згадані чотири. А ще моя мама мала неабиякий акторський талант, правду сказати, їй світило велике майбутнє, хоча вона й зіграла тільки одну роль, зображаючи в церкві четвертий смертний гріх. Однак вона вирішила зосередитися на чомусь одному і вибрала поезію.

Взагалі пані Голду і мою маму об'єднував цвинтар не тільки нагробковими віршиками, а ще й тим, що пані Голда розмовляла з мертвими. Та що там казати — львів'яни полюбляли, прийшовши на цвинтар, побалакати зі своїми дорогими покійниками, хто подумки, а хто вголос, але контакт цей був односторонній, хоча, мабуть, були і винятки, бо не раз можна було побачити, як яка-небудь бабця, ворущачи вустами, киває при цьому головою, мовби погоджуючись з тим, що довелось почути, але більшість живих, хоч і промовляли до мертвих, повідомляючи їм найсвіжіші новини, проте не чули, що на те скаже покійник. Голда була винятком — вона чула голоси потойбічного світу, її клієнтами були переважно вдови або невітішні матері, усі вони приходили до неї додому, і Голда, поринувши в транс, повідомляла їм щось таке, що разом зі слізьми виганяло з них розпач, а туга ставала не такою нестерпною, і бідні жінки виходили від неї з легкою душею. Особливих клієнтів Голда вела на цвинтар і спілкувалася з покійниками уже безпосередньо, притуливши вухо до гробівця.

— Що-що, він каже? — перепитувала зрозпачена вдовичка.

— Каже, що йому тяжко там лежати, бо він не відчуває вашої туги.

— Та йой! Та що він таке меле! Та я вже спласла, як маца! Мало того, що мене за життя усе шпігав, то ще й по смерті!

— Він каже, що йому було б легше, якби ви на гробівцю вибили якийсь гарний напис, який би засвідчив вашу тугу.

— Справді? Так він і сказав? А гіт*! Я то зроблю. А який напис?

— Я вам дам адресу такої пані Влодзі. Вона вам порадить.

Авжеж, моя мамця з Голдою працювали в парі, і не тільки Голда ставала в пригоді мамі, але й мама, виконуючи замовлення на чергову епітафію, цікавилася:

— А чи ви не хтіли б поспілкуватися зі своїм чоловіком?

— Як? — тєтеріла з переляку вдова.

— А так, наживо. Через медіума.

— Ой, то певно гріх!

— Який то гріх? Хіба Ісус не розмовляв з мертвими? Дам вам адресу такої пані Голди. Будете мені ще дякували а дякували.

І хоч Голда, окрім сеансів спіритизму, ще ворожила на картах таро, на каві і на кісточках кролика, які вона називала кісточками святого Марцелія, але розмови з небіжчиками були найпопулярнішими.

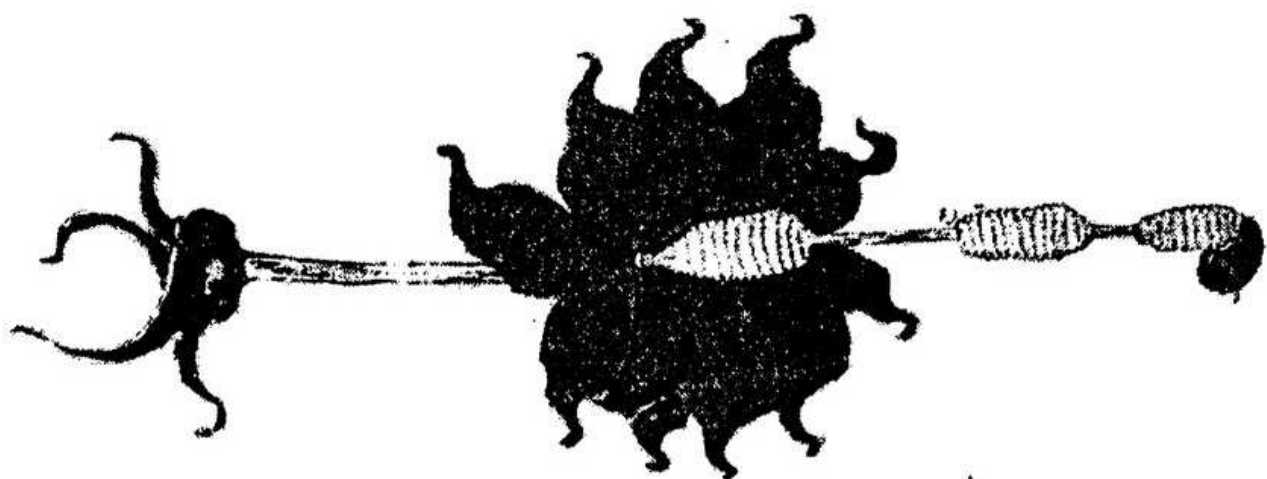
Оскільки ми з мамою вважали себе творчими людьми, то охоче крутилися в колах богеми, і хоча богема не крутилася в наших колах, нам це не перешкоджало. Пополудні ми з мамою бували в «Де ля Пе», прозваному «Де ля Пейс», бо за дня в ресторації збиралися жиди у своїх чорних-чорнющих сурдутах і капелюхах і раjali великі справи, може, навіть не тільки торгували лісом чи збіжжям, але й керували світом, вирішували долю американського президента і японського імператора, а відтак, коли вони розходилися, офіціанти відкривали навстіж усі вікна і балькони та вивітрювали міцний запах цибулі з часником, який переслідував жидів від самого народження і до їхньої останньої хвилини, витаючи над ними, як підступний злий дух, що своєю невмолимою присутністю нахабно тицяв у них пальцем, звістуючи усім: «Оце жид!». Пополудні вже сходилася богема і грало п'яніно. І коли ми з мамою заходили, то треба було бачити, як мама траскала фуня*, велично несучи свою перуку і випинаючи груди так, ніби ненароком проковтнула тичку на квасолі, адже вона належала до жінок, яким увечері буває двадцять шість, а вранці — сорок. Я теж не зле виглядав, бо мама передбачливо

зав'язувала мені на шиї квітчасту хустинку, аби видно було, що і я поет, маляр чи музикант. Мама кивала мені то на одного, то на другого гостя, що сиділи за столами, пояснюючи, що отам — сам Сясьо Людкевич*, видатний композитор, а там — письменник і художник Едзьо Козак*, а біля них крутяться худі, як шила, братики Курдидики*, які напихають своїми вершиками геть усі часописи Львова, і коли мама, впливши врешті, як каравела, на середину залі, щоразу гукала: «Сервус, Сясю!», то пан Людкевич нахилився до Едзя Козака і перепитував, хто то така, а довідавшись, що це така собі вар'ятка, котра пише вершики для нагробків, кивав головою і знову заглиблювався у симфонії, які лунали в його голові.

А коли ми бували вечорами в «Атлясі» на Ринку, то мама й там поводи́ла себе так, ніби тільки її тут і чекали, я навіть гадаю, що їй при цьому вчувалися вигуки захоплення, повітряні цьомки і вітальні промови, бо вона, ідучи, та не — не ідучи, а пливучи — роздавала наліво й направо короткі, достоту королівські, поклони, а з деким і віталася так, аби чула уся зала: «Корнельку, се маш*?» — гукала до Корнеля Макушинського*, який днями власне звеселив цілу публіку тим, що, влетівши до кнайпи та розцілюючи ручки дамам, поцілував і суху зморщену ручку кльозетової бабці*, а Геньові Збежховському*, який сидів коло фортеп'яна з келихом вина і цигаркою в зубах, кидала: «Геню, не руб геци* — з твого писка відаць Львув!*», і ошелешений Геньо, нахилившись до Корнеля, запитував: «Хто та пишна дама, що зі мною привіталася запанібрат?», і Корнель пояснював: то така вар'ятка, що пише нагробкові вірші. А раз, коли до Львова приїхав фільмовий актор — та що там актор — зірка! — Мечислав Цибульський*, то перед ресторацією аж заюрмилося від перезбуджених панянок, які мріяли отримати автографа, а пан Едзьо Тарлерський, власник «Атляса», потім розповідав: «Та ви знаєте, що ту сі робило? Вони просто сюсяли з того переживання. Я не перебільшую — сам видів плями на хіднику!», але моя мама за тим автографом навіть не мусила в чергу ставати, вона одною рукою відіпхнула офіціанта, який стояв на дверях і пильнував порядку, зайшла

всередину і, не звертаючи уваги більше ні на кого, попростувала до столу, за яким обідав славетний актор, а тоді прискалила до нього грайливе око і сказала: «Мечку, сервус! Але ти батяр! Як ти ту графиню файно обкрутив! Бодай ті дундер свиснув! Ану хляпни мені ту пару слів на своїй фотці!», і Мечик з повним писком бігосу мисливського*, не отямившись від несподіванки, підписався, а коли успішно проковтнув пережоване і запитав: «Чи я пані знаю?», каравела моєї мами напнула вітрила і, покидаючи порт імені Цибульського, виплюснула на прощання: «Не фатигуйсі*, Мечку! Я тобі тамту ніч вже пробачила!», а вслід їй летіло безліч здивованих поглядів, а найздивованішим був, ясна річ, погляд самого актора, бо його болісні пригадування «тамтої ночі» не увінчалися успіхом, але зіпсували апетит і викликали почуття тривоги і невпевненості щодо всіх наступних ночей, які йому ще можуть пробачити, а можуть і не пробачити.

У кнайпі «Шкоцькій»* мама конче мусила зачепити професора Стефана Банаха*, видатного математика, хоча ми з мамою мали до математики такий самий стосунок, як жаба до вирію, але годі було стримати мою матусю, коли вона, минаючи столика, за яким щодня засідали університетські професори й розв'язували математичні завдання, гукала: «Стефцю! Ах ти батярего! Нинька знову всю ніч балював? Ади які мішки під очима!», а тоді до Станіслава Уляма*: «Стасю! Крий пазури*! Цьотка Бандзюхова* вітає тебе!», і тоді Стефан Банах нахилився до Стася Уляма і цікавився, хто та вар'ятка, і Стасьо кивав головою, що так і є, він не помилився, то нестеменна вар'ятка, яка пише нагробкові вершики та й на тому ґрунті дістала бзика. Але не, моя мама не була вар'яткою, вона лише любила дерти лаха і голосно демонструвати свою причетність до богеми. Хоча богема так ніколи й не прийняла її у своє середовище, мама від того не надто страждала, вона знала про кожного з них більше, ніж його друзі, а деколи більше, ніж він сам, бо вміла аналізувати і робити висновки, а цим божистим даром — аналізувати і робити висновки — я вам скажу, не кожен володіє, та що там не кожен — навіть не кожен зі ста тисяч, тому моя мама чулася серед усіх них, як риба у ставку.

6

Навіть у вихідні Ярош вставав рано, коли ще тільки починав займатися обрій і несміливі рожеві зблиски проникали у вікна, кватирка була завше відчинена, і прохолода ранку приємно проникала в ніздрі, вивітрюючи залишки сну, і тільки спів пташок ледь-ледь колошкав тишу. У такі ранки йому подобалося працювати за столом, обклавшись книгами і паперами. Властиво, то був не один стіл, а три, що стояли в ряд уздовж вікон, на одному столі він писав що-небудь від руки, на другому друкував на комп'ютері, а третій був завалений папками і книгами, з яких стирчали смужки паперу, попід столами стояли коробки, набиті часописами, вирізками, розмаїтими нотатками, в окремій великій коробці куйовдилися папірчики, приречені на смерть, вони були зіжмакані або порвані на клапті; коли коробка наповнювалася, Ярош виносив її у сад і спалював, щоб нікому більше не потрапила на очі його писанина, хоча одного разу вітер підхопив аркуш, підкинув догори, загойдав ним і, граційно

вихляючи, опустил на обійстя сусідів, Ярош отерп, упізнавши в тому аркушеві чорнопис свого перекладу з арканумської, текст був еротичний і від імені парубка, а що там ніде не було зазначено про переклад літературного твору, то міг би вийти неабиякий конфуз, якби сусіди його прочитали й подумали, що сусід у них збоченець. Ярош притьмом прикрутив до тички дротика, просунув тичку крізь металеву сітку і, наштрикнувши папір, таки добув його. Фіранка в сусідському вікні колихнулася, і Ярош, знявши з дротика аркуш, помахав ним у повітрі, мовби перепрошуючи за свою інвазію. Звідтоді він ніколи не кидав у коробку незіжмакані папери. Але ще перед тим, як всістися за стіл, ішов снідати, запарював каву, доливав молоко, додавав ложечку меду і випивав її з канапкою із сиром. Потім міг вийти в сад, прогулятися між дерев, підібрати яблуко або грушку і тут же її з'їсти, сполохавши при цьому сорок, що любили дзьобати яблука, сад навіював йому особливий медитативний настрій, більшість дерев були старі, посаджені ще до війни, в самому кінці саду височів могутній крислатий горіх, який добру половину свого врожаю осипав поза паркан і там його підбирали діти або перехожі, Ярош ніколи нічого, що впало за парканом, не підбирав, бо й того, що родило в саду, було достатньо, а прогулюючись садом, прислухався, чи не чути дитячих голосів, аби не сполохати їх, необачно наблизившись до паркана. Ранньою пташкою була і сусідка пані Стефа, шойно засіріло, вона уже вигулькувала на городі і поралася коло грядок, а побачивши Яроша, повідомляла що-небудь з вуличних новин — наприклад, про те, що «пан Коцюба вчора помер, бо «швидка» приїхала запізно, а в пані Поцілуйко козеня зламало ногу, і тепер його мусять зарізати, а Крицькі віддають доньку заміж за негра, і світ, напевно, котиться в прірву, бо якими ж ті діти будуть, хоч той негр і балакає українською, і, чуєте, вчора йшов попри мене та й каже, Слава Йсу, а я — Слава Навіки — і отерпла, і заціпило мене, і негодна вже ніц, іно дивлюся йому вслід, а нині вночі прийшов до мене мій покійний чоловік, котрого ви, може, ще пам'ятаєте,

і погладив мене по голові та й каже, викопай жоржини, бо будуть приморозки, ну і я кинулася викопувати, бо він їх колись посадив, то не подарує мені, якщо померзнуть». А відтак пані Стефа ні з того ні з сього може запитати: «Чи ви бували коли на Знесінні? Ні? То й не ходіть туди, ніколи невідомо, що там людину може чекати, я бачила там людей, які мене упізнавали і здоровалися, а я їх не могла собі пригадати, а коли я за ними озиралася, то бачила, що й вони озираються, усміхаються до мене і кивають привітно головами, але я не відважилася до жодного з них підійти, навіть коли почула, як ся маєте, пані Стефо».

Сусідка навіяла Ярошеві думку про те, що кожен львів'янин мусив знати у своєму житті таку пані Стефу або й кілька, бо в дитинстві пані стефами аж роїлося у хаті його батьків, адже батько був дантистом, і щосереді, коли він мав вихідний і міг приймати пацієнтів удома, у хаті товклися люди. Тато тримав у пам'яті усіх своїх пацієнтів і, коли приходила якась чергова цьотка з села Тучного і казала, що їй порадила звернутися до пана дохтіра Марійка, яка віддалася за Міська з Печихвостів, що робить на комбайні, то тато відразу знав, про кого мова, бо він не тільки Марійці зуби вставляв, але й тому Міськові, якому їх у сусідньому селі у клубі вибили, коли він прийшов до Марійки, а коли сестра Марійки привела свого свекра, то тато неабияк його ошелешив, розпитуючи про хвору жінку, яка опинилася на Кульпаркові, бо вставала уночі і блукала селом у самій сорочці. Та були й такі пацієнти, які могли завітати до їхньої хати будь-коли, то була еліта Замарстинова, пінка і сметанка, безперечним лідером якої була двірничка пані Хомикова, товста кобіта з товстими руками і ногами, великими цицьками і таким голосом, що коли Господу знадобиться трубний глас Судного дня, то він без сумніву першою воскресить саме пані Хомикову, бо чути її було на обидва кінці вулиці. Пан Хомик теж був двірником, але чоловіком делікатним, худим і тихим, коли він перебирав у кнайпі, то пані Хомикова його завиграшки брала під пахву і

несла, як лантух картоплі, але тато з чоловічої солідарності називав його не інакше, як пан директор, а саму пані Хомикову — пані директорова.

— Пане дохтір! — вже з вулиці гукала Хомикова, чимчикуючи на їхнє подвір'я. — Чулисьте новину? Мушу переписати всіх, хто не ходє на роботу і хто сидить за дня в хаті. Та шо то до хулери? У кожній хаті є і бабці, і дзядзі, котрі на пенсії, то шо я маю їх переписувати? Та нашо мені така катеринка? Бо то, видите, хочуть вирахувати дармоїдів. А шо ту вираховувати? Я їх всіх знаю. Але чи я собі ворог, жиби людям свинство робити? Я ше совість маю. Ше-м не таке виділа. За тих перших советів хіба мені не казали, аби я переписала всіх, хто українські газети діставав? Але я вповіла, жи неграмотна. От гроші вмю рахувати, а читати не. То звідки можу знати, хто читає польські, а хто українські газети, не? Ну і лишилися того ровера. А потім прийшли німаки і казали, аби я всіх комуняків і жидів переписала. Ну, то щодо комуняків я не була така добра, не, як вони поселилися в тих хатах, звідки вивезли людей на Сибір, то нехай знають, жи на чужих кістках забави не буде. Як всі виїжджали, то могли і вони пендзлювати на схід, але не, лишилися, бо шкода було покидати такі люксусові помешкання з меблями і начинням. Але жидів? Кого? Того Ізю, котрий все, як мене зустрине, перехоплював з моїх рук відра з вугльом і казав: «Пані Хомикова! Я вам поможу, бо ви кобіта і вам не пасує тото дричити!», альбо ту Хану, котра все мені якусь лаху дарувала, бо товстіла хутше за мене? Чи пана Кона, котрий жив простісько наді мною, і казав: «Пані Хомикова! Коли я на світанку чую ваш голос, то так, гейби я випив півлітра моцної кави і вже готовий іти тежко працювати. Завдяки вам я на каві економлю, то дай вам Боже здоров'я, аби ви мене і з летаргійного сну збудили». Чи ви знаєте, пане дохтір, шо то є летаргійний сон?.. Ага, так я собі й думала... Не, жиби я любила жидів, шо то — то не, але тих, наших жидів із Замарстинова любила-м. Бігме любила-м. І шо? Чи не забрала я доньку Хани до себе? Чи не сховала її?

Жила в мене, як в Бозі за пазухою, годувала її, прала за нею, як за рідною пильнувала, книжки їй носила, аби ся не нудила. А вона виїхала до Палестини і хоч би мені панораму Єрусалима прислала! Альбо оливкову гілку, аби я могла покропити нею мого Штефця, коли він прийде п'яний. О — вдячність, не? Я би, може, за той час, жи її ховала, могла з десятків підсвинків вигодувати! Шалаї, чуєте, теж жидів у себе ховали, то ті їм дали ота-а-акий вузлик золота. То вони хату си нову збудували, а їхні жиди виїхали, а тепер щороку присилають на свята листівки. І то є пуредні люди, не? Але нічо, я за ніщ не шкодую, на тамтім світі мені сторицею віддасться, на небі мені вже давно тепле місце підготували. Ану, пане дохтір, налийте мені п'ять дека, бо шось мені в грудях зимно. То та ваша кмінківка? Ой, файна! Не, ковбаси не хочу, вкчайте кавальчик сала. О, люкс. Я не знаю, як можна горілку закушувати чимось іншим. Горілка і хліб зі салом — то я, вам скажу, най мене Бог вибачеє, наша трійця. Ая, одна там на небі, а друга ту, на землі. Хліб — Отець, сало — Син, а горілка — Дух Святий, прости мене Господи. А до того ще цибуля — Пречиста Діва. Ой, файна! Ану ше шкалик, і я вже йду. Зимно нині, вітер такий, аж я в зуби змерзла.

Він і справді ніколи не був на Знесінні, хоча облазив чимало львівських закамарків, але слова пані Стефи в'їлися йому в пам'ять, і якоїсь теплої серпневої днини, коли сонце ярилося і плавило образи, подався у мандрівку, з Кривчиць на Знесіння було недалеко, маленькі будиночки не заступали сонця, і світло лилося зусібіч, Ярош був просто ошелешений яскравим хмелем світла, аж мусив мружити очі, а щоб уважніше що-небудь роздивитися, прикладав долоню до очей дашком; була полуднева пора, усюди панувала сонливість, дрімали дерева без вітру, лежали, скрутившись бубликами, коти й собаки, горобці не цвірінькали, тільки де-не-де ліниво кудкудакали кури, але дуже кволо і коротко, і цвіркотіли стриконики, на початку 1990-х ще не чувся такий зафрозливий і брутальний гуркіт авт, львівські передмістя купалися у незайманій тиші, занурившись із голо-

вою, як у теплій ванні. Був полудень, і Ярош згадав вірш Івана Франка «Блюдитесь біса полуденного», котрий небезпечніший за опівнічного, бо розморює і впокорює, формуючи видива, які важко відрізнити від справдешніх, згадалася і полудниця, яка з'являлася селянам ополудні із серпом у руці і втинала голови тим, хто працював на полі під цей час, полудень вселяв страх, можливо, тому, що ополудні в спеку завмирало життя, сонце ставало загрозливим і підступним, годилося б о такій порі передрімати десь у садку, але була інша проблема — полудневі сні навіювали якісь неприємні образи і жахливі видива. Ідучи вузьенькою вуличкою поміж нетинькованих будиночків з бордової австрійської цегли, Ярош побачив, як ідуть йому назустріч дідусь із онуком, тримаючись за руки і про щось жваво розмовляючи, дідусь був вбраний у білу сорочку і камізельку, з кишеньки якої звисав срібний ланцюжок дзигарка, на голові мав чорного капелюха, чорні наваксовані вуса стирчали догори, хлопчик був у коротких штанцях на шлейках і брунатних підколінках. Пара виглядала дивно, такі типажі Ярош досі бачив лише на старих світлинах, йому навіть здалося, що він перемістився у часі, і протер очі, коли дідусь і онук наблизились, не звертаючи жодної уваги на зустрічного перехожого, Ярош ледве стримався, щоб до них не заговорити, відчувши дивне, нічим не підтвержене переконання, що він їх знає, і то дуже добре знає, але не міг пригадати, звідки, а вони пройшли повз нього, навіть не зиркнувши, за кілька кроків Ярош озирнувся і помітив, що хлопчик зробив такий рух головою, наче б якусь мить назад теж озирався, хоча це могло й привидітися, бо чомусь навіть хотілося, щоб хлопчик озирнувся, тоді він би таки відважився до них підійти, і, може, вони б разом пригадали собі, де бачилися. З вікна в будиночку вихилилася голова жінки і пролунав голос: «Де ж ви ходите? Обід на столі», і той голос теж звучав знайомо, мовби пробивався крізь хащі снів, Ярошеві раптом дуже захотілося стати тим маленьким хлопчиком і вбігти з голосним сміхом до хати, раптом туга за батьками, які недавно померли, стиснула

йому горло, аж проступили сльози і стало себе шкода, як ніколи, рвучко наддав ходи, повторюючи «біс полуденний... це біс полуденний... це марево, цього нічого нема, і цих будиночків, і цієї вулички», а за хвилю звернув на другу вулицю, з тієї — на третю і вибрав якраз на трамвайну зупинку.

Того вечора, коли він рвав сливи в саду, озвалася до нього пані Стефа, але пошепки:

— Булисте на Знесінні?.. Підіть завтра до сповіді. Помагає. І знову нахилилася до своїх квітів, мовби й не казала нічого.

Ф

Наша бабуся теж мала заняття — вона плакала, але ні, не так, як то робить кожен з нас, вона виконувала художній плач, і так, як голосила наша бабця, не голосив ніхто, а слухаючи її, і камінь би заплакав, якби мав чим. Навіть той, що й не збирався плакати, починав і собі ридати та завивати, і руками вимахувати, бувало, що й сусід який лихий, що з небіжчиком ледь собі в очі не лізли у сварках, теж не стримувався і починав схлипувати, рюмсати, а далі вже і ойойкати, і носом сьорбати, бо бабця, якщо плакала, то плакала не від себе, а від родини, і то не загалом від родини, а від кожного окремо, миттєво перевтілюючись із невтішної вдови у зрозпачених братів та сестер, а вкінці голосила вже в образі доньок і синів, онуків і онучок, а одного разу, як її попросили, то і від імені улюбленого песика, і так правдиво скавуліла, так заводила, що геть усі пси з надовколишніх вулиць підхопили те псяче ридання і завили на все місто, а перехожі з переляку, думаючи, що то сирена, кидалися шукати бомбосховище, підземні кльозети і підвали. Отаке витворяла наша бабця, фахова плачка, тому її навперебій замовляли собі на похорон, і були такі дні, що не встигла вона виплакатися, як належить, на одному похороні, а вже треба було бігти на другий, тому й плутанина не раз була. Ото зачне вона ридати за покійником, аж з'ясовується, що то покійниця, але нічого, наша бабця завше вміла викрутитися. А то, було, прийшов до нас пан Апелцинер, власник галантерейної крамниці, і замовив собі нашу

бабцю на свій власний похорон, бабця здивувалася, бо пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці, був ще при повному здоров'ї і курил цигара*, але він пояснив, що хотів би почути, як його бабця буде оплакувати, тому хоче заплатити наперед, аби вирішити, чи варто замовляти саме нашу бабцю. А коли наша бабця поцікавилася, чому він собі не найме голосільницею жидівку, жиби йому на їдиші плакала, то пан Апельцинер, власник галантерейної крамниці, котрий курить цигари, відповів, що він то має в дупі, бо їдишу й так не розуміє, і хоча він буде вже мертвий, але душа його, напевно, хотіла б насолодитися востаннє плачем рідних, близьких і фахової жалібниці. І бабця виконала його бажання з таким натхненням і запалом, з такою пристрасстю почуттів, що пан Апельцинер, почувши, як бабця риде в образі його жінки, і сам заривався, а коли стали ридати усі його шість доньок по черзі, то він аж зашмаркався, а як плач підхопили зяті у виконанні бабці, то захлинувся димом дорогого цигара і плакав ще зо півгодини по тому, як бабця плакати скінчила, а відтак заплатив гроші, повернувся додому, напився чаю з ромом, закурил дороге цигаро і помер, бо так йому сподобався той плач, що не годен був дочекатися своєї останньої хвилини.

А ще в моєї мами був брат, священник, що мав парафію на Замарстинові, називався отець Мирослав, але я його кликав просто «вуйцьо». Слухати його проповіді сходилися люди не тільки з усього Замарстинова, а й з Голосок, і з Підзамча, ба навіть з Брюхович. У перших рядах зазвичай стояли самі батяри і жадібно ловили кожне слово, душачись зо сміху, бо любили вони вуйця понад усе, називаючи отцем-батяром, а проповіді вуйця були і справді неабиякі, люди після такої проповіді усю дорогу додому дискутували, що б то мало означати. Одна проповідь так запала в мою душу, що я вивчив її напам'ять, як «Отче наш»:

— І що я вам нині вповім, миряне! — почав одної неділі промовляти отець Мирослав. — Я вам вповім, жи Бог — то є найвища премудрість. Він все обдумав до найдрібніших деталей, даючи життя і мухам, і комарам, і метеликам-одноденкам, і

слимакам, і людям. А ми, невдячні, часами нарікаємо, що життя коротке, а декому хотілося б жити вічно. Але уявімо собі, що наші мрії збулися — люди стали жити вічно. У кожного б тоді були не тільки діди і баби, але й прадіди і прабаби, ба навіть прапрадіди і прапрабаби, і прапрапрадіди і прапрапрабаби. І уявіть собі, що певна дівчина вирішила ся віддати за порядного хлопця. А для того мусила б запитати дозволу у своєї мами, а її мама — у своєї мами, а та — у своєї і так аж до самої прапрапрапра... матері. А що жили б усі вони в різних селах і містах, то цей процес затягнувся б на роки і роки. Але даймо на те, життя найстаріша прапрапраматір, яка від старості зісохлася на скіпку і скидалася на карачкувату галузку, яку навіть тримали на підвіконні поміж вазонів, аби не забути підлити, ота найстаріша погодилася з вибором її прапраправнучки. І блага вість покотилася назад, звідки прийшла, і знову роки за роками минали, а відданиця тим часом уже добряче підтопталася, а парубок в нервах знайшов собі якусь іншу панну. Чи то не біда?

Другий мамин брат вуйцьо Льодзьо був членом ОУН, і в нього на поясі під блюзкою завше бовталосся кілька гранат. Він обіцяв себе підірвати, якщо б його вислідила поліція. Мама змушувала його ті гранати скидати в сінях на шафі, а то ще чого доброго котрась урветься. Вуйцьо не мав нічого проти. Він мене брав на коліна і казав:

— Ото підростеш, і ми з тобою вчинимо атентат.

— А що таке той атентат?

— Замах. Ми з тобою підірвемо якогось польського міністра.

— Навіщо?

— Як то навіщо? Бо такий отримаємо наказ. А наказ треба виконувати. Якщо мене викличуть до головної команди і скажуть: «Нині маєш кинутися з гранатами під потяг поспішний число 368 дріб 2, котрий буде на Підзамчі о 19.30», то я тільки вдарю пальцями по мазепинці і, вигукнувши «Розказ!», побіжу відразу на колію. І ні хвили не вагаючись, впаду просто під колеса. В очах мені буде горіти полум'яна звитяга, а з вуст лунатиме «Не пора, не пора нам лягу, москалеві служити!»

— Шо ти дитину вчиш? — гукала матінка з кухні. — Хочеш, аби він в школі то повторив?

— Не-не, — махав мені вуйцьо пальцем коло носа. — То є страшна таємниця. Аби-с не смів нікому мене видати, чув? — Я кивав і відчував, як від страху завмирає моє маленьке серденько. — Ти син героя і небіж героя, тобто мій. Тому мусиш готувати себе до героїчних вчинків. Але нікому ані мур-мур.

І я готувався.

Вуйцьо Мирослав, вуйцьо Льодзьо і моя мама мали один спільний скарб — дідуся Люцилія, їхнього татуня. Його батько, а мій прадід, був учителем греки і латини, і назвав сина Люцилієм, але той у батька не пішов і подався до війська, перед тим оженившись та наклепавши дітей, на італійському фронті його контузило, він повернувся додому, а за якийсь час став поринати в незбагненно глибинну прострацію, інколи завмираючи просто посеред кімнати або за столом, споживаючи зупу. Тоді бабця брала тріпачку на мухи і ляскала нею по столу, дідусь здригався і враз випірнав із тої прострації, наче з глибин морських, і казав: «Ну і такво-во... а ви кажете...» з таким виглядом, мовби він нікуди й не пірнав, а щось нам оповідав і тепер тільки завершив свою повчальну оповідь.

Хоч дідусь і мав добру пенсію за свої військові заслуги, але душа його рвалася до чогось більшого, і коли директор заповідника на Високому Замку, який теж був ветераном, запропонував дідусеві працювати відлунням, він радо погодився. Уся дідусева робота полягала в тім, аби, сидячи в печері, уважно слухати усі вигуки туристів та повторювати кінцівки, туристам така забава дуже подобалася, і вони деколи галайкали там по півдня, вигадуючи чимраз штудерніші словечка, кінцівки яких вганяли панночок і пань у бурячкову барву. «Кому не спиться в ніч лихую!» — гукали туристи, а дідусь відразу підхоплював своїм замогильним голосом три останні букви і з натхненням катуляв ними, поволі затихаючи. Батяри вигадували ще дотепніші фрази на зразок «Із вікон мухи попи здували», а дідусь, проникливо вловивши тонкий підтекст, уже не якісь там букви, а обидва останні слова чіпляв

на язик і тягнув їх у глиб печери, наче яку полонянку. Та з віком він, підупавши, став недочувати і вже не міг повторити капка в капку туристичні вигуки, а тому почав імпровізувати, виходило навіть ще цікавіше, але мало скидалося на правду. Туристи, запідозривши шахрайство, стали пориватися до печери, і врятувало дідуся тільки те, що жоден з них далі як на три метри заглибитися не міг, бо, послизнувшись на дідусевих гівенцях, хляпав посеред печери в ту калюку з таким розпачливим криком, що решту туристів здувало вітром. Дідуся звільнили. Тепер ми мали в хаті своє відлуння, бо дідусь повторював за нами кінцівку кожного речення, чим вганяв матусю в нерви.

— Ідіть принесіть води, — прохала вона дідуся.

— ...води, — повторював дідусь і не рухався з місця.

— Що ви мені повторюєте?

— ...торюєте, — плямкав дідусь і не рухався з місця.

— Та що то, курча ляга македонська, — вибухала матінка, — що ви з себе глупка робите?

— ...робите, — кивав дідусь і не рухався з місця.

— Як не принесете води, то дістанете фігу з маком, а не зупу з кльоцками!

— ...льоцками, — погоджувався дідусь і не рухався з місця.

— Всьо! — гукала матінка. — Мое терпіння луснуло, йду сама по воду!

— ...воду, — радів дідусь і щойно тоді хапав відра і вилітав, як з катапульки.

Нашого дідуся знало півміста, бо, повертаючись уночі з якої-небудь кнайпи, він завше повідомляв про це мешканців Львова своїм голосним співом, який мало скидався на спів, зате його важко було відрізнити від ревіння великої рогатої худоби, а тому рідко з якого будинку не відкривалося вікно і не сипалися прокльони на його лису голову. Бабця намагалася дідуся зранку соромити, сповідала довго і терпляче, пояснюючи, яку ганьбу він приносить родині, але дідусь лише мовчки кивав головою, а увечері зникав з хати і опинявся там, де збиралася найтемніша еліта міста — волоцюги, батяри, пияки, розбишаки і злодюги,

одне слово — така галайстра, що з нею за одним столом і сидати небезпечно, але наш дідусь серед тої шушвалі чувся чудово, усі пияки ставилися до нього по-приятельськи, а що його любили, то залюбки й учворяли йому різні фіглі, запихаючи в кишені маринарки* презервативи, недопалки дамських цигарок, папільотки, старі панчохи, а раз навіть убгали до кишені великі рожеві майталеси, що називалися барханами, не кажучи вже про те, що пацькали шмінкою* манкети і комір та пирскали одеколоном. Одне слово, бабця мала атракцію, випорожнюючи ті кишені та йойкаючи над засмарованими сорочками. Найбільше її вивели з рівноваги оті рожеві майталеси з зеленою латкою в розкроку, бабця спочатку задемонструвала їх усій родині, а потім вийшла на кружганок і стала махати ними, як прапором, виголошуючи свій непідробний високопоетичний плач за упокій своєї долі, яку так ганебно плюгавить її чоловік. Вона закотила очі до неба і, звертаючись до Господа, прохала, аби він прийшов до неї і забрав до себе, бо вже несила терпіти. «Я готова відійти на тамтой світ у будь-яку хвилину, — волала вона в небеса, а сусідки співчутливо кивали головами і втирали очі хустинками, — ніц мене не тримає. Лиш, як подумаю, що буде з тим старим цапом, то шляк мене на місці трафляє, і мушу жити далі, але вже йому на зло!» Дідусь у цей час спокійнісінько собі снідав, ховаючи у вусах загадкову усмішку, яка, можливо, й могла б засвідчувати усю правдивість бабусиних підозр і незаперечний доказ його провини, якби не похилий дідусевий вік. Він ніколи не виправдовувався, не боронився, а усі бабусині звинувачення сприймав як належне, бо вочевидь волів, аби його усі мали за неприторенного гульвісу, аніж за старого маразматика. Інколи дідусь повертався не сам, а його приносили на світанку добрі друзі в рядні й клали нам під поріг, дідусь продовжував мирно хропіти, аж поки хтось не виходив на ганок, тоді бабуся набирала кухоль зимної води і виливала на дідуся, він підскакував на місці, пирхав і тряс головою, вигукуючи при цьому команди: «Вперед! За мною! Бий ворога! На багнети! Ні кроку назад!». Другий кухоль зимної води його остаточно отямлював, і він, уже

облизуючись та плямкаючи губами, цікавився, що там на сніданок, на що бабця неодмінно повідомляла, що їсти йому доведеться псячі гівенця у підливі бешамель.

Щойно коли дідусь помер, бабуся полегшено зітхнула, але перед тим, ясна річ, виконала свій незабутній плач, у якому, щоправда, ні слова не було про презервативи, шмінки і майтки, а було таке голосіння, що нехай Ярославна сховається.

— Боже, Боже, скільки я через нього намучилася, і що я тільки в тих кишнях не знаходила! — зітхала вона за поминальним столом у колі родини і сусідів. — Ото тільки й відпочила, коли його на війну забрали. Ніколи я не знала, де він подівся, що робить, з ким здибається. Ніколи нічого мені не казав. Не була певна жодної ночі, чи дочекаюся його бодай на ранок. Нарешті це все скінчилося, вже я не мушу переживати. Тепер я знаю, де він і що з ним усе файно.

Опісля всі присутні пірнули в спогади про дідуся, і я уперше почув про його заводіяцький характер, адже за моєї пам'яті він не скидався на гультіпаку, зате замолоду він теж любив хляти пиво не в порядних кнайпах, а в зачучверілих мордовнях, у яких рідко обходилося без авантури, бо сміливо рвався у першу-ліпшу бійку і заспокоювався лише тоді, коли покидав її з підбитим оком, розквашеною губою, надірваним вухом чи вирваним віхтем чи-йогось волосся у кулаку, а своє гультяйство дідусь намагався прикрити тим, що ходить до читальні на проби вистави, та одного разу прителіпався аж над ранок і на всеньке подвір'я кричав:

— Дубрийдинь, муї кухане!

— Я ті дам, кухане! — відповідала бабця. — Ти перши кажи, десь був цілу ніч.

— Та я був у читальні. Вчора була проба, та во прийшла пуліція та й нас всіх накрила, та й ми всі во так пиригіділи в криміналі, ая!

— А то брехайло! А жиби ти скапав, як та свічка! А жиби ти спух, як та нитка! А жиби тобі всі зуби повипадали, окрім удного, кутрий би тебе все життя булів! Я ті дам читальню, я ті дам кримінал!

— А бігме, жиби я сі з того місця ни рушив! Та ми тому ни винні, жи прийшов, рузумііш, той во шпіциль*, утой шпагат* і ше там кількох і забрали нас.

— А дівок з вами також забрали?

— Яких дівок? Дівки там ни були. Та шо ти сі вчипила? Та я пішов просто з праці, з мулярки ду читальні... ну... дивисі і такі во авантури ми мали.

— А Ірка шо? А Стефка шо? Вони теж на пробах? Більши міні ані на крок до читальні!

— Та знаєш, та то так ни можна ду читальні ни худити... Худи раз зі мною, во, тай пубачиш, жи то жадної паскудної руботи нима... тамечки во така прусвітянська в нас рубота є.

Спогади про «просвітянську роботу» неодмінно викликали дружній сміх, особливо згадка про те, як бабуся уперше одного ранку виявила на його манкеті ядучу червону шмінку та влаштувала скандал, який надовго запам'ятався усім сусідам. Можливо, що той скандал і не був безпідставним, і дідусь таки справді скочив у гречку, а бабуся вибігла з тією сорочкою на балькон і виголосила полум'яну промову, у якій збештала на чім світ не тільки свого чоловіка, а й кнайпу Іцка Спуха на Сонячній і самого спухлого Іцка Спуха на додачу, де порядні чоловіки потрапляють у лабета розбещених хвойд і хтивих повітруль. Заінтриговані сусіди повивалювалися з вікон, висипали на кружганки і балькони і слухали тієї тиради з непослабною увагою, у той час як дідусь спокійно собі посапував на подружньому ліжку. Але в якийсь момент до його сонної свідомості долинули слова і вирази, які, без сумніву, вражали його чоловічу гідність і честь, він зірвався з ліжка, метнувся на балькон і, захопивши бабуся — тоді ще молодицю — упоперек, перегнув її через перила так, що вона замахала руками, як курка, що намагалася злетіти, а її великі круглі перса вивалилися з блюзки. Тепер вона волала одне-єдине слово «Рятуйте!», а дідусь, втримуючи її лівицею за шию, правицею відважував такі лункі кляпси по сідниці, аж виляски луною котилися.

7

Той суботній ранок не відрізнявся нічим особливим — сніданок, прогулянка в саду, монолог пані Стефи, цього разу про нічний вітер, про збиті яблука, про гілки, що люто морскали шиби і не давали заснути, і про молитву до святого Антонія, яка втихомирює бурю. І Ярош пригадав, що справді чув серед ночі шум вітру і шелест гілля, в саду побачив опалі яблука і став збирати, вони довго не полежать, але можна начавити соку. Занісши кошик з яблуками в підвал, подався до крамниці, в якій торгували італійськими та німецькими продуктами, купив спагеті, парміджяно, помідоровий соус та прихопив кілька пляшок червоного і білого вина. Прибравши в хаті та звільнивши стіл у вітальні від книг, які мали звичку заповонювати щораз ширші території, наче кочові завойовники, і вигулькувати у найнезвичніших місцях — наприклад, у лазничці, на сходах, на підвіконнях, — він вийняв посуд, яким сам не користувався, але який колись ідеально помила колишня коханка і запакувала в короб-

ку, прискіпливо оглянув його проти світла і розставив на столі. Невідь чого відчував дивне хвилювання, так, мовби це не його син, а він сам має привести до себе дівчину уперше. Це відчуття не покидало його увесь день. Його стосунки з сином були далеко не ідеальні, вихований без батька, Марко дотримувався певної дистанції, зокрема ніколи не називав його татом, а коли треба було звернутися, то використовував такі слова, як «Слухай!» або «Чуєш?», кожен з них жив уже своїм окремим життям, і будівництво мостів було радше не внутрішньою потребою, а дотриманням традиції, хоча йому й бракувало стосунків інтимніших, коли б можна було обняти сина чи розкуйовдити його чуприну.

Упоравшись із порядками, він сів на канапу біля вікна і розгорнув нью-йоркське видання роману Томаса Пінчона «Gravity's Rainbow», який він читав уже місяць по кілька сторінок в день, і це читання завше впливало на нього на диво заспокійливо, дозволяло відмежуватися від зовнішнього світу, а багатозначність англійських слів та фраз викликала каскади асоціацій, які роїлися в голові, як бджоли. Коли озвалася мобілка, він схопився, як ошпарений, дзвонив Марко — вони уже під'їжджали. Ярош вийшов на подвір'я, доріжка, що вела до хвіртки, була всіяна напівзогненими сливками, що попадали за ніч з дерева, коли бував вітер, він хутенько схопив мітлу і почав їх змитати. За цим заняттям його і застали Марко з Данкою.

— Це ти спеціально для нас? — засміявся син. — Це зовсім не обов'язково, по м'якому навіть приємніше ступати. Знайомити вас не буду, ви вже знаєтеся.

За обідом вони говорили про різні речі, які їх насправді мало цікавили, проте бувають обов'язковими при таких зустрічах, але поступово крига скресала, чому сприяло вино, і врешті дівчина, злегка зарум'янившись, насмілилася поцікавитися, над чим зараз працює професор, і Ярош розповів тоді про «Книгу Смерті» і дивні пісні з танцями.

— «Танго смерті»? — перепитала Данка. — Це цікаво. Таке танго дійсно було... Під час війни.

— Справді? — похвавився Ярош. — Я не чув.

— Це танго було створене в Янівському концтаборі під час війни. Мені про це розповідала бабуся. Німці зобов'язали кількох єврейських музикантів створити оркестр і грати різні мелодії приреченим на розстріл. Серед тих мелодій було танго, яке назвали «Тангом смерті».

Ярош не приховував свого подиву. Дивно — і як він це прочив?

— То вони самі це танго створили?

— Бабуся знала одного з музикантів, училася з ним у консерваторії. Він вижив, йому вдалося утекти. І ось він розповідав, що ту мелодію вони скомпонували на основі якогось старого рукопису.

Ярош відчув, як у нього забилося серце й охопило передчуття свіжої сенсації, він напружився, як хорт на ловах. З'ясувалося, що старий музикант, можливо, і досі живе десь на Клепарові. Принаймні два роки тому він був на похороні Данчиної бабусі, отже, у батьків мусить бути його телефон, і Данка обіцяла його роздобути. Відтак розмова перейшла на антологію арканумської літератури, яку укладає професор, і дівчина сказала, що й сама уже дещо переклала, тільки соромиться показати.

— Варто бути впевненішою, — сказав Ярош, — для дівчини це особливо важливо. І не соромитися консультуватися. Я ж так розумію, що мені доведеться бути й вашим науковим керівником? Тому при нагоді радо перегляну ваші переклади. Ви очевидно користуєтеся моїм арканумсько-англійським словником, але скоро я завершу роботу над арканумсько-українським.

— Це було б чудово. Звичайно, я ще арканумської мови не вивчила, щоб самій перекладати з оригіналу, тому перекладаю з ваших англійських підрядкових перекладів. Але це теж складно, бо мало того, що англійські слова багатозначні, то ще й арканумські ієрогліфи мають по кілька значень. Як ви вважаєте: чи під силу мені вивчити арканумську?

— Чому ні? Якщо розібратись, то це набагато легше, ніж вивчати китайську або японську. В арканумській мові більшість

ієрогліфів були фонограмами і означали збіг двох або трьох приголосних — пр, мн, вкр, пт і т. д., або окремі приголосні — усього 24. Голосних ієрогліфи не позначали взагалі.

— Так само, як і в єгипетській.

— Так. І так само, як і в єгипетській, були серед ієрогліфів ідеограми — знаки, що відповідали окремим словам та поняттям. Арканумці комбінували фонограми й ідеограми за певними правилами з тим, що переважали фонограми. Усього існувало триста найуживаніших арканумських ієрогліфів.

— Це удвічі менше, ніж у єгиптян.

— Але з часом у єгиптян, особливо в греко-римську епоху, кількість ієрогліфів виросла, а в арканумців не змінилося нічого аж до занепаду їхньої держави. Крім того, ви будете здивовані, наскільки багато є збігів з українською мовою. Практично щодруге слово. Пта — птах, ескле — скеля, стрх — стріха і стрих, дм — дим, ехта — хата...

— А як буде арканумською «моя кохана»? — перебив Марко, який вочевидь упродовж тієї фахової розмови нудьгував.

— «Ме елеле».

— Не бачу жодного збігу.

— А слово «леле» тобі відоме?

— А ще бог любові Лель, — додала Данка. — Ти просто не розумієш, як це захопливо пірнати у стародавні мови.

— О-о, написання комп'ютерних програм теж захопливо. Але оскільки я у вашій розмові нічого не тямлю, то, гадаю, ви не будете проти, якщо я подивлюся бодай другий тайм, якщо вже пропустив перший.

Марко пересів на фотель у кутку й увімкнув телевізор. Яроша футбол ніколи не цікавив, але цікавила розмова зі студенткою.

— Якщо маєте при собі флешку, я вам можу скинути ті файли з мого словника, які вже опрацьовані, — сказав він і, коли Данка радо погодилася, додав: — Перейдімо до мого кабінету, щоб не заважати Маркові.

Марко усміхнувся і недбало махнув рукою. У кабінеті, зашарашеному книгами, часописами, папками, вирізками і рукопи-

сами, панував, на перший погляд, розгардіяш, але в тому розгардіяші Ярош чудово орієнтувався. Увімкнувши комп'ютер, він швиденько перекинув файли на флешку і вручив дівчині, однак на цьому її візит до священного кабінету не завершився, вона не могла відірватися від книг і, виймаючи одну за другою, розгортала і, не в стані стримати захвату, зітхала. Ярош добре знав, яке враження на інтелектуалів справляє його книгозбірня, тому реакція Данки його не дивувала, але дивувало інше — з яким пієтетом вона брала окремі книги в руки, видно було, що ці книги їй знайомі з бібліографії, але в наукових бібліотеках Львова вони були відсутні, оскільки видавалися за кордоном.

— Що змусило вас вивчати мертву мову? — запитала вона.

— Безсмертя. Адже воно матеріалізується у словах, слово має магічну силу. Господь творив світ за допомогою слова. І коли я починаю розмовляти арканумською, то в мені оживають тисячі арканумців. Арканум не загинув, він воскрес і живе в тих, хто вивчає його.

— Вас змусило безсмертя, а мене змусили ви.

Ярош усміхнувся, розгадавши сокровенне бажання гості, бо ж він нікому не позичав книг зі своєї книгозбірні, і насамперед це стосувалося панночок. Жінки до книг ставляться інакше, часто як до позичених у подруг блюзок, мештів чи кульчиків, панночки, з якими Ярош уже мав роман, ніколи йому позичених книг не повертали після завершення роману. Правда, книги, які він позичав, не мали високої цінності, то була якась белетристика, отже шкодувати не було дуже за чим, натомість Данка належала до зовсім іншого типу панночок — вона цікавилася наукою і книгами, якими цікавилися одиниці на цій планеті. І була ще одна суттєва обставина — у Яроша з Данкою роману не було. Тому одну книгу дівчині таки вдалося вимантити, але Ярош цього разу відчув, що мусить скоритися, виховати талановиту ученицю — це теж відповідальна річ, до того ж його підкорило признання про те, що саме він її заохотив до вивчення арканумської мови.

G

На відміну від моїх друзів я не мав жодного бажання учитися, точніше не так, я не мав бажання учитися в наукових закладах, а волів учитися сам, переважно на своїх же таки помилках, я рухався навпомацки, але упевнено, я любив самозаглиблюватися в себе, і якщо й уявляв якесь місце своєї праці, то це була маленька залізнична станційка, де я міг би собі жити і працювати будником, зустрічаючи потяги, які ніколи там не зупиняться, але для яких з часу до часу треба перевести стрілки, і мав би собі котика і песика, і одну курочку, яка б щодня мені зносила яєчко, і одну козу, та й усе, більше нікого, і навіть паперу не треба, бо я б писав свої роздуми на піску, а взимі на снігу... Але Йосько учився в консерваторії, грав на скрипці і бандурі. Ви здивовані, правда? Жид, який грає на бандурі, все одно, що гуцул, який бринькає на балалайці. Але Йоськів тато, пан аптекар, сказав, що його син буде грати на бандурі, ну, і мамця мусила виконати його заповіт, а пан аптекар дуже любив бандуру, так сильно любив, що за ту бандуру й сам би бандуристом став, і хоча йому ця мрія не здійснилася, але зате він загинув за Україну, що на одно вийшло. Сестрі Йоська Лії так не пощастило, бо вона народилася, коли батька не було, і він не міг залишити жодних розпоряджень про її майбутню долю, але пані Голда вирішила, що дівчинка теж буде вчитися музики, а коли виявилися у неї ще й вокальні здібності, то завела її на прослуховування до професора консерваторії Яна Распа, і той пообіцяв,

що обов'язково нею займеться, коли вона закінчить школу. Звідтоді пані Голда регулярно купувала для донечки сирі яйця і змушувала її щоранку випивати яйко натще, опісля Лія, ще, заки вирушила до школи, мусила розспівуватися, заливаючись соловейком на всеньке подвір'я, у будні дні це нікому не заважало, але в неділю, коли багато кому хотілося поспати довше, цей спів псував нерви, і тоді лунали з вікон лайка і прокльони, але пані Голда мала то десь.

Одного разу в п'ятницю я застав Йоська, як він, сидячи на підлозі, тям ножицями папір на рівні квадратики, я здивувався, а він пояснив, що завтра субота, і їм не дозволяється нічого в цей день робити, хіба що загасити вогонь, якби в хаті виникла пожежа, от він і готує папір для кльозету.

— Йосю, ти що збираєшся цілий день срати? Нашо тобі стільки паперу? — дивувався я.

— Я ж не тільки для себе, а й для мамці, і для сестри, а завтра до нас ще прийдуть дві цьотки і два вуйка, і дідусь Абелес.

Нема що й казати — я сів біля Йоська і поміг йому краяти папір для кльозету. А небавом прителіпався дідусь Абелес із живою куркою під пахвою, скинув сурдута і капелюха і вийшов з куркою на подвір'я, тоді я вперше побачив, як курка стає кошерною: дідусь узяв її обома руками і почав рвучко метляти так, аби голова крутилася і крутилася, наливаючись кров'ю, а коли стала уже такою червоною, як помідор, дідусь вийняв з кишені тесака і одним махом відбатував голову та зачекав, поки стече вся кров.

— Нам заборонено вживати в їжу кров, — пояснив Йосько, а я лише співчутливо похитав головою, розуміючи, що Йосько ніколи-ніколи не спробує такого смаколика, як кишка, начине-на кров'ю і гречкою, не кажучи вже про шинку чи сальцесон.

На ту пору прийшла Лія і, побачивши наше заняття, розсміялася:

— А що, Йоселку? Найняв собі шабесгоя? Може, хай би нам ще й кльоцки зготував на завтра?

— Що таке шабесгой? — запитав я.

— Коли жид не може виконати якоїсь роботи в суботу, то кличе на поміч не-жида, і такий помічник називається шабесгоем, — пояснила Лія. — Коли закінчиш ту свою премудру роботу, допоможеш мені ліпити кльоцки?

— Я, крім снігової баби і хлібних кульок, ще ніц не ліпив.

— Нічого, я тебе навчу. Колись мені подякуеш.

Ну, і ми з Лією потім ліпили кльоцки з картоплі і сиру, дід Абелес скубав курку, а Йоськова мама місила тісто на солодкий пиріг, у той час як бідний Йосько прів над наукою. Бо Голда найняла для Йоська учителя івриту, пана Каценеленбогена, який завше, навіть серед спекотного літа, носив чорного сурдута і чорного широкополого капелюха, з-під якого на всі боки теліпалися пейси, а що бідний Йосько, навчаючись івриту, мусив мати покриту голову, то пан Каценеленбоген приносив для нього свого капелюха, котрий був вочевидь завеликий, тому з-під нього стирчали не пейси, яких Йосько не мав, а папільотки мами Голди, піт стікав йому по обличчю струмками, і сам він під кінець уроку ледь не плакав, а ми зазирали у вікна і чекали, коли закінчатся його муки, щоб іти грати в копаного м'яча. Іврит Йоськові давався тяжко, та він і взагалі не міг второпати, навіщо йому це, коли хоче бути музикантом, а не рабином, але мама Голда була вперта, вважаючи, що саме іврит є ознакою інтелігентності, і хтозна, може, коли-небудь її синочок таки поїде на землю предків. Ото ми й стали думати та гадати, як би допомогти нашому горопашному Йоськові. І тут Вольфові спало на думку простежити весь маршрут пана Каценеленбогена від його хати до Йоська, так ми й зробили, але нічого корисного для нас не помітили, хіба що усталену звичку вчителя зупинятися перед будкою на Легіонів і випивати склянку цитринової газ-бульки, але Яся та обставина вельми зацікавила, і, вигукнувши: «Єврика!», нагадав, що в тій будці торгує пан Рубцак, якого він добре знає, бо сусідить з ним, і не раз помагав йому після школи, і було б просто чудово провідати його саме тоді, коли тудою буде проходити Йоськів мучитель, та сипнути йому до газ-бульки пургену.

Можете навіть не сумніватися, що ця ідея нам страшенно сподобалася, ми купили в аптеці порошки, і Ясь подався у будку до пана Рубцака, а ми спостерігали оддалік. Аж ось суне пан Каценеленбоген у чорному капелюсі і з другим таким самим під пахвою, та ще й підпираючись парасолькою, з якою ніколи не розлучався, хоч би не знати як парило, і зупинився за звичкою біля будки, капелюха поклав на прилавок, парасольку почепив собі на лікоть і попросив склянку шипучки з цитриновим сиропом, у ту ж мить підбігли й ми і навперебій залопотіли до пана Рубцака, аби дав нам по морозиву, і то хутенько, бо нам спішно до школи, і пан Рубцак кивнув Ясьові, аби той наливав воду, а нам став у паперові горнятка накладати морозиво, а я сказав панові вчителеві, що в нього ззаду на сурдуті біла пір'їнка, пожартувавши, що за паном учителем, певно, упадає якась білявка, а що білявки серед жидівок велика рідкість, то пан учитель стривожився і відразу став обстежувати свого сурдута та, вхопивши в пальці нещасну білявку, чи то пак пір'їнку, зіжмакав її і з виразом огиди на обличчі кинув собі під ноги та ще й розтоптав, тим часом йому вже налили цитринову шипучку, поверх якої стрибали жовтаві бризки, виграючи веселково на сонці, і пан Каценеленбоген з насолодою смакував шипучкою, милуючись сонячною дниною, потім витяг з кишені картату хустинку завбільшки з обрус, другий кінець якої, заки він витирив уста, все ще залишався у кишені сурдута, узяв під пахву капелюха і почимчикував далі, помахуючи парасолькою. Ми йшли собі оддалік, лизькаючи морозиво, за хвилю і Ясь до нас приєднався, а відтак ми причаїлися на кружганку за вікнами Йоська і бачили, як пан Каценеленбоген насадив на голову Йоська капелюха, в якому голова відразу й потонула разом з вухами, але мама Голда підперла капелюха папільотками, і ми знову побачили сумні Йоськові очі і скривлені, готові до плачу вуста. Пан Каценеленбоген зачитував із підручника якісь таємничі слова, а Йосько повторював, так тривало, може, хвилин десять, як раптом учитель виструнчився на кріслі, закрутив головою на різні боки, як когут на купині, потім скинув свого капелюха, за ним

рвучко сурдута і вилетів з покою у коридор, де був спільний для кількох помешкань кльозет. Однак потрапити йому всередину не вдалося, бо кльозет був зайнятий, там сидів Вольф і на розпачливій зойки пана учителя відповідав промовистим стогоном, видаючи при цьому ще й відповідні звуки, задля високого мистецтва виконання яких він тренувався ледь не півдня. Пан Каценеленбоген уже тримався за живіт, витанцьовуючи «тумбалалайку», а з вуст його вилітало сичання, коли в коридор вибігла мама Голда і поцікавилася, що то сталося з паном учителем, коли ж довідалася, яка прикрість його спіткала, то постукала в двері кльозету, але почула теж самий тільки стогін і непристойне *perdissimo*, тоді метнулася назад у хату і винесла горщика та сказала панові вчителеві справити потребу в горщик, пан учитель замахав руками і прошипів, що в коридорі робити такі речі непристойно, але пані Голда обіцяла, що постоїть на сходах, аби пана вчителя ніхто не застав у такій прикрій ситуації, тоді пан Каценеленбоген хутенько скинув з рамен шлейки і став розціпати гудзик за гудзиком, петельку за петелькою, але не настільки швидко, як хотілося б, і за мить ми почули гучний гуркіт, який нагадував обвал у горах, а разом із гуркотом пролунав крик розпачу і водночас полегшення, на той гуркіт пані Голда випірнула зі сходів і хутенько затулила носа, а пан учитель стояв зі штанами в руках і плакав, не знати від щастя чи від горя, коли ж двері кльозету відчинилися і звідти вискочив Вольф, душачись від сміху і запаху, пані Голда сипонула такою добірною лайкою на їдиші, що навіть ми зрозуміли її і дали дьору.

Те, що відбувалося далі, оповів нам Йосько. Отже, пані Голда мусила роздягнути вчителя, нагріти виварку води і викупати його в балії, а потім ще й випрати його гачі і підштаники разом із двома сорочками, не кажучи про панчохи з підв'язками, і навіть мешти. Пан учитель був морально розбитий і знівечений, здогадавшись, яку йому свиню підсунули клятї дітиська, він сидів на канапі, загорнувшись у простирадло, і бурмотів собі під ніс якісь мудрації, сльози текли йому по обличчю, і смуток роз'їдав душу, а пані Голда кляла нас на чім світ, і найбільше

Вольфа, особливо, коли помітила, що ми підглядаємо за тим, як вона вивішує на мотузки підштаники пана вчителя, котрий більше ані слова не промовив, а на всі репліки господині відповідав лише «угу» або «у-у». А потім пані Голда схопила віника і стала ганяти Йоська по хаті, хоча він Богу духа був винен і навіть не здогадувався про нашу операцію, і матінка, побачивши, що він ховається від неї і борониться, як може, у той час як у всіх інших випадках, коли завинив, слухняно діставав лупня, врешті повірила в його невинність і послала перестріти Лію з музичної школи, аби та пересиділа до вечора в тітки, заки сорочки і сподні пана вчителя висохнуть і він зможе позбутися осоружного простирадла.

Від тієї пори Йосько вже іврити не вчив, пан Каценеленбоген десятою дорогою обходив будку пана Рубцака, а пан Рубцак не міг надивуватися, чого то пан учитель так раптово розлюбив цитринову шипучку. Після того випадку Йосько довго не бачився з паном Каценеленбогеном, а коли зустрів його в 1940-му уже за советів, то чемно привітався і спробував вибачитися за прикрий трафунок, а пан Каценеленбоген поплескав його по плечу і сказав зі смутком в очах:

— Нічого, нічого, скоро настане такий час, що ти ще будеш заздрити тим, хто помер, а найбільше тим, хто не народився.

І коли нам Йосько це переповів, то ми ніяк не могли второпати, що мав на увазі пан учитель, аж на початку липня 1941-го відкрилися нам очі, бо ми побачили пана вчителя серед тих жидів, що виносили трупи з тюрми на Лонцького, трупи, які вже засмерділися і важкий сопух бив у ніздрі, трупи людей, яких совети розстріляли у всіх тюрмах України, відступаючи перед німцями, і були трупи молодих дівчат, згвалтованих і знівечених, і були там трупи молодих семінаристів у страшних синцях, і жиди плакали, несучи їх, і не кривили носа, як усі ті люди, що обабіч стояли і тулили до носів хустинки, аби не вдихати смороду, а пізніше пан Каценеленбоген повзав по хіднику перед оперним театром і шурував його зубною щіткою, і поруч із ним повзали інші жиди і теж чистили хідника, і там були вчитель

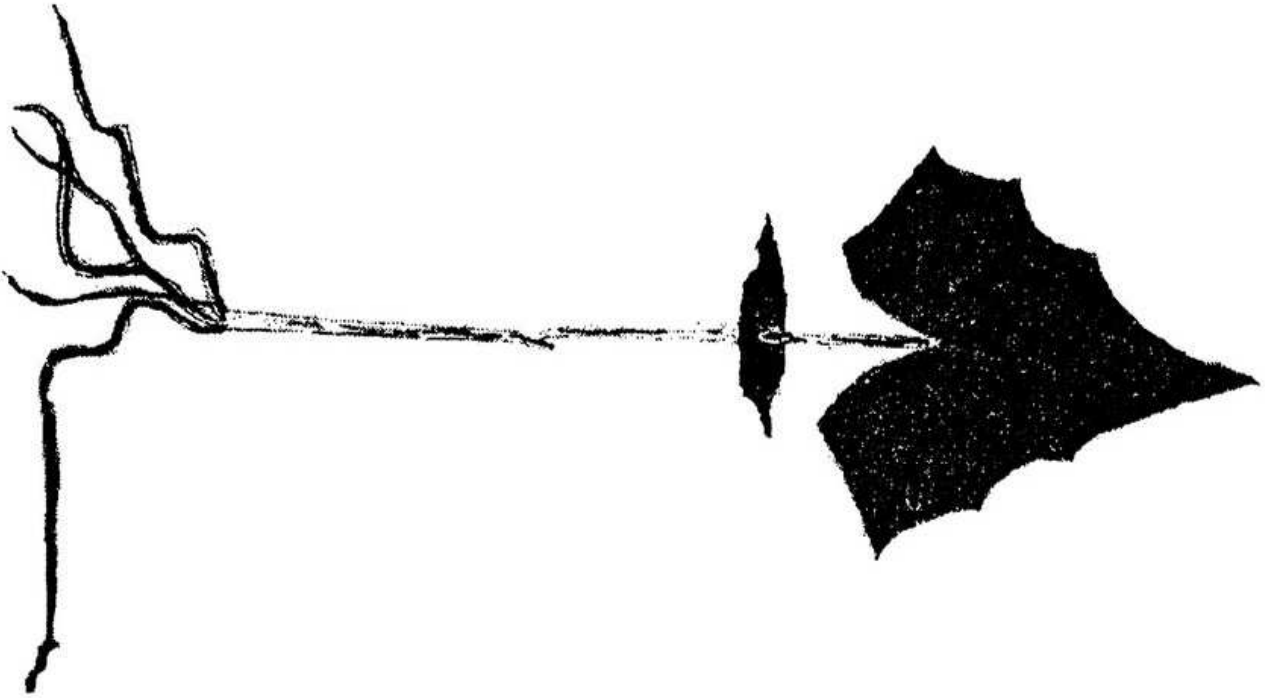
математики Лео Фельд, і музикант Гершель Штраусс, і власник мануфактурної крамниці Якуб Ікер, і навіть запеклий картограф Іцик Кон, який до такої поважної компанії і геть не пасував, а неподалік стояли есесівці і сміялися, і сміявся натовп, зиркаючи на німців, щоб не пропустити чергової хвилі сміху та вчасно підхопити його, бо сміх той зближав їх, вивищував над оцим жидівським кодлом, над цією наволоччю, що колись так гоноувалася, а нині повзає по землі у своїх костюмах, у сорочках і краватках, цей сміх їх робив рівними з хоробрими готами і давав індульгенцію на виживання, бо якщо ти не сміявся, то відразу опинявся потойбіч, серед оцих чорних плюскв з пейсами і без, і не місце тобі було серед представників цивілізованої Європи. І я побачив, як у пана Каценеленбогена котяться сльози по запалих щоках, а він вмочає у них щіточку і так миє хідник, плитку за плиткою, і манкети в нього вже забруднилися, і коліна, а хтось із натовпу ще й копнув його ззаду, і пан учитель упав на хідник животом, окуляри йому злетіли, і він пробував намацати їх, і тут мені стало так гидко на душі, так боляче за те, що ми йому вчинили колись таку прикрість, бідному самотньому чоловікові, який не робив нічого лихого, лише виконував свій учительський обов'язок, що я не стримався, нагнувся і подав йому окуляри, а натовп обурено загулюкав, хтось мене штурхнув, і я відлетів до стіни, а есесівець поманив до себе пальцем і поцікавився, чи я не жид, відразу знайшлися порадики, які зголосилися здерти з мене штани і переконатися, чи я не жид, але тут вихопилася з тлуму наша шимонова і заводала:

— Та дайтесі на стримане! Та то Леська Барбаріки син! Та шо ви за люди! Та я го знаю з малого!

Хтось есесівцеві переклав слова шимонової, він усміхнувся, кивнув і махнув мені рукою, що я вільний, і я пішов, тримаючи в очах образ бідного вчителя і всіх інших тих, що повзали, і навіть картяра Іцика. А востаннє я побачив пана Каценеленбогена в аптеці, жидам ліки продавати заборонили, але вчитель того розпорядження ще не чув і просив серцевих крапель, аптекар не знав, що має відповісти, щоб не образити вчителя,

врешті сказав, що їх цього разу не завезли, і вчитель вийшов та подався до другої аптеки, я наздогнав його і пояснив, що він уже ніде не зможе купити ліків та що я йому охоче їх куплю, він здивувався, але погодився, і коли я йому подав ті ліки і не захотів брати в нього гроші, він запитав, хто я, але я не сказав, що ношу на душі гріх за нього, і не сказав, що товаришую з Йоськом, бо він би тоді здогадався, з ким має справу, я тільки усміхнувся і пожартував:

— Добрий самаритянин.

8

Вийшовши від батька, Марко пригорнув Данку за талію і запитав:

— Ну, як тобі мій старий?

— Не такий він уже й старий. Між іншим, я помітила, що ти жодного разу не звернувся до нього «тату».

— Я ріс без нього. Це зрозуміло.

— Ти маєш на нього жаль?

— Ні. Я ж знаю, як усе було... Його постійно довбали, моя мама і бабуся... Вони не бачили жодного сенсу в його наукових зацікавленнях і вимагали зайнятися репетиторством, яке приносить реальні зарібки. Врешті це його дістало, і він пішов.

— Ти так ніколи й не назвеш його татом?

— Не знаю. Мені ледве вдається звертатися до нього на ти. Вони сіли в машину, і Марко натиснув на газ.

— Може, заїдемо ще в центр на шампанське?

— З мене досить. Я вже випила вина. Завези мене додому, — сказала вона сухо, спостерігаючи, як сиза поволока ввечера починає опускатися на вулицю.

— Ще ж рано.

— То й що?

— Нічого. Тоді, може, зупинимося десь у тихому місці?

— Для чого? — сказала вона таким зимним тоном, що він здивовано поглянув на неї, а потім поклав руку на її стегно і засміявся:

— Для того самого.

Але Данка скинула його руку:

— Ти б краще тримав кермо, а не мою ногу.

— Що з тобою? Невже тобі не хочеться?

— У машині не хочеться.

— Ми хіба вперше це робимо в машині?

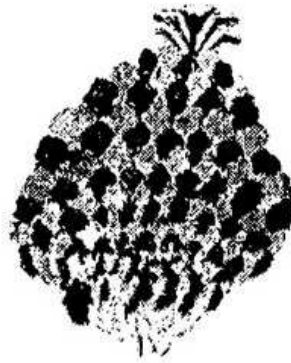
Вона не відповіла, дивилася перед себе і щось обдумувала, а коли вони минали церкву Петра і Павла, перехрестилася, і її уста ворухнулися.

— Ти щось сказала?

— Ні.

— Ти вже розмовляєш сама з собою?

— Я часто це роблю. Дивно, що ти помітив лише зараз, — промовила вона, а за мить уже була думками десь зовсім далеко. Біля Лялькового театру ледве стримала себе, щоб не попрохати зупинити машину і вийти, щоб піти кудись у тихі вузькі вулички, продовжуючи розмовляти сама з собою, але згадала, що має у торбинці надто цінний скарб — книгу, в яку вона пірне ще цього вечора, про яку мріяла, і її рука несамохіть обмацала торбинку, мовби пересвідчуючись, чи книга не зникла.

Н

Вольф учився на медицині у самого професора Вайгля, а Ясь — в університеті студіював філософію. Ну, а я був, як у тій казці: три брати розумні, а четвертий так собі. Хоча, мої колеги мене за дурня не мали, але моя мама постійно мучилася цією проблемою, ніяк не могла вирішити: син у неї матолок і кукіна-муні чи геній, адже генії, коли знаєте, теж переважно злегка прибацані, я особисто схилився до того, що я таки геній, бо ніщо так мене не розпирало, як геніальні ідеї, які просто таки вимагали, аби я занотував їх для вічності, щоб майбутні покоління, завдяки мені, мали змогу удосконалитися. А що моя матуся уже надійно утвердилася у світі літератури, то і я постановив не пасти задніх і, придбавши великого грубого зошита, розлінованого для рахунків, написав на його обкладинці «Роздуми і фантазії. Том перший», такі зошити я бачив у крамницях на прилавках, і крамарі вписували в них всяку-всячину, на зразок «Пан Дупик взяв наборг кільомняса» або «Змлина скнилівського — штири мішки борошна питльованого», через п'ятсот років такі зошити були б неоціненним скарбом, шкода, що дурні крамарі того не розуміють, тож хіба можна завагатися у безцінності моїх «Роздумів і фантазій»? Хоча, якщо чесно, я завів того зошита не так для себе, як для мами, аби вона не намагалася мене запхати куди-небудь на роботу, зошит був чудовою відмазкою, він завжди лежав переді мною на столику, а ручкою я колупався у вусі, чухав чоло і намагався вродити який-небудь роздум чи яку здох-

лу фантазію, в особливій хвилині натхнення мені вдавалося на-шкрябати навіть цілу сторінку. Я ніколи не сумнівався, що це колись буде епохальний твір, бо епохальний твір — це той, який піднімається над епохою, а точніше — взагалі кладе на епоху, має її глибоко в дупі, сере на неї, ось що таке епохальний твір, і тому я завше при собі носив записника, до якого вписував свої епохальні думки, які пінилися і виривалися з мене, як спряжене молоко, і, коли жодною накривкою їх стримати уже було неможливо, я занотовував їх нашвидкуруч, аби опісля у сакральній хатній тиші, обкатулявши кожен таку думку, як цукерку на язичку, вписати до зошита і таким чином закарбувати на віки вічні. Тому й не дивно, що я страх як не любив, коли мене з трансцендентного стану виводила моя матінка, яка не раз було поривалася довідатися, що ж я там такого в сакральній тиші пописую, і тихенько, навшпиньки підкрадалася ззаду, аби зазирнути через плече і пізнати непізнане, зглибити незглибиме, второпати невторопне, а що її завше при цьому видавало важке посапування, то я гасив її пориви вибухом неймовірно величнього обурення, вона губилася у своїй простоті і взагалі забувала, чого підкрадалася.

— Матусю, — казав я, — невже у вас більше ніякого діла нема? Чи ви вже позамітали порохи з-під кременя? Мені здається, що там уже формується порохова куля, яка готова вибухнути за будь-якої нагоди. Чи спекли пляцок горіховий з бакаліями, якого мені обіцяли ще минулого тижня? Чи перекинулися кількома словами з сусідкою, в якій здохла кицька ожила і, випорпавшись із могили, як Лазар, повернулася додому? А може, ви вже завершили роботу над віршиком на могилі пана Цуцикевича? І знайшли щелепу нашого дідуся, яку він забув у кнайпі пана Дземби? У вас повинна голова тріщати від навали проблем, а ви підкрадаєтеся до мене, як лисиця до курника!

— Це я лисиця? — обурилася матінка. — Це я — до курника? Я тобі варю, печу, перу, прасую, а ти! Дармоїд! Яке щастя, що твій батько не бачить цієї ганьби! А він так хотів, аби син його став лю-ди-но-ю!

Звідтоді я зачинявся у своїй кімнаті і часто лежав на ліжку, поринаючи в роздуми і фантазії, принаймні стелю я вивчив напам'ять, чого не скажеш про підручники, які валялися у мене під ліжком. Відтак я записав: «Навіть геній потребує товариства. Навіть геній може зраджувати своїй дружині. Навіть геній сам пере свої шкарпетки». Згадка про шкарпетки, які завше прала моя матуся, викликала асоціації з іншими частинами гардеробу, і наступна моя думка була така: «Те, що хтось носить майтки, не означає, що він потрапить до раю скорше за того, хто їх не носить». Гадаю кожен у своєму житті міг знати когось, хто не носив майток, я знав таких принаймні чотирьох. То була стара пришиблена пані Скоробецька, яка ще в 1894 році уславилася тим, що задерла спідницю і показала голу дупу першому львівському трамваю, який трюхикав на Личаків. Відтоді мало що змінилося, бо пані Скоробецька, хоч і геть згрибіла та зсохлася, але гола її дупа зосталася й надалі останнім аргументом у будь-якій суперечці. Другою і третьою особами без майток були дві перекупки на Ринку, котрі задемонстрували свої голі гепи одна одній, як останній вагомий аргумент у тривалій суперечці, свідком цієї історичної сцени був не тільки я, а ще ціла купа народу, так що ця знаменна подія мусила потрапити навіть у газети, а четвертою особою без майтків була Лія, вона з дитинства майточок не носила, хоч і була неабияка чепуруха і, йдучи до кльозету, завше прихоплювала з собою мидницю з теплою водою, аби відразу й помитися. Про це ми знали від Йоська, але я й сам колись у цьому переконався, коли ми бавилися у хованки, Лії було тоді одинадцять років, а мені чотирнадцять, очі у неї були, як дві жарини, а повні вишневі вуста виглядали так, мовби вона щойно випила кварту крові, і от у густелезних кущах бузини, де ми з нею заховалися, Лія сіла на траву, зігнувши перед себе коліна й обхопивши їх руками, а я ліг долілиць, обоє ми причаїлися і не розмовляли, і власне тоді я побачив поміж опущеним краєм її сукенки і травною голу сідничку з таємною щілинкою, яка нагадувала усмішку і якої досі мені бачити не доводилося, маленькі ріденькі волосинки ледь-ледь лише почи-

нали кучерявитися довкола лона, я не міг відвести своїх очей і завмер, не дихаючи, як тут край сукенки посунувся вгору, оголивши ще більше той дивовижної краси краєвид, до якого несамохіть уже потягнулася рука і накрила його долонею, мовби уберігаючи від усіх нещасть світу, і долоня відчувала усе наростаюче тепло, яким пашіло лono, і це тепло рухалося по руці вгору, перейшло мені на груди, і я відчув уже такий пекельний жар за грудиною, що аж сахнувся, а Лія, мовби нічого й не сталося, опустила край сукенки і сказала: «Пора вже вилазити. Вони нас і так не знайдуть». Відтоді стала нас єднати якась невидима тоненька ниточка почуттів, ще не оформлених і не усвідомлених до кінця, але коли я, так само, як і всі мої ровесники, з часу до часу поринав у солодiйство, то викликав з уяви саме Лііне лono, і тоді тепло знову проникало в мою руку і рухалося до грудей, та й було чого, бо з роками Лія ставала дедалі вродливішою і вродливішою, вже підлітком вона була така гарна, як лялька, чорні кучері обрамляли її голівку, а в очах з'явився звабливий блиск і рум'янці на щоках, до того ж у неї набубнявіли перса, кожне з яких уже б і не помістилося в долоні, а потому заокруглились стегна, і сідничка стала випирати так, що я мусив відводити очі набік. Доволі довго ми не мали нагоди ще раз усамітнитися, але завше, коли доводилося опинитися поруч, я торкався мізинцем її долоні, і вона відповідала таким самим ледь помітним доторком, від якого мене пронизував теплий струм, змушуючи серце битися швидше, інколи вдавалося упіймати її мізинця і потримати кілька хвилин під столом, відчуючи, як на моє погладження вона щоразу реагує своїми тоненькими пальчиками, жодним рухом голови чи голосом не зраджуючи себе, і така таємнича таємність притягала мене ще дужче, змушувала водно тільки й шукати нагоди для доторків. Але коли їй виповнилося шістнадцять, ми вже не мусили ховатися, я зустрічав її з гімназії і проводжав додому, а дорогою ми прогулювалися у Єзуїтському парку чи на Високому Замку, тримаючись за руки, і я довго ще, довго не міг наслідитися їй поцілувати, вочевидь, молодшим я був сміливішим, не знати, як

довго б це тривало, якби одного разу, коли ми сиділи на лавочці на Високому Замку, а довкола не було живої душі, окрім білок, Лія не пригорнула мою голову до себе і не поцілувала, і тоді вже я й сам припав вустами до її вуст, і хоча робили це ми уперше і добряче обслинили одне одного, але нам обом сподобалося, і я навіть насмілювався та поклав одну руку їй на коліно, а вона накрила її своєю рукою, і ми сиділи отак притулені і мовчали, бо я не мав, що сказати, усього мене заціпило.

Ясьові і Вольфові з дівками йшло, як медом помащено, горнулися до них такі мавки, що аж очі сліпило, мені ж очі засліпила Лія, а Йосько мав на любовному фронті проблеми — маленький, худенький, клаповухий окулярник, йому подобалася Рута, яка вчилася з ним у консерваторії, але то була дівчина з гонором, вища за Йоська, я навіть не можу сказати, чого вона прагнула, може, лицаря на білому коні, але оточували її звичайні хлопці, а вона звичайного не хотіла. Рута була вихрешеною, ба навіть зукраїнізованою жидівкою, а її тато працював в українському часописі і писав статті на історичні теми, в яких щиро вболівав за наш бідний, нещасний, задрипаний нарід. Ми вирішили допомогти своєму товаришеві, якимось зібралися в кнайпі, і я сказав:

— Йоську, ти ж знаєш, що ми твої кумплі на амінь і ми готові задля тебе на будь-які жертви. — Йосько сумно кивнув. — Тоді робимо так. Підійдеш завтра до Руги і скажеш, що маєш щось важливе розповісти, і запроси її до Єзуїтського парку. Підете си на шпацірганг*. Дорогою мели що завгодно, а як уже опинитесь в парку, то до вас учепляться троє батярів. Ругу спробують обняти, а тебе тримати за руки. Але ти вирвешся і порозкидаєш їх, як снопи.

Йосько з подиву іно очима закліпав і рота роззявив, та так із розкритим ротом обвів нас поглядом.

— Я? Тими-во руками? — і виставив нам свої худі бліді долоні з довгими пальцями.

— Не бійся. Тими батярами будемо ми.

— Ви? — не вірив він.

— Так, ми. Що ти дивуєшся? Мусимо то з тобою кілька разів спробувати, щоб усе вийшло гладко.

— Але... але... — потер чоло Йосько. — Хіба то буде по-лицарськи?

— Йосю, — поклав йому руку на рамено Вольф. — Розкрий сьліпундри*! При зустрічі з левом найліпше і самому бути левом. Але з жінкою завше треба бути лисом.

Нам врешті вдалося його переконати, після кількох спроб Йосько цілком незле списався, а раз так увійшов у роль, що розквасив мені варгу*. Коли я глянув у люстерко, то розквашена варга, на якій блищала крапелька крові, викликала в мене дуже слушну ідею.

— Йоську, — сказав я, — мусиш прихопити з собою одну стиглу вишню, і коли будеш із нами борюкатися, непомітно її кинеш собі в писк і розкусиш так, аби сік тобі витік з вуст, а кісточку виплюнеш.

— А то для чого? — не второпав Йосько.

— Але ж ти мудрий! Як Беркові штани навиворіт. Та щоб то скидалося на кров. Рута, як зобачить, відразу витягне хустинку і стане тобі витирати. Уявляєш, який ти героїчний вигляд будеш тоді мати?

— Сила! — втішився Йосько. — Але чо тільки одну вишню? Візьму жменю!

— Здурів? — вигукнув Вольф. — Коли випустиш із себе стільки вишневого соку, то вона може здогадатися, що то не кров.

— І де гарантія, що разом із соком не вилізе тобі з писка вишнева шкірка? — цілком слушно зауважив Ясь. — Вона ще подумає, що ти собі кавалок язика відкусив. То має бути тоненька червона ниточка.

Наступного дня ми зачалися у кущах ясьмину, була пополуднева година, сонце парило, і в парку, де з самого ранку повно няньок з візочками та емеритів*, зараз панувало безлюддя. Недовго й чекати довелося, коли ми уздріли Йоська з Рutoю, він щось жваво торохтів, розмахуючи руками, як вітряк; однак

Рута слухала його неухважно, роззираючись на боки та милуючись пташечками і квіточками, бо то була така дівчина, яка знала ціну словам і ціну красотам природи. Ми натягли низько на чола кашкети, а писки зав'язали хустинками і несподівано вискочили на доріжку.

— Стати! — гаркнув Ясь і — до Руги: — Ану давай свою торбинку!

Ми тим часом підступили до Йоська і вхопили його за руки, але він спритно крутнувся і копнув мене в коліно. А бодай ті пес яйці лизав! Ми так не домовлялися! Я аж засичав від болю і побачив, як Рута луснула Яся торбинкою по голові, а в торбинці були, певно, дуже мудрі книжки, бо Ясь теж скрутився. Йосько з Вольфом повалилися в кущі, як і було сплановано, там Вольф голосно заойойкав і, вдаючи, що ледве від Йоська вирвався, взяв лахи під пахи і кинувся тікати, ми за ним, я накульгуючи, а Ясь тримаючись за голову, з вуха в нього цибеніла кров. Коли ми відбігли на достатню відстань і дослідили свої рани, то виявилось, що нам добряче дісталось, Рута вдарила Яся так вдатно, що надірвала йому вухо, я мав розсічене коліно, а у Вольфа з носа капотіло, як з ринви.

— А то не шлячок яснасісенський! — зітхав Ясь, прикладаючи до вуха хустинку. — Та тота дівка й сама кому хоч балабухи дасть.

— Ну, Йосько! Ну, свинтус! — хитав я головою. — Замість літніх мештів узув черевики. Ти розумієш? Черевики взув! На грубій підошві! Як мене завалив по кулях, то аж мені свічки в очах засяяли. То що — ми хіба так домовлялися?

— А ми мали іно в кущах собі покатулятися і шлюс*, — бурчав Вольф. — А він мене якогось милого як зацідить кулаком в носа! А далі як дасть по крижбантах*! Тим своїм маленьким кулачком! Тими своїми тонюсінькими палюшками! І хто б подумав, що він на таке здатний? Але то кампа*!

Увечері ми чекали Йоська на умовленому місці в кнайпі Ціммермана на розі Янівської і Клепарівської, на столі перед нами стояли повні гальби пива, кварглі*, квашені огірки, хліб і

мисочка шкварок. Йосько з'явився квітучий, усміхнений і був дуже здивований, помітивши наші похмурі міни. Коли ж ми йому висловили свої претензії щодо його негідної поведінки, він виправдовувався тим, що надто увійшов у роль, захопився, а крім того ж усе мало виглядати якнайправдивіше, от він і старався як міг, і ті старання його окупилися сторицею, бо Рута не тільки витерла йому з вуст «кров», але й цьомкнула. Йосько був на сьомому небі від щастя, а коли сказав, щоб ми собі замовляли, що тільки нам заманеться, а він фондує, ми врешті відтанули, хоч і пошкодували, що вибрали таку дешеву кнайпу, а не пішли до «Роми».

Тепер уже в кожного була своя дівчина, і ми уже в чотири пари вирушали собі на прогулянки, часто вибиралися на Кортумову гору і влаштовували там пікнік, милуючись містом з висоти, а там в долині на пательнях літа смажилися набряклі сади.

— Глянь, — казав я до Лії, — оно твоя хата.

— Ага, і пані Гея тріпає килим, — усміхалася вона.

— Бре! Ти не можеш цього бачити, бо цього не видно.

— Сьліпундра! Я навіть чую відлуння тих вилясків. О! Слухай! Я прислухався, але чув лише спів пташок і шелест листя.

— А тамечки в садку засмагає Анелька, — підхоплював Ясь.

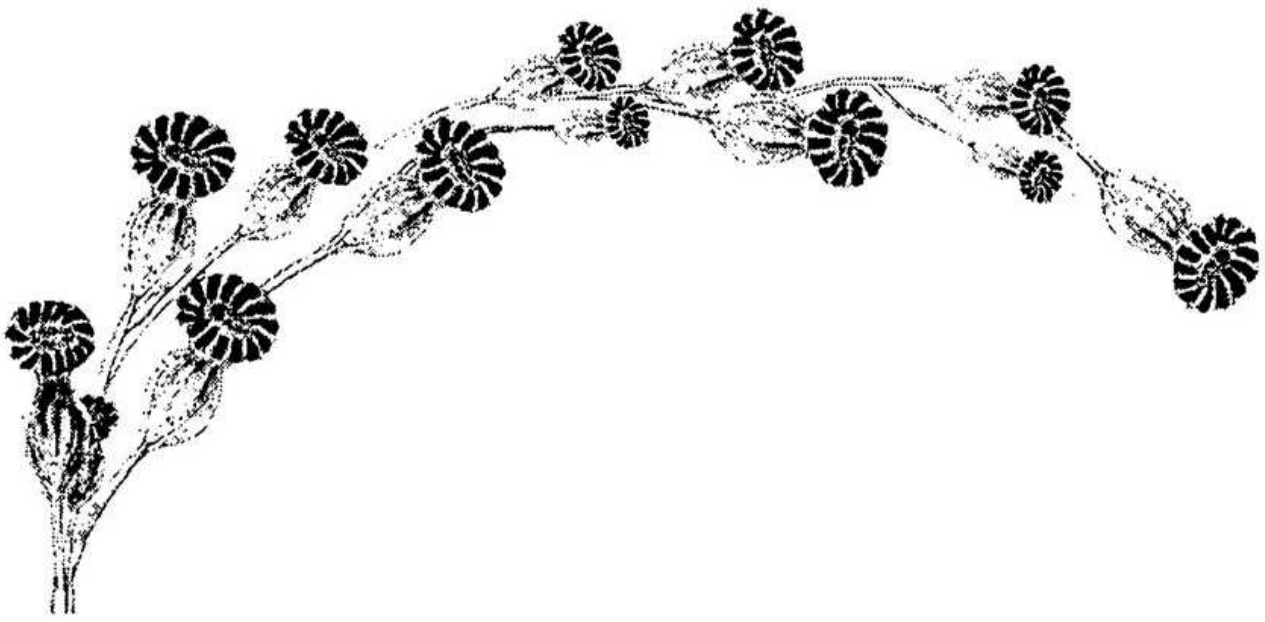
— Де? — не вірив я, але приглядався.

— Зовсім гола.

— Але де?

— У себе в саду... — казав Вольф і прикладав руку дашком до лоба. — Бачиш — оно... під вишнями... Ось на її дупцю сів метелик.

— Ага, — кивала Лія. — Червоний.

9

Старий триповерховий будинок на Клепарівській зберігав ще свої довоєнні запахи, які цупко в'їлися в облуплений тиньк, у порепані підвіконня і рами, рипучі сходи, які на кожен крок відгукувалися жалібним стогоном, — о, вони стільки бачили на своєму віку, їх топтали німецькі солдати, шукаючи євреїв, їх топтали чекісти, вистежуючи підпілля, а потім під цівками автоматів і ті, і тамті виводили когось на страту, і сходи співчутливо стогнали, і схлипували, і кашляли, а шиби ще довго тримали в собі каламутні відображення зниклих людей, їхні налякані обличчя, їхні нажахані очі, весь їхній розпач, і страх, і лють, і непримиренність, а на стінах ще довго відцвітали відбитки пальців.

Ярош піднімався на самий верх, на третій поверх, де було двоє дверей до помешкань, а вгорі — металеві двері на стрих. Двері до помешкань мали вузькі прорізи, прикриті мідними пластинами з написом «Listy», у які колись легко протискалися

гвізети й листи, аби за мить хляпнути на підлогу. Та лише на одних дверях на правому одвірку було прибито навскоси мідний фуглярчик завбільшки з мізинець, то була мезуза, в яку вкладали згорнутий у рурочку стих Святого Письма, написаний каліграфічно на пергаменті, виходячи з дому чи вертаючи додів, кожен побожний єврей прикладав два пальці до вуст, а потім до мезузи. На рівні очей виднілося кругле вічко, а під ним — подовгаста рамка, в яку вставляли картку з прізвищем мешканця, зараз вона пустувала. На одвірку масивний дзвінок нагадував персо з напнутим пиптиком, що заклично манить до себе вказівного пальця. Ярош натиснув дзвінок, пролунало якесь утробне квоктання, а за ним — неспішне човгання пантофлів, вічко зблиснуло, і чиєсь око уважно обстежило гостя, а потому захриплий голос запитав: «Хто?» — «Ярош. Я вам телефонував». — «А-а, так-так...» Скрегіт ключа, дзенькіт ланцюжка, двері відчинилися, і в напівтемряві з'явилася згорблена худа й висока постать.

— Заходьте, заходьте... Можете не роззуватися, на вулиці ж болота нема...

Голос нагадував скрипіння сходів, специфічна галицька вимова і гаркаве рокочуче «р» лунали, мов звуки якоїсь доісторичної істоти, та це й не дивно, бо старий галицький єврей — це така ж дивовижа, як і динозавр, його вже не можна побачити живцем, його можна тільки викопати. Розкопки Яроша увінчалися успіхом — йому вдалося добути з небуття старого Йосипа Мількера, телефон якого повідомила йому Данка.

— Прощу, прощу, — старий повів його довгим коридором до просторого світлого кабінету, ущерть заставленого стелажми книг, яким господар вочевидь не дозволяв поринути в приймну дрімоту, раз по раз рухаючи, беручи в руки, перегортаючи і переставляючи з місця на місце. Очі Яроша ковзнули старими палітурками, впізнаючи написи на їдиші, івриті, німецькою, польською та українською мовами. Чимало книг пишались білими закладками, наче науковими регаліями — нас читають і вивчають! Ще одна річ, яка вразила гостя, — вазонки з маками.

Йому вперше довелося побачити таке розмаїття маків у хатніх умовах, до того ж ці маки були незвичні — не тільки червоні й лілові, але й білі, рожеві, жовті, бордові, а ще вони були значно вищі за ті, які росли на полі чи на городі, окремі з них сягали стелі і були завбільшки з голову, одні уже відцвітали, інші щойно випустили пуп'янки.

Старий запросив сідати у фотель, сам теж уместився навпроти, поклав суху поморщену правицю на худих колінах, замість лівої — порожній рукав, заправлений за ремінь.

— Маки — то моя слабість, — усміхнувся до гостя. — Я давно займаюся їхньою селекцією.

— Ніколи не бачив таких великих і високих маків.

— Маки дуже чутливі. Я з ними розмовляю, вмикаю їм музику, читаю вголос... Самотні чоловіки, знаєте, інколи мають свої дивацтва. Але це моє дивацтво дало свої плоди. То що ж саме вас цікавить про Янівський табір?

— «Танго смерті». Текст, музика й автори. Наскільки мені відомо, ви були одним із музикантів.

— Так. Я грав на скрипці. Дивно, що ще когось це цікавить.

— Усі решта загинули?

— Можна й так сказати.

— Що ви маєте на увазі?

— Смерть — не завжди є смертю. Інколи це лише дивовижна інсценізація, перформенс. «Танго смерті» на перший погляд — меланхолійна, сповнена ностальгії мелодія. Здається, нічого особливого. Ви ж її чули?

— Звичайно. Це та сама мелодія, що й у танго «Мельонга».

— Щось схоже, але насправді найближчим за звучанням до «Танга смерті» було «Макабричне танго», під яке стрілялися закохані. Уявіть собі — заходить такий зрозпачений молодик до ресторації, платить оркестрі, замовляє танго, а потім на очах у всіх стріляється за столом, перед тим вихиливши кілька келихів. Тому й прозвали це танго «Танго-макабра», але насправді називалося воно цілком мирно — «Та остання неділя». Однак мушу

сказати, що й тут схожість лише позірна. Для нефахівця. Музикант відразу помітить різницю. Партитуру цієї мелодії написали ми втрьох з професором консерваторії Штріксом і диригентом Львівської опери Кубою Мундом. До війни я грав зі Штріксом у ресторані «Брістоль», де він керував оркестрою. Коли ми опинилися в гетто, я показав їм дивовижні ноти... Точніше, усього дванадцять нот... Вони походили зі старого манускрипта... Автором цього манускрипта був львівський аптекар Йоганн Калькбреннер... У 1640 році він вивіз із Кракова, звідки утік до Львова, латинський переклад старовинного рукопису, що був написаний не відомою досі мовою...

— Арканумською?

— Так. Як ви здогадалися? — зблиснув очима господар. — Вам щось відомо про Арканум?

— Якщо чесно, я мав би відразу вам про все розповісти. Я займаюся давньою культурою Близького Сходу і зокрема Арканумом. Написав підручник з арканумської мови, уклав словника, зараз працюю над перекладами літературних творів.

Далі він розповів про арканумську «Книгу Смерті» і танець смерті «dan-go tgh».

— Це справді дуже цікаво, — похитав задумливо головою пан Йосип. — Тоді вам буде не зайве почути щось іще. Отже, той латинський переклад арканумського рукопису зладив на початку XVI сторіччя краківський рабин Натан Шпіро, кабаліст і талмудист. Аптекар написав книгу, яка збереглася не повністю, частину цієї книги склали переклади давніх текстів, зокрема й переклад Натана Шпіро, а решта були його коментарі. І ось окремі картки з того манускрипта знайшов мій приятель з дитячих літ у бібліотеці Оссолінеуму. І коли ми почали його читати, то відкрили для себе дивовижну теорію. Людська душа, покинувши тіло, через якийсь час — а це може бути і за рік, і за двадцять чи за сорок років — народжується знову в новому тілі, але вона про своє попереднє життя нічого не пам'ятає. Люди, які пережили велике кохання, зустрічаються у новому житті й переживають його знову, нерозлучні друзі дуже природно, не-

нав'язливо знайомляться у новому житті і товаришують до смерті, батьки зустрічаються зі своїми дітьми... Але ніхто з них нічого-нічого не може пригадати, ба навіть не здогадується, що можна щось пригадати... Правда, інколи трапляються випадки, коли після стресу в людини прокидаються приспані знання, і вона починає, скажімо, говорити не відомою раніше для неї мовою, або повідомляти в деталях щось, що відбувалося колись давно. У кожному разі, можете собі уявити, наскільки легше було б людям помирати, якби вони знали, що їхня душа, втілюючись в іншу особу, не втратила нічого зі своїх попередніх знань і почуттів. Однак насправді ми вже нічого не пам'ятаємо. І от аптекар відкриває в тому рукописі таємницю, завдяки якій можна розбудити в собі ті попередні знання і мовби продовжити своє попереднє життя. Для цього перед смертю треба увібрати в себе особливу мелодію...

— Увібрати особливу мелодію? — перепитав Ярош.

— Боюсь, що дуже примітивно пояснюю... Отже, я не помилився — не прослухати, а таки увібрати. Усім тілом, усім єством. Річ у тім, що тональність звучання будь-якої ноти відповідає тональності звучання відповідного органа чи частини тіла. Іншими словами, наша душа — це музичний твір, який виконує цілий злагоджений оркестр внутрішніх органів. Розумієте? — І помітивши здивування в очах Яроша, продовжив: — Йоганн Калькбреннер відкрив, що людська душа — окрема симфонія, період звучання якої триває не тільки від народження до смерті, а й довше, можливо, навіть вічно, треба лише міняти склад оркестру. У тому манускрипті містився і його трактат про те, у який спосіб можна створити партитуру такої життєвої симфонії для будь-якої людини, аби вона, суворо дотримуючись розписаних нот, могла жити якомога довше і бачити, де її підстерігають небезпеки, та могла вчасно їх уникнути. Кожна людина — це окремий камертон, який дуже чутливий, і коли спеціально підібрані звуки пройдуть через людину, то відкриється особливе бачення, треба тільки дозволити звукам наповнити себе.

— І який тут зв'язок із «Тангом смерті»?

Старий підвівся:

— Пробачте, мушу зажити пігулки. Моя оркестра вже партачить. — Він вийняв із шухляди ліки, запив їх мінералкою і запитав: — Може, вас пригостити чаєм або кавою?

Але Ярош відмовився, йому не хотілося відволікатися від захоплюючої розмови.

— Зв'язок із «Тангом смерті» той, що танго і стало тією мелодією, яка відіграла роль тунелю для нового перевтілення душі. Роковані на смерть у Янівському таборі умирали саме під цю мелодію... Точніше, майже під цю мелодію, бо те, що грали ми, мало деякі ледь вловимі нюанси, без яких трансформація душі не відбудеться. Ми грали відоме усім танго, в яке було вмонтовано усього лише дванадцять нот з манускрипта. Без цих нот танго втрачало будь-яку силу. Ноти, які були в нас перед очима, мали певні знаки, які були зрозумілі лише нам, то могли бути якісь крапочки, хляпки чи підкреслення. Музикант, не посвячений у їхнє значення, відіграв би цю мелодію без жодних наслідків. Отже, нове народження душі відбувалося лише з тими, хто перед смертю чув нашу оркестру. А відтак вони воскресали і жили, і, можливо, досі живуть... Тільки вони цього не усвідомлюють, а ті, хто їх знав за життя, впізнати їх не можуть. Хоча я ще й досі не втратив надії зустрітися з ними.

— Тоді не бачу сенсу в такому перевтіленні. Що з того, що моя душа буде жити в іншому тілі, якщо МЕНЕ вже не буде? Це вже буде інша людина, з іншими інтересами і захопленнями. Це не буду Я.

— А все ж у людини можна розбудити спогад про попереднє життя за однієї умови: якщо ця людина перед смертю чула мелодію з трактату Калькбреннера. І зробити це можна лише одним-єдиним способом: людина повинна почути цю мелодію знову.

— Тобто вона згадає лише те життя, яке залишила, чуючи цю мелодію? І це не стосується усіх попередніх життів?

— Саме так.

— Я десь читав у Оскара Вайльда, що музика дарує нам наше власне минуле, про яке ми до цієї хвилини не підозрювали, змушуючи шкодувати про втрати, яких не було, і вчинки, за які ми не винні.

— Мабуть, і у вас інколи виникали такі відчуття, що ось те-то й те-то уже з вами відбувалося, або якась людина, яку ви бачите уперше, нагадує вам когось, кого ви знали, проте коли це було — згадати несила. Інколи в снах ви бачите вулички, яких не існує, але сон повертається знову і знову... ви вже вивчили ці вулички і будинки напам'ять, у вас навіть виникає бажання відшукати їх... Хоча ви розумієте, що це лише сон. Сни вилуцують з нас втрачену пам'ять, але ми мало що зі своїх снів пригадуємо. Якби ми спробували проаналізувати свої сни, заглибитися в них, рушити на пошуки тих примарних вуличок і людей, які нам сняться... Авжеж, потрібні певні зусилля... Якийсь поштовх. Люди, з якими ви контактували в попередньому існуванні, можуть бути зовсім поруч, бо колишні друзі притягують колишніх друзів, а колишні кохані притягують колишніх коханих. Інша річ, що вони про це навіть не підозрюють. Але люди, які перед смертю чули мелодію «Танга смерті», носять її у собі і в наступному існуванні.

— Звідки ж має прийти той поштовх?

— Можливо, вони отримають його, почувши знову мелодію «Танга смерті», а, можливо, так, як це пояснив рабі Шпіро.

— На жаль, я не знайомий з його працями.

— Тоді мушу вам дещо розповісти. Бо аптекар у своїх коментарях базувався саме на теорії рабі Шпіро, який на весь світ дивився, як на серпанок, що вкриває розмаїту у своїх проявах містичну субстанцію. Не лише Тора — увесь всесвіт в його очах був одним великим таїнством. Усе матеріальне — людина і тварина, вогонь і вода, кущі, дерева, каміння — було для нього сповнене глибокої символіки. Видимий світ — це лише оболонка мандрівних душ, які шукають здійснення вищої мети. Шпіро і його вчитель Іцхак Лурія знали таємницю цих душ, їхній шлях

у світ, їхній початок і стадії минулих і майбутніх перевтілень. Для них досить було лише зазирнути людині в обличчя, щоб відразу довідатися, чия душа в неї перевтілилася. Вони були наділені здатністю розкривати джерело душ усіх біблійних, талмудичних і післяталмудичних праведників. Чи то блукаючи зі своїми учнями за містом, лугами й лісами, чи пливучи морем, усюди і в усьому — у хлюпотінні хвиль, у шелестінні дерев, у тріпотінні крил, у сюркоті стрикоників, у кумканні жаб, у здриганні гілок, у мерехтінні повітря і в співі птахів — усюди вони вбачали юрмища душ, які шукали досконалості і покути, чули їхні голоси, їхній шепіт...

Іцхак Лурія назвав це вчення, яке стало центром усієї його кабалістичної системи, «Ойлом а-тікун», що означає «Світ удосконалення», або ж «Світ очищення». Рабі Шпіро це вчення розгорнув. Усі душі, учив він, в усіх своїх видах були спочатку зосереджені в прародичеві Адамі при його появі на світ; одні з них гніздилися в його голові, інші — в його очах, в усіх порах і членах його тіла. У цих первісних душах панував початок добра, але після гріхопадіння «добро і зло змішалися», і нині світ повен чистими душами, перемішаними з іскрами зла, і душами нечистими, злими, перемішаними з іскрами добра і святості. Душа, закута в тілесній оболонці, просякає своїми боговитими соками і нечисту оболонку, як ото стовбур дерева передає цілющі соки плодам, листю і корі. Від цього процесу просякання тіла душею і залежить пришествя Месії, яке настане тільки тоді, коли процес очищення душ, розмежування добра і зла остаточно завершиться.

Пан Йосип встав, підійшов до стелажа і, добувши якусь стару книгу, розкрив її на закладці.

— Мушу зазирнути до трактату рабі Шпіро. Пам'ять уже підводить. Отже, до диференціації добра і зла ведуть два шляхи: «гілгул» (переселення душ) та «ібур» (щеплення душі). «Гілгул» — це переселення душі, що вже відбулося на землі, в тіло новонародженої дитини; від народження до смерті душа приречена ділити з тілом усі поневіряння і негаразди його долі. «Ібур» — це вселення додаткової душі в живу, ба навіть зрілу людину, схоже,

як у вагітній жінці зароджується нове життя. Отож, в людині ув'язнено дві душі: одна — з моменту народження, друга — у зрілому віці. Бувають два типи «ібура». Перший — душа, яка зародилася в дорослій людині і перебуває в ній заради себе самої, натхнена потребою виконати заповідь — міцву, якої вона не виконала на шляху її минулих перевтілень. І другий тип — душа вселяється в людину заради порятунку тої людини, щоб підтримати її і спрямувати на правдивий шлях. Перша душа заповнює всю істоту людини як її основна духовна субстанція і залишається в ній доти, доки не вдасться задовольнити свою потребу і виконати пошукувану міцву, і тільки виконавши її, вона може покинути тіло людини. Друга ж душа вільна від обов'язкової участі в стражданнях і злигоднях тіла; не маючи певного терміну перебування в цьому тілі, залишається лише доти, поки людина йде праведним шляхом добра, і що праведніша людина, то тісніше пов'язується з нею ця душа. Але варто людині звернути на шлях гріха, душа покидає її і йде геть. Таким чином, цими двома шляхами — «гілгул» і «ібур» — відбувається виділення добра зі зла і фільтрація самого добра. Отож, коли шкаралупа зла відпаде від ядра добра — і настане пришествя Месії.

— Це дуже схоже на те, що я відкрив в арканумській «Книзі Смерті». Тацит писав, що «великі душі не розпадаються разом з тілом». Буддисти вірять, що кожен з нас прожив безмежне число життів, але вони ніколи не намагалися знайти спосіб, за яким досвід і знання попереднього життя могли б перелитися в нове. Арканумці спробували це зробити, і їхня «Книга Смерті» цьому підтвердження.

— Як і «Танго смерті».

— Але ж ви ще не знайшли остаточного підтвердження. Ви ще не зустріли жодного із тих, кому грали своє танго.

— Не зустрів, але все ще чекаю. І не помру, доки не дочекаюся. — Усмішка пана Йосипа була сумна, а очі, що поглянули на Яроша, мружились і тріпотіли повіками, мовби поборюючи непрохану сльозу. За хвилину він продовжив: — Нас було четверо

нерозлучних друзів. Українець, поляк, німець і я, жид. — Помітивши здивування Яроша, сказав: — Так-так, жид. Ми тут в Галичині інакше себе й не називали, це в 1939-му, коли прийшли визволителі, то наказали нам називати себе євреями. Але «єврей» було образливе слово для кожного жида. То було трешне слово. Назвати когось євреєм — то було однаково, що назвати приблудою, покидьком, нікчемою. Але після того, як німці винищили жидів, у Львові поселилися самі євреї. Так от, хочу вам дати один рукопис, який дивом зберігся. Написав його один із трьох моїх найдорожчих друзів — Орест Барбарика. Там описані всі наші пригоди, а головне для вас — там є і про те, як було віднайдено сторінки з манускрипта Йоганна Калькбренера.

Старий підвівся і почалапав до бюрока*, висунув шухляду, витяг папку і вручив її Ярошу.

— Я зберігав його тривалий час у підвалі в скляному бутлі, аби миші не потрубили. А задля маскування засипав пшеницею. Як бачите, зберігся він добре, хоч і писаний від руки, але почерк доволі каліграфічний. Орест мав дриг до писання. На жаль, інші його записки пропали.

— А яка доля ваших друзів?

— Ми підірвали себе гранатою у схроні, коли нас оточили енкаведисти. Вони всі загинули, а мене контузило і відірвало руку, але я вижив. Можливо, тому, що не сидів з ними, а стояв поруч і грав на скрипці. Грав «Танго смерті».

I

Моя мама дуже не хотіла, аби я виріс матолком, і мене це не дивувало, бо що можна чекати від пересічної мами-літераторки, як не спроб вибити свого синочка в люди, ото вона й вибивала, як могла, намагаючись мене працевлаштувати, аби я був, як усі, забуваючи, що геніальні діти ніколи не можуть бути такими, як усі. У приклад мені завше ставила моїх друзів, які оно вчаться, людьми будуть, а я — здоровий бевзь, учитися не хочу. Я терпляче вислуховував її емоційні промови і захищався лише тим, що вона мене не знає, не має зеленого поняття про те, чим я живу і що з мене виросте, бо бачить лише мою оболонку, що неймовірно оманлива, а всередині ж я ого-го який непростий.

Спочатку мамуся запхала мене в крамницю пана Жабського, який торгував колоніяльними товарами, там на шильді* так і писалося «Колоніяльні товари», а за вітриною сидів чоколядовий мурин, і довкола нього лежали пуделочка чаю, кави, какао, цинамону, гвоздиків та всіляких заморських приправ, а поміж ними красувалися витесані з дерева і розмальовані банани, ананаси, папайї, кокоси та інші фіґи з маком. За спиною у мурина на полицях красувалися екзотичні напої: лікери гданської фабрики «Magachino di Zara», «Girolamo Luxardo», «Guille Goldwasser», «Persico», «Curasao», «Grand Chartreuse», лікер мандариновий абатства Фекам у Франції, голландський лікер «Wymand Focking», а ще — какао Бендсдорпа з Амстердама, цикорієві кавові напої

у барвистих пушках «Франка», «Росманіта», «Фігова султанська» і «Фігова королівська». Дітлашня, ідучи зі школи, завше гурмами зупинялася коло тієї вітрини і з нетерпінням чекала, коли мурин до них мругне або усміхнеться, чи бодай пальцем поманить, а потім дітиська приводили в крамницю своїх батьків і купували халву, шербет, козину*, фініки, родзинки. Не знаю, чи ви вже здогадалися, що тим чоколядовим мурином був я, бо що-що, а сидіти отако без діла я любив найбільше. Сиділося мені іно зранку, коли діти йшли до школи, і пополудні, коли вони верталися, а також у неділю, як люди пленталися з церкви, катуляючи на язика солодкий смак греко-католицького чи прісний католицького причастя.

Найгірше було, коли приходили до вітрини мої кумплі і корчили смішні міни, аби вивести мене з рівноваги: Йосько відкопилював язиком нижню губу і зі своїми настобурченими вухами скидався на мавпу, Вольф зачихав великі пальці обох рук до писка, роздираючи його скількома, а вказівними відтягував повіки додолю, Ясь притуляв свою мармизу до вітрини і демонстрував свого розплющеного носа. Я терпів, відвівши погляд набік, і думав про високе. Витримав я таку роботу місяць, бо коли якийсь бешкетник заліз на вітрину і намагався відкусити мені вухо, думаючи, що воно чоколядове, я вибухнув праведним гнівом і висипав йому на голову цілий мішечок какао. Пан Жабський не змирився з таким неподобством і доручив мені інше заняття — клеїти наліпки на різні пачечки з продуктами, а на моєму місці опинився інший мурин. Я не знаю, чому крамар собі вирішив, що за годину я повинен наклеїти щонайменше сотню наліпок, відразу видно, що він був позбавлений творчого підходу, тоді, як я мав філософське бачення цього завдання. Кожну наліпку я не просто наквацював клеєм, а й укладав у неї душу, процес вкладання душі тривав щонайменше квадранс*, тому за годину я міг приклеїти не більше чотирьох наліпок, та й то я вважав, що такий поспіх тільки шкодить естетичному керунку справи, і якби моя воля, я б щогодини наклеював не більше однієї наліпки, зате таке пуделочко ви-

промінювало б усю любов мого серця і тепло моєї душі, а що пан Жабський мав іншу думку, то попросив мою маму забрати мене від нього, точніше «від гріха подалі», натякаючи, очевидно, на тихе бажання мене вбити, покавальцювати і продати у вигляді сушених фініків.

«Роздуми і фантазії»: «Ніколи не купуйте сушених фініків у пана Жабського — то можуть бути частини сплюндрованих тіл його колишніх працівників».

Не вийшов із мене й продавець морозива, хоча я й дуже старався, бо першого ж дня, коли я виїхав у місто з возиком, у якому поміж куснів льоду, присипаного трачинням*, було відерце з морозивом, мене відразу обступили мої кумплі, та й не тільки Вольф, Ясько і Йосип, а ще з десятків бенькартів* з нашої парафії, і стали помагати пхати возика, хоча це було і зовсім зайве, бо возик і так собі котився, погецкуючи на бруківці, однак вони не вступалися, а потім стали вимагати, аби я пригостив їх морозивом: «Ми що — дурно пхали?» Я намагався пояснити, що не потребував їхньої допомоги, але вони мене не слухали, підняли накривку, і кожен наклав собі морозива стільки, скільки хотів, у паперові горнятка, аби потім їсти те морозиво маленькими дерев'яними лопатками, та після першої порції їм забаглося ще й другої і третьої, і я навіть не боронився, пам'ятаючи заповідь «як згоріла хата — най горить і стодола», далі вже торгувати не було сенсу, і я притарабанив возика, якого мені уже ніхто не допомагав котити, до пана Цапа, який дуже здивувався, що нема жодного виторгу, але ж я не міг розповісти правду і тому пояснив, що на мене напали бандити, приставили пістолета і забрали морозиво. Він довго дивився на мене здивованими очима, а тоді сказав, що ніколи нічого подібного не чув, і перепитав:

— Приставили пістолет?

— Ось сюди — до чола, — тицьнув я пальцем.

— Добре, але як вони могли в руках перенести стільки морозива?

— Вони мали з собою відро.

— А грошей не забрали?

— Які гроші? Я нічого не встиг вторгувати.

Він зазирнув — там біліло трохи морозива на дні.

— І це все, що залишилося? — спитав він таким тоном, ніби я пропонував йому доїсти за мною миску вареників.

— І то лише завдяки моїй мужності, бо я кинувся на них, як лев, — гордо промовив я. — Фактично я ледь не загинув, мене могли вбити.

Пан Цап узяв мене під руку, вивів на вулицю і показав рукою кудись вдалину:

— Іди, хлопче, і не вертайся. А вернешся — вб'ю. Чи ти щось маєш проти?

Я, усміхаючись, втупився в його правий черевик, потім перевів погляд на шкарпетку, що виднілася з-під штанки, відтак на протерте коліно, піднімаючись вище і вище, дорогою мовби перераховуючи усі гудзики на його камізельці, і, сягнувши носа, побачив на його кінчику червоного прищика. Мій погляд зупинився на прищику, і я сказав йому: «Ні».

Якщо хтось думає, що я дуже страждав, то помиляється, бо я знову отримав змогу сидіти над своїм зошитом, хоч і недовго, бо справу взяла у свої руки бабця і повела мене до пана Іржи Кнофлика, який мав поховальну контору на Личакові і з натхненням спроваджував своїх клієнтів у кращі світи, ба й називалась вона химерно «Харон» і конкурувала з відповідним закладом пана Антонія Курковського під назвою «Конкордія», хоча конкурувати з Курковським було неймовірно важко, адже мав він кілька чудових зашкленних катафалків з чотирма ліхтарями, а на катафалкові, призначеному для офіцерів, височіла постать рицаря в латах і шоломі з опущеною прилбицею та чорними перами, катафалки для дівчат і дітей були біло-блакитно-жовті і запряжені білими кіньми зі струсєвими перами, але то ще було не все, бо пан Курковський посідав ще й цілу армію жалібниць і жалібників, які були вбрані на переміну то в шати іспанських грандів, то в мундири малярських гайдуків, а на чолі жалобного походу крокував майстер церемонії у наполеонівсько-

му капелюсі, кожен свій крок підтверджуючи змахом маршальського жезла, обабіч катафалка йшла його обслуга, по чотири з кожного боку, з похмурими і закам'янілими обличчями, тримаючи запалені ліхтарі. Сам пан Курковський виглядав досить життєрадісно, його рожеве обличчя, оздоблене тоненькими вусиками, нагадувало великоднього поросятка, він завше під час формування жалобної процесії лише стежив збоку своїм пильним оком, аби усе відбувалося згідно з усталеними приписами. А коли жалобний похід вирушав у напрямку цвинтаря, то таке величне театралізоване видовище уже ніхто пропустити не міг, і процесія обростала випадковими перехожими, пучнявіла і надувалася, як снігова куля.

Либонь, ви уже помітили, що вся моя родина була якимось чином пов'язана з тамтим світом, навіть наша вітальня скидалася на трупарню — на стінах висіли світлини безлічі покійних цьоток, вуйків, стрийків, прадідів і прабабусь вкупі з їхніми покійними колегами і колежанками, а хто зна, чи й не з коханками та коханцями. Тому цілком природно, що я опинився саме на фірмі пана Кнофлика, де можна було купити не тільки чудові зручні труни, в яких і живому було б вигідно подрімати, що й робив частенько глухуватий столяр Боучек, перепивши пива в кнайпі Кучка, але й вінки, стрічки, скульптури ридаючих муз, викарбувані серця матерів і великі, у зріст людини, свічники. А ще пан Кнофлик мав чорного катафалка, якого запрягав чвіркою вороних коней і сам ними правив, сидячи на козлах у чорному фракі і чорному циліндрі. Обоє — і господар, і столяр — були чехами і розмовляли дуже голосно, бо столяр недоуважав, але, видно, цього не усвідомлював, будучи переконаним, що всі глухі, окрім нього, тому й галайкав, як гуцул на полонині. Уздрівши мою бабусю, пан Кнофлик втішився так, гейби вона привела йому не мене, а свіжого клієнта, якого він мав би з усіма почестями поховати.

— Прокрістепана! Кого я бачу! Сирена Полтви! Золотий голос потойбіччя! Прошу, прошу, вважайте на ноги. — А тоді гукнув у глиб контори: — Боучек, перестань шурхати гимблем,

бо ніц не чути! — Але Боучек і далі шурхав, муркочучи якусь пісеньку під ніс, а пан Кнофлик посадив нас біля дубової труни, оздобленої паперовими квітами і вистеленої білим оксамитом, і сказав: — Тут має нині лежати пані меценасова. Бачите, яка м'яка постіль? Сумніваюся, чи вона за життя мала м'якшу. Підете завтра її відплакувати?

— Ой, піду, піду, — зітхнула бабуня, — маю завтра три похорони.

— Агой! — сплеснув у долоні пан Кнофлик. — Аж три! Яке щастя! А в мене іно один. А тамті два, то, певно, пан Апельцинер і пан Струсь? Ай-я-яй! Перехопили їх у мене брати Пацюрки. І де тут справедливість, га? Вони ж їм підсунуть соснові труни, помальовані під дуб, а я даю справдешні дубові. О, чуєте? — він постукав кісточками пальців по труні. — Чуєте, який звук? З такої труни можна скрипки робити, бандури, трембіти і контрабаси. Ви ж там, коли будете, підкажіть їм, хто справжній трунар. Може, ще хто буде вмирати, то нехай би йшли до мене. Даю знижку десять відсотків і свічки задармо. Я вам навіть підкажу, як то зробити, аби було делікатно. Як будете голосити, то досить, аби ви вклали такі слова: «Ой, у яку-у тебе труну-у поклали-и-и? Та ж то труна не дубова-ая, а соснова-ая!» Га? Але я вас перебив. Маєте до мене справу?

І бабуня розповіла про свого коханого онука, який тільки й мріє про поховальний заклад, і ще змалку майстрував з сірникових пуделочок труни, в яких ховав різних жучків, закопував із почестями в землю і ставив хрести з віночками, які сам же ж і виплітав із травинок, а пан Кнофлик відразу став обдумувати, куди мене притулити, бо навіть мови не було, аби він міг відмовити бабуні, яка не раз йому клієнтів постачала, а тепер ще й буде зобов'язана помагати йому в його гешефті.

— О, вже знаю, — клацнув пальцями пан Кнофлик, — він буде нести перед катафалком хреста. Дам йому чорного фрака, чорного циліндра і чорні мешти. А у вільний від поховальних процесій час буде помагати Боучкові оздоблювати труни. Гадаю,

він, як представник такої високомистецької родини, мусить володіти неабияким естетичним смаком.

— І не вагайтеся, — втішила його бабуня, — він навіть коли накладає собі на тарілку бульбу, то формує з неї дуже гарні купки, зверху оздоблює кропиком, а парівки* ніколи не розтинає впоперек, а лише поздовж, краючи їх на соломки. Естет до шпівку костей.

— Надто, що я у вас в боргу, бо ви мені не зраджуєте з тим француватим Курковським. Бачилисьте його процесію? Ціла згірая тих його жалібників, котрі тупцяють уздовж катафалка, мають бурячкові носи, а коли я бачу їхні залиті слізьми очі, то не відпускає думка, що він їм якусь туди хулери закапує. І не абиякий дух їм з вуст віє, а чистий spiritus!

Так ото я став до праці у пана Кнофлика. Найбільше мені подобалося іти в чорному фраці і в циліндрі повільним кроком попереду катафалка з хрестом у руках, відчуваючи на собі захоплені погляди перехожих. Правда, й тут мої кумплі давалися знаки і будь-що намагалися мене розсмішити, показуючи різні глупства, але я йшов, зціпивши зуби, як ожила мумія, і дивився лише простовіч, а саме на хрест, якого тримав у руках, а щоби краще зосереджуватися, я навіть намалював на хресті маленьку цяточку і не зводив з неї очей.

До естетичного оздоблення домовин я ставився з творчим натхненням. Труну, в якій мали поховати пана Адама Цегельського, ветерана і ярижника, запропалого пияцюру, який щодня видудлював шістнадцять гальб пива, котрі уважно рахував, розстібаючи по черзі після кожної гальби одного гудзика на камізельці, а що було їх вісім, то по черзі після випитої гальби і застібав, і щойно тоді покидав кнайпу, вклонившись корчмареві, я обплів колючими пагонами ожини і терну, а коли родина висловила своє здивування, пояснив, що ті колючки символізують страждання покійного, його готовність заради Вітчизни долати будь-які перепони, і вони погодилися, що я маю рацію, а син небіжчика навіть вручив мені златого.

— Ану-ну, пані, гляньте лише, — казав я вдові, — чи виглядав ваш чоловік за життя ліпше? Зверніть увагу на цей свіжий вираз обличчя, на ці добрі усміхнені й радісні вуста, з яких вочевидь не могло злетіти жодне криве слово! Згадку про цю щасливу усмішку ви пронесете крізь усе своє життя!

І розчулена пані Цегельська теж мені тицьнула золотого, а іншого разу, коли пані Дупська-Коціпінська стала крутити носом через надто коштовне оздоблення труни, тицяючи пальцями в живі квіти й допитуючись, чому я не використав штучних, я пояснив:

— Невже ви не розумієте, що штучні квіти — це символ смерті, але смерті невідвортної, смерті смертельної, символ занепаду і розпаду, вони ніколи не воскреснуть для нового життя, не їм промовить Господь: «Встаньте і йдіть!» у День Суду Господнього! — тут я підніс вказівного пальця догори, і пані Дупська-Коціпінська затремтіла усім тілом, а пан Боучек перестав шурхати гимблем і роззявив рота. — Штучні квіти неприродні, збоченські і непристойні. Ця яскрава фарба, яка линияє на сонці, а після першого ж дощу перетворить їх на страховиська і зіпсує вам настрій. А запах — цей ганебний запах мокрої шмати! Фу! Мене вже наперед верне! Зате живі квіти, навіть зів'ялі, навіть засохлі, ніколи не втратять своєї гідності, зберуть ваш контакт із покійним, передадуть ваш останній привіт на той світ своїми пахощами... А в День Воскресіння Мертвих ці квіти оживуть разом із вашим чоловіком, і ви тільки уявіть собі той величезний натовп воскреслих людей... Ці мільйони мільйонів... Як ви собі гадаєте — яким чином вдасться вам серед тієї незліченної маси відшукати свого чоловіка? А я скажу: за запахом! За запахом саме цих квітів! Ось принюхайтесь — це матіола! — вона здатна мертвого прокинути зі сну! І не одного, між іншим, прокинула. Так-так, не дивуйтеся. У випадку летаргії матіола дарує нам шанс не помилитися. — Безутішна вдова при тих словах з острахом поглянула на пана Дупського-Коціпінського, чи він, бува, не збирається і справді прокинутися з летаргії, але солодкаво-нудотний запах трупа, спричинений літньою спе-

кою, заспокоїв її зболілу душеньку, і вона, полегшено зітхнувши, кивнула:

— Та най уже буде... Але... але чому ви його праву руку не поклали, як і ліву, уздовж тіла, а запхали за вилогу маринарки?

— Бо це ж банально! Руки по швах! Що може бути безглуздішого? Він же ж має постати перед Господом, а не перед судом присяжних, не? Рука за вилогою свідчить про його діловитість, цілеспрямованість і непоступливість. Адже він таким і був? Хіба ні? Отож!

А пан Торба, що мав фризієрню, висловив своє глибоке здивування тим, що його покійна дружина, ще не стара кобіта, — уявіть лише собі — лежала в труні, заклавши руки за голову. Ну, як з такими клієнтами працювати? У них геть відсутня фантазія, творчий запал.

— Пане Торба, — сказав я, узявши пана Торбу під руку, — ваша дружина була весела і сповнена радості, хіба ви коли-небудь за життя бачили, аби вона, отако опустивши руки, лежала перед вами? Цього не було, бо цього й не могло бути. Вона навіть уночі так не спала.

— Але ж так прийнято... — несміливо пробелькотів пан Торба.

— І ви маєте рацію, — погодився я, бо ніколи з клієнтами не сперечався. — Так прийнято. Але стосовно кого? Старих згрибілих бабусь і дідуганів! Ваша дружина відійшла в кращі світи повна сил і енергії, її тіло, незважаючи на хворобу, пашіло здоров'ям! Так-так, я не побоююсь цього слова — пашіло здоров'ям! Вона не померла! Це злуда! І зараз, аби ви знали, вона біля нас! — Пан Торба перелякано роззирнувся. — Вона тут, я відчуваю її подих, її задоволений шепіт. — Пан Торба насторожився і прислухався. — Погляньте на неї — вона відпочиває, як звикла відпочивати у вас у садку ополудні, коли так приємно розлягтися у тіні яблунь і вишень, заклавши за голову ці лебедині руки. Вона лежить, як жива. Бачите ці ямочки на щоках? А ці рум'янці? Я постарався. Навіть вуста її окреслені помадою

таким чином, щоб демонстрували нам ледь помітний усміх задоволеної життям людини.

— Жи... жи... — захлинувся повітрям пан Торба. — Яким жи... життям?

Ну, так, інколи мене заносить.

— Пане Торба, ви не вірите у вічне життя? — убив я його наберкиць, і він, втираючи сльози, потиснув мені руку. Оце я називаю «чарівною силою мистецтва».

Пан Кнофлик задоволено муркотів у вуса, йому подобався мій підхід і те, як я швидко знаходжу спільну мову з клієнтами, хоча й зробив мені одного разу зауваження, коли я надто вже скрушно прицмокував над розкішним тілом прекрасної панни, яка отруїлася з розпачу, бо її покинув коханий на третьому місяці вагітності, а я зітхав і казав, що ліпше б вона зробила собі шкробанку або й вродила, як мала отако замолоду згинуті і запакувати в землю таку красу, такі повні перса, такий гладесенький без жодного перчика живіт, такі круті опуклі стегна, а поміж ними — ця фантазійна клюмба, цей чудовний квітник, який вона, вочевидь, з неабиякою дбайливістю плекала, над яким чарувала і медитувала, пестячи грайливі кучерики та обтинаючи неслухняні довкіл оцих повних напучнявілих вуст, що завмерли у своїй серйозності, наче вуста Джоконди. Пан Кнофлик узяв мене пальцями за гудзика і сказав:

— Наше перше правило звучить так: ми клієнтів ховаємо, але не обговорюємо. Наше друге правило звучить так: ми всіх ховаємо за найвищою категорією — що убивцю, що невинну панну, а що лярву з-під левандівського мосту*. Кожен у нас знайде затишне дубове чи соснове помешкання, вистелене білим мереживом з френзелями, і китицю квітів.

Тут він, щоправда, не був достатньо щирим, бо усе ж таки похоронна церемонія відрізнялася залежно від побажань клієнта, зазвичай постійною плачкою була моя бабця, але траплялися й такі клієнти, яким мало було однієї плачки, і замовляли собі цілий хор, і мало їм було одного мене в чорному фраку і в чорному циліндрі попереду катафалка, замовляли собі ще вісьмох

похмурих чоловіків у такому самому чорному вбранні, усі вони скидалися на круків своїми гострими кривими носами, вузьким подовгастим обличчям, темними тінями під очима і тонкими, ледь не синіми вустами. Самий лише їхній вигляд вселяв страх смерті.

У пана Кнофлика була красуня дружина, значно молодша за нього, вона нагадувала мені Венеру Мілоську, іно що з руками, коли вона йшла, то здавалося, що то йде не дружина директора поховального закладу, а сама імператриця, бо вона не йшла, а несла себе звабливою гойдливою ходою, гейби їхала верхи, і неможливо було від неї одвести очей, та, на жаль, вона здебільшого перебувала в Кракові у санаторії, лікуючи якісь таємничі жіночі хвороби, але пан Штроуба мав іншу думку.

— Може, вона лікується, а може, ні, — казав, хитаючи головою, — але, певно, не в лікарів, не... Така пишна кобіта? Мусить мати якогось жевжика. А Кнофлик — то порядний хлоп, але не знається на кобітах.

Пан Штроуба був власником тартака* у Брюховичах, і пан Кнофлик купував у нього дошки на домовини, зналися вони роками, то чому б я мав йому не вірити? Тим більше, що пан Штроуба ніколи не міняв своїх поглядів, коли хтось йому звернув увагу, що при вході до тартака висить напис із помилкою «Труни на дошки», а варто було б написати «Дошки на труни», він сказав, що так навіть краще, бо це привертає увагу, і кожен, хто помітив помилку, відразу квапиться заявити про неї, а для цього щонайменше доведеться зайти на тартак і погомоніти з паном Штроубою. І ото я собі думав, чому ж то така несправедливість? Пан Кнофлик завше мені так гарно оповідає про свою дружину, тужить за нею, навіть портрет її повісив у себе над бюрком, а вона, хвойда, вештається бозна-де. Наприкінці червня 1937-го вона приїхала знову, засмагла й усміхнена, і була, як лялька, а може, як Діва Марія, і така ж сумна, хоч і усміхнена, бо усміх той був не надто радісний, а радше розпачливий, вочевидь, вона серцем перебувала ще там, звідки приїхала, а тут іно спробуй бути веселим, коли твій чоловік займається таким невеселим

фахом, не? Але пан Кнофлик дуже тішився, і робота горіла в його руках, а коли він правив катафалком, тримаючи в одній руці віжки, а в другій батога, то нагадував з вигляду єгипетського фараона на колісниці, здавалося, ось-ось із його уст пролунає наказ іти в наступ, в останній вирішальний бій проти римських легіонів, а я розміреним кроком попереду ніс хреста, наче прапор, пильнуючи, аби бути за чотири кроки від кінських голів, навчившись уже за їхнім форканням визначати відстань. Інколи пані Власта Кнофликова вигулькувала десь у натовпі і привітно махала нам рукою, і пан Кнофлик тоді радісно цьвохкав батогом і цмокав до коней, а коні трясли чорними гривами. Мені завше було приємно дивитися на Власту, така вона вся була просвітлена і сонячна, і голос мала медовий, глибокий, і коли вона з'являлася у нашій конторі, то, здавалося, що кількість вікон миттєво зростає, бо ставало ясніше й свіжіше, а коли вгощала нас кавою, то в пана Боучка завше тремтіли руки, і він, з голосним гуркотом впустивши на підлогу гимбля, брав від неї каву, і чути було, як дзеленькає ложечка, а я милувався її тоненькими палюшками з рожевими пелюстками нігтиків, здавалося, ті нігтики щойно тільки спурхнули з квітки, і мені хотілося торкнутися її пальців, узяти їх у долоню і відчутти їхню пружність, а потім притулитись вустами і вдихнути їхній запах, інколи торкнутися і справді вдавалося, коли я брав з її рук горнятко, і тоді моїм тілом пробігав якийсь незбагнений тремт, наче розряд електрики, але не сильний, у кожному разі я нічим себе не зраджував, принаймні так мені здавалося, однак щоразу в таких випадках Власта зиркала мені в очі, і кутики вуст її тремтіли чи то від бажання усміхнутися, чи щось сказати, але мені те тремтіння вуст не говорило нічого, проте пан Штроуба мав іншу думку.

— Хвойда є хвойда, — зітхав він над гальбою пива, коли сиділи ми в шинку, який через своє сусідство з цвинтарем мав назву «Під Трупом», і їли флячки. — О-о, чого я тільки про неї не чув! Бодай не казати. Така потрафить які хочеш гроші проциндрити... ая, лікується... знаю я тоті лікування... Ще дві галь-

би!.. А Кнофлик — то порядний хлоп, за що не візьметься, всюди має щастя... Тільки з жінкою не має щастя...

І тут прийшов пан Кнофлик, сів біля нас та замовив і собі пива.

— Завтра маємо фєст похорон, помер великий поет, Богдан-Ігор Антонич. Прожив іно двадцять вісім років... Скільки ще міг чоловік доброго сотворити, а от... не повелося...

— Я маю його книжки, — сказав я. — Завтра, певно, буде неабиякий здвиг народу, не?

— Ще й який! Такого чоловіка ховають! Вже мені замовили три десятки вінків, було би ще більше, але віднедавна в українців пішла така мода, щоб замість витрачати гроші на вінок, дають гроші на часопис чи на якусь фундацію і заповідають: «Замість вінка на могилу стільки-то, а стільки-то даємо на те-то і те-то». Боронь Боже, аби я то ганив, але як я маю в такій ситуації виживати? Мало того, що брати Пацюрки мені клієнтів відбивають, серед українців ще одна мода поширилася: «Свій до свого по своє». І тепер патріоти, як мають вибір, то йдуть іно до українських крамниць. Але що тут мають до речі труни і катафалки? По яке своє? По труну? Чи я, чех, поховаю когось гірше за українця? На війні я був санітаром, і теж доводилося ховати. Інколи по двадцять-тридцять трупів за день. Пан поручник мені каже: «Ох, Іржику, ще не раз вони тобі у сні прийдуть». Але не, жоден не прийшов. Усі вони чемно померли, а я їх чемно поховав. Чого би мали приходити?

— Е-е, не кажіть, всяке буває, — зітхнув пан Штроуба. — Дварішнього року поховали перекупку з Личаківської. То була баба грім, здорова, як бицьо. Виділисте б, які вона лантухи двигала на собі! А часом і п'яного чоловіка з кнайпи. Ще не була така дуже стара. Але раз лягла спати і більше не встала. А десь за півроку гєгнув і її чоловік. Не було кому його серед зими з кнайпи додому занести, та й замерз. Ну, і ховали його коло неї. А як розкопали могилу, то що увиділи? Віко в труні відсунуте, а вона лежить боком, і всі нігті у неї пообгризені!

— Свят-свят! — отетерів шинкар пан Сальомон, який саме приніс нам пиво. — Бідачка з голоду пообгризала!

— Де ж пак з голоду! З приголомшення! Уявіть собі, що ви прокидаєтеся в труні! А над вами купа землі! Га? Хто б не здурів?

— Чув я, чув про це, — сказав пан Кнофлик. — Вона аж посивіла в тій труні.

— Так напrawdę, то цілком незле, жи людиска троха вмирають, не? — спитав шинкар. — Бо що би то було, якби такво нагло всі ся зійшли до мене? Принаймні, іно ті, кого я пам'ятаю. Та я б не мав ані де їх посадити, ані як їх обслужити... Один лише пан Кутернога чого був вартий!

— Ая-я, — погодився пан Кнофлик, — метр вісімдесят завдовжки і вісімдесят сантиметрів завширшки. То був теньгий* хлоп! Ледве ми його учвірку до труни подвигали.

— Так, так, — хитав головою пан Штроуба. — Всіх нас то чекає. Штири дошки і землі трошки...

— Ай, де там штири! — замахав руками пан Кнофлик. — Пішло цілих шість! Чистий бук! Але кажіть далі... — кивнув до шинкаря.

— Пан Кутернога, — продовжив шинкар, — міг за вечерею випити два тузіня* гальб пива і заїсти цілою печеною гускою. А до того міг згелемзати таріляку тушкованої капусти з ковбасками і з десяток великих книдлів з підливою.

— А з якою, перепрошую, підливою? — поцікавився пан Штроуба.

— Сметанково-помідорово-цибулевою, — продекламував шинкар і облизався.

Пан Штроуба з паном Кнофликом так само ласо облизалися і сливе хором проказали:

— А чи не могли б ви нам...

— Міг би! — зрадів пан Сальомон. — От що значать клієнти, які мають фасон! Вже несуч!

Заки шинкар готував книдлі, я дивився на його гарненьку доньку за шинквасом і згадував, як ще недавно ми з Яськом,

Йоськом і Вольфом підбивали до неї клини, а татуньо дуже злостився і не дозволяв Ребецці нас обслуговувати, а заганяв за шинквас мити склянки. Не знайшовши іншого способу, як помститися, ми тамували злість на самому шинкареві. Одного разу я зателефонував йому:

— Пане Сальомон, я хочу запитати, який задовгий у вас телефонічний дріт.

— Досить довгий.

— Але докладно, на метри, це потрібно для статистики.

— Біля трьох метрів.

— То можете на ньому повіситися!

Іншого разу телефонував Вольф і цікавився, чи має пан Сальомон теплу воду.

— Зараз перевірю, — сказав шинкар, а за хвилину повернувся і повідомив, що є.

— Ну, то мийте ноги і лягайте спати.

Так ми збиткувалися, може, з тиждень, поки нам не набридло і ми не втратили інтересу до Ребекки. Пан Сальомон, звичайно, не здогадувався, хто над ним знущався, але здогадувалася його донька і завше зиркала на мене спідлоба, мовби чекаючи чергового вибрику. Аж ось нам принесли книдлики з підливою, і ми, вдихнувши їхній п'янкий аромат, спочатку спорожнили кухлі, а тоді взялися до їдла. Пан Сальомон стояв над нами, як гора, склавши свої короткі товсті руки на животі, і задоволено хитав головою, любуючись, як ми уплітаємо його смаколики, а ми кивали йому і пальцями показували, що люкс, перша кляса. Пан Штроуба, задоволено усміхаючись, прицьмакував:

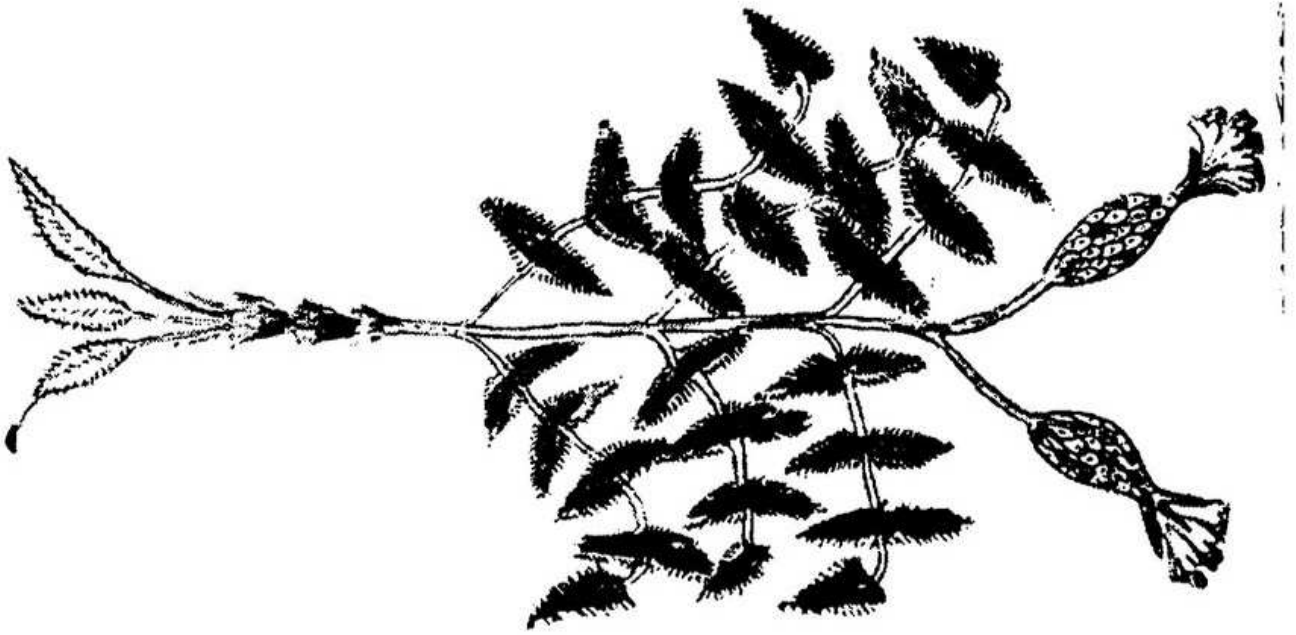
— Як то файно такво часом сісти си в кнайпі, пити пиво чи цьмагу, їсти кварглі, шкварки, книдлі, і ніц а ніц не думати. Не думати про те, як часто будемо мали таке щастя.

— Та то, знаєте, — підвів очі до стелі Сальомон, — якщо будете жили довго, то нечасто, а як коротко, то часто.

Але не встигли ми збагнути усієї глибини тієї Сальомонової премудрості і книдлики доїсти, як тут влетів до кнайпи конюх і

заворушив губами, як риба, безгучно, мовби задихаючись, але з порухів його вуст можна було здогадатися, що проказує він два слова «пані Власта», і пан Кнофлик зірвався на ноги: «Що? Що сталося?», але конюх лише руками махав, і тоді ми всі побігли до поховального закладу, а пан Кнофлик біг так, що ми з паном Штроубою ледве за ним встигали, і здалеку уже побачили, що там зібралася гурма людей, і коли вони розступилися, а ми влетіли всередину, то Власта висіла на шнурку, перекинутому через балку, а на столику лежали якісь папери, як потім ми довідалися, то була виписка з лікарні, де вона лікувалася, з діагнозом «рак легенів». І я бачив, як пан Штроуба сьорбав носом і витирив очі, і йому було соромно за те, що він досі говорив, а пан Кнофлик рвав на собі волосся і кричав: «Я вас усіх поховаю! Усіх!»

Але зі смертю Власти поховальний заклад ледь не зійшов на пси, бо пан Кнофлик, який бачив тисячі смертей, поховав тисячі людей і міг говорити про смерть, як про щось зовсім звичайне, як, скажімо, про погоду чи про кінські забіги, смерть найближчої людини пережити не зміг і запив, а ми з паном Боучком насилу давали раду, аж поки минув місяць, і пан Кнофлик таки отямився та вернувся до праці, правда, втратив при цьому не тільки свій добрий гумор, але й задбаний елегантний вигляд, він уже не голився щодня, як раніше, заріс і опустився, став мовчазним і замкнутим, часто міг з якого-небудь дива викричатися і вчинити рейвах, вибухаючи гнівом і зливою розпашілих слів, глухому Боучкові те було по цимбалах, він лише згідливо потрясав головою, а мені врешті сприкрилося, і я кинув роботу, яку вже навіть встиг полюбити.

Читаючи рукопис, Ярош не раз ловив себе на дивному і незбагненному до кінця відчутті, раптом в уяві виникали цілком зримі образи, яскраві видива прочитаного, сім'я Барбариків ставала йому дедалі ближчою, і його починав манити той дивний світ, який пропав безвісти разом із людьми, що його населяли, запався у глибини часу, немов Атлантида, а коли випірнув знову, то вже виглядав інакше, втративши усі ті барви, звуки і запахи, які панували тут колись, уже їх ніхто не відродить, хоч би і як намагався. Його стали переслідувати фантазійні видива, інколи вчувалися голоси, що пробивалися крізь нього, як вітер крізь листя, може, вони й не до нього були звернені, але з глибини ночі ті голоси мовби кликали когось на ім'я — чие ж то ім'я, якщо не його? — далеко-далеко на тлі ясного місяця виднілася мовчазна постать жінки, що рухалася повільно, і шелест її шовкової сукні долинав до його вух, то її ім'я проказували таємничі голоси крізь нього, крізь листя, траву і пісок, її ім'я,

вологе і тепле, розтікалося молоком по вустах трави, поскрипувало на зубах піску, розчинялося в літеплі ночі, чорні метелики несліду тріпотіли нервово крильцями, і чорна перга сипалася на її сліди, але заки вона наблизилася, щоб можна було її розгледіти чи упізнати, тіло її розчинилося в сутіні.

Вечорами він читав рукопис, а весь наступний день ходив під враженням від прочитаного. Львів поставав перед ним у повсім новому світлі, невідомому і казковому, тепер, гуляючи тими вулицями, про які була мова в рукописі, він зупинявся і уважно роззирався, намагаючись упізнати щось із того, про що довідався. Інколи до його вух долидало звучання львівської говірки, він відразу зупинявся і шукав очима, хто б то міг бути, але то було лише кілька слів або одна-єдина фраза, кинута в плін розмови, і він розчаровано йшов далі, виловлюючи очима нові й нові об'єкти. З особливою насолодою пірнав у вулички, які раніше проминав, не зупиняючи на них погляду, оглядав будинки, кожне подвір'я, дивився на вікна й на вазонки на підвіконнях, мовби намагаючись відшукати бодай слід старого Львова, того зниклого світу, який уже ніколи не повернеться, бо не повернуться й ті, хто його покинув. Львів — то мій Арканум, думалося йому, залишився тільки камінь, а все інше — люди, мова, культура — усе це зникло і стало сном. Одного дня він вирішив податися на Кортумову гору, туди, куди любили ходити четверо друзів. Він уже вийшов на Городоцьку, як раптом ніс у ніс зіткнувся з Данкою, вони ледь не луснулися, бо обоє перебували в якихось своїх мареннях, але обоє неймовірно втішилися зустрічі, хоча й намагалися не зрадити себе, заплутувалися у словах, плели якісь нісенітниці, аби лише продовжити цю несподівану розмову, яка в будь-який момент могла обірватися фразою «ну, мені пора, чао», але все ж таки не уривалася, а тяглася, підсичувана ще якимись ідеями, що нагло свінули в голові, аж урешті Ярош набрався хоробрості і сказав:

— Хочу вам подякувати за те, що вивели мене на пана Йосипа. Я від нього отримав дуже цікавий рукопис про старий

Львів. І тепер не можу собі відмовити в задоволенні ходити тими місцинами, про які читав. Оце вирішив помандрувати на Кортумову гору. Уявіть собі, я, львів'янин, ніколи там не бував.

— Я теж, — промовила вона з усією своєю наївністю і безпосередністю, облишивши притаманні паннам допоміжні фрази, які б мали задемонструвати її байдужість, незалежність від усього, що може її спіткати, і залишаючи йому чудову нагоду для цілком логічного запрошення піти з ним, в іншому випадку замість такої простої і невибагливої підказки вона могла б сказати «Справді?», однак тоді був би ризик, що розмова таки урветься, а вона відчувала, що не хоче цього, їй раптом теж забаглося прогулятися на ту Кортумову гору, і вона готова уже була сама промовити «Я б теж пішла з вами», але Ярош, долаючи зніяковіння, випалив:

— Чудово! Ходімо разом. Там мають бути чудесні місця. Влаштуємо пікнік. Як і герої тієї повісті.

І вона, полегшено зітхнувши, кивнула, злегка зарум'янившись. Вони вийшли на Клепарівську, а звідти заскочили на Краківський ринок, де була ятка, в якій торгували італійськими продуктами, і куди Ярош віддавна уже навідувався на закупи, він купив там дві пляшки сицилійського вина, шмат парміджяно, горгонзолу і слоїчок зелених оливок. Біля церкви Святої Анни вони сіли на трамвай і зійшли біля Янівського цвинтаря, а там рушили вгору, проминувши цвинтар, і коли опинилися на Кортумовій горі, то перед їхніми очима розкинулася геть дика місцина, заросла хащами, де ще не так давно облаштувалися рахітичні дачні будиночки з дикти і дощок, але тепер вони були покинуті, зяяли дірами, і коли в них проривався вітер, вони скиглили і похрускували. Здичавілі яблуні, груші, сливи й вишні, поточені лишаєм, оброслі відьомською омелою, перевиті таким самим здичавілим виноградом з дрібними чорними гронами, що, наче спрут спутав їх по ногах і руках, доживали свої останні дні, усюди вбачалося тільки одне — нестримне умирання, але те умирання було особливе, незвичайне, осінь зробила все, аби

скрасити його і перетворити оці всихаючі закоцюблі дерева на різнобарвні картини, які приковували погляд і манили до себе. Ноги плуталися у скуйовдженій траві, інколи слизькали на зогнилих яблуках і грушках, але Данці і Ярошу це не заважало, вони роззиралися на боки, показували одне одному якісь цікавинки, і було видно, що обоє захоплені цією дивовижною виставкою пейзажів у безкоштовній галереї осені. Погода була тепла, зоддалеки долинав запах паленого картоплиння, який для Яроша завше асоціювався з дитинством, печеною бульбою, сизими туманами і сумовитою ностальгією за давноминулими днями.

Потім вони розташувалися на бетонних підвалинах якоїсь незавершеної дачі і розклали свої вгощення.

— Боже, я ніколи не думала, що у Львові ще можна знайти таку дику місцину.

— Я теж. А між іншим, тут був концтабір. Знаменитий Янівський концтабір.

— Справді? Чому ж ви мені відразу не сказали? То це тут вони грали «Танго смерті»...

Данка повела поглядом по околу і промовила:

— Чесно кажучи, я відразу відчула якийсь щем... Таке враження, що...

Коли вона вмовкла і замислилась, Ярош запитав:

— Що?

— Ні, це я так... — струснула вона свої думки, наче краплини дощу. — Дивно... тут, де все це відбувалося, люди садили картоплю, помідори, огірки, потім збирали... і їли... А мертві... мертві були їм за добриво?

— Не перебільшуйте... Ці люди зеленої уяви не мали про концтабір. Отут трохи далі, де схил, була Долина Смерті. Там розстрілювали. Коли по війні почали розкопувати вали, які утворилися після захоронення в'язнів, то виявили самий попіл. То була чиста робота. Коли ж почали роздавати трудящим землю під сади й городи, то звернули увагу і на це пустище. Вали разом з попелом розорали і зрівняли з землею, а потім розбили на ділянки і роздали. Дачниками зазвичай були не місцеві, а дер-

жавні службовці, військові, ветерани... У нас майже всі дачники розмовляли і розмовляють російською. Це тому, що галичани мають родину в селах, їм без потреби якісь дачі. Отже, Львів за оце все відповідальності не несе. Ми були складовою частиною колонії. Колонізатори вирішували все. У дощові дні з Долини Смерті витікали струмки, вони були сірі від попелу. А потім Долину Смерті забудували гаражами. Екскаватори, вирівнюючи майданчик під забудову гаражів, з часу до часу натрапляли на кості, але на це вже ніхто не звертав уваги.

— Тобто тут, де ми зараз, під нами мертвих нема? — спитала вона таким тоном, наче б мала з'ясувати в лікаря, чи не знайшли в неї виразку шлунка.

— Ні, — заспокоїв її Ярош. — Тут лише стояли дерев'яні бараки.

— Ну, що ж, — зітхнула Данка упокорено, — тоді... Тоді можемо й випити.

Ярош розлив вино, порізав ножиком сир і відкрив слоїчок з оливками. Вино було біле і злегка газоване. У траві щось зашурхотіло, вони побачили польову мишу, яка підбирала крихти, і завмерли, перед тим по-змовницькому перезирнувшись і поглядами узгодивши, що не сполохають, у цю мить між ними пробігла якась іскра, яка їх зблизила, але вони продовжували спілкуватися, дотримуючись певної дистанції і вдавати, що тієї іскри не було.

— А знаєте, хто мене спокусив зайнятися мертвими мовами і літературами? Хорхе Луїс Борхес.

— Справді? — Данка аж рота розкрила і театралью закліпала, сплеснувши в долоні. — Борхес? Фантастика!

— Чого ви так здивувалися? — не зрозумів Ярош. — У Борхеса стільки всіляких зачіпок на цю тему, що...

— Та ні, я не тому... Просто, я теж! Розумієте? Я теж!

— Ви теж були спокушені Борхесом?

— Ага! — Вона була невимовно втішена цим відкриттям і не приховувала свого захоплення, здавалося, ось-ось кинеться професорові в обійми, щоб дуєтом промовляти це магічне слово

«Борхес». — Ми мусимо за це випити. Я прочитала все, що в нас було видане. Окремі оповідання і есеї читала кілька разів і продовжую читати й далі.

Ярош розлив вино і помітив, що в нього тремтить рука, щось раптом стало закрадатися йому в підсвідомість, щось невиразне, але захопливе, він відчув таємну радість від того, що зараз відбулося, бо тепер та іскра, яка пробігла між ними раніше, уже увиразнилася і засвітилася зорею.

— А я читав Борхеса спочатку польською і чеською... а вже відтак російською і українською. Я зачитувався ним і дуже зрадів, коли випала нагода відвідати Буенос-Айрес. Там відбувалася наукова конференція, присвячена давнім літературам, у вільний час я гуляв містом, намагався відшукати самотужки сліди Борхеса. — Тут він помітив, як Данка, просто таки їсть його очима, і продовжив: — Буенос-Айрес очевидно будувався на взір ідеальної шахової дошки, але з часом бічні вулички стали жити своїм окремим життям і кинулися врозтіч, заплутуючись і зникаючи в хитросплетіннях павутини, або навпаки, вдаряючись лобом у глуху стіну, і такі сліпі вулички стали небавом справжньою карою для мандрівця, що вирішив прогулятися на самоті. Власне, це мене й підстерегло, коли я спробував сам відшукати за картою будинок № 994 на вулиці Майпу, де Борхес прожив понад сорок років у майже чернечій келії...

— ...яка була відгороджена від спальні його матері дерев'яною перетинкою, — перебила Данка, демонструючи свої знання Борхесової біографії. — У тій його келії ледве вистачило місця на ліжко і письмовий стіл.

— Так, але це помешкання не збереглося, зате збереглася книгарня навпроти, куди Борхес ходив щоранку диктувати свої твори, коли осліп. Збереглася і Національна бібліотека на вулиці Мехіко, де він працював скромним бібліотекарем...

— ...настільки скромним, — підхопила знову Данка, — що працівники бібліотеки навіть не підозрювали, що він той самий Борхес, чиї книги вони видавали читачам...

— «Вулиці Буенос-Айреса, — задекламував Ярош, — вулиці з тонким і солодким присмаком спогадів, вулиці, де блукає пам'ять про майбутнє на ймення надія, нерозлучні, невитравні вулиці мого кохання. Вулиці, які без зайвих слів дають раду собі з нашим високим смутком — народитися тут. Вулиці і будинки мого міста, хай же не покине мене і прісно їхня широчінь і сердечність». Але невмолимий час вносив свої корективи, міняв, заплутував усе, де ступала нога генія. На вулиці Тукуман, 840, де Борхес народився, — «Літературна каварня» з книгами письменника. Єдине, що збереглося неторканим, — це хвіртка, яка веде в патіо — внутрішнє подвір'я, — і ще саме патіо зі столиками під парасольками. Але вулиця поволі й неухильно рік за роком сповзає вниз до ріки, хто зна, скільки мине років, може, сто, а може, двісті, і вона геть уся опиниться в ріці разом з «Літературною каварнею». А в каварні на розі вулиць Чілі і Такуарі Борхес писав любовні листи панні, яка незмінно відхиляла усі його залицяння і шлюбні пропозиції, не допомогла навіть присвята їй книги «Алеф».

— Я знаю... Сесілія Інхеньєрос... Вона була донькою філософа і публіциста Хосе Інхеньєроса.

— Вона щось писала й сама, але увійшла в історію літератури лише тому, що її кохав Борхес. Так само, як і Ликера, яку кохав Шевченко. Дуже мало жінок, готових принести себе в жертву митцеві або вченому, але зазвичай це не ті жінки, заради яких великий чоловік здатен на якийсь божевільний вчинок, на вибух пристрасті, не ті, яких він добивається, перед якими приглумлює своє самолюбство, це хутше жінки, яких люблять так само, як матір або сестру, без шаленства, без надміру почуттів. Як Винниченко свою Розалію.

— Але це ви маєте на увазі жінок, які не розділяють із чоловіком його захоплення і заняття і не є самі митцями й ученими, так?

— Звичайно. Жінкам, які мають ті самі уподобання й захоплення, не доводиться жертвувати собою. Вони лише доповнюють одне одного.

— І що було далі? Борхес, пригадую, таки знайшов офірницю... — промовила вона, дивлячись кудись вдалину, туди, де розгортався краєвид міста, промовила тоном, у якому Ярош відчув смуток, хоча, можливо, то лише йому здалося.

— Знайшов. Одна молода японка супроводжувала його упродовж старості. Він усюди з'являвся лише з нею. Але чи була між ними пристрась? Невідомо.

— А ви б хотіли, щоб хтось приніс вам у жертву себе?

— В ідеалі хочеться іншого... У кожному разі не жертви...

— А якщо нема того іншого? Тоді що? Тоді — жертва?

Тепер вона дивилась йому просто у вічі, а на її вустах тремтіла посмішка. Ярош стенив плечима і сказав:

— Тоді — жертва. Однак і тут можна помилитися. Я принаймні уже це пережив.

Ј

Однак мама не дала мені пропасти і потягнула до пана Цапського — директора знаменитого Оссолінеуму, його матусю натхнено відплакала наша бабця, а гомерівським стилем (не плутати з гомеричним) оспівала в некролозі моя мама. Пан Цапський був дуже втішений, побачивши мою маму у світло-зеленому жакетику до колін і червоному береті, який грайливо прикривав ліве мамине око, він довго розсипався у компліментах на адресу її літературного таланту, так що я навіть подумав, що померла у нього не мама, а дружина, і ото, овдовівши, він тепер підгрибає до моєї матусі, а коли ще й став їй руки цілувати, я аж закашлявся, хоча мені й не було шкода, хай би слинив не тільки руки, але ж не на моїх очах, бо я дитина вихована і позбавлена збоченських фантазій, едіпових комплексів і цих, як його... Але мої глибокі узагальнення перебив пан Цапський:

— А-а-а! То це ваш синочок!

Синочок! Нічого собі! Мені уже дев'ятнадцять, а я все ще синочок? Я хотів було пояснити панові директорові, що я не просто синочок, а філософ з гострим баченням довколишнього світу, і перше, що я помітив — це ідеальний порядок на столі у пана директора, де всі папочки лежали одна в одну, а застругані різнобарвні олівці акуратно стирчали з дерев'яного приладдя, і коли мама, розповідаючи про всі мої приховані таланти, взяла одного такого синього олівчика, покруцькала його в пальцях туди-сюди і поклала на столі, пан директор миттю підхопив його

і поклав на те саме місце між червоним і зеленим, аби вони знову стирчали рівненько, як штахети в паркані, а отже, висновок, який можна з цього зробити, невтішний: пан директор Цапський — холерно прикра людина, яка належить до породи педантів прибацаних, в'їдливих і занудних, і якщо він має дружину, то вона давно вже виє на місяць або підмітає листя у парку Кульпарківської лічниці для божевільних, тому першим моїм поривом було схопити матусю за руку і з криком «Рятуймося!» пендзлювати звідси якнайдалі, але раптом пан Цапський підвівся і, потираючи руки, як м'ясник, що передчуває радісне спілкування з вгодованим кабанчиком, наблизився до мене і, задерши догори свою голову, оздоблену тридцятьма двома волосинами, усміхаючись на рівні моїх грудей, бо був курдупелем, проплямкав: «Дуже приємно! Маю за честь запросити вас до праці у нашому чудовому закладі», а тоді взяв під руку і повів мене показувати місце нової праці, а мама чимчикувала позаду і не могла натішитися, з якою повагою поставився пан директор до її синочка.

— Ви ж його там на початках не сильно навантажуйте, — квоктала вона, втираючи хустинкою сльози, — він у мене мрійник з філософським складом розуму, це в нас родинне, його тато загинув за краще майбутнє, а він сиротинка. Всюди, де він раніше працював, його й досі згадують з ніжністю і теплотою.

Ціле щастя, що вона при цьому не уточнювала, де саме мене згадують з ніжністю і теплотою, бо я надто вже виразно чхнув. Книгозбірня виявилася таким собі лабіринтом височезних стелажів, між якими завиграшки можна було заблудитися, і це мені попервах навіть сподобалося, бо я наперед передбачив таку потребу, яка в мене з часу до часу виникала і полягала в тому, щоб усамітнитися, забитися у якийсь глухий куточок і зануритися у глибокі роздуми та фантазії. Пан директор підвів мене до якоїсь висохлої на скіпку старушенці і сказав:

— Оце, пані Конопелька, наш новий працівник, чи то пак бібліотекар — Орцьо Барбарика. У нього золота мама, золота

бабуся і золоте серце. А матінка його — оце перед вами. — А тоді, звертаючись до нас: — Пані Конопелька — головний бібліотекар, недавно їй виповнилося сто років, але вона ще при силі і своєму розумі, ми її нізащо не хочемо відіслати на емеритуру, бо в її голові зберігається геть увесь каталог нашої бібліотеки, голова пані Конопельки — всенародний скарб.

Голова пані Конопельки при цьому кивалася, як у порцелянового китаяця, і мені було важко уявити собі, у якому порядку може зберігатися там увесь той каталог, якщо нею отако усе метляють. У цей мент відчинилися двері, і перетяг, підхопивши сухеньке тільце пані Конопельки, підняв його в повітря і, злегка погойдавши над столами, лагідно опустив знову на крісло, а сама вона при цьому не випускала з рук папки з документами і продовжувала перегортати кістлявим пальчиком сторінки.

— Незважаючи на свій поважний вік, — продовжив пан директор, — наша пані Конопелька має соколиний зір і, вийшовши на ганок, бачить, як на Високому Замку п'ють на терасі каву, а вгорі на Личаківській зійшов з колії трамвай. Не маю сумніву, що пані Барбарика увічніть пані Конопельку у своїх глибоко талановитих віршах. Надто, що пані Конопелька була особисто знайома з цісарем Францом-Йосифом Другим і носила на руках цесаревичів Вільгельма та Рудольфа, співаючи їм колисанки. Сам Адам Міцкевич прохав її руки, а отримавши відмову, тут-таки й помер. А Ципріян-Каміль Норвід*? На колінах благав поцілунку!

— О-ой, Ципрусь! Але то був шибеник, — кивала головою пані Конопелька, не підводячи голови від паперів.

— А Теофіль Ленартович*? — не вгавав директор і підморгував мамі.

— О-ой, Тео! Я го кликала Філюсь. Ліз до мене у вікно і ледь не зірвався.

— А Корнель Уейський*? — тішився пан директор і штурхав ліктем маму.

— Нелько? Я му відразу показала на двері. Бідний, як стриконик!

— А Адам Асник*, з яким вона ходила до школи? Марія Конопницька* за Асника їй навіть ляпаса дала! Правда, пані Конопелько? — тут уже пан директор аж душився зо сміху, а мама слухала, роззявивши рота, і не знала: вірити чи ні.

— О-о-о, та Мариська! — похитала головою пані Конопелька, не підводячи голови від паперів. — То була вредна баба! Аж в очі мені стрибала за Адаська, а я іно сміялася. Бо всі думали, яка я фатальна кобіта, а ніхто не знав моєї найбільшої таємниці.

— Котрої саме? — перепитав директор. — Досі я вважав, що найбільша ваша таємниця та, що Юрій Федькович, вистрибуючи з вікна вашої спальні, ледь не гугупнув на Михайла Драгоманова, який саме прибув до Львова, щоб з вами побачитися. В результаті Драгоманов викликав Федьковича на дуель і прострелив йому вухо. А ви в цей час уже трюхикали в потязі на курорт в Аббації* в товаристві графа Тишкевича*.

— Авжеж! — загадково усміхнулася пані Конопелька. — Я була молода й нерозважна. Але моя найбільша таємниця не відома нікому.

Директор удавано зітхнув і врешті, уволю натішившись, узяв маму під руку і сказав:

— Ну, не будемо їх надалі відволікати, ходімо, пані Влодзю. А ви, пані Конопелько, ознайомте Орця з його новими обов'язками.

Коли їхні кроки за дверима затихли, бабуся підвела голову, роззирнулася і змовницьки поцікавилася:

— А хто то був?

— Директор і моя мама.

— Справді? Директор? А я думала, він давно помер, — потім подивилася на мене уважно і додала: — Тут інколи кояться дуже дивні речі. З'являються якісь люди, потім зникають і з'являються знову. Абисте знали, — перейшла вона на шепіт, — що тут уже не один заблукав у цих паперових нетрях, тож ви мусите пильнуватися і рухатися суворо за стрілками, ніколи не збиваючись з маршруту, інакше можете потрапити туди, звідки вже

повернення нема. Десь там, — вона змахнула рукою, — заблуdivся і мій чоловік, точніше не чоловік, а наречений, пропав, як сніг на Великдень, а я його й досі чекаю, тому і вмерти не можу. Якщо він вам десь потрапить на очі, то приведіть його сюди, бо він уже, певно, сам і не дійде, німічний та сліпенький, а до того ж і глухенький. Хоча ви мене можете запитати, навіщо він мені такий здався, але я вам скажу — і то власне і є моя найбільша таємниця, — така вже моя доля, я берегла свою цноту для нього і таки зберегла, то вже інша річ, чи він зможе мене її позбавити, але переконатися у тому, що вона збережена, зможе. І то буде для мене найвище щастя. Я тоді нарешті повикидаю зі своєї голови усі ті папери і папки, які мені всі баки забили, перевірю свою голову і тихенько собі гегну. Але ні, не так, як більшість людей, у ліжку чи в лічниці, не, я піду в далекі коридори, у найвіддаленіші закапелки і там заблукаю, зникну, розтану серед цих стелажів, а коли за років сто або двісті натраплять на мене, то я вже буду така висохла і спласла, що мене візьмуть за старий манускрипт, пронумерують і поставлять на поличку. І оце буде вже верховина мого щастя, розумієте?

— То як же тоді розуміти усі ваші любовні пригоди? — запитав несміливо я, але бабуся на диво спокійно повідомила:

— А ви, юначе, уже знаєте, кільки дзюрок має кобіта? — Я кивнув, хоча й не був певен, що знаю, а вона продовжила: — Ото ж бо й воно. Але одну я берегла, як перлину кошовну.

І я собі подумав: ось мені уже й дев'ятнадцять, і знаю, як виглядає та перлина кошовна, але ще її не спробував.

Усім працівникам бібліотеки видали мапу, згідно з якою і треба було рухатися поміж стелажми, а червоними хрестиками було відзначено особливо небезпечні місця. Пані Конопелька мені навіть розповіла, що в бібліотеці живе дух, який ночами страшить, а вдень вчворяє фіглі, і що він не раз задирав на ній спідницю, тому вона носить спідниці довгі аж до землі й вузькі. Щоранку, прийшовши на роботу, я отримував від пані Конопельки, в одному кабінеті з якою мені довелося працювати,

завдання: відшукати таку й таку книжку, яка невідь-куди пропала, а на її місці опинилася інша книжка з таким самим шифром, на ці пошуки виділявся мені цілий день, бо треба було обнищпорити кілька стелажів, лазячи по драбинах і чхаючи від порохів, а відтак, коли книжку було знайдено, треба було виписати для неї новий шифр і каліграфічним почерком заповнити карточку для генерального каталогу. Одного разу я й справді помітив за стелажима якусь прояву, що шмигнула, уздрівши мене, я не відважився її переслідувати, але відтоді, вирушаючи на пошуки якоїсь книжки, брав з собою дубця, хоча не був певен: маю справу з духом чи з нареченим пані Конопельки.

Пан директор навідувався рідко, але щоразу пані Конопелька реагувала однаково:

— Ви його бачили? Справді бачили? — і втішено кивала головою. — Слава Тобі Господи, я таки ще сповна розуму, вважаючи його за духа. Він же ж давно помер.

— Наш директор?

— Еге... Ще за Австрії. Я йому на гріб ще квіточку примули поклала. Він довго не з'являвся, а оце недавно знову почав. І за що мені така напасть? То кажете, ви його бачили? Це добре. Але хочу вас попросити, це дуже дискретне прохання, розумієте, хочу вас попросити, аби ви жодного разу не зрадили себе, здогадуючись, що він небіжчик, і спілкувалися з ним, як із живою людиною. Добре? Я так роблю уже роками і, як бачите, жодної шкоди від нього не зазнала. Одного разу перетяг зв'язав картку паперу з мого столу, шпурнув її на пана директора, і та картка пролетіла крізь нього, достоту пронизала його, а він нібито й нічого не помітив, я теж вдала, що нічого не помітила, і відтоді він мене не надто завантажує роботою. Якщо мій наречений помер, то пан директор виявиться єдиним посередником між нами. Тому я дуже ціную його прихильність. Повірте, що і до вас буде таке ж добре ставлення, якщо ви будете дотримуватися певних умов.

— А решта як? Решта працівників бібліотеки?

— А ви хіба когось іще, крім мене, бачили?

— Ні.

— Ну от. Вони сидять у своїх кабінетах, а дехто й ночує там і харчується, бо інколи до мене долинають запахи горохової зупи, квашеної капусти і ковбаси з часником, але я, чесно кажучи, маю великий сумнів у тому, що всі вони живі, а не привиди. У кожному разі наші стосунки відбуваються своєрідно, я щоранку отам у коридорі на столику з телефоном залишаю їм завдання, які вони повинні виконати упродовж дня. Вони їх забирають, а під вечір акуратно складають опрацьовані картки для генерального каталогу на той самий столик. Бібліотека — це потойбіччя, Аїд, і ви, як юний Орфей, спустилися у це провалля за Евридікою, а Евридики нема, бо я вже не можу бути вашою Евридікою. І в цьому наша трагедія.

Тривалий час я не бачив нікого з персоналу бібліотеки, окрім самої пані Конопельки, хоча іноді долинали голоси і запахи, про які вона говорила, пахло переважно ковбасою з часником, квашеними огірками і смаженою цибулею, а одного разу я навіть вловив запах дерунів і заковтнув слину, я не міг собі уявити, щоб у бібліотеці, у цьому храмі знань, була кухня, де смажили плячки, проте відшукати кухню мені не вдалося навіть за запахом. Так би воно й тривало, якби не одна подія, завдяки якій я зміг побачити увесь штат книгозбірні, а саме — згвалтування. Того дня пан директор скликав термінові збори, і я побачив цілу зграю людей різного віку і різної статі, яких, проте, єднало одне: вбрані вони були так, ніби випірнули з минулого сторіччя за бабці Австрії, — чорні витерті сурдути, чудернацькі манкети, краватки і китички флердоранжу в петельках чоловіків, довгі чорні сукні з білим мереживом на грудях у старших пань і світлі з гудзиками на спині у молодших, — здавалося, вдихни повітря глибше, і запах нафталіну враз заб'є тобі памороки. Директор постукав паличкою по підлозі і промовив:

— Ви, мабуть, ще не знаєте, яка прикра подія трапилася у нас сьогодні вранці. Працівницю відділу каталогізації дорогою до жіночої вбиральні згвалтував мужчина, якого вона упізнати не могла. У нього на голові були жіночі рожеві майтки, в яких

він зробив прорізи на очі. Він заволік її поміж стелажів, приставивши до горла дерев'яний різьблений ніж, яким ми зазвичай розтинаємо нерозрізані сторінки часописів і книг, але про це вона довідалася згодом, бо спочатку думала, що ніж сталевий. Тому вона й не писнула. Та найобурливіше у всьому цьому те, що він через малий зріст своєї жертви змусив нещасну стати ногами на безсмертний твір Адама Міцкевича, а саме на грубезне видання «Пана Тадеуша», яке вийшло в Парижі, — неабиякий раритет! — відтак наказав їй нагнутися, а що й тут йому не повелося, бо тепер вона уже була зависоко, то цей бузувір ухопив «Енеїду» Котляревського, видану в Петербурзі, і, ставши на неї, прилаштувався собі любенько і здійснив-таки той подиву гідний акт насильства над бідолашною панною, яка досі берегла свою цноту, як золоту інкунабулу. Внаслідок цього дві крапельки крові навіть упали на обличчя нашого пророка Адама, викарбуване на обкладинці його безсмертного твору, яка досі пишалася дівочою невинністю і чистотою, а бідолашна «Енеїда» прикрасилася білими плямами відомого походження, про яке я поширюватися тут не вважаю за потрібне. Ми, звичайно, могли б викликати поліцію і довірити їй розслідувати цей ганебний злочин, це блюзнірство стосовно наших класиків, але вважаю, що впораємося і своїми силами. Панна Міля погодилася допомогти нам у цьому, вона, хоч і не бачила обличчя негідника, але чудово розпізнала знаряддя злочину... а я б навіть сказав, інструмент... який у процесі гвалту кілька разів безсило опадав через надто велике нервово збудження гвалтівника, і на вимогу останнього був стимульований рукою жертви. Таким чином рука її дуже добре запам'ятала усі особливості цього... е-егм... цього... знаряддя злочину... Отже, нас тепер чекає слідчий експеримент. Панна Міля сяде отам за ширмою, а всі чоловіки, і я в тому числі, будуть підходити до неї і, розстебнувши штани, демонструвати своє... е-е... свій... одне слово, всім відомо, що...

— Прошу пана директора, — озвався старий, як світ, Дундякевич, — чи і я мав би перейти сесю екзамену? Бо то, видите, у мої дев'ятдесят літ, певно, сесе троха кумедно. Я б і курки

не звалтував, а не те що панну Мілю, — і він, шаріючись, захихикав у кулак, а за ним і всі решта.

— Так, пане Дундякевич, можете йти, — кивнув директор. — Та й ви, пане Телепінський, теж ідіть, бо ви ще нижчі за панну Мілю, вам і «Енеїда» не допомогла б.

— А я? — несміливо поцікавився пан Цундел.

— Ой, та ви і поготів! Панна Міля вповіла, що то жодною мірою не міг бути жид. Ідіть з Богом.

Не скажу, що обмацування прутня було для мене немилою процедурою, панна Міля робила це делікатно, хоч і без виразного знання справи, відтак підвелла свої очка, в яких відбилося страждання усього світу, і запитала:

— То ж не ви були, правда?

— Я б вас спочатку поцілував, — сказав я, — ось так, — і я нахилився й поцілував її у уста, які розкрились мені назустріч, а вона продовжувала тим часом тримати мого прутня і не відпустила навіть, коли я випростався і намірився уже йти.

— Той гвалт, — прошепотіла вона, — не був аж таким неприємним... Він це робив делікатно...

— А ніж? — спитав я.

— Який ніж?

— Ніж, якого він вам приставив до горла...

— То не був ніж, а клямка... звичайна клямка... мідна... він її витяг з дверей, аби ніхто нас не застукав... він так хвилювався... ніяк не міг скінчити... я йому помагала... про ніж я вигадала... якщо це були ви... я нікому не скажу...

І продовжувала тримати мого прутня. Я таки висмикнув його, застебнувся і сказав:

— «Пан Тадеуш» і «Енеїда» — вершини письменства. Я б їх ніколи не посмів обтраскати.

Загалом уся та процедура зійшла на пси, бо панна Міля так нікого і не розпізнала, останнім відбув свій громадянський обов'язок директор, який затримався там ще довше, ніж я, і вийшов весь у червоних плямах. Пані Конопелька зауважила мені на вухо:

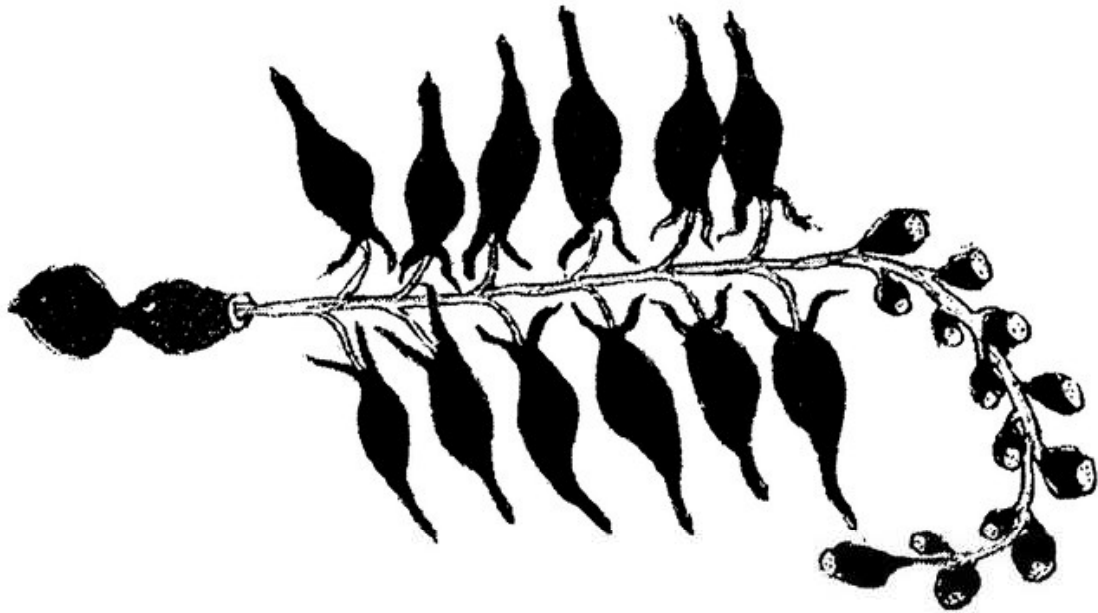
— Гляньте, який упир! Уже напився її крові. Я б теж не проти отако по смерті жирувати.

Опісля усі розбрелися по своїх кабінетах і книгосховищах, а директор повів панну Мілю до себе, щоб ще раз детально вислухати весь перебіг злочину.

— Якою ж крихкою і ранимою є наша жіноча доля, — зітхнула пані Конопелька, коли ми опинилися у нашому кабінеті, — особливо тут, у книгозбірні, де нема проторених доріг. Я б на окремих стелажах повісила застереження: «Сюди небезпечно заходити. Можете не повернутися». Той, хто її згвалтував, зник собі серед книг, його ніколи не знайдуть. Я вже казала, що тут кояться дивні речі, у відділі стародруків я не раз чула шепіт, тривожний шепіт, який то наростав, то малів... Той шепіт не належав людській істоті, хоча вчувалися окремі слова, але я їх не розуміла, хтось шептав щось невідомою мовою, але чомусь я певна, що не людина... А якось я послизнулася і ледь не впала, коли ж нагнулася підняти те, що потрапило мені під ноги, то виявила з жахом, що це жмуток морських водоростей, вони були свіжі й пахли морем... а мокрі сліди вели углиб і зникали там удалині, куди я не наважилася поткнутися... Ви розумієте? Замолоду я бувала в Аббації і бачила море, запах його й досі живе в мені... До моря у Хорватії чи Славонії їхати треба добрих дві доби... Може, їх везли у відерку з морською водою... Але навіщо? Щоб покинути на підлозі? Але то ще не все. Роки чотири тому я полізла на стелаж число 188, де стояли в нас ще не описані манускрипти, куди ніхто не зазірав уже роками, і раптом відчула, як мене щось мокре ляснуло по обличчю, раз і вдруге, я ледь не гугупнула з драбини, але встигла міцно схопитися, а за третім разом навіть упіймала в жменю... уявляєте собі що?.. Риб'ячий хвіст! Слизький зимний риб'ячий хвіст! Він, ясна річ, умить мені вислизнув з руки і щез між книгами, а я з мокрим обличчям спустилася, зайшла до кльозету і глянула в дзеркало: на моїх щоках був червоний слід і три маленькі лусочки... Я пізніше показала їх одному професорові, і він визначив, що то луска морської риби. Ну, і пахла морем!

Вона нахилилася, витягла зі столу нижню шухляду і, вийнявши маленьке пуделочко, розкрила його:

— Ось, подивіться... Це ті засушені водорості і луска... Я зберігаю їх напровсяк. Мало що... Не треба тільки з мене робити стару ідіотку. Як то часом дозволяє собі наш небіжчик-директор. Я це все тому вповідаю, аби́сьте були пильні, днями я вас пошлю на стелаж число 188. І тоді мусите згадати мою оповідь.

Інколи вечорами Мількер виходив до центру міста й прогулювався, але доходив лише до Ринку і, проспацирувавши довкола ратуші, ніколи не йшов далі, туди, де колись шуміла нестримна ріка корзо, здавалося йому, що, опинившись там, неодмінно зустріне безліч привидів того старого, неіснуючого вже Львова, почує їхні голоси: «Як ся маєте, пане меценас?» — «Ці'ручки*, пані інжнірова!»... Не забрідав він і на колишню жидівську дільницю, бо мав таку підозру, що не вийде звідти живим, не витримає тієї навали почуттів, якими захлинеться, коли з вікон повисовуються ті, кого він знав і любив, та почнуть кликати різними голосами: «Ай, Йоселе! Йоселе! Та куди ти сунеш? Ходи до нас!.. Йоселе, передай мамі, жи Іда заміж виходить! Хай прийде до нас, допоможе готувати!.. Йоселе! Але ж ти вже великий! Певно, за дівчатами бігаєш?» — одна лише спроба уявити собі цю картину зворушувала його, і він струшував ці видіння, мов цвіт з вишні. На Ринку завше крутилося чимало

туристів, помітивши їх, старий сповільнював крок, а то й зупинявся і якийсь час уважно розглядав, мовби когось вишукував. Він не мав жодного знайомого, з яким міг би піти на каву й посидіти за столиком теплого вечора, тому зазвичай пив каву сам, аж поки хто-небудь не підсідав до нього, але він ніколи ні з ким не заходив у розмову, хоча прислухався з байдужим виглядом до чужої балачки. Міг сидіти отак годину й дві при одній каві, замовляючи хіба ще кусник струделя або маківника. Теплі, шовкові вечори осені він любив особливо, вони закутували його в сизі спомини, він купався в них, як у літеплі.

— Пане Мількер, чи можна біля вас? — прокинув його з задуми дівочий голос, старий підвів голову і побачив дівчину з пишним кучерявим волоссям і вогнистими очима. Великі, наче вивернуті назовні вуста усміхалися, демонструючи білі разки зубів. Він кивнув і здивовано стежив, як дівчина сідає до столу, киває офіціантові і замовляє каву, вишневий лікер і яблучний пиріг. Мількер мовчав, чекаючи, коли дівчина щось пояснить, а коли вона заговорила, відчув, як його пальці затремтіли і все тіло напружилось.

— Вибачте, маестро, що я вас потурбувала. Я давно вже хотіла з вами зустрітися.

Маестро? Мількер давно вже не чув цього слова, здавалося, воно долинуло до його вух з глибини років, він заковтнув повітря, але не промовив ні слова.

— Моя мама вчилася у вас... багато мені розповідала. Я теж граю на скрипці, але мама казала, що ваші уроки були неповторні. Та коли я почала довідуватися про вас щось більше, то з'ясувалося, що ви вже уроків не даєте.

Мількер кивнув.

— То правда. Не даю. Я вчив доти, доки мав надію виховати справжнього віртуоза, великого скрипаля. Але мені траплялися неуки або студенти, для яких музика не була чимось головним... чимось таким, заради чого вони могли б принести в жертву своє особисте життя, бо мистецтво, як поганський бог, завше потре-

бує жертв. І хто цих жертв не складає — розчиняється у просторі. Такий закон. Як звати вашу матір?

— Орислава Горницька. А мене звати Яркою.

— Орислава... Орися... — замислився Мількер. — Так-так... одна з тих, що не зважилися на жертву. Вибрала тихе сімейне щастя, замість музики. Щоб опісля грати лише своєму чоловікові. Переважно на нервах. Музика таких не вибачає. Ви будете такою самою?

— Ні. Ніколи. Я зробила свій вибір. Я сказала мамі, що для мене головне — музика, і щоб вона припинила організовувати моє життя. І тоді вона розповіла про вас. Вона сказала, що тільки ви можете з мене зробити віртуоза. Що вам відомі якісь особливі таємниці скрипки, які ви не квапитеся розкривати, доки не переконаєтеся, що зустріли когось, кому варто їх розкрити.

— Якщо ви прийшли лише для того, щоб вивідати мої таємниці, то марно.

— Ні, я хочу удосконалити свою гру. І отримати якісь більші знання щойно тоді, коли ви переконаєтеся в мені.

Мількер надпив каву і задумався. Щось у цій дівчині підкупало його, бачив у її очах запал, чув у її голосі спрагу знань, але чогось йому ще не вистачало, віри в неї — чи що?

— Колись усе мистецтво належало богам, — промовив він, — це для богів будували храми, писали музику, малювали ікони, для богів танцювали і співали. А для кого хочете грати ви?

Дівчина, не вагаючись, відповіла:

— Для ангелів. Тільки не для тих, що намальовані у церквах чи на листівках, а для ангелів, яких ми носимо в собі. Бо людина носить у собі ангела, не ангела-охоронця, а ангела, який стогне, ув'язнений у сутінках душі кожного з нас, і якого рідко, дуже рідко нам вдається вивільнити з кайданів і дати йому свободу, щоб він злетів, вознісся, і тоді... тоді...

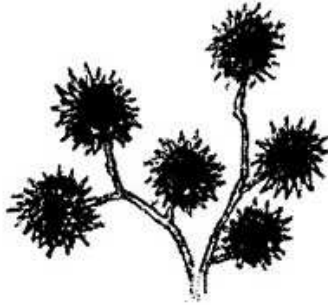
— ...тоді разом з ним очищається і возвишається душа наша, душа кожного з нас, — продовжив Мількер і додав: — Ви цитуєте Мірчу Еліаде...

— Це і мої слова. Тобто вони стали моїми. Стали моїм кредо. Я за жодну ціну не хочу зрадити цього ангела.

— Якщо ви це кажете щиро... — опустив очі старий. — До того ж особа, котра читає Еліаде, не може оминати моєї уваги.

— Ох, повірте мені, — Ярка поклала свою долоню на його — свою тонку ніжну долоню з вузькими рожевими нігтиками на його суху і зморщену, на його кістляві пальці з видовженими, акуратно підстриженими нігтями, поклала і відчула холод його руки, пульсування синьої жилки і надію на те, що він починає їй довіряти.

— Я уже все вирішила для себе. Ви не пошкодуєте, що зробили мене своєю ученицею.

К

Праця в бібліотеці мені подобалася, я мав доволі вільного часу і міг порпатися серед старих книг та манускриптів або, прилаштувавшись на драбині, записувати якісь мудрації до своєї «Книги». Якимось мені трапився трактат мало кому відомого, але видатного ученого Де Селбі про дзеркало. Здавалось би — дзеркало... А от нема жодного іншого предмета в нашому побуті загадковішого, таємничішого і підступнішого, я ще змалечку захоплювався ним і, розлігшись на підлозі та поставивши дзеркало проти себе, поволі опускав його верхню частину так, що підлога піді мною, здавалось, тікає кудись униз, і я от-от посунуся туди — у незвідану прірву, у щось жахливе і незворотне, може, навіть у саме пекло, мене охоплював страх, я відчував, як ноги обволікає тепло, а за мить їх опече жар, і я хутенько піднімав дзеркало, тоді підлога піднімалася разом зі мною, а небавом я вже знову ризикував злетіти дотолу, але вже коміть головою. Так могло повторюватися безліч разів, але ще цікавіше було, коли я вимикав світло, дзеркало тоді демонструвало таємничі провалля, дивовижні скрадливі тіні, а за допомогою другого дзеркала я вже проникав у незглибимі лабіринти, в яких провалювався увесь, роздроблюючись на безліч парсун та маліючи до розмірів макового зернятка. Мені й зараз до вподоби ця забава, особливо, коли я дійшов висновку, що дзеркала демонструють зовнішність людини в молодшому віці, ніж це в дійсності. Адже світло поширюється з точно визначеною швид-

кістю, а звідси витікає, що, перш ніж у дзеркалі з'явиться відображення якогось предмета, необхідно, щоб промені світла спочатку впали на цей предмет, потім досягли поверхні дзеркала, відбилися від нього і повернулися до цього предмета, у даному випадку до очей людини, а це означає, що між тим моментом, коли людина кидає погляд на своє відображення у дзеркалі, і тим моментом, коли відбитий образ відображається в оці, минає цілком конкретний проміжок часу, який піддається виміру. Авжеж, проміжок цей такий малий, що ледве чи хтось став би розглядати цей феномен як проблему, гідну серйозного обговорення, якби я не знайшов підтвердження цієї теорії саме в Де Селбі, який доміркувався до таких самих висновків ще триста років тому. Тобто, завважте, я догупався до цього самотужки, а на трактат Де Селбі натрапив геть пізніше. Учений пропонував відбити перше відображення в другому дзеркалі і вважав, що в цьому другому відображенні можна при ретельному обстеженні виявити відмінності у порівнянні з першим. Де Селбі навіть спорудив систему паралельних дзеркал, кожне з яких відбивало в нескінченному ряду його все маліюче й маліюче обличчя, поміщене між дзеркалами, відтак Де Селбі стверджує, що він дуже уважно «за допомогою потужного телескопа» роздивився відображення, віддалене неймовірно далеко від початкового в нескінченному ряду паралельних відображень. Опис того, що він побачив у телескоп, вражає, Де Селбі стверджує, що в міру того, як його відбиті обличчя йшли в нескінченність, вони ставали щораз молодшими й молодшими, а останнє відображення, яке йому вдалося роздивитися, — побачити його неозброєним оком і геть неможливо, — було обличчям хлопчика років дванадцяти «виняткової краси і шляхетства». Йому не вдалося дістатися до відображення, в якому він побачив би себе в колісці, — «через кривизну поверхні землі і обмежені можливості телескопа».

Це відкриття мене потрясло до глибини душі, я подумав, що забутий трактат Де Селбі необхідно негайно опублікувати і роз-

почати промислове виробництво телескопів і доступної системи дзеркал, аби кожна людина могла зазирнути у свою юність, не обмежуючись лише фотографіями. Ба більше, розвернувши дзеркала в протилежному напрямку, можна було б зазирнути і у своє майбутнє, побачити, як змінюється вигляд тієї чи іншої людини, а завдяки цьому передбачити хвороби й смерть. Але ще дужче мене пройняло інше відкриття: якщо я до цієї теорії домислився сам і якщо людська душа перебуває увесь час у мандрах з тіла в тіло, то нема нічого дивного, що душа Де Селбі вселилася в мене. Коли ж я дочитав його трактат до кінця, то відкрив ще одну річ: Де Селбі у своїх дослідах опирався на висновки перського середньовічного ученого Альмутазіма, чие ім'я перекладається як «Пошукувач крові», чи то пак «Кровошукач». І що ж? Я відразу відчув, як моя душа постаріла ще на кілька століть, і я вже ледь не заторохтів на фарсі, якби мене з такого реального наближення до Альмутазіма не вивела пані Конопелька, звелівши негайно навести порядок на стелажі № 188. Книги там лежали в безладі, переважно добряче розтріпані видання з бозна-яких часів, серед яких я натрапив на вісім вицвілих і висушених аркушів. Проглянувши нумерацію, я побачив, що бракує ще чотирьох, скидалося на те, що їх хтось вирвав з невідомої книги. Аркуші були списані нотами, а поміж нотами були якісь дивні знаки і малюнки — я упізнав корінь мандрагори, шибеницю з вішальником, ще там були рослини, птахи і звірі, але такі, яких у природі ніколи не існувало, і різні органи та частини людського тіла, окремі рисунки і тиснення були настільки мікроскопічні, що я вирішив ті аркуші прихопити з собою і спробувати роздивитися уважніше за допомогою лупи, а відтак сховав їх за пазухою і, ледве дочекавшись кінця роботи, погнав, але не додому, а до Йоська, бо він же в нас навчався у консерваторії, то мав би скоріше розібратися, що й до чого. У Йоська аж руки затряслися, коли він побачив ці стародавні ноти, і він тут-таки сів за піяніно та спробував їх награти, але вийшла якась жахлива какофонія, і Йосько сказав, що ці ноти, напевно, за-

шифровані, себто розташовані у зовсім іншому порядку, але в якому — загадка, хоча... тут він озброївся лупою і, придивившись уважніше, побачив між рядками нот напис латиною:

— Ця музика якимсь чином пов'язана з медициною. Тут написано, що тональність звучання будь-якої ноти відповідає тональності звучання відповідного органа чи частини тіла.

— Тональність звучання органа або частини тіла? — здивувався я. — Нічого безглуздішого не доводилося чути.

Однак Йосько поробив копії та знімки таємничих аркушів і заповзявся їх розшифрувати. Наступного дня я показав аркуші пані Конопельці, і вона дуже здивувалася:

— Не може бути! Це ж втрачений трактат Калькбрєннера, за яким полює чимало людей. У 1640 році львівський аптекар і медик Йоганн Калькбрєннер створив музику, почувши яку, людина може пригадати всі деталі свого попереднього життя. Щоправда, за умови, що вона чула ту саму музику перед смертю.

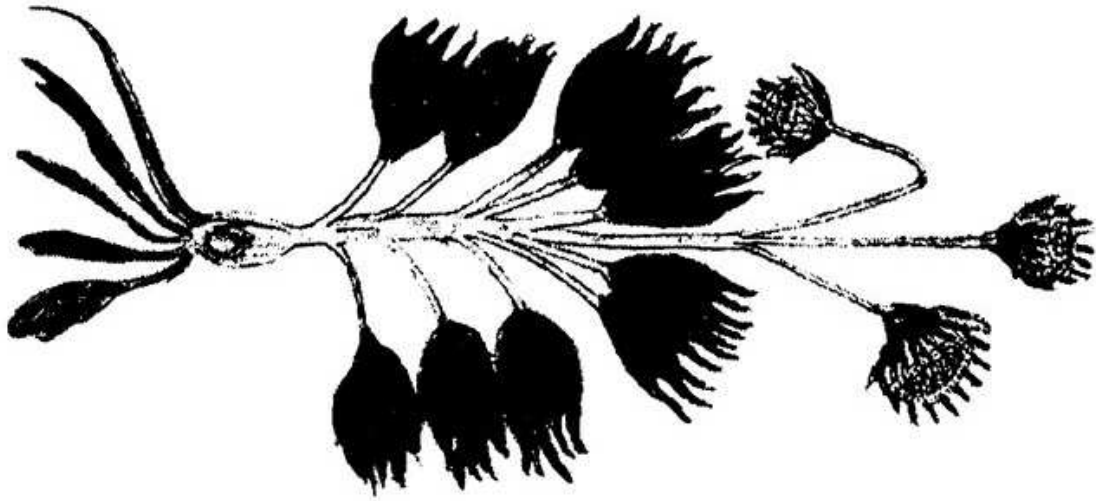
— Відколи це аптекарі творять музику? — здивувався я.

— Калькбрєннер був універсальною людиною. Однак трактат його пропав. Залишилися тільки згадки про нього в працях інших учених. І хто знає, чи ці аркуші не походять саме з того трактату. Але це тільки вісім аркушів, а де решта? — По тих словах вона, поманивши мене своєю сухою скоцюрбленою га-лузкою, повела в глибину зали поміж стрімких скель стелажів і зупинилася біля старих, оправлених в шкіру фоліантів, на корінцях яких не видно було жодного напису, окрім витиснених літер та цифр. — Ось візьміть у руки цю книгу, — показала на манускрипт у чорній оправі, — і розгорніть на сімдесят сьомій сторінці.

Книга була важка, мов налита свинцем, на сімдесят сьомій сторінці мерехтіло світло, раз по раз щось збликувало, і вчувався шум дощу, світло в книзі то згасало, то спалахувало, рвучкий вітер стрясав сторінками і дмухав мені просто в обличчя запахом озону, воронячими гніздами і полином, блискавка мовби зшивала сторінки, не давала їм розлетітися, я перегорнув

сторінку, шум вітру став гучнішим, на вісімдесятій сторінці він уже глушив слова пані Конопельки, яка намагалася мені пояснити, що гортати далі не варто. Щоправда, я здогадався про це з виразу її обличчя і нервових рухів та затраснув книгу і поклав на місце.

— У цій книзі йде дощ, гримить і блискає, — сказала пані Конопелька, — а оно в тій шумить ліс, пахне хвоєю і чути чийсь кроки, похрускування сухого гілляччя, у тамтій сходить зимове сонце, а в тій — заходить... Ніколи не беріть до рук книгу, в якій заходить сонце, бо то може бути ваше сонце...

Натрапивши на це місце, Ярош з подивом пригадав свій переклад творів арканумського поета Люцилія, а також опис його книгозбірні, зроблений кимсь із друзів. Серед тих книг були:

Книга порад

Одна чудернацька Книга, яку подарувала Люцилію сліпа Вівдя, складалася з порад. У передмові невідомий обіцяв тому, хто буде чемно слухатись їх, великі блаженства. Але сліпа Вівдя попередила, що Книгу просто так, задля забави, читати не можна, книга все одно впливатиме на читача і руйнуватиме його душу. Хіба якщо перегортати сторінки ножем, який освячено дванадцять разів, а перед прочитанням посипати посвяченим маком.

І якось Люцилій відважився прочитати кілька сторінок, озброївшись освяченим ножем.

«Коли тобі з'явиться Диявол, спробуй Його переконати, що ти не маєш щодо Нього жодних ворожих намірів, — писалося в Книзі. — Але чини це обережно, без поспіху, бо Диявол — істота, яка повільно мислить і може неправильно тебе зрозуміти.

Найкраще почати з очей. Візьми в обидві руки його руку, зазвичай увінчану величезним чорним кігтем, і видлубай собі ліве око. Правого поки що не рухай, щоб не помилитися в усіх наступних діях. Отже, потім, не випускаючи з рук Диявольської руки, вибий нею собі зуби. На кров не звертай уваги — рано чи пізно все одно перестане юшити.

Тоді відпусти Його руку і вклонися Йому. Каменем, якого ти завше носив за пазухою, вдар себе в груди. Якщо за першим разом переламаєш собі ребро, то вважай, що з тебе неабиякий зух, і можеш пишатися своєю спритністю. Видобудь виламане ребро і подай Дияволу. Цей акт особливо важливий, і мусиш поставитися до нього якнайповажніше. Адже згодом із твого ребра Диявол сотворить Ясну Панну, яка народить тебе. Правда, прийдеш на цей світ не сам, а в образі близнюків, з яких один буде лівим, а другий — правим.

Тепер, коли ти забезпечив своє майбутнє, можеш поводитися сміливіше. Дияволу це, безперечно, сподобається. Найважливіше, роби все під регіт і співи, щоб таким чином показати, який ти відчайдух.

Бий і далі себе каменем у груди, витягуй ребра і шпурляй Йому до ніг. З них повиростають твої діти, які пишатимуться тобою. Шматуй себе без жалю.

Диявол буде неабияк зворушений, коли запропонуєш Йому робити з твоїх кишок бальони. Він надуватиме, а ти пробивай їх шпичкою. Ось побачиш, як Він буде тішитися при кожному «Пах!»

Та й тобі — забава.

Останню кишку — найтовщу — приклади Дияволу до дупи і попроси його перднути. Коли кишка наповниться газом, вознесися з бальоном у голубі небеса і стань янголом».

Книга «Ятір»

Ця книга була така груба, що її навіть важко було втримати в одній руці. На першій сторінці намальовано було звичайний ятір, який наставляють у річці на риб, і більше нічого, але, перегорнувши цю сторінку, можна було натрапити на текст, який змушував задуматися, чи варто продовжувати гортати книгу.

«Любий читачу, — писалося там. — Май на увазі, що коли відважишся читати книгу «Ятір», то з кожною прочитаною сторінкою втрачатимеш на вазі, усе маліючи і маліючи, щоб у самім кінці стати зовсім леліткою, котрій, можливо, й не під силу уже буде перегорнути останні сторінки. Але якби ти встиг прочитати цю книгу до самого кінця, перш ніж зникнеш, то враз повернешся до первісного стану, а до того, ще й здобудеш вічне існування. Отже, читати треба якомога швидше, намагаючись, проте, не пропустити жодної сторінки, ані жодного слова, інакше вся твоя праця піде намарне. Якщо спробуєш зазирнути всередину, втрадиш зір. Мусиш гортати сторінку за сторінкою, а коли дійдеш до другої половини, то натраплятимеш на малесенькі розплющені трупи своїх попередників. Нехай вони тобі стануть пересторогою і приспішать твоє читання.

Оце і все, що тобі дозволено знати про цю книгу».

Люцилій поклав собі приступити до читання цієї книги лише тоді, коли відчує, що настала пора помирати, чомусь був упевнений, що зуміє його передбачити. Смерть у книзі здавалася йому неймовірно захоплюючою, набагато цікавішою, ніж у ліжку.

Книга «Мурашник»

Ця книга могла будь-кого роздратовати, навіть такого терплячого читача, яким був Люцилій. І лише його святобливе ставлення до книг не дозволяло шпурнути її у вогонь.

А річ у тім, що книга мала свій секрет. Отже, якщо її просто розгорнути, то можна побачити лише мурашник літер, які копошаться й розповзаються подалі від ваших очей, тікають зі

сторінки на сторінку, не дозволяючи вам виловити жодного слова. Але якби хтось виявився настільки спритним, що розгорнув би цю книгу так рвучко, що букви ще не встигли б розбігтися, і піймати таким чином одне-єдине слово (не має значення навіть, котре саме), то це б відразу підкорило книгу, і вона б дозволила себе прочитати.

Але всі намагання Люцилія підстергти букви в стані порядку, перш ніж вони розприснуться, виявлялися даремними. Жодного разу не зміг їх заскочити зненацька. Букви наче б постійно перебували в тривозі і щомиті готові були перетворити текст на хаос. Либонь, таким був їхній спосіб існування, і це їм справляло задоволення.

Люцилія дуже цікавило, хто був автором книги і як йому вдалося написати це. Але й імені автора неможливо було вичитати. Нічого, жодного слова.

Чи ж варта існування така книга? Але якщо ніхто її не спалив за сотні літ до мене, думав собі Люцилій, то і я не спалю. Ану ж комусь таки вдасться приручити її!

Зниклі слова

Серед книг Люцилія була одна книга з чистими сторінками. Не можна було там прочитати нічого, крім одного-єдиного Слова. І було те Слово таке могутнє, що часто змушувало Люцилія розгортати книгу на будь-якій сторінці і зачитувати його. Книга ця мала владу над Люцилієм, таку владу, якої, може, не має жоден книжник над книгою, а тому виходило, що не Люцилій читає книгу, а вона сама змушує його до цього. Причому зовсім не обов'язково, щоб попалася на очі, досить щоб Слово випірнуло в пам'яті, і вже нічим не можна було стримати бажання взяти книгу до рук.

Питається, для чого взагалі її читати, коли там написано на кожній сторінці одне-єдине Слово, та й те Люцилій знав напам'ять? Річ у тім, що Слово, залежно від настрою, чи якихось зовнішніх обставин, могло сприйматися по-різному, а крім того,

Люцилію усе здавалося, що настане така пора, коли він, розгорнувши книгу, вичитає ще щось, окрім того одного Слова.

Незважаючи на свою владу над Люцилієм, книга довгий час не видавала жодних агресивних намірів і не зловживала нічим. Читаючи її, Люцилій завше відчував, як Слово бубнявіє якимись потаємними значеннями, але неохоче піддається вилущенню цих значень, Слово мовби подобалося перебувати саме в цьому стані багатозначності і таємничості. Можливо, Слово боялося, що коли його до кінця зрозуміють, то відразу ж помре, перетвориться на набір звуків, непридатний уже для щоденного вчитування і медитацій. Цей страх, очевидно, з часом набрав на силі, бо бажання бути перечитаною в книги поступово тамувалося, і вона вже не так часто, як це було раніше, манила до себе господаря.

Але якось Люцилій розгорнув книгу, яка стояла на полиці праворуч від тієї з одним Словом, і — жахнувся. Книга, в якій зібрані притчі Сходу, перетворилася так само на книгу з одним-єдиним Словом. Слово було інше, але це все одно не втішало, адже пропало стільки чудових творів. Люцилій зазирнув у книгу, що стояла ліворуч, і жахнувся ще дужче — і ця книга перетворилася на однослівну. Це вже скидалося на пошесть. Книга заразила хворобою всі книжки, які стояли обабіч неї. Люцилій заходився їх гортати і побачив, що окремі сторінки так само захворіли на однослів'я.

Що було робити? Перша думка — негайно спалити всі однослівні книги, заки пошесть не перекинулася на всю книгозбірню. Але ці слова... вони, можливо, мені ще згодяться, — вагався поет, але тут же й запитував себе: чи так важко їх запам'ятати? І навіть якщо кожне з цих слів може бути квінтесенцією цієї книги, то однак не хотілося б, щоб уся бібліотека перетворилася на збірку квінтесенцій.

Урешті Люцилій спалив усі однослівні й частково заражені книги. І в мить, коли вони перетворилися на попіл, він забув усі ті слова, що з'явилися на їхніх вибілених сторінках. Не пам'ятав навіть того першого Слова, в котре вчитувався стільки

років і від якого пошесть перекинулася на сусідні книги. Звідтоді постійно був спраглий тих слів, хотів їх мати при собі, і тепер з якоюсь особливою жагою накидався на книги, в надії натрапити і впізнати хоча б одне з тих слів, шукав їх гарячково і в своїх рукописах, але, на превеликий свій подив, нічого навіть подібного не знаходив. А все ж уперто вірив, що таки знайде. Для цього списував сотні аркушів паперу, сподіваючись, що якесь із тих слів таки вигулькне з підсвідомості.

Не вигулькувало. Зате кількість творів усе зростала й зростала.

Чи це можливо, щоб списати таку гору паперу і жодного разу не вжити хоча б одне з тих слів? — дивувався Люцилій, але тут-таки пригадав, що існують десятки, а то й сотні слів, які він, хоч і знає, але ніколи не вживе, а все ж вони існують: «снага», «наснага», «творчий доробок», «у творчому натхненні»... Ці слова викликали в нього огиду, а які емоції викликали в нього тамті слова? Він замислився, може, це якраз і допоможе йому пригадати їх. Безперечним було лише одне: ті слова викликали в нього бажання писати.

Але дивовижна річ — їх відсутність викликала ще більше бажання писати, бо за цей порівняно нетривалий час він сотворив незмірно більше, аніж за попередні роки. Це можна порівняти, наприклад, з повітрям і свободою. Коли вони є, їх не помічаєш. Коли поетові бракне повітря, він помирає, а коли бракне свободи, він перетворюється на пророка.

L

— Але я вас привела сюди не для того, аби похвалитися нашими скарбами, — продовжила пані Конопелька. — Трактат Калькбренера містився на горішній полиці, бачите там вільний простір поміж книгами? У тому місці, де стояла зникла книга, вставлено дощинку, аби сусідні книги не стулилися, бо кожна з цих книг має своє місце і не може його змінити, інакше її дивовижні властивості теж зміняться. На дощинці написано дату, коли книга пропала: «Anno Domini 12.12.1812». А тепер ведіть мене туди, де ви знайшли ці картки.

Ми знову рушили поміж стелажів, і хоч я йшов досить швидко, стара дріботіла за мною, не відстаючи ані на крок, а деколи несподівано опинялася переді мною, невідь-коли обігнавши, і пропускала вперед, аби я вів її, аж поки врешті не спинився біля знайомого стелажа. Вона звеліла мені вилізти нагору й уважно обстежити дерев'яну полицю. Драбина, вібруючи, немилосердно скрипіла і вгиналася під моєю вагою, напровсяк я тримався руками не за драбину, а за полиці. Добре, що я прихопив із собою ліхтарика, бо там під самою стелею панували сутінки, я присвітив на темну полицю, що, хоч і була вигладжена гимблем, але з роками добряче потріскалася, і став розглядати її дюйм за дюймом, аж поки угледів тріщини, що вже не скидалися на природні, а на штучні подряпини, і коли я повідомив про це пані Конопельці, вона звеліла мені злізти вниз, узяти чистий папір і олівець та, піднявшись нагору, прикласти папір до тих

подряпин і затушувати їх олівцем. Відтак вона схопила той папір і подибала з такою швидкістю, що я ледве за нею встигав, достоту пурхаючи поміж стелажми, задоволено покректуючи та хихикаючи. Коли я вбіг до кабінету, стара вже поклала папір на стіл, озброїлася лупою і прискалила око. Те, що я побачив і без лупи, виглядало так: коло, а всередині кола кілька цифр.

— І що ви собі гадаєте? — спитала стара, постукавши пальцем по паперу. — Нарешті ми натрапили на слід. Але куди він веде? Це коло... Воно на щось мусить вказувати. — Потім стала малювати олівцем кола, одне біля одного, здавалося, це буде тривати доти, доки вона не замалює цілого аркуша, але раптом спинилася, підвела голову і всміхнулася до мене: — Коло! А як по-німецькому?

— Ring!

— Отож-бо! Ring! Чи то пак Ринок! Га?

Я стенив плечима. Ну, Ринок... Але пані Конопелька уже вхопила kota за хвоста:

— Негайно мчіть на Ринок і пройдіться за номерами оцих будинків, що тут, — вказала пальцем на цифри, — і спишіть мені те, що там на тих будинках написано.

— Маєте на увазі вивіски?

— Які вивіски, тумане? Нема нічого менш довговічного за вивіски. Перепишіть латинські написи! І щоб мені ані одної літери не пропустили та не спартачили.

Я отетерів, подумавши, що пані Конопелька остаточно втратила здоровий глузд, але слухняно узяв олівця та кілька аркушів паперу разом з тим, де були скопійовані цифри, і поплуганився на Ринок. До свого завдання я поставився зі звичною для мене сумлінністю, тому повернувся до бібліотеки щойно через три години, пані Конопелька за цей час ледь яйце не знесла, вона напустилася на мене з мокрим рядом і збештала, що я такий пан Гуздральський*, яких світ не бачив, і що вона, якби не її поганий зір, упоралася б з цим завданням за півгодини, але потім вхопила тремтячими руками аркуші і, вмовившись у крісло, стала зачитувати та робити нотатки.

— Так, Ринок, 2... Палац Бандіnellі... «A 1739 D:28 AVG»... Це скорочено, а повністю має звучати так: «ANNO 1739 DIEI 28 AVGVSTI». Себто «Року 1739 дня 28 серпня». Але нас цікавлять лише цифри, тому виписуємо тільки їх. 1739 і 28. Перша — номер стелажа, друга — номер полиці. Ринок, 4... «MASR», а нижче — «MD CL».

— Що то за абракадабра?

— «MARTINUS ANCZEWSKI SECRETARIUS REGIS MEDICINAE DOCTOR CONSUL LEOPOLIENSIS». Себто «Мартин Анчевський, секретар короля, доктор медицини, львівський райця».

— Але тут нема цифр.

— помиляєтесь, є. Ці літери — водночас і римські цифри. С — 100, L — 50, D — 500, M — 1000. У верхньому ряду маємо номер стелажа: M — 1000, у нижньому — номер полиці. Оскільки сотої полиці у нас нема, а є п'ятдесят, то й маємо: 1000 і 50... Далі — Ринок, 23... Тут цитата з Біблії «TURRIS FORTISSIMA NOMEN DOMINI» і цифра «PROVERBIA 18», себто «Господнє ім'я — несхитна вежа. Приповідки, 18», не вказано лише рядок цитати. Але рядок легко знайти. Дивимося в Біблію... так... ось ця цитата... 10-й рядок. Записуємо: 18 і 10. Бачите, як просто і як хитро? Далі. Ринок, 36. «HIS DIE 1 MA IULY» та «MARIA ANNO DOMINI 1730». Себто «Ісус дня 1 липня» і «Марія року Божого 1730». Виписуємо 1730 і 1.

— А місяці? — запитав я. — Вони ж теж мають свої цифрові відповідники.

— Мають. Але вони нам не потрібні. Всюди має бути по два числа, те з них, що більше, означає номер стелажа, а менше — полицю. Або я остання дурепа, коли це не так. Ви ж мене за дурепу не маєте?

— Боже борони. Я просто ошелешений вашими глибокими знаннями.

— Е-е, колись учили... не те, що зараз...

— Але наскільки ви певні, що більше число — це номер саме стелажа?

— А ви можете собі уявити полицю № 1730? Ні? І я не можу, бо наша книгозбірня не хмародряп. Зате стелажів у нас — гай-гай! Отже, що маємо? Стелаж № 1739, полиця 28. Стелаж № 1000, полиця 50. Стелаж № 18, полиця 10. І стелаж № 1730, полиця 1.

Вона старанно виписала усі цифри на папірчик і, вручивши мені, сказала:

— А тепер вирушайте в захоплюючу мандрівку незнаємими стежками нашої книгозбірні. Та тільки не в те крило, куди ви досі ходили, а в протилежне.

— Це ж бо яке?

— А те, де на дверях красується череп з кістками.

— Господи! Там же ж написано «Вхід суворо заборонений»!

— Так і є. Там знаходяться закриті фонди. Туди можна заходити лише зі спеціальним допуском, який може видати винятково пан директор, на жаль, уже покійний, і я. Бо це свята святих, заповідна зона, несосвітенні краї... Не один пішов і не вернувся... Але не ви. Я вірю в вас. Ви повернетесь із перемогою.

— Над ким?

— Над собою. Над своїми страхами, — вона промовляла так, мовби виряджала мене на битву, і я що далі, то все менше відчував бажання рушати в ті незвідані краї.

— І що я повинен там шукати? — запитав я.

— Не знаю. Проглянете всю полицю, книжку за книжкою, перегорнете кожну сторінку... Хоча стривайте... Ми випустили з уваги номери будинків на Ринку — 2, 4, 23 і 36. Можливо, вони нам підкажуть точніше розташування того, що ми шукаємо.

— А що ми шукаємо?

— Ще раз мене про це запитаєте, і я перетворю вас на вазон герані. Не маю зеленого поняття. Можливо, це якийсь напис — у книжці чи на самій полиці, а можливо, папірчик вкладений у книжку. Так-от, на 28-й полиці стелажа № 1739 спочатку оглядаєте другу книжку з лівого краю. Якщо там нема

нічого, тоді другу книжку з правого краю. Якщо й це сліпа вуличка, тоді оглядаєте усі книги на цій полиці. Щось таки мусять знайти. І так собі мандруєте від стелажа до стелажа. Номер будинку на Ринку має відповідати позиції книжки з того чи з тамтого краю. Ферштейн*?

— Та гейби. Саме за тим порядком, як ви написали?

— А як би ви хотіли?

— Ну, бачте, мені спочатку доведеться чимчикувати до стелажа № 1739, потім повернутися до № 1000, потім продовжити йти назад до № 18, а тоді знову фалювати аж до 1730. Чи не простіше було б, аби я почав із № 18 і так далі?

Пані Конопелька поправила окуляри і подивилася на мене так пильно, як ще ніколи не дивилася.

— Юначе, — сказала вона, — ви мене забембали. Ідьте собі, як вам лише заманеться, тільки принесіть мені щось. Ага... ось вам документ. Тримайте його при собі. Це допуск до закритих фондів. А ще візьміть оце... — Вона попорпалася у шухляді, висмикнула якогось складеного учетверо папірчика і простягла мені: — Це, як захочете їсти або пити... Тоді й розгорнете. Зараз не роздивляйтеся, але бережіть, бо, якщо загубите... не знаю, хто вам допоможе...

— Їсти й пити? Т'але ж я не йду аж на так довго, — здивувався я.

— Що? Не на довго? А як ви собі уявляєте — де той 1730-й стелаж? Якщо ви гадаєте, що швидко з цим упораєтеся, то дуже помиляєтеся. У закритих фондах стелажі нумеруються не тільки цифрами, а й літерами, себто після №1 іде №1a, №1b, №1c, №1d і так до дідько знає доки. Але ви звертаєте увагу лише на стелажі без літер. Второпали? Ой, мало не забула — матраци і постіль лежать через кожну сотню стелажів. Як бачите, адміністрація про все подбала.

— А, перепрошую, якщо мені захочеться до кльозету?

— Там попід стінами чимало вазонків... різні фікуси, шмікуси, рододендрони, шмародендрони... Давненько їх не поливали...

- А якщо я захочу...
- Та їх і добривом не підсипали... Так що з Богом...
- Тоді прошу вас ласкаво повідомити моїй матусі...
- Добре-добре, не переживайте. Зараз пошлю до неї когось.

І так ото я вирушив у незвідане, але перед тим, підійшовши, не без хвилювання, до дверей з черепом, кістками і написом «Wejście zabgopione», до дверей, на які я не раз звертав увагу, але наблизитися не відважувався, несміливо постукав, відчинилося віконечко, і якась бородата мармиза, зблиснувши одним оком, уважно мене дослідила, щось невиразне муркочучи собі під ніс, я простягнув документ, мармиза викашляла якісь звуки, кркнула, зітхнула і відчинила двері. Я побачив невеличкого горбатого чоловічка на худих ногах з великою кудлатою головою, аби досягнути віконечка, йому довелося підставити під ноги ослінчика, він махнув рукою, даючи зрозуміти, що я можу йти, куди заманеться, і зачинив двері, не промовивши ані слова, тільки кречучи та постогнуючи, наче б двигав невідь-який важелезний тягар, потім уместився у старий скрипучий фотель, накрився картатим коцом до самої шиї і задрімав, голосно втягуючи повітря.

У ніздрі мені вдарив запах не тільки старих фоліантів, цвілі й шкіри, дерев'яних стелажів, поточених шашелем, а й якийсь дивний і незбагнений, як для цього місця, фантазійний запах вудженого м'яса, запах цей був настільки виразним і недвозначним, що я попервах розгубився, куди ж бо я оце потрапив, та почав роззиратися навсібіч і шукати джерело цього запаху, врешті дійшов висновку, що линув він звідкись ізгори, але стелажі височіли, як прямовисні скелі, верхні полиці губилися у тумані, справдешньому сизому тумані, що пахнув ковбасами і шинками, за вікнами сіявся дощ, було похмуро і непривітно, у книгозбірню проникало дуже мало світла, з метою безпеки тут не було струму й жарівок, не було й свічок, зоставалось лише одне — дати змогу очам звикнути до цього. Стелаж № 18 я знайшов, як і сподівався, швидко, приставив драбинку і, дістав-

шись до десятої полиці, узяв двадцять третю книгу з лівого краю. То була «De historia plantarum» Теофраста, видана в 1620 році, — книжка доволі груба й важка, гортати її на драбинці було незручно, я спустився і, сівши на підвіконня, почав проглядати сторінку за сторінкою, небавом я закінчив цю надзвичайно поважну працю, але не знайшов жодного вкладеного папірчика чи напису, і уже намірився було лізти по книгу з правого краю полиці, коли увагу мою привернула задня боковина палітурки — вона була дещо товща за передню, я вийняв з кишені ножика, з яким ніколи не розлучався, і обережно підважив папір, яким вона була обклеєна зсередини. Я не помилився, там був складений удвоє аркуш, висмикнувши його, я побачив латинський текст і зображення рослин з позначками і латинськими написами, я сховав аркуш у кишеню, поклав книгу на місце й подався до 1000-го стелажа. Дощ за вікнами перейшов у зливу, з особливим завзяттям дощ молотив по бляшаному даху, аж у вухах стугоніло, а гуркіт і шум тлумили мої кроки, сутінки поволі загусали, а туман з верхів'їв стелажів опускався все нижче, я йшов, зиркаючи на номери стелажів, і відчував, як починаю втрачати гарний настрій, бо стелажі й справді множилися на очах, іноді я зашпортувався об якусь книгу чи пачку книг, тому мій початковий намір не йти, а бігти, виявився не таким простим, особливо після того, як я кілька разів упав і боляче луснувся головою, тому я не йшов, а плуганився, тож добрався до 1000-го стелажа над вечір. Другий аркуш був схований у «Medicinae herbariae» Агріколи, книжка була оправлена в оливкового кольору сап'ян з рельєфним орнаментом і мала безліч кольорових ілюстрацій, я не втримався, щоб не погортати її, і з жалем поклав назад на полицю, бо треба було десь примоститися на ночівлю, коли раптом уловив шурхіт, скидалося на те, що хтось гортав книжку, гортав гарячково швидко, при цьому поплювуючи на пальці, я завмер і прислухався, а тоді став підкрадатися на звук якомога обережніше, хоча це й зайвим було під такий гуркіт зливи, аж врешті наскочив на дівчину, в якій упізнав панну Мілю, яку днями згвалтував невідомий. Від не-

сподіванки вона рвучко затраснула книжку і сховала за спиною.

— А ви що тут робите? — пробелькотіла знервовано.

— Виконую завдання пані Конопельки.

— Можна поцікавитися, яке?

Я помітив, як зблиснули її очка, і відповів:

— Ні.

— Так я і думала, — зітхнула вона. — Ви не голодні?

— Голодний. Добре, що ви нагадали. Пані Конопелька дала мені якийсь папірчик, щоб я його розгорнув, коли зголоднію. Ось він.

— Так, знаю, — сказала дівчина, розглядаючи папір, — тут розписано, де, на яких стелажах і полицях є фляги з водою і перекуска. А от я знаю, де тут вино.

— Звідки в бібліотеці вино?

— Вина тут зберігаються ще з австрійських часів. Їх пан директор перевіз сюди з винних підвалів графа Сапегі і розташував по різних полицях, а мапа цих вин зберігається лише в нього. І не тільки вин. Попід самою стелею де-не-де висять шинки, ковбаси, шпондерки і дозрівають... Ви ж, коли увійшли сюди, мабуть, відчули запах вудженого м'яса?

— Відчув... Але як то так — дозрівають? Вудженина мусить мліти в диму.

— Так, і вона мліє місяцями, роками... Але не в диму, а в тумані, у тому сизому мреві, яке клубочиться попід стелею, її звідси не видно, і не намагайтеся розгледіти. Але я знаю, де вона. Пан директор мені зрадив цю таємницю в порядку компенсації за втрачену цноту. Яка усе ще, хи-хи, при мені.

— Як? — отетерів я. — То вас не згвалтовано?

— Ні.

— А як же плями крові на «Панові Тадеуші» і хляпка сперми на «Енеїді»?

— Кров була з мого мізинця, а сперма... я закалапуцькала трішки сметани з крохмалем і лише капіцюнькою оздобила книжку, решту розмастила по підлозі.

— Навіщо ж ви влаштували той цирк?

— То не був цирк. Я діяла за планом. Усе було зроблено для того, аби потрапити в закриті фонди. Ви ж маєте допуск?

— Так, мені дала його пані Конопелька.

— Ну от. А я переконала пана директора, що мушу його теж отримати, аби розшукати свого гвалтівника, який вочевидь переховується у закритих фондах. Розумієте? А тепер вилізьте на оцей стелаж і на 48-й полиці за «De occulta philisophia» Корнелія Агріппи добудьте пляшку «Barbera D'Asti» 1889 року. А відтак підніміться ще вище і зніміть кільце ковбаси.

Я неабияк отетерів, почувши таке, але слухняно видерся драбиною і справді знайшов пляшку вина, а піднявшись ще на кілька сходинок, зачепив головою ковбасу, яка пахла так п'яжливо, що я ледве стримався, аби не вкусити її. Ми вместилися на пачки з книжками, я відкоркував пляшку своїм цизориком* і після перших ковтків відчув приємне блаженство і вдячність до дівчини за те, що скрасила мою мандрівку. Ми пили і закушували смачнучою ковбасою, до аромату якої приклалися всі ті мудрагелі й філософи, еретики і пройдисвіти, гностики і прогностики, історики і літератори, поети і драматурги, які тіснилися на полицях, навіть не підозрюючи, що коли-небудь, за сотні літ, їхні старі фоліанти будуть виділяти не тільки запах старого паперу, шкіри й фарби, але й запах паленого дерева, хвої, сухого листя...

— Отже, ви второпали, наскільки я для вас цінне надбання? — запитала панна Міля, грайливо усміхаючись і штурхаючи мене ліктем. Однак я не вловив натяку і лише кивнув. Вино вже добралось до голови і починало злегка кружляти закамарками мозку, мені було добре, уже нікуди не квапилося. — Ми ж бо далі будемо мандрувати разом, — додала вона, і щойно тоді я второпав, до чого вона веде, але не висловив свого здивування, а лише запитав:

— І далеко ви зібралися? Що ви шукаєте?

— Цього я вам не скажу. Хоча те, що шукаю я, може бути тісно пов'язане з тим, що шукаєте ви, але я не певна.

При цьому вона кокетливо подивилася на мене, мовби чекаючи, що я розповім про мету моїх пошуків, однак я лише стенив плечима і сказав:

— Відвертість за відвертість: поки що в мене нема підстав думати, що ми мандруємо з однаковою метою. Але ваші вуста... — Вона здивовано розкрила їх так, мовби збиралася сказати «О!», але не сказала, бо я накрив їх своїми, а тим часом моя рука намацала книгу, яку вона запхала поміж пачки на підлозі, я обережно переклав її на одну з полиць, у цей самий час її ліва рука ніжно гладила мої кишені й пазуху, а коли я намагався опустити її нижче пояса, вона неодмінно поверталася назад і продовжувала свої дослідження, які ні до чого не вели, бо я ті аркуші, які видобув із фоліанта, ще коли вилазив нагору за вином і ковбасою, сховав собі за шкарпетку. Увесь той час наші вуста не розлучалися, але коли я спробував погладити її перса, вона різко відсмикнулася.

— Що ви собі дозволяєте? Я ж вам сказала, що ще незаймана.

— Але погладжування персів під час поцілунку — це ще не втрата цноти. Це дуже приємно.

— Здогадуюсь. Але ви не мій наречений, а я постановила собі, що віддамся лише нареченому.

— Він може виявитися йолопом і візьме вас, як ведмідь. Грубо і неделікатно. Ніколи не варто віддаватися нареченому.

— Звідки вам про те відомо?

— З життя. Краще перед чоловіком розіграти акт втрати цноти. Надто, що ви уже в цьому працюєте фахово.

— Прошу мене не ображати. Я ж вам пояснила справжню мету.

Тут вона щось запідозрила і, провівши рукою позад себе та не намацавши тієї книги, яку ховала від мене, врешті перестала комизитися і почала за нею виразно роззиратися, аж поки здогадалася, що тут щось не те, і зиркнула на мене:

— Ах ви ж негідник! Ви скористалися моєю слабкістю? Де моя книжка? Куди ви її поділи?

Вона зірвалася з місця і почала нишпорити найближчими полицями, але довкола нас уже клубочився густий туман, видно було не далі, як на досяг руки, вона була в розпачі.

— Навіщо ви це зробили? Це не те, про що ви подумали! Де моя книжка?

— Я вам її віддам, якщо поясните, що ви тут шукаєте.

Вона сіла на пачку, взяла пляшку і зробила більший ковток, потім зітхнула і сказала:

— Я маю завдання від представника двору Габсбургів. Мушу знайти один трактат.

— Йоганна Калькбреннера?

Як я їй сподівався, вона висловила лише театральне здивування, якому я ані на гріш не повірив.

— Звідки вам про це відомо? Невже ви... теж?

— Що — теж?

— Ні-ні, я це так... — Вона знову приклалась до пляшки і зітхнула. — Можливо, я все зіпсувала. Отже, ми шукаємо одне й те саме.

— Чесно кажучи, я добре їй не знаю, що шукаю. Досі було знайдено вісім розрізнених аркушів. Бракує ще чотирьох. От за ними мене й вирядила пані Конопелька.

— Стривайте... Ви хочете сказати, що вже знайдено вісім аркушів з трактату Калькбреннера?

Я кивнув і забрав у неї пляшку.

— Невже ви нас випередили?

— Цілком випадково. Скажіть мені, ви це робите за гроші?

— Звичайно. А за які ще небесні мігдалки*?

— Бо я це роблю зі службового обов'язку.

— Лише тому, що вас зобов'язала пані Конопелька?

— Так. Хоча мої приятелі теж зацікавилися цим трактатом, і я, гадаю, зроблю їм приємну несподіванку, коли знайду решту сторінок.

— Приємну несподіванку! — перекривила вона мене. — Ви собі не уявляєте, які гроші за це можна дістати! Ви станете ба-

гачем! Магнатом! Допоможіть мені і не пошкодуйте. Де ті вісім аркушів?

— Оригінали в пані Конопельки, а мої друзі мають копії.

— А ті чотири?

— Я їх, власне, шукаю. А що в тій книзі, яку ви знайшли і ховали від мене?

Вона сумно зітхнула:

— Та добре... ви й так мене випередили. Це «Beschreibung allerfürnemisten Mineralischen Ertzt» Еркера, який, посилаючись на Калькбренера, подає деякі відомості. Тобто я думала, що він мене виведе, куди треба.

Я нахилився і витяг книжку, яку перед тим сховав, це справді була праця Еркера, оправлена у свинячу шкіру й ілюстрована чудовими гравюрами. Міля взяла її і розкрила в самому кінці.

— Бачите? Ось воно — згадка про Калькбренера. Але тут не вказано, на якій сторінці він цитує трактат. Довелося гортати всю книгу. От за цим заняттям ви мене й застали. Але вже вечір, рушати далі небезпечно. Пропоную облягтися тут. Оно там, — вона вказала на протилежну від вікон глуху стіну, — там є скриня, витягніть з неї матрац і постіль.

Я послухався і незабаром повернувся з матрацом, простирадлом, великою ковдрою і двома подушками. Міля хутенько усе розстелила і звеліла відвернутися. Я відійшов набік і, знайшовши якогось росохатого кактуса, який вочевидь аж благав вологи, напоїв його вволю, а тоді повернувся. Дівчина уже лежала під ковдрою. Я хутенько роздягнувся і ліг до неї, але коли спробував пригорнути, вона відсахнулася:

— Ще чого! Щоб я ото в таких неестетичних умовах мала згубити віночок?

— Та добре... Не хвилюйтеся. Я лише з ввічливості.

— О, то ви ще й нахаба!

— Чому ви сказали, що рушати далі небезпечно? Що може бути небезпечного в глибинах книгозбірні?

Вона ліниво потяглась, потім закинула обидві руки за голову і сказала:

— Ви чули коли-небудь про потяг-привид?

— До чого тут потяг-привид?

— Найчастіше він з'являється на тій колії, що веде у Винники, але бувало, що їхав і трамвайною колією. Потяг важко викашлює клуби пари, а в темних вікнах видніються пасажери, вбрані за австрійською модою. Одні читають газети, інші грають у карти, ще інші вечеряють. Обличчя спокійні, усміхнені, навіть радісні. Але коли потяг на хвилю зупиняється біля колишньої будки залізничного сторожа, пасажери, мов за командою, зриваються з місця, розпачливо кричать і припадають перекошеними від жаху обличчями до вікон, скородячи нігтями шиби, немов здираючи з них якусь невидиму плівку. Їхнього крику не чути, але здогадатися про нього можна з виразу їхніх облич, з вирячених очей і викривлених криком вуст. Двері вагонів під час зупинки відчиняються, і з'являються в них кондуктори в чорних плащах, а з-під кашкета видніється тільки темна пройма без обличчя. Чути, як хтось рветься до виходу, але всі його зусилля марні. Це триває хвилину-дві, а потім потяг рушає, пасажери заспокоюються і знову займають свої місця. Вони продовжують робити те, що й раніше, так, мовби цієї страшної зупинки не було, так, мовби вони й не підозрюють, що ані їх, ані цього потяга, ані колії вже давно не існує. Час для них зупинився. Бували випадки, що хтось встигав на зупинці заскочити в той потяг. Звідтоді ніхто його більше не бачив.

— Для чого ви мені це оповідаєте?

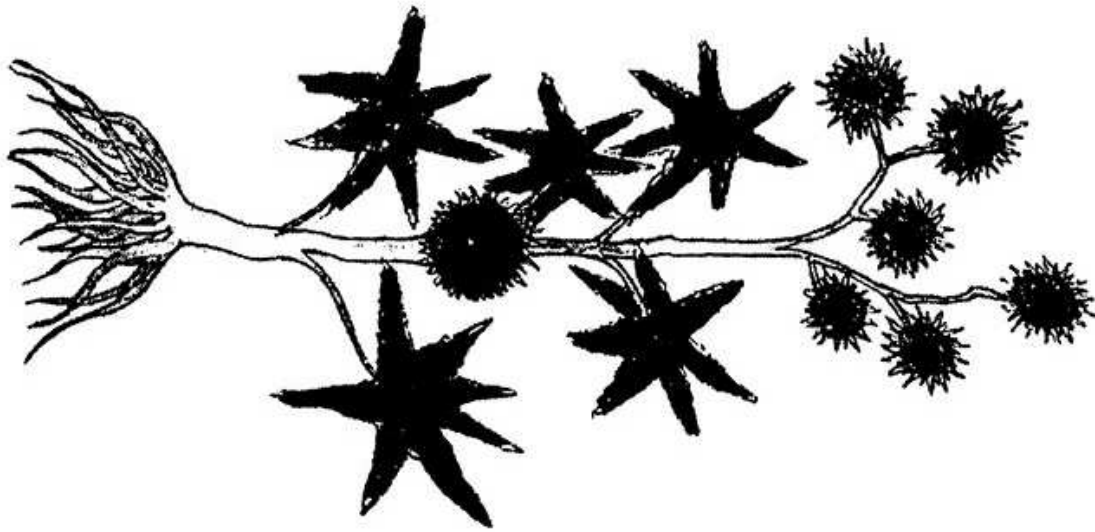
— Одного разу... То було на Знесінні... Я поверталася увечері з лікарні, де провідувала хвору маму... І почула гуркіт, клуби пари огорнули мене, я підняла голову і побачила, що просто біля мене зупинився потяг. У вікнах сиділи люди і всміхалися до мене, хтось навіть привітно кивав, а одна краля, яка тримала на руках білого цуцика з рожевим бантом, поманила мене пальчиком... Якась нестримна сила потягнула мене туди... я вже взялася рукою за поруччя і підняла ногу, коли раптом помітила у вікні знайоме обличчя — то була моя бабуся... Її обличчя було спотворене жахом, вона щось кричала до мене, але я не чула

нічого, проте відсахнулася від того потяга і побігла геть... За спиною чувся гуркіт і шипіння пари...

— І який тут таємний зв'язок з бібліотекою?

— Бачте, моя покійна бабуся як дві краплі води схожа на пані Конопельку. Коли я потрапила сюди вперше і побачила її, то ледь не кинулася на шию, але потім схаменулася, бо ж бабуся померла вже давно. А потім, коли почула її голос, мені аж серце стиснулося. Та я жодного разу не зрадила себе. І це ще не все. Наречений пані Конопельки пропав безвісти десь у цих закритих фондах. Але мій дідусь так само щез. Єдине, що про нього відомо, — начебто сів у потяг-привид. Інколи мені здається, що потяг-привид — це оця книгозбірня, де стелажі — вагони, що перевозять безліч давно померлих авторів... Вони й пронумеровані, як вагони, і кожна полиця — окреме купе. Тому не варто втрачати пильності. Ось — чуєте?

Я прислухався, десь із даліни, з найтемніших закамарків вчувався якийсь тихий плюскіт, наче хвилі набігали на берег і відкочувалися назад, раз за разом, ритмічно, заколисливо, далеко-далеко, ледь чутно... І ми заснули.

Наступного ранку Йосип Мількер, не зраджуючи свого звичаю, подався на Краківський базар, відшукав знайому господиню, яка торгувала набілом*, і привітався з такою теплотою, мовби то була найрідніша його душа, але, якщо розсудити, то так воно й було, бо це була людина, з якою він двічі на тиждень з незмінною регулярністю спілкувався.

— Як ся маєте, пане Йосипе? — засміялася до нього жінка, яка виглядала так, що хоч зараз бери її на рекламу молока: на обличчі грав рум'янець, а великі повні перса аж нависали над прилавком.

— Ой, пані Славцю, як корова по телетах*, — пожартував старий. — Але завдяки вам ще дригаю.

— Ай, та що ви таке кажете? Де там завдяки мені? Певно ще яку молодицю пригрілисте коло себе, не?

— Ая, пригрів, та я би її хіба заморозив.

Тут уже й інші перекупки зареготали, Мількер завше викликав у них заряд бадьорості, і кожна собі думала: а не зле отако в свої дев'ятдесят ще сновигати по базарах!

— Не-не, — хитав головою старий, — таки завдяки вам. Здорова їжа — це вам не жарти. Зараз піду ще помідорів куплю, баклажанів, перців, кабачків і зготую страву, яку моя мама готувала.

— Ану-ну, розкажіть, — зацікавилися перекупки.

— А то дуже просте. Усе це тушкуєте в олії з цибулею і зеленню, та й фертик. Жодної премудрості.

— І з чим то їсте? — спитала Славця.

— З хлібом.

— Без м'яса?

— М'ясо їм лише взимку і то не часто. І вам не раджу зловживати.

— Ага, — сказала Славця, запаковуючи йому сир, масло і сметану. — Тепер ми знаємо секрет довголіття. А мій чоловік, як м'яса на столі нема, кричить, що я його голодом морю. Не, щоб мені такий скарб попався, як пан Йосип!

Тут її сусідка штурхнула під бік, регочучи:

— Та, Славцю, ще не пізно! Ади, який хлоп — як мур! Ще й сам їсти варить. А що, пане Йосипе, візьмете нашу Славцю?

Але старого Мількера не так просто можна було взяти на кпини:

— Та чо би не? Але спочатку тре, аби пані Славця на діету сіла, бо моє старосвітське ліжко нас не витримає.

Жінки реготали, аж за боки хапалися, а Славця ще й гикав-ку дістала, що аж мусила молоком запивати. Старий чемно з усіма попрощався і пішов у овочеві ряди, там він знайомих не мав, тому набитим оком уважно стежив, як важать і що важать, і не втримався від репліки:

— От ви підкинули мені надгнилого помідора і думали, що я не помічу. А я вам скажу, що ви не мені, ви собі зле робите.

— А то як? — здивувалася перекупка, слухняно міняючи надгнилого помідора на стиглого.

— А так, — продовжив Мількер, — бо коли покупець прийде додому і виявить, що ви йому підсунули свинство, то неодмінно прокаже на вашу адресу якісь погані слова. Може, навіть якусь клятьбу. А ці слова і та клятьба, щоб ви знали, вам так просто не минуться, а відіб'ються на вашому здоров'ї.

— Та йдіть! — не повірила перекупка і навіть роззирнулася по сусідках, шукаючи підтримки, але ті мовчали зі здивованими поглядами, і видно було, що слова Мількера їх зачепили, і кожна уже прокручує у голові ті не надто порядні трафунки, які були в їхньому житті.

— Так-так, — хитав він головою, — слова мають велику силу. І в Біблії пишеться, що Господь творив світ словом. Слово одних до небес піднімає, а других до землі прибиває. Бійтеся лихих слів, сказаних про вас.

Перекупка допомогла йому спакувати овочі, і він відійшов, а жінки ще довго проводжали його задумливими поглядами, щось у цьому чоловікові було таке, що змусило їх прислухатися, та чи надовго — невідомо.

Вже вийшовши на Клепарівську, старий почув за спиною: «Пане Мількер!» Озирнувся і побачив якогось невисокого жилавого чоловіка з примруженими очима, оцей примружений погляд відразу викликав асоціації з повоєнними роками, коли сидів перед чекістами, які його допитували, коли всі його відповіді на їхні запитання вони вислуховували, примруживши очі, мовби даючи знати, що не вірять жодному слову.

— Вибачте, — сказав чоловік, виймаючи з кишені посвідчення підполковника СБУ, прізвища Мількер не встиг прочитати, але воно його й не цікавило, — що я вас затримую, але я б хотів перекинутися з вами кількома словами. Чи не могли б ми сісти тут десь на лавочці?

Мількер був останнім часом настільки обмежений у спілкуванні, що й не заперечував. Вони відійшли набік і сіли на лаві. Старий поклав біля себе свої закупи і випростав ноги.

— Можливо, це не найкраще місце для розмови, — проказав підполковник, — але, бачите, ми не хотіли вас турбувати повістками...

— Ага, — засміявся Мількер, — не хотіли турбувати, щоб не викликати неприємні спогади? Які ж ви тепер делікатні стали!

— Ну, ми ж зараз піклуємося про безпеку України. Я читав вашу справу, вам довелося багато чого пережити. Але нас зараз цікавить одна річ... Коли ви перебували в концтаборі, ви там виконували «Танго смерті»...

М

Ранок влетів у вуха голосним щебетом пташок, дівчини біля мене не було. Я звівся на лікті й роззирнувся, потім помацав шкарпетку — аркуші були на місці. За мить з'явилася Міля:

— Доброго ранку, сплюху! Ідіть отуди — там з-під верби б'є джерельце.

Я послухався і справді побачив у великому вазоні плакучу вербу, з-під якої біла вода і зникала в землі, вона була прохолодна, і я з задоволенням помився, а потім зробив обережний ковток — вода була смачна, хотілося її пити й пити, хоч і ломила зуби.

Міля склала постіль, я заніс її на місце, потім ми поснідали і вирушили в дорогу. Туман розсіявся і клубочився лише під самою стелею, сонячне проміння ряхтіло і грало на корінцях книг, ми йшли, весело перемовляючись, коли раптом щось шмигонуло за стелажем і потюпало геть.

— Що то могло бути? — здивувався я.

— Щось таке, що нас не чекало.

— Таке враження, що то було щось мокре.

— І гидке.

Стелажі скидалися на скелі, на які можна було спинатися і зависати над прірвою, але ми їх воліли обминати, хоча це інколи було не так легко, бо що далі, то вони виструнчувалися далеко не такими рівними рядами, як на початку, а часто стояли навскоси, упоперек або ж упритул одні до одних, інколи вони,

нахилені, скидалися на Пізанську вежу, і ми тоді минали їх, задерши голови, жахаючись, щоб не звалилися на нас і не поховали під завалами премудрості, час од часу зі стелажів могла злетіти якась книжка і, відчайдушно затріпотівши крилами сторінок, опуститися нам під ноги, мовби просячись до рук, але ми лише ковзали очима по назвах і йшли далі, хоча й не мали певності, що за нами ніхто не стежить, бо наші вуха вловлювали шелест і шурхіт, тонюсіньке сичання, попискування, а деколи хлопотіння і плюскіт, що було й зовсім неймовірним на терені книгозбірні. Я вже почав думати про те, що ми потрапили в якісь неймовірні закамарки всесвіту, де запахи і звуки не відповідають тим, до яких ми звикли, з якими живемо, які відгукуються у наших душах, ми тут, вочевидь, чужі, і всі ці стелажі, і книги, і вазонки сприймають нас як зайд, що посягнули на їхні терени, сотні неприязних очей дряпали нам спину, а згори, коли ми ненароком зачіпали ногами чи плечима стелажі, сипався дрібненький сніжок або якась зжовкле листя, скручене і поцятковане червоними плямами, та коли я упіймав кілька сніжинок, то побачив, що вони не у формі зірочок, а у формі розмаїтих літер і розділових знаків, і були там не тільки кириличні та латинські, але й арабські й жидівські, і навіть якісь ієрогліфи бозна-чий, на жаль, вони так швидко танули, що второпати, яке послання сходить мені з бібліотечних небес, не було змоги.

Під ногами порипувала стара підлога, а знизу долинав гострий запах моря і водоростей, він мовби піднімався зі шпарин у підлозі, аж я, не витримавши, вклякнув і зазирнув в одну таку шпарину, там було темно, але морем пахло ще виразніше, у тій чорній густині, у волохатій тиші ледь-ледь чутно напливали хвилі на берег, неспішно й сонно, мовби море ще не прокинулося, все ще перебуваючи в самозаглибленій дрімоті та вигойдуючись у неквапному ритмі, хвилі лягали м'яко і лагідно, мов ковдрочка на немовля. Нічого розгледіти я не міг, лише де-не-де блимали іскорки, скидаючись на світіння планктону, і коли вони спалахували, то можна було помітити якісь чорні лискучі пагорби, що виринали і зникали у хвилях, та марно було б вгадува-

ти — то брили каміння чи спини якихось морських чудиськ, що теж іще дримали, ніжачись у теплій постелі.

— Мені, мабуть, увижається, — пробурмотів я, — але там щось схоже на море.

— Ні, не увижається, — промовила Міля, — море тут колись було, потім воно пішло під землю і продовжує жити, з часу до часу спинається на поверхню, підходить до підвалин будинків, а відтак знову опускається, залишаючи по собі цілі затоки... У тому морі живуть незвідані істоти — ні риби, ні люди, вони виходять інколи з глибин, і їх можна зустріти на вулиці. Та тільки пізно уночі. Вони вдягаються, як і ми, але мають великі зелені очі і ходять босо, бо їхні ластоподібні ноги не влізуть у жоден черевик. Цілком можливо, що вони проникають і до бібліотеки.

— Цим пояснюються оті мокрі сліди... водорості й медузи... — сказав я, підводячись. — Що ж, ходімо далі.

Зненацька ми вийшли на простір, який уже не чавив нас скелями стелажів, ми побачили перед собою різьблені та інкрустовані шафи, креденси, канапи, столи, бюрка, крісла, — і все це в різних старовинних стилях, що й зачудуватися можна було. Міля аж руками сплеснула: «Яка краса!» Ми ненадовго затрималися, щоб помилуватися тими скарбами, Міля причепурилася перед дзеркалом, я позазірав у шафи та бюрка, думаючи надібати там щось цікаве, але не виявив нічого, і ми знову подалися в глиб бібліотеки. Та щойно ми опинилися межі стелажів, як за нашими спинами голосно затраснулися якісь двері. Я здригнувся:

— Я всі дверцята позачиняв.

— Може, перетяг?

— У мене таке відчуття, що за нами хтось стежить. Інколи чути кроки, інколи шепіт, якесь шкрябання.

— Я теж усе це чула, але в такому великому приміщенні — це звична річ. Зимне й тепле повітря перебувають у постійному русі, а ще цей туман... Старе дерево на підлозі й стелажах потріскує, це нормально...

Несподівано повз наші очі щось пролетіло і сіло на каракатий рододендрон, з якого звисало безліч бурих вусів, то була маленька тоненька книжечка зі строкатою обкладинкою, що скидалася на метелика, який метушливо переступав з ніжки на ніжку, та коли я спробував наблизитися, книжечка спурхнула і зникла. Натомість друга книжка стрибнула зі стелажа і теж полетіла, тріпочучи сторінками, а зробивши коло, хляпнула на стіну й мовби приклеїлася, розпластавшись, за мить звідкілясь вигулькнула третя і, перетнувши простір, сіла зверху на ту другу, як ото чинять комахи, паруючись. Шурхіт біля ніг змусив нас відскочити набік — з-під стелажів виповзло кілька книжок і пошкутьгальгало, нагадуючи черепах, кудись у темінь, при цьому вони скрипіли і хрумкали, ніби гніваючись на нас. Не встиг я висловити своє здивування, як підлога під нами заколивалася, затріщала, і дошки розступилися й почали підніматися, ми відскочили і з жахом стежили, як з-поміж дощок починає проступати чиясь чорна лискуча спина, мокра й слизька, з прирослими мушлями і водоростями, вона піднімалася дуже повільно, усе розсуваючи і розсуваючи дошки та захоплюючи щодалі, то ширший простір, ще трохи — і стелажі поваляться, як будинки під час землетрусу. Це тривало, може, декілька секунд, а відтак спина враз опала, шубовснувши у воду, дошки зійшлися до купи, і лише велика мокра пляма залишалася німим свідком тієї дивної прояви. Мені стало моторошно, але я не хотів демонструвати перед Мілею своєї малодухості, надто, що вона була настрашена дужче за мене, я пригорнув її і поволік далі.

— Не думала, що це так страшно, — сказала вона, — досі вони поводитися цілком мирно, здавалося, так міцно сплять, що прокинуться лише через мільйон років, а тут якась сила їх розбурхала. Це, напевно, зле. Пані Конопелька казала, що востаннє таке спостерігалось перед війною. Як ви гадаєте? Може бути війна?

— Хтось обов'язково почне. Або Гітлер, або Сталін. А ми знову будемо, як горох при дорозі.

— Я втомилася і зголодніла, а ви як чоловік просто зобов'язані роздобути їжу.

Вона витягла з торбинки мапу і пояснила, над яким стелажем висить м'ясиво, а де можна знайти головку сиру й вино. За хвилю ми уже вигідно вместилися під фікусом на стосах книжок і обідали. Я зиркнув на стелажі, до № 1730 вже було недалеко, бо сиділи ми під № 1688F, літери рідко коли доходили до К або L, тому була надія, що ще цього дня я добуду решту сторінок.

Коли ми вже намірилися рушати далі, з-за стелажів раптом вигулькнув маленький сухенький чоловічок зі зморщеним кривоносим обличчям і маленькими вузькими очима, вбраний був у якесь старосвітське манаття, добряче обтріпане і зашмульгане.

— Так я і знав! Вона знову вирядила експедицію на мої пошуки! — вигукнув він, а кинувши оком на шмат ковбаси, захопив його і в три секунди згелемзав, потім вихопив у мене вино і духом випив. — Передайте їй, що я ніколи не повернуся у її світ. Ніколи! — тут він ще й тупнув ногою.

— Кому передати? — поцікавився я.

— Тільки не кажіть, що вас послала не Конопелька! От їй і передайте.

— Ага, то ви її наречений, якого вона уже стільки літ марно чекає?

— Я вже давно не її наречений. Я пішов від неї, щоб присвятити себе вивченню морського дна. Я живу там, — він тицьнув пальцем у підлогу. — Там у мене свій світ. Мене обслуговують найкращі морські панни. Я сплю на ліжку з висохлих водоростей, вкриваюся ковдрою з пуху чайок, а харчуюся рибами і моллюсками. — Помітивши наші здивовані погляди, додав: — Сьогодні у мене був творчий день, я не виходив на лови. Тому й зголоднів. Зате я відкрив нікому не відомий вид Астурії Мітиленської*, яка перебуває у кривому зв'язку з Роделією Цуримською*, котра вимерла ще до Різдва Христового. Але тут... тут вона цвіте і п'янить пахощами. А все чому? Та тому, що

книги творять під впливом моря особливий мікроклімат, ба навіть самі оживають. Ось буквально минулого місяця кілька книг, збившись у хижу зграю, загризли одного відомого вченого, який забрів сюди в пошуках мемуарів Альбрехта фон Валленштайна і його листів до Густава-Адольфа. Книгозбірня стає небезпечною. Вона живе своїм життям. Так-так, не дивуйтеся. Ось навіть ці стелажі, — він постукав пальцем по дереву, — навіть вони не зовсім тупі, як вам здається. І не такі вже й непорушні. Інколи вони мандрують. Міняються місцями. А зараз дослуховуються до наших слів. О, прошу дуже! — старий приклав вухо до сірої поверхні стелажу і прислухався. — Комусь може здатися, що це так шемраво шамкотить шашіль, а я вам скажу, що це не так. Це вони перешіптуються між собою своєю шурхотливою мовою. А так між нами: ви справді вірили в те, що мене можна знайти?

— Ви, мабуть, будете здивовані і розчаровані, — встряла Міля, — коли я вам повідомлю, що ми шукаємо не вас. Декого з нас і справді вирядила пані Конопелька, але зовсім з іншою метою, і нам ще до неї чимчикувати і чимчикувати.

— То що — та стара порхавка уже забула про мене? — з глибоким смутком промовив чоловічок.

— Ні-ні, — сказав я, — вона не забула, чекає на вас. Ба більше — береже свою цноту і каже, що не може вмерти, заки не втратить її з вами. Але ми і справді забрели сюди з іншою метою.

— Можна поцікавитися, з якою? — в очах чоловічка зблисли іскорки.

— Ні. Це не має нічого спільного з вашим зацікавленням.

— Гм. То ви не шукаєте карти дна Карпатського моря?

— Ні. А ви?

— Я, власне, шукаю. Двадцять восьму карту Клавдія Птоломея. Її згадує Павсаній. Я знаю, що вона десь тут. Але застерігаю вас — старі книги добряче уже здичавіли. Якщо не пильнуватися, то можуть і пальця відкусити. Ви ж знаєте, що є м'ясожерні рослини? От і стародруки залюбки пожирають усе, що їм тра-

питься, — мух, комарів, нетлю, міль, мишей... Я вже двічі на-трапляв на обгризені людські кістяки. Та не буду вам заважати. Щасливої дороги.

Ми розпрощалися і якийсь час ішли мовчки. Відтак Міля стурбовано озвалася:

— Хтозна, що нас чекає...

Мовби на підтвердження її слів раптом згори сипонуло книжками просто перед нашим носом, серед них були й грубі фоліанти, які могли б незлецьки нас увередити, впавши на голови, мимоволі ми притиснулися до стіни і далі йшли попід нею.

Над вечір ми добралися до стелажа № 1730, я піднявся по драбині до верхньої полиці і добув «*Osculta occultum occulta*» Пауля Скаліха з металевими защіпками, але розгорнути книгу не зміг — вона була замкнена на ключ, самого ж ключа ніде не було, довелося прихопити книгу з собою і сховати в наплічнику. Я вже хотів спускатися, коли стелаж несподівано нахилився у мій бік, драбина відскочила назад і сперлася на другий стелаж, а на мене знову посипалися книжки, сторінки багатьох із них розліталися навсібіч, припадали до обличчя і обліплювали його, однією рукою я відбивався, наче від хижих птахів, а другою тримався за драбину, котра стрясалася і зловісно потріскувала, налякана Міля гукала, щоб я поквапився, але я ніяк не міг відбитися від безлічі сторінок та від книг, які щипали мене й кусали, а тим часом стелаж у мене за спиною тріщав і хилився, тоді я насліпу став спускатися, увібравши голову в плечі і прикриваючись однією рукою, хоч нічого й не бачив під собою, але Міля закричала: «Стрибай! Ти вже низько!», і я стрибнув та відскочив убік, і якраз вчасно, бо стелажі, між якими я опинився, лягли один на другого і, якби я загаявся, мене б розчавило. Книги перестали сипатися, а під стелею щось ухнуло і засопіло.

Ми відійшли на безпечну відстань, а за годину добралися до стелажа № 1739, останній, четвертий, аркуш містився у фоліанті, що називався «*Labyrinthus mundi*» легендарного Гермеса Трис-

мегіста і мав екслібрис віденського бібліофіла Антона Шварца фон Штайнера. Тим часом звечоріло, і ми знову розтаборилися на ночівлю. Втома зробила своє, повечерявши та випивши пляшку вина, я заснув сном праведника, а прокинувся білого ранку і знову не побачив біля себе дівчини. Думаючи, що вона десь миється та чепуриться, я не відразу відчув хвилювання, але за якийсь час, не зауваживши жодних ознак її присутності, обмацав себе в пошуках аркушів і, не знайшовши жодного, уже й не дивувався, що фоліант зник також. Один-єдиний ангел, який заховався в жінці, може виправдати перебування у ній сотні чортів, але Міля виявилася винятком, і тому я, вигукнувши: «О, курва!», чимдуж помчав навздогін, а щоб кроків моїх не було чути, роззувся й кинув мешти до наплічника. Я біг, долаючи перешкоди, і пильно прислухався, але вуха мої не вловили нічого втішного, всюди панувала тиша, тільки легенький вітерець недбало перебирав листям кущів і дерев. Інколи в повітрі злякано шугала яка-небудь книжка, осипалися сторінки і гойдалися у повітрі. Весь уже мокрий, години за три я перейшов на швидку ходу, переживаючи лише за одне: що та стерва могла зачaitися десь та чекати, заки її проскочу. Надто далеко вона втекти не могла, бо ж була так само вчорашнім днем вимучена і мусила виспатися, тож випереджала мене, може, години на дві, не більше, не кажу вже про те, що вона так хутко бігти без перепочинку, як я, не могла, мусила десь відсапатися. Було вже пополудні, коли я почув якусь метушню, хтось із кимсь шарпався, чоловічий голос шлякав і бурчав, а жіночий лише розпачливо попискував, скидалося на те, що хтось когось гвалтує. За мить я побачив між стелажми парочку, що відчайдушно борюкалася, і легко упізнав у ній нареченого пані Конопельки та Мілю, фоліант Пауля Скаліха валявся неподалік, боротьба велася за аркуші, які Міля, вочевидь, заховала собі за пазуху. Блюзка на ній уже була розірвана, аркуші визирали з-під станика, але старий ніяк не міг до них дотягнутися, бо Міля відбивалася і руками, і ногами, а деколи ще й зубами клацала, так що дідусь був

уже весь подряпаний і покусаний, а з носа йому аж юшило. Мені не залишалося нічого кращого, як, примірівшись, притьма висмикнути аркуші і, підхопивши фоліанта, сховати все до наплічника. Розбзикана пара вмить занехаяла борюкання і, важко дихаючи, витріщилася на мене. У їхніх очах панували розпач і лють, але я був налаштований цілком приязно, тому помахав їм привітно рукою і рушив у дорогу. Услід мені кричала Міля:

— Ти — дурень! Це великі гроші! Схаменись! Я готова з тобою хоч на край світу!

Але голос її був зимний, мов зупа в придорожньому шинку. А старий прохрипів, кашляючи:

— Не вір жінці, вину і світлу місяця!

Наступного дня ополудні я повернувся на своє робоче місце і вручив аркуші та фоліант пані Конопельці, вона уважно вислухала всі мої пригоди і висловила обурення вчинком свого нареченого.

— Якщо він така скотина, то я не маю більше підстав берегти свою цноту. Як ви гадаєте? — прискалила до мене око. — Якщо я напацькаюся, як шльондра, вберуся у яскраву сукню, почеплю перуку і стану собі під «Віденкою», мені дадуть тридцять злотих за ніч?

— Можливо. Тільки раджу вам гроші узяти наперед і вислизнути з ліжка, ще заким розсвіте. Інакше повернетесь до бібліотеки з підбитим оком.

Стара розсміялася і сказала, що на сьогодні я вільний, але я звернув її увагу на фоліант Скаліха, до якого я не знайшов ключа. Пані Конопелька на мить замислилася, але потім ляснула себе по чолі і витягла з-за пазухи золотий ланцюжок, на якому висів золотий ключ. Він пасував до замка, як влитий, вона відчинила книгу і добула ще один аркуш. Я попрохав дозволу зробити знімки, вона не була проти і навіть дала для цього свій фотоапарат. Кожен аркуш я фотографував по частинах, аби потім не сліпати над світлинами. З бібліотеки я подався з фотоапаратом до Йоська, він проявив плівки і заходився вивчати аркуші. За той час, поки я мандрував закритими фондами, він уже в

дечому розібрався. З'ясувалося, що окремі ноти замінюють літери, а окремі літери заступають ноти.

— Ну, ось поглянь, — пояснював Йосько. — У сучасній практиці прийняті такі назви нот: до, ре, мі, фа, соль, ля, сі. Усі вони походять з гімну Павла Диякона на честь Івана Хрестителя. За назви нот узяті перші склади рядків гімну, що співався у висхідній октаві. Назви усіх шести нот увів Гвідо д'Ареццо. Правда, нота ДО в нього називалася УТ, а перший рядок співався так: «УТ queant laxis». Але згодом УТ замінили на ДО. У 1574 році додали ще й ноту СІ. Отже, перший вірш гімну виглядав так:

DOminus, Lord
REsonare fibris
MIra gestorum
FAMuli tuorum,
SOLve polluti
LABii reatum,
Sancte Ioannes.

— І що це означає?

— А те, що над окремими нотами є крапочки, які вигулькнули щойно на світлинах. І оці ноти з крапочками — не ноти, а літери. При виконанні музики ці ноти треба пропускати. Одна крапочка означає першу літеру, яка йде після назви ноти. Якщо це SOL, то перша літера після назви цієї ноти в рядку гімну буде «v». Якщо LA, то — «b». Дві крапочки — друга літера і так далі. То робота марудна, але я нею захопився.

Як посувалася далі Йоськова праця над сторінками манускрипта, мені невідомо, небавом настали такі події, які вибили усіх нас зі звичної колії. Правда, Йосько ще попрохав мене написати слова приспіву до танга, яке він став грати в «Брістолі», танго було досить відоме, і виконували його вже кілька років, але Йосько сказав, що воно надзвичайне, бо він вклинив у нього розшифровані ноти, а тепер хоче внести зміни й у текст. Він

наспівав мені мелодію, я увійшов у звичний для себе поетичний транс і витворив таке:

А як не стане мене з тобою,
вкриють піски тіла,
стрінемось там, де маки рікою,
там, де їх тінь лягла.

Йосько перечитав раз і вдруге і неабияк здивувався:

— Чому тобі спали на гадку саме маки?

— Не знаю. Так мені якось склалося.

— Це дуже дивно. Бо якраз згадку про маки і їхню тінь я знайшов у тих аркушах Калькбреннера, але не міг второпати, до чого вони. Я ж тобі про ті маки нічого не казав. А тут раптом... Дивний збіг. Але слова мені подобаються. Зустріч по смерті... у тіні маків... Ти саме це хотів висловити?

Я надувся, як індик, і відповів:

— Дорогий Йосичку! Справжній поет ніколи не зможе витлумачити жодного свого образу чи метафори. На це здатен лише графоман. Тому спиши усе на підсвідомість, — і я постукав себе пальцем по чолі.

Ніхто з нас і на хвильку не міг уявити, що слова мого приспіву стануть віщими.

Дивовижний збіг неймовірно втішив Яроша — його запросили на конференцію, присвячену літературі мертвими мовами, до Стамбула, це було цілком закономірно, адже на території Туреччини були і Лідія, і Лікія, і Урарту, і Хетська та Арканумська держави. У літаку, який вилітав з Києва, Ярош несподівано побачив біля себе Андрія Куркова і не міг стриматися, щоб не познайомитися. Письменник летів на презентацію свого роману «Пікнік на льоду», Ярош читав цей роман, особливо йому в пам'ять вбився сумний задумливий пінгвін, який жив у головного героя. Дорогою вони розговорилися, а турецьке вино, яке подавали стюардеси в маленьких стограмових пляшечках, виявилось дуже смачним. Коли ж Ярош розповів, чим займається, Андрій виявив жваве зацікавлення, зрадивши, що в його задумах було написати кримінальний роман, події якого крутилися б довкола старовинного рукопису, який мандрує зі сторіччя у сторіччя, але приносить новим його власникам лише страждан-

ня, муки і смерть, і він навіть замислився над тим, до якої культури мав би такий рукопис належати — до єгипетської чи античної, коли ж Ярош розповів про Арканум і його дивовижну літературу, яку письменники й історики творили не лише на глиняних табличках, але й на папірусі, Курков зацікавився і став розпитувати детальніше. Ярош розповів у загальних рисах, пообіцявши вислати йому свою історію арканумської літератури разом із хрестоматією.

— За моїм задумом, загибель кожного, хто заволодавав цим рукописом, мала б бути зашифрована в самому тексті, — розповідав письменник. — Тобто ключ до цього шифру буде знайдено лише у фіналі. Тому мені важливо було б ознайомитися із цими текстами, хоча я, з вашого дозволу, змушений буду їх дещо препарувати...

— У художньому творі це допускається. Це ми, науковці, пов'язані певними умовами і мусимо покладатися на тверді докази. І я вам навіть можу підказати, що то має бути за рукопис — арканумська «Книга Баала». Баал був темним духом, щось на зразок диявола. Це дивна і таємнича книга. За легендою, її написав сам Баал за одну ніч. Точніше, не він, а пустельник, у якого він вселився. Ця книга сповнена містики і незрозумілих фраз, читаючи її, відчуваєш, як у душу закрадається тривога, незрозумілий страх, достатньо пробігти з десяток сторінок, щоб уже цю книгу в паніці відкинути від себе, хоча вона ще якийсь час стоятиме перед очима, навіть буде снитися.

— Дивно. Я чув, що в Празі є теж книга, написана дияволом. І теж за одну ніч.

— Так, я знаю про неї. Це так звана Біблія Диявола, який допоміг монахові переписати Святе Письмо та інші твори. Вона не має нічого спільного з «Книгою Баала», прочитавши яку, можна здобути славу і багатство, але розплата наприкінці життя буде страшна.

— У наш час це вже мало кого відлякує.

— Звичайно, — погодився Ярош. — Але що цікаво... У Стамбулі в науковій бібліотеці зберігається манускрипт, на-

писаний Іблісом. І теж за одну ніч. Мене дуже цікавить, чи не має і він якихось паралелей з «Книгою Баала».

— О, то ви маєте чудову нагоду в цьому переконатися.

— Невідомо. Таку стару книгу мені можуть і не видати. І хтозна, чи читання цієї книги безпечне.

— Однак ви б хотіли з нею ознайомитися?

— Є один давній спосіб, як це можна зробити. Саме так я проглядав Книгу Баала, яка зберігається в Лондоні. — Ярош вийняв з торби та задемонстрував Куркову головку маку і старого дерев'яного ножа, яким розрізають сторінки в часописах. — Якщо кожную сторінку перегортати ножем, який був освячений дванадцять разів, і посипати так само освяченим маком, то злі сили, які живуть у книзі, не зашкодять.

Андрій усміхнувся з недовірою:

— Вам не видається це дещо кумедним?

— Видається. Але тільки збоку. Я розмовляв з одним старим львівським священиком, який практикує вигнання диявола, розповів йому про ті книги, і то була його ідея — освятити ніж і мак. Чому я не маю вірити священику, який уже багато років воює з нечистою силою?

— Тоді здаюся. Бо я думав, що це якась знахарка нашептала вам такі поради. А знаєте, можливо, я зможу вам допомогти. У національній бібліотеці в Стамбулі працює мій знайомий, він письменник. Мені й самому кортить поглянути на ту книгу.

Першого дня їхнього перебування у Стамбулі не відбулося нічого цікавого, розташувавшись у різних готелях, Ярош і Курков увечері зустрілися і вирушили гуляти вечірніми вулицями, водячи козу по тамтешніх кнайпах. Виявилося, не так просто знайти забігайлівку, де подають вино. Врешті вони натрапили на бар, де було повно молоді і гуло, як у вулику, то вже була кнайпа цілком у європейському стилі, і молодь нічим не відрізнялася від тієї, яку можна бачити деінде. А наступного дня після обіду, коли обоє звільнилися від своїх справ, зустрілися у каварні зі знайомим Куркова Орханом Надімом, який вільно володів

англійською. Орхан, почувши, чого прагнуть Ярош і Курков, був здивований:

— Звідки вам відомо про цю книгу? Адже про неї нема жодних згадок у жодних каталогах.

— На неї посилається австрійський учений Калькбреннер. Він переглядав її у Стамбулі з дозволу самого султана Мурада Четвертого. Книга зберігалася у його книгозбірні.

— Так, але книгозбірня Мурада ще й досі до кінця не опрацьована. Я можу вас туди завести, але не знаю, чи вдасться побачити книгу. Пан Байкурт, який там працює, мій родич, і він зробить усе можливе.

Орхан завів їх до філії національної бібліотеки, що розташувалася у старовинній прибудові з великими ажурними вікнами. Саме тут зберігалися книги з бібліотеки Мурада. У невеликому затишному читальному залі панувала мертва тиша, за столами працювало лише троє читачів, які жодної уваги не звернули на прибульців, двоє з них щось конспектували, бо цифрувати старі видання заборонялося, а третій ледь не з головою занурився у якісь великоформатні мапи, озброївшись лупою і світлячи лисиною до люстр. Орхан вписав гостей у книгу та підвів до старенького бібліотекаря, що сидів у кутку за столом, заставленим шухлядками з картотекою. Вони перекинулися кількома словами, з яких Ярош зрозумів, що Орхан представив їх бібліотекареві, а потім уже пошепки пояснив причину візиту, але з того, як видовжувалося обличчя бібліотекаря і як він став раптом нервово протирати окуляри хустинкою, видно було, що їхнє прохання виконати не так просто, спочатку він навіть рішуче замотав головою, потім погладив рукою бороду і заговорив по-турецькому, а Орхан тлумачив:

— Книгу Ібліса написав великий суфійський поет, класик перської і турецької літератури Джалал ад-Дін Мухаммад Румі.

— А написав він її з допомогою Ібліса?

— Ні. Ця назва штучна, винятково для окозамилування. Така назва, на думку суфіїв, до яких належав Румі, мала би

відлякувати від цієї книги людей випадкових. Насправді він її написав зі слів Аль-Хідра*, який був учителем Мойсея. Аль-Хідр, або аль-Хізр, був, та, зрештою, як твердять легенди, і є, наділений вічним життям. Ще давніше він був на службі в Александра Македонського і разом з ним вирушив до Країни Темряви, що аж на краю світу, у пошуках Води Життя. Александр прагнув понад усе знайти цю Воду, але йому це не вдалося, зате аль-Хідр, якого Вода цікавила менше і який не думав про неї стільки, як Александр, знайшов її. «Шукаючи, Александр не знайшов того, що шукав, а аль-Хідр, не шукаючи, знайшов». Звідтоді аль-Хідр живе вічно, з час до часу він з'являється перед очима вибраних осіб і повідомляє їм якусь істину, розповідає про свої мандри, ділиться знаннями. Усі, кому доводилося його бачити, описують його, як нестару ще людину, хоч і з довгою білою бородою, досить жваву і рішучу. Щороку аль-Хідр приходив у Єрусалим на Рамадан і зустрічається там з пророком Іллею.

— Отже, та книга не проклята? — поцікавився Ярош.

— Мій друг прихопив із собою спеціальні амулети, які мають його оберезити від поганого впливу книги, — пояснив, посміхаючись, Курков.

— Ні-ні, це зайве, — похитав головою пан Байкурт. — Аль-Хідр з'явився перед Румі в образі мандрівного суфійського проповідника Шамс ад-Діна Тебрізі. Проповіді цього дервіша зробили величезний вплив на свідомість Румі, вони затоваришували й кілька років не розлучалися, але найдужче потрясло Румі таємниче зникнення дервіша в 1247 році. Для Аль-Хідра несподівана поява і таке ж несподіване щезання — звичне діло. Звідтоді Румі чимало своїх творів підписував Шамс Тебрізі.

— То ця книга щось на зразок поеми «Маснаві», яку Румі, а за ним і Джамі, називали «Перським Кораном»? — запитав Ярош.

— На перший погляд — вона справді нагадує «Маснаві» і поему «Сад істин» прабабця суфійської поезії Санаї. Там чимало притч, повчань і легенд, але... — тут він підняв догори вказів-

ного пальця, — ...також багато містики. Що саме цікавить вас? — звернувся він до Яроша.

— Я взагалі займаюся дослідженням арканумської літератури, і зокрема «Книги Смерті». Мене цікавить, чи не знайду якихось аналогій у «Книзі Ібліса».

— А-а, так-так... Тут є й про те, що ми зараз називаємо реінкарнацією. Як писав один із суфіїв, «наші душі були сп'янілі від вина безсмертя ще перед тим, як у світі з'явилися сади, виноградні лози і виноград». Однак, перш ніж ви проглянете цю книгу, хочу дещо пояснити. Викладені в Корані погляди на природу смерті тісно пов'язані з двома іншими питаннями: взаємовідносинами між сном і смертю та існуванням душі. Адже в Корані присутні прадавні уявлення, в яких смерть ототожнюється зі сном, а воскресіння з мертвих — з пробудженням: «Господь зробив ніч для вас покривалом, і сон відпочинком, і створив день для пробудження (nushur)». Отже, ніч — це пелена, яка вкриває сплячого; сон — це прообраз смерті, а зоря — символ воскресіння (nushur)... Давні ісламські уявлення про смерть були нерозривно пов'язані з ідеєю реінкарнації: той, хто спить, неминуче повинен прокинутися! Теологи, звісно ж, сперечалися про те, чи можна вважати це пробудження остаточним воскресінням, а чи воно збудеться в кругообігу народжень і смертей. Але питання посмертного існування займало важливе місце в ранньоісламській філософії. Представники містичних ісламських сект, зокрема суфії, завжди трактували смерть, як початок нового життя, і тлумачили слово nushur, як пробудження душі, яка вселилася в нове тіло. В ісламських писаннях реінкарнація позначається словом tanasukh. Ісламські прибічники реінкарнації стверджують, що Коран підтримує вчення про переселення душ: «Той найгірший з усіх, хто прогнівив Аллаха і накликав на себе Його прокляття. Того Аллах оберне в мавпу або свиню. Аллах дає вам життя від землі, потім знову обертає вас у землю, і Він же знову дасть вам життя».

Таємне значення цих та інших віршів Корану досліджували, окрім Румі, ще й такі знамениті поети-суфії, як Сааді і Гафіз.

Мансур аль-Халлай, що жив у X сторіччі, залишив чимало ліричних творів, темою яких було переселення душі:

Я сотні разів проростав травною
На берегах стрімких річок.
Сотні тисяч років я народжувався і жив
В усіх тілах, що є на Землі.

Упродовж кількох віків видатні послідовники Магомета, приймаючи вчення про реінкарнацію, приховували його від широкого кола вірних. Зараз його обговорюють і тлумачать лише в руслі суфійської традиції. Хоча багато сучасних мусульман готові, хоч би в теорії, допустити існування тих форм реінкарнації, про які згадують містики... Орхан сказав мені, що про книгу ви дізналися з праці якогось австрійця. Що саме він писав?

— Йоганн Калькбрєннер написав, що в «Книзі Іблїса» описані певні обряди, завдяки яким можна довідатися, ким ти був у попередньому житті. Ба більше, можна також перейняти усі знання, які були здобуті в попередніх існуваннях.

— Зрозуміло. Є лише одна проблема... — бібліотекар перейшов на шепіт. — Ця книга доволі давня, і нам заборонено видавати її дослідникам. Для цього потрібен дозвіл директора. Але Орхан так просив... Зробимо так: ви підете зі мною у сховище, я винесу вам книгу, і ви її проглянете там.

У сховищі було темно і непривітно, подовгі вузькі вікна були високо під стелею, але стелажі затуляли їх до половини. Пан Байкурт зник, а за хвилину повернувся з картонною коробкою і, поклавши її на столику, сказав:

— Я повернусь до залу. А якщо зайде хтось із начальства, я наберу мобільний Орхана. Тільки ж ти, Орхане, вимкни звук. Коли я зателефоную, підете он туди, в самий кінець, і зачекаєте на новий дзвінок. Але я б просив, щоб ви довго не затримувалися. І ще одне... Суфійські твори особливі й унікальні, справжній їхній сенс відкривається лише тим, хто володіє ключем до шифру, у той час як непосвячені розуміють усе буквально або ж

узагалі нічого не розуміють. Не намагайтеся заглибитися у неглибине.

Книга Ібліса була завдовжки з півметра і доволі груба, але товщина її пояснювалася пергаментними сторінками. Майже щосторінки були якісь ілюстрації, часом дуже маленькі, а часом на півсторінки. Книга була написана перською, якої Ярош не знав, але, на щастя, володів нею Орхан і перекладав ті місця, які Яроша зацікавили.

— Тут, — говорив Орхан, гортаючи сторінки, — розповідається, як, ставши послідовником суфійського вчення, можна читати думки на відстані... Тут — про те, як миттєво переноситися з одного місця на друге... Тут — про те, як підтримувати зв'язок з потойбічним світом... Як можна вилікувати людину за допомогою одного лише погляду...

Один з малюнків зображував дєрвіша, що ступав по воді, а другий — людину, яка виростає з квітки. Ярош попросив перекласти і почув те, що хотів:

— «Я помер як людина і став рослиною. Я помер також і як рослина і став твариною. Я помер як тварина і став людиною. Чому я мушу боятися втрати своїх людських якостей? Я помру як людина, щоб воскреснути янголом... І шлях наш до первнів своїх, до джерел буде осяяний маяками, які ми повинні упізнати, щоб зустрітися там, де цвіте гашгаш, під тінню його».

— Гашгаш? — перепитав Ярош. — Що це таке?

— Квітка така... — Орхан замислився. — Не знаю, як перекласти... польова квітка... Але її вирощують для отримання опію...

— Гашиш! — здогадався Курков. — Отже, йдеться про мак?

— Так-так, — закивав радісно Орхан; — гашиш походить від «гашгашу».

— Румі говорить про те, що людина, перевтілившись і прагнучи здобути знання усіх своїх попередніх життів, повинна розпізнавати маяки... тобто знаки... — промовив Ярош. — Про це саме говорили і єврейські містики. Але тінь маків... Щось дивне... Це ж не дерева...

— У суфіїв багато чого сказано з підтекстом, — пояснив Орхан. — Та й Байкурт попереджав, що не варто усе трактувати буквально.

— Так, але та сама фраза про тінь маків фігурує і в арканумській «Книзі Смерті»...

— Тут є ще один момент... — сказав Орхан. — Найголовніше в цьому всьому, щоб людина перед смертю зазнала осяяння... Вона повинна перед смертю або взяти участь у танці дервішів, або ж чути цей танець...

— Там так і написано: «чути», а не «бачити»? — здивувався Ярош і навіть нахилився над книгою, хоч і нічого не розібрав.

— Саме «чути», — підтвердив Орхан. — Йдеться про мелодію.

— А що то за танець дервішів?

— Це танець послідовників Румі, чий орден базувався у Центральній Туреччині, в місті Конья. Виконують його так звані дервіші-крутії. Ще й зараз у грудні відбувається фестиваль, присвячений пам'яті Румі. Під час релігійної церемонії дервіші, зодягнені у біле вбрання, яке розвівається, і конічні капелюхи, крутяться під ритм барабанів і звуки містичної музики. Музика тут відіграє величезну роль, вона очищає і вивільняє душу, дозволяє людині зазирнути у глиб себе і переконатися, що Аллах поруч.

— Чи не міг би і я почути цей танець дервішів?

— Чому ні? Сьогодні увечері й почуєте.

Курков не мав змоги піти з ними, Орхан завіз Яроша на околицю Стамбула і запровадив до якоїсь будівлі з різьбленими фронтонами і голубою мозаїкою, де при вході їх зупинив похмурий здоровило. Перемовившись із Орханом, він обмацав кишені обох гостей і щойно тоді пропустив їх у простору залу, в якій не було ані крісел, ані столиків, але уздовж стін сиділи чоловіки різного віку, перед багатьма з них курився кальян і парували кавники. Тихий гомін стелився залом, на прибульців ніхто не звернув уваги. Орхан із Ярошем зайняли вільне місце під стіною і стали чекати. Звідкись із глибини — чи то зі стелі, чи то з-під

підлоги — стала пробиватися тиха спокійна музика, присутні припинили гомоніти, відклали кальяни і горнята й наготувались до чогось, що було їм добре відоме.

— Те, що ви побачите і почуєте, неможливо побачити і почути деінде, — шепнув Орхан. — Танці дервішів для туристів — це не те.

Музика обволікала їх, пеленала і гойдала, Ярош сів по-турецькому, поклав долоню на ногу вище щиколотки і непомітно натиснув щось пальцем. Музика наростала і наростала, аж поки на середину зали не вийшло дванадцять молодих чоловіків у білих одежах, коли вони підняли руки догори, вступили барабани і флейти, дервіші закружляли спочатку повільно, а далі усе швидше і швидше, аж поли їхнього вбрання злетіли догори і стали вони схожі на дзиги. Їхнє кружляння здавалося чимось фантастичним, не вірилося, що люди здатні на таке, а дервіші заплющили очі і, увійшовши в транс, уже вимкнули для себе світ надовкола, зосередившись лише на своєму танці й контакті з небом. Ярош побачив, як усі присутні стали погойдуватися в такт з музикою і теж заплющилися, а за якийсь час непомітно для себе і він заплющив очі, відчуваючи, що якась сила відриває його від землі і піднімає вгору, ось він уже гойдається у повітрі, стеля зникає, і голубий простір втягує його в себе, йому стало страшно, здалося, що вже ніколи не зможе повернутися назад, але сил розплющити очі не було, хоча темрявою назвати те, що поставало перед його заплющеними очима, було неможливо — довкола ряхтіли зорі, якісь яскраві вогні зблискували і вистрілювали, розквітаючи барвистими бростками, а небавом він зрозумів, що й сам уже став кружляти в танці, тільки не на землі, а в просторі, і вогні танцювали довкола нього, а з-поміж тих вогнів виринали якісь обличчя, в яких він когось упізнавав, а когось ні, хоча й тих, кого впізнавав, не міг згадати на ім'я, лише мав певність, що знає, хто це. Чиїсь руки тяглися до нього, він відчував доторки, тепла долоня погладила його по обличчю, це було дуже приємне відчуття, і він хотів було її притримати, пригубити і поцілувати, але долоня зникла, а біля вух пролунав шепіт:

«там, де цвіте гашгаш, під тінню його». Паніка охопила його, з усіх сил він прагнув струсити з себе цей сон, шарпнувся, заборсався, захотілося чимдуж опуститися на землю, розплющити очі і вивільнитися від пут цієї музики, але музика не відпускала, вона вилушувала його зсередини, вивертала, мов рукавичку, він уже не впізнавав самого себе, здавалося, хтось інший вселився у нього, але не чужий, хтось близький, хоч іще не впізнаваний, кого баглося пригорнути, проте це тривало недовго, бо ось той невідомий покинув його, і ця втрата видалася таким неймовірним жахіттям, що Ярош розкрив рота і закричав, закричав, щоб той невідомий не покидав його, щоб іще побув поруч, але ніхто, навіть він сам, не почув свого крику, бо кричав тишею, непрочутною і глухою, а за хвилину відчув, що починає опускатися, повільно, наче пелюстка яблуні, підхоплена вітром, музика стихала, маліла, вмовкала, і коли йому вдалося нарешті розплющити очі, то побачив, що він у залі сам. Тут не було вже жодної живої душі, зникли кальяни і кавники, натомість на підлозі стояли тренажери, лежали чорні матраци, гирі, штанги, скручені линви...

Ярош помацав ногу вище щиколотки, диктофон був на місці, він вимкнув його і сховав до кишені, потім, заточуючись, наче п'яний, піднявся і рушив до виходу. У коридорі за столом сиділа якась бабця у сірому хіджабі, вона усміхнулася до нього і привітно покивала головою. На вулиці побачив таксі, двері відчинилися, з них вихилився таксист і запитав англійською:

— «Золотий Ріг»?

Звідки він знає, в який мені готель треба? — здивувався Ярош, але сів і провів усю дорогу до готелю в якомусь напівсомнамбулічному стані. Коли ж хотів розрахуватися, водій сказав, що за все вже заплачено.

N

Отак ото я собі чемно працював у бібліотеці, покіль не втелющився в таку авантюру, що ледве потім цілий виборсався. Наш вуйцьо Льодзьо, котрий був членом ОУН і в глибокому підпіллі мужньо боровся з польською окупацією Галичини, викликав якомсь мене на розмову і нагадав, що кожен свідомий українець мусить за своє життя посадити дерево, народити п'ятеро дітей і убити ворога. Я відповів, що, може, мені варто було б почати з курки, бо вбити людину не так просто, якщо досі вправлявся на мухах і комарах, але вуйцьо пояснив, що ворога буде вбивати спеціально навчений боєць, а я маю лише асистувати, бо політичний атентат — то є дуже поважна справа, над якою завше працює велика група людей. Отже, того вечора я маю прийти на вулицю Фіялкову, дім № 5 і постукати, а як відчинять, запитати: «Труїти щурів викликали?» Відповідь: «І мишей також». Потім я мусив обидві фрази кілька разів вуйцьові повторити, щоб не змилитися, але коли увечері подався на ту Фіялкову, то не міг собі пригадати, кого я маю спочатку труїти — щурів чи мишей, усю дорогу я і так, і сяк прокручував те, що маю сказати, аж врешті вирішив, що, аби не змилитися, запитати і про мишей, і про щурів, бо так буде певніше.

Фіялкова — маленька вуличка, ідеальна для влаштування підпільних зборів, бо геть безлюдна. Я постукав, а коли двері прочинилися, проторохтів: «Труїти щурів-мишей, мишей-щу-

рів...» Велика рука вхопила мене за комір, втягнула до хати і затраснула двері, рука належала вуйцьові.

— Матолку ти їден! Чи можна тобі довірити важливу справу?

— Бо не треба вигадувати таких дурнувятих гасел, — буркнув я, — щурів краще було б замінити на бобрів або борсуків, тоді б я ніколи не сплутав їх із мишами.

Вуйцьо витріщився на мене, як на вар'ята, і гнівно заворушив вусами, тепер він сам скидався на борсука. Раптом споважнів і сказав:

— Жодних імен! Тямиш? Тільки псевда. Яке твоє?

— Мое? Але я ще собі не вибрав. Я взагалі не знав, що маю думати про псевдо.

— Псевдо! — гаркнув вуйцьо і насупив брови.

— Добре, най буде Хрін.

— Хрін у нас уже є. І Грім, і Дуб, і Орел...

— Тоді — Морква.

— Здурів? Яка, в сраку, Морква?

— Ну, якщо не можна Хрін, то най буде Морква. Або Буряк, Капуста, Горох, Біб, Калярепа, Трускавка... — Вуйцьові перехопило подих, і він почав скреготіти зубами. Але я сміливо продовжив: — Пастернак, Гарбуз...

— Тпру! — спинив мене вуйцьо. — Най ті хрін — будеш Гарбузом.

Ми зайшли до покою, де зібралось зо два десятки хлопців і дівчат. Вуйцьо сказав: «Це Гарбуз, а присутні ледь не хором відповіли «Сервус, Гарбуз!», потім вуйцьо розгорнув на столі великий аркуш паперу, на якому було накреслено план атакату. За весь час, поки він пояснював кожному його роль, жодного разу не назвав імені того, кого планувалось вбити. Не скажу, що мене це дуже цікавило, але я не люблю несподіванок, бо ану ж то хтось знайомий, ціле щастя, що не я буду стріляти, моя участь зводилась лише до того, що я маю засигналізувати появу приреченого на смерть. Коли він мене мине, я тільки й усього, що скину кашкет і витру хустинкою чоло. Що може бути простішого? Але як я його впізнаю? Аж ось під самий кінець

вуйцьо вийняв з кишені кілька фоток якогось чоловіка в різних позиціях і наказав добре запам'ятати, при цьому грізно поглянув на мене, очевидно, натякаючи цим поглядом на мою роззявкуватість. Чоловік на фото був середнього віку, високий, худорлявий і з квадратовим підборіддям, у його погляді вгадувалася рішучість і енергія.

— Пан інспектор поліції Лукомський, — сказав вуйцьо, — жахливий садист, який особисто бере участь у допитах. Колись він навіть навчався медицини, отже орієнтується в анатомії, психології, знає, де шукати найболючіші місця. Йому завиграшки довести людину до шаленства. Його колега комісар Міхал Кайдан — значно тупіший і прямолінійніший. Той просто хапає в руки ослінчика чи палицю і лупить по чому бачить, а в особливі години натхнення б'є гумовою палицею по п'ятах, запихає голки під нігті, помпує воду в ніс. Це він у 1924-му замордував до смерті Ольгу Басараб. Між іншим, цей виродок — українець з роду, який відрікся своєї віри. А Лукомський воліє рафінованіші методи, наприклад — електричний струм. Дівчині, яку перед тим прив'язали до стільця, може кинути живого щура за пазуху. Кажуть, він студював трактати інквізиції про різні методи тортур. Його недаремно прозвали Сатаною. Разом з тим у товаристві урядовців чи шляхти це дуже милий, ввічливий чоловік, дами люблять юрмитися біля нього на балах і слухати веселі історії, дружина і троє дітей його обожнюють. Одна наша панна, яка тут присутня, побувала на кількох зимових балах в Офіцерському та Міському касинах* і навіть була серед тих дам, які слухали його оповідок. Вона оповіла мені, що якби не знала про нього правди, ніколи б не здогадалася, що то — лютий звір. Як відомо, ми уже два тижні регулярно відстежуємо його шлях з праці додому і з дому до праці. Живе він, як і більшість високих урядовців, на Стрийській. Наші люди будуть стояти на всьому відтинку дороги від Баторія до Стрийської. Зазвичай, він з місця праці повертається трамваем, сідає на Бернардинській площі, висідає на площі Святої Софії і далі чимчикує пішки повз Стрийський парк. Кожен, зустрічаючи того пана, буде ро-

бити якийсь рух: Фіялка поправить панчошу, Бульба зав'яже шнурівки, Камелія скине хустку, Мальва запалить цигарку, а якась парочка зачне собі цілуватися... — При цих словах почулося пожвавлення, вочевидь, кожному забаглося опинитися в тій парі. — Це будуть Ясьмин і Дуб. Варто пам'ятати, що жоден з вас не повинен звертати на нього найменшої уваги, навіть не дивитися на нього, Лукомський — хитрий і підступний, ніколи не розлучається з револьвером, треба бути обережним і уважним. Атентат плануємо завтра, 13 серпня. Якщо нам пофортунить і Лукомський піде з роботи так само пізно, як він то часто робить, атентат відбудеться в сутінках, якщо ж ні, — доведеться стріляти засвітла. Після того, як об'єкт вас промине і ви своє завдання виконаєте, відразу маєте зникнути. Нема чого гави ловити. І ще одне. Пам'ятайте, якби хтось влип і його арештували, на допитах за жодну ціну не відповідати польською мовою. Тільки по-українському! Щоб як вас лупцювали, мордували, катували — ані слова мовою загарбника! Повторіть!

Усі хором повторили:

— Ані слова мовою загарбника!

Вуйцьо кивнув, а коли ми розходилися по одному, притримав мене і, випускаючи останнім, сказав:

— Нічого не наплутаєш? Дивись мені!

Уже було темно і, вийшовши з будинку, я не відразу помітив на вулиці одну з дівчат, що були на тій збірці, вона простягла мені руку і сказала:

— Сервус, Гарбуз! Я — Волошка. Бачу, ви вперше до нас приєдналися. Не страшно?

— Ні, — сказав я, бо Волошка була приваблива і мала великі вишневі уста, дивлячись на які, неможливо щось заперечити, а надто признатися у страху. Ми пішли разом. Я недбало стеноув плечима: — А чого б я мав боятися? То ж не я буду замаховцем.

— Ну, так, у вас завдання цілком просте — зайняти стійку побіля парку. Я теж там буду неподалік.

— Нам пощастило, будемо усе бачити! — втішився я, що бодай така мені буде користь із того всього.

— Напевно. Але я б так не тішилася, бо чкуряти нам звідти доведеться якнайшвидше. У таких випадках завше знайдуться свідки, які нас запам'ятають.

— Справді? Але що з того, що я скину кашкет? Таке будь-коли і будь-де можна побачити.

— Це вам так здається, а ось Кайдан може на це поглянути інакше.

— Поважно? Але ву... — тут я затнувся, здогадавшись, що «живати слово «вуйцьо» буде недоречно, і поправився: — ...пан провідник нічого такого мені не казав і не застерігав.

— Але ж це само собою зрозуміло, вам не варто чекати, коли відбудеться замах, а відразу зникнути. Я живу тут поруч на Кривчицях. Проведете мене?

Вона взяла мене під руку, і я відчув її пружне персо, яким вона до мене притулилася, далі ми розмовляли про якісь веселі речі, які не мали жодного стосунку до завтрашньої події. Коли ми опинилися біля її будинку, Волошка сказала:

— Якщо чесно... завтрашня подія викликає у мені неспокій... я сильно знервована... мушу випити... Чи можу я вас запросити до себе на вино?

Ще не було пізно, але затемна вертатися додому Личаківською ризиковано — батяри можуть і писка натовкти, я подумав, що зайду на півгодини і зникну, заки трамваї ходять, але вийшло трохи інакше. Та чого трохи? Таки зовсім інакше. Волошка жила в окремому будинку зовсім сама, якщо не рахувати пса і kota, а маючи великий сад, виробляла розмаїті вина, якими як почала мене вгощати, то спасу не було — я мусив попробувати і те, і тамте, а ще й перекладенець спекла такий, що ням-ням-ням, відірватися не годен, а ще й різні конфітури... Одне слово, засидівся я в неї допізна, а в голові моїй кружляли фіялки і тьохкали солов'ї. Волошка теж собі сп'яніла, досі ми сиділи одне проти одного, але якось непомітно вона пересіла до мене на

канапу, а я так мовби тільки того й чекав, ми випили і поцілувалися, але поцілунок наш тривав довго-довго, і поки моя ліва рука обнімала її спину, права не могла оминати цих пишних персів, які аж просилися в жмені, і коли я погладив їх, то відчув, як Волошка зітхнула, можливо, причина цього глибокого зітхання полягала в тому, що вона вже й не сподівалася від мене якихось кроків на зближення, а коли це сталося, їй стало легше, але ж кажу — в голові моїй пурхали фіялки, досі я ще не зазнавав любовців, я кохав Лію, але вона була вся у своїй музиці, для неї не існувало нічого іншого поза співом, далекі у дитинстві вона була інакша, і я не міг забути тієї прекрасної місцинки в неї між ніжками. А тим часом Волошка уже скидала через голову сукню, і я вбирив її роззявленими від захвату очима, бо скинувши сукню, вона не зупинилась і скинула усі інші лашки, тоді і я почав роздягатись, у голові шуміло, я думав собі: ось воно нарешті і станеться те, про що ти стільки марив, але одна річ — марити, а інша — втілити в життя. Від хвилювання я весь тремтів, і, коли ми голі сплелися в одне ціле, я був вдячний Волошці, що вона сама спрямувала мене в себе, але це тривало недовго, це тривало лічені секунди, і я бачив, що обтраскавши її всю, я не задовільнив її, а тільки розгецкав, і я скулився, скрутився слимачком, припавши до її грудей, і завмер, так тривало, не знаю скільки, в глухому мовчанні, мені було соромно, але я нічого не пояснював, однак незабаром її рука ковзнула до мене, і я відчув її грайливі пальчики, тремкі і спритні, вони оживили мене, і я знову проник у неї, і цього разу це тривало довше, значно довше, і я скінчив щойно тоді, коли почув її стогони, її захват і задоволення. Потім я налив їй і собі порічкового вина, ми випили, і вона, лежачи переді мною у всій розкішній голизні, сказала якимсь відсутнім потойбічним голосом, зверненим навіть не до мене, а кудись у стелю:

— Це я буду стріляти.

Я розкрив рота, але не промовив ні слова, мені здалося, що усі слова будуть зайві, я раптом відчув свою малість, ницість і нікчемність, бо хто я такий, я — ніхто, а вона — героїня, вона

відважилася на атентат, вона йде, можливо, на смерть, а я, жінка, тільки й усього, що подам умовлений знак. Як так сталося, що на цю справу вирядили саме її, а не когось із хлопців?

— Ти напевно задумався, чому саме я? — сказала вона, але відповіді не потребувала, бо відразу по тому продовжила: — Це дуже просто. Я добре стріляю. Я в Пласті з дитинства, стріляла з лука, самостріла, а потім з револьвера. Але не це головне... А те, що я вже двічі виконала вирок. Але завше для мене це великі переживання. Стріляти в людину важко... Можливо, на фронті це не так... На фронті я могла бути така сама, як Софія Галечко*, рубати шаблею і стріляти у ворога... Але коли цілишся у людину, яка цього не сподівається... яка собі йде, ні про що погане не думаючи... це не просто... Напередодні, як от зараз, я перебуваю в жахливому стані, але любові і вино допомагають усе це пережити.

Тут мені закралася тиха підозра, що мене використали, що я зіграв ролю якогось охолоджувального компреса, але я обурюватися не став, бо врешті-решт коли-небудь оце таки мало статися, то чому не могло статися саме тепер і саме так, я пригорнув її піддатливе тіло, і ми лежали в задумі, поки заснули. Але перед тим вона сказала:

— Гарбуз... Що це за псевдо? Який з тебе гарбуз?

— Я хотів бути Хроном, але не вийшло.

— Ну, так, Хрін уже є. А я — Люція.

Вона це сказала так, мовби уже прощалася з життям, і я тоді теж назвав себе, і подумав, що ми з нею, як гладіатори перед виходом на арену. Вранці я прокинувся від якогось звуку, щось наче б траснуло, але Люції поруч не було, зате я знайшов записку, яка повідомляла, що вона мусить полагодити деякі справи, сніданок на кухні, а ключа я маю залишити в ринві. На кухні мене чекали яєчня, хліб, масло, свіжо-запарена кава і молоко, а ще кілька слоїчків із конфітурами, поруч з ними рукою Люції було виведено: «Це все моя продукція. Мусиш спробувати усі. Я перевірю». Конфітур я не любив, але аби зробити приємне Люції, попробував з кожного слоїка по півложечки. Цікаво, куди

вона так квапилася? Адже атентат сплановано на вечір. Я снідав не поспішаючи, якась сила стримувала мене на місці, мені було затишно в цьому будинку, і хотілося залишатися тут якнайдовше, бо невідомо, чи колись я ще сюди потраплю після того атентату. У вікні я бачив яблуню і сороку, що вила гніздо, вона кудись зникала на хвилику, а повернувшись, спритно вистеляла своїм дзьобиком м'яку постіль на майстерно переплетених галузках, то, либонь, якась божевільна сорока, бо вила гніздо серед літа, але що тут дивуватися, якщо божевільні трапляються серед людей, то чому б і не серед птахів... Я дивився у вікно, і мені хотілося, щоб це ніколи не закінчувалося, оцей ранок і сніданок, і якась невтоленна туга закралася мені в душу, я раптом відчув, що не хочу, нізащо не хочу кудись іти, хочу зостатися тут, у цьому будинку, і перечекати все. Але щось сильніше за мене підняло мене і вивело геть.

Йдучи на роботу в Оссолінеум і проминаючи вулицю Баторія, я не міг себе стримати, щоб не поглянути в бік будинку поліції, мене приємно тішило відчуття того, що я знаю щось таке, чого не знають тисячі людей у Львові, навіть поліція, навіть моя мама. При згадці про маму я неабияк розхвилювався, адже я не попередив її, що не буду ночувати вдома, можна лише уявити собі її стан, а враховуючи дещо екзальтовану вдачу, ще і її метушню, біганину по знайомих, недоспану ніч і галасливий ранок, і я не помилився, бо вона уже чекала на мене в пані Конопельки.

— А-а! — заверещала вона. — Нарешті! Де ж ти волочився, файталепо* їдна? Га? А я ока не змружила, думала, може, тя шпагати до хулери зцапали, може, до якої фурдигарні* забрали! То так сі з мамою робе? То на те я тебе вродила, голубила, плекала, жиби ти мене такво на старість зганьбив? А бодай би тя качка брикнула! Кажі: де-сь був?

Але ж не міг я при пані Конопельці розповісти матусі про свою пригоду, я заспокоїв її, як міг, і, пообіцявши, що ввечері все розповім, випровадив з кабінету. Пані Конопелька покивала головою:

— Так-так, не варто мамцю нервувати, вона вже годину тут висиділа, як на голках... хоча я вас розумію... у вашому віці... та ще й у такий день...

Я здивовано поглянув на неї: про який такий день мова? — але вона опустила голову до своїх паперів, і лише якийсь натяк на усмішку мигнув на її сухих вустах. Надвечір вона подивилась на мене уважно і сказала:

— Вам, здається, пора, чи не так?

— До сьомої ще п'ятнадцять хвилин.

— Хто в такі моменти звертає увагу на хвилини? Ідіть. І не забудьте свого кашкета.

Я отетерів, раптом усвідомивши, що насправді жодного кашкета не маю, бо влітку його не ношу, о сьомій двадцять я мав уже бути на Стрийській, якщо метнуся на Клепарівську, то не встигну, а купити нового не вдасться, бо в кишені лише кілька грошів. Водночас я відчув тривогу від слів пані Конопельки: відкіля їй щось відомо про кашкет? Та за мить вона мене приголомшила ще дужче, коли виїняла з шухляди полотняного картатого кашкета і простягла мені, усміхаючись. Я не знав, що їй казати, подякував і позадкував до дверей. А коли пані Конопелька подивилась на мене теплим поглядом і перехрестила, у мене на очах проступили сльози, я вилетів притьма з бібліотеки і рушив у бік Стрийської. Поведінка пані Конопельки залишилася загадкою, а я навіть не здогадувався, наскільки довго.

Піднімаючись вгору Стрийською, я минав дівчат і хлопців, яких бачив на Фіялковій, та лише ковзав по них поглядом, ми не віталися і не звертали уваги одне на одного. З парку долинав запах розквітлих лип, властиво вони вже доквітали і в ці останні дні свого цвітіння вихлюпували з якоюсь самовдоволеною приреченістю весь свій букет, наче прощальні слова перед смертю... Перехожі зустрічалися мало коли, лише по одному-двоє крутилося біля дерев'яних будок із лимонадою, порівнявшись із входом на цвинтар, я зупинився, тут була моя стійка. Там далі, вгорі я побачив Люцію біля будки з лимонадою, вона порпалася у торбинці, шукаючи дрібні, мала на собі білу в квіточки

сукню, мешти на низьких підборах, очевидно, щоб легше було давати драчки, а волосся заправлене в беретку. Я не кури́в, але дорогою купив пачку найдешевших папіросок і встро́мив одну до вуст, хоч і не припалував, мені здавалося, що я так природніше виглядаю — стовбичачи на одному місці, принаймні скидався більше на батяра, аніж на учасника атентату. Я відчував, як калатає моє серце, воно закалатало ще дужче, коли я побачив, що дівчина унизу вулиці нахилилася і застебнула пряжку на сандалях, а тим часом її проминув чоловік з папкою під пахвою, він навіть обернувся за дівчиною, яка нахилилася так, що випнулися усі її приваби, і усміхнувся, я черкнув сірниками і припалив папіросу, але не затягувався, потім глянув у бік Люції, вона, не кваплячись, пила лимонаду й милувалася квітучими липами, з цвинтаря вийшло двоє стареньких жінок у чорному, в капелюшках з чорними вуальками, які сягали їм до рота, тримаючи одна одну попід руки, вони звернули праворуч та пішли вгору, якщо вони будуть шкандибати так само повільно, то неодмінно стануть свідками атентату, я подумав, що треба їх затримати, надто, що інспектор уже мене минав, я скинув кашкет і вітер чоло, а тоді оббіг бабусь і заговорив до них польською, бо чув, що й вони по-польському розмовляли, я запитав, чи не бачили вони на цвинтарі нічого підозрілого, бо я таємний агент поліції, і ми зараз висліджуємо небезпечного маніяка, який нападає на стареньких людей і грабує їх. Бабусі зупинилися і враз стали дуже статечними, вони спочатку одна одну перепитали, чи хтось із них чогось не помітив, опісля запевнили мене, що на цвинтарі усе спокійно, хоча...

— Так-так... — перейшла на шепіт одна з бабусь. — Щось мені здалося... там у куцах... о, видите?... там... у тих куцах букшпану... біля того-о білого хреста... щось там шурхотіло... я подумала вітер, правда, Адельцю, я ще тобі сказала: вітер... а то, кажете, міг бути він?... Але як то добре, що ви за нас дбаєте і пильнуєте... нам буде спокійніше... а скажіть, чи завтра ви теж тутка будете, бо ми прийдемо пополудні... тут наші чоловіки

поховані, ветерани, у неділю тут буде грати оркестра, мусимо довести до ладу могилки...

Я не встиг відповісти, бо побачив, як Люція ставить склянку з недопитою водою на прилавок, потім спокійно виймає револьвера з торбинки і трьома пострілами кладе поліцая на землю, він ще пробує добути свою зброю, але вже не має сил і завмирає. Люція миттєво перебігає дорогу і зникає у парку, бабусі верещать, як недорізані, кричать щось до мене, як до поліційного агента, але я вже їх не слухаю, а теж біжу в парк, ніби навздогін за убивцею, у спину мені лунає: «Швидше, пане! Швидше!»

Ярош зі Стамбула вилетів раніше за Куркова, але ще встиг із ним побувати на знаменитому стамбульському критому базарі, який ошелешив його своєю безмежністю. Коли ж Курков, якого ще було запрошено до Анкари, повертався додому, у літаку поруч із ним сів невисокий тип, що все мружився, мовби йому хтось в очі світив, у кожному разі щось не сподобалося у його зовнішності письменникові, і він не став виймати з течки ноутбука, як то робив завше, щоб попрацювати над черговим романом, уявивши собі ці примружені очі збоку. Коли літак злетів, набрав висоту і з'явилися стюардеси з візком, пропонуючи обід і напої, незнайомиць поцікавився у Андрія, чи той щось буде пити. Курков, який відзначався м'яким характером і звик ввічливо спілкуватися з будь-ким, навіть вислуховувати пияка, відчув якусь дивну відразу до цього чоловіка, йому зовсім не хотілося входити з ним у контакт, і він заперечливо хитнув головою, а незнайомцеві, видно, якраз цього найбільше й хотілося, бо він

одразу попросив, щоб Андрій узяв ще одне віскі, ніби для себе, бо він сьогодні, мовляв, мав надто багато емоцій, мусить розслабитися, а отримавши дві склянки віскі, чоловік вихилив їх одним махом і захрумтів салатою. «Тепер він щоразу, коли стюардеси розвозитимуть напої, буде просити мене взяти йому ще одну склянку», — подумалося Андрію, і тут-таки виникла здорова ідея поспати, — бо не буде ж він його будити. Та тільки письменник уместився у кріслі зручніше, як незнайомиць, який уже завершив своє хрумкання і чвакання, промовив:

— А я вас упізнав. Ви ж Андрій Курков, правда? — і, не чекаючи на ствердну відповідь, продовжив: — Ні, не скажу, що я вас читав, але за пресою стежу. Будьмо знайомі: підполковник СБУ Книш.

Довелося потиснути йому руку і пробурмотіти звичні у таких випадках слова. Стюардеси з'явилися знову, цього разу вони забирали сміття і недоїдки й наливали напої, і знову Курков змушений був обслужити свого сусіда, подумки вирішивши, що це буде востаннє. Та він помилився, бо той, перехиливши одну склянку і смакуючи другою, сказав:

— Я, бачите, був у відрядженні... по службі... Не буду завивати в папери... я маю до вас кілька питань як до людини... е-е, як би це сказати... близької нам...

— Що ви маєте на увазі? Я в КГБ не служив.

— Ви повинні були служити в КГБ, але викрутилися. Це нам відомо. Однак ви перебували на пенітенціарній службі... охоронцем у в'язниці. Отже, ви наш.

— Більше я вам віскі не візьму, бо ви починаєте молоти нісенітницю.

— Ну, вибачте, якщо я некоректно висловився. Віскі, звичайно, свою справу зробило. Але я все ж таки маю надію, що ви нам допоможете. Зараз ми з вами по один бік барикад.

— Яких барикад? Не бачу жодних.

— Ну, я читав якийсь ваше інтерв'ю, де ви сказали, що вважаєте себе патріотом України, а до Росії не відчуваєте жодних

сентиментів. Тому я й звертаюся до вас винятково як до патріота України. Бо і я патріот.

— А коли ви служили в КГБ, теж були патріотом України?

— Ціню ваш гумор. Але ближче до діла. Нас цікавить професор Ярош. Зокрема його дослідження Аркануму і певної книги, яка викликає у нас інтерес. Не знаю, чи ви помітили в читальному залі національної бібліотеки скромного чоловіка з лупою...

Курков з подивом зирнув на супутника, здається, він був одним із тих трьох читачів, що студіювали якісь старі видання.

— То були ви?

— Так, — кокетливо опустивши очі, проказав Книш, — я переглядав турецький атлас України Евлії Челебі. Дуже цікавий мандрівник. У нас його частково переклали. Але, звичайно, мене не атлас цікавив, а те, що говорилося у мене за спиною. Турецьку я ні бум-бум, а з англійською у мене, знаєте, як і у всіх випускників радянських шкіл, теж не найкращі стосунки. Я, як та собачка, усе розумію, але сказати не можу. Тобто на побутовому рівні — нема питань... як то кажуть, гавмач, гавдуюду, мейаспик, сенкюверімач і т. д. Отже, те, про що ви говорили в залі, я второпаю. Але мене цікавить те, що було говорене в захристії...

— Як я вас розумію, — усміхнувся Курков. — Ба більше — співчуваю. Але я хочу спати.

Після тих слів він випростав ноги, наскільки то було можливо, склав руки і, відкинувши голову, заплющився. Постійні перельоти виховали в ньому вже невідворотну звичку почувати себе в літаку, як вдома. Він із якимсь самовдоволенням, перш ніж заснути, прислухався до чергового торохтіння возика і булькання напоїв.

О

Ще не було й сьомої ранку, як мене розбудив немилосердний гуркіт у двері, потім пролунав переляканий крик моєї матусі, й до покою увірвалося троє поліціантів, які наказали негайно збиратися і їхати з ними. Мама намагалася щось їм доводити, переконувати, але поліцаї не звертали жодної уваги на мамині крики. Тоді мама вмить себе опанувала, метнулася по хаті і хутенько склала мені у торбинку все, що може придатися там, куди мене забирають. Коли ми виходили, услід нам лунали матусині прокльони й обіцянка звернутися до пана міністра, яко-го вона знає особисто, і тоді поліція довідається, з ким має справу, при цьому мама дискретно прізвища міністра не називала. Усі її галасування не справили жодного враження на поліцію, і за якийсь квадранс я вже опинився в Бригідках на Казимирівській перед ясними очима страховиська, відомого всім львів'янам, — комісара Кайдана. У кімнаті для допитів стояв дзиглик, на якого мене посадили, а попід стінами лежали мотузки, палиці, кліщі та інше причандалля, від самого вигляду якого в мене зарядило в очах.

«От же ж Господь наділив чоловіка прізвищем! — подумалося мені, а потім я подивився на його пику і подумав: — От же ж Господь пикою наділив!» На цьому мої роздуми завершилися, бо комісар наблизився і пальнув мене в писок, аж я ногами задер, злетівши з дзиглика. Не так мене заболіло від його п'ястука, як від того, що я гримнувся головою об кам'яну підлогу,

аж памороки забило. На губах відчув кров, але вирішив її не витирати, нехай думає, що розвалив мені морду на квасне ябко.

— Вставай, кабане, — сказав цілком лагідно Кайдан, — вставай і розповідай, хто стріляв.

Ага, то в справі атентату? А що я можу їм корисного повідомити? Я підвівся, підняв ослінчика й, сівши на нього, промовив по-українському:

— Прошу пана, я працюю в бібліотеці... в Оссолінеумі... Я не знаю нікого, хто вміє стріляти. Я не знаю навіть, у кого стріляли.

Наступний удар поціливі мені у вухо, і я знову беркицьнув, задерши ноги, а наді мною нависла червона пика Кайдана:

— Ти якою мовою відповідаєш, скурвий сину? Га? Ти де живеш? У Польщі? То говори по-польському, бо розвалю тобі голову! України тобі захтілося? Знаєш, де Україна? Під гаєм долина — в сраці Україна! Хіба ти не був учора ввечері на Стрийській?

Пам'ятаючи вуйкову настанову «ані слова мовою загарбника!», я мовчки замотав головою, не бажаючи знову отримати лупня.

— А до котрої ти, кабане, був у бібліотеці? — запитав комісар, вхопивши мене за обшлагі й поставивши на ноги.

Я щось замукав невиразне, мовби захилинаючись кров'ю, і показав вісім пальців. Комісар подивився на мене, примруживши очі, як дивиться різник на телятко, потім згріб зі столу якусь бібулу*, витер мені різкими рухами рота, кинув бібулу до коша, а тоді гукнув у двері:

— Приведіть тих цьоці-дрипць*!

За хвилину до кімнати увійшли дві старші пані, котрих я зустрів біля цвинтаря, вони уже не були вбрані в чорне, а мали куди святковіший вигляд, гейби їх чекала візита в бургомистра, обидві повбирали на себе строкаті сукні, а капелюшки мали оздоблені декоративними квіточками і листочками, з тією лише різницею, що в однієї з-поміж квіточок і листочків ще й грайливо визирали червоні сунічки.

— То він? — запитав Кайдан без жодних зволікань, показуючи на мене.

— А так-так, прошу пана, — квапливо закудкудакали обидві бабусі, неймовірно тішачись, що їм випала така честь бути за свідків, а та, котру вчора її подруга назвала Адельцьою, збуджено заторохтіла: — Саме цей хлопчина повідомив нам, що він є таємним агентом поліції і висліджує небезпечного маніяка. І просив нас бути пильними. Ми йому за це дуже вдячні. А потім він мужньо кинувся навздогін за тою... тою, яка стріляла... Ми ще йому гукали: «Швидше! Швидше!» й махали парасольками...

— Адельцю! — перебила її бабуся-суничка. — Ти завше все плутаєш, то я махала парасолькою, а ти гукала «Швидше! Швидше!», бо ти парасольки не мала...

— Як то я не мала парасольки! — обурилася Адельця. — Та я з нею не розлучаюся, відколи пан дохтір Цибульський приписав мені триматися в тіні!

— Але тоді її в тебе не було, бо ти лівою рукою тримала мене попід руку, а в правій несла торбинку.

— Боже! І ти це тільки зараз мені кажеш? То виходить, я свою парасольку забула на цвинтарі?

Я б із задоволенням ще довго слухав цих приємних і добрих бабусь, але пан комісар мав іншу думку і, засопівши так грізно, що обидві враз вмовкли, сказав:

— А тепер прошу вийти до канцелярії і підписати свідчення. Дякую вам за вашу громадянську свідомість.

Бабусі зникли, а Кайдан усміхнувся до мене і продовжив:

— І що? Далі будемо крутити юра? — після цього він спритно, як якийсь футболіст, вибив ногою з-під мене стільця, а я знову гугупнув на підлогу і цього разу забив боляче ліктя, хоча й не так боляче, як вдав, бо врешті-решт вуйцьо нічого не сказав про те, що я не повинен видобувати з себе ані звуку, коли мене будуть лупцювати, бо легко їм казати «терпи», якщо я не готувався до виконання замахів за прикладом тих, що притискали собі руки дверима, а задля більшого ефекту ще й голки під

нігті запихали, аби призвичаїтися до тортур. Тим часом комісар уже намірився копнути мене попід ребра, як задзвенів телефон, він підняв слухавку, зітхнув і сказав:

— Нехай заходить. — Потім тицьнув мені в руки бібулу: — Встати, мордюку витерти і сісти!

Ледве я встиг виконати його вказівку, як двері відчинилися, і зайшла пані Конопелька в супроводі молодого поліцей.

— Ця пані каже, — кивнув на неї поліцей, — що він був цілий вечір у бібліотеці.

— Так? — усміхнувся Кайдан. — І до котрої саме?

Я отерп. Зараз вона назве якусь іншу годину, і на тому все добре для мене закінчиться.

— Того дня надійшла нам пака книжок і часописів з Праги, — почала цілком спокійно пані Конопелька, — тому ми дещо затрималися на роботі. Мусили їх усі каталогізувати і розписати на окремих карточках. Зазвичай цим займається відділ бібліографії, але коли мова про чеські видання, я не можу їх довірити більше нікому, оскільки пан Барбарика має неабиякий досвід праці з чехами. Отже, біля мене пан Барбарика був до половини восьмої, потім я його відпустила, але попросила ще занести ті карточки до особи, яка завідує Генеральним каталогом, аби вона наступного дня розподілила їх по галузевих каталогах. А що та особа юна і миловидна, то, самі розумієте, їм не спішилося. Одне слово, коли він саме вийшов, я не знаю, бо я сиділа у своєму кабінеті ще досить довго.

Кайдан засопів так, мовби збирався злетіти під стелю, пальці його судомно скрутилися в кулаки, і я вже заперезживав за пані Конопельку, але вона трималася мужньо й сміливо дивилася в очі комісара.

— Ви складете ці свідчення під присягою? — перепитав Кайдан.

— Під присягою я їх складу в суді, — не дала себе збити з пантелику пані Конопелька, — а зараз підпишу протокол допиту.

— Добре. А та особа?

— Вона теж прийшла, — сказав поліцай, який досі стояв мовчки. — Закликати?

Комісар кивнув. Яке ж було моє здивування, коли з'явилася Міля. Вона була вбрана в ситцеву сукенку з голими плечима, а на її чарівній бузі розквітала чарівна усмішка. Угледівши мене, вона кинулася мені в обійми з такою пристрасстю, ніби нас єднало неймовірної сили кохання, аж сам комісар отетерів і не відразу спинив її, заки вона вицілювала мене, але врешті він при допомозі другого поліцая таки відірвав її від мене.

— То вам не двірець, а він не зійшов з потяга! — гаркнув Кайдан. — Коли ви його вчора бачили востаннє?

— Господи! Чому востаннє? На що ви натякаєте? Орчику! Ріднесенький! — Тут вона в розпуці заломила руки і настільки театральню заголосила, що я й сам ледве не заривав.

— Негайно припиніть! — гаркнув комісар. — Відповідайте на питання!

— Ми вийшли з бібліотеки п'ять по восьмій і розпрощалися.

— Хто бачив, як ви виходили?

— Ніхто, бо ми були останні.

— І ви, така любляча пара, не зайшли собі на каву, а відразу розпрощалися?

— Я не надто добре почувалася, — і, прискаливши око до Кайдана, додала з усмішкою: — Знаєте, як то в жінок буває...

Комісар цього разу засопів, як ковальський міх. Міля відповіла цілком мудро, бо якби сказала, що ми були на каві, то допитали б кельнерів. Кайдан погойдався хвильку на обцасах, закусуючи варги, і сказав до поліцай:

— Заклич тих... тих старих порхавок...

Обидві цьоці-дрипці знову з'явилися перед нами, а їхні добрі усміхнені обличчя аж світилися невимовною радістю, доброта просто таки лилася їм з очей, якими вони ледь не ковтали пана комісара, готові задля святого діла на все.

— Шановні пані, — звернувся до них Кайдан, — я не знаю, кому вірити. Оця пані і ця панна переконують мене, що цей...

цей гість... не міг учора бути на Стрийській, бо працював у Оссолінеумі до восьмої вечора, а атентат стався о пів на восьму. А ви кажете, що бачили саме його.

— Оссолінеум! — зацмокала пані-суничка. — Боже, я там провела найкращі роки свого життя. Я працювала у відділі... у відділі...

— Авжеж, — озвалася пані Конопелька, — я вас добре пам'ятаю. Ви працювали у відділі комплектації. Ми з вами рідко перетиналися, бо я працювала поверхом вище. Але одного разу я вручала вам грамоту від самого президента за сумлінну працю...

— Ах, так-так! — сплеснула ручками пані-суничка. — Ви ще назвали мене «квятушкем», я ж була молода і вродлива! Невже ви мене упізнали? — Вона розчулено поправила на собі капелюшок. — Стільки літ! Але ви... ви зовсім не змінилися...

— Досить, — перебив її Кайдан. — Ви наполягаєте, що саме цього хлопця бачили на Стрийській о пів на восьму?

Бабусі перезирнулися і зашарілися, потім обоє зиркнули на мене, на пані Конопельку і знизали плечима.

— Він схожий! — сказала пані Аделя.

— Дуже схожий! — закивала головою пані-суничка.

— Якби він щось промовив до нас... може б, ми й визначилися...

— Так, — звернувся до мене Кайдан, — ану скажи: «Jestem agent policjny. Tropimy maniaka».

Я повторив слово в слово, але українською: «Я агент поліції. Переслідуюмо маніяка». Кайдан знову засопів, зблиснув очима, стиснув кулаки, але від рішучих дій стримався. Натомість сухо проказав:

— Прошу те саме польською.

Тут втрутилася пані Конопелька:

— Пане комісар, згідно із законом лише державні працівники зобов'язані не тільки володіти польською, але й бути поляками...

— Нема такого закону.

— Але ж ви знаєте, що так воно є насправді. Українців і жидів не беруть на державну роботу, доки не перейдуть у католицизм.

Комісар невдоволено замотав головою:

— Ми тут не на дебатах у Сеймі. Ви хочете сказати, що він не володіє польською?

— Я його знаю давно. Він може щось сказати польською, але це буде настільки жахливо, що мене просто жаль бере за велику мову нашого Пророка.

— Нехай скаже, як може.

Я подумав, що вуйцьо не буде на мене ображений, якщо я спартачу польську мову, і я бовкнув:

— Я ест агентом поліційним. Трупимо маняка.

Кайдан так скривився, гейби з моїх вуст люрнула не щира польська мова, а блювота. Бабусі знову презирнулися і ледь не хором проторохтіли:

— Ні-ні, той говорив інакше... і голос був не такий... дзвінкіший...

Ще би! Мені в писку назбиралося стільки крові і слини, що я ту фразу не так виговорив, як прошамкав.

— А знаєш, Адельцю, — сказала пані-суничка, — у того хлопця було світліше волосся... Тобі не здається?

— А таки так, — закивала пані Аделя, — і воно було ще й хвилясте, а вуха тісніше прилягали до голови.

— І той був вищим... не надто, але вищим...

Тут уже не на жарт скипів комісар і, ледве стримуючи свою лють, прохрипів:

— Усі вільні! — А до поліція: — Склади протокол.

Уже на вулиці я запитав у Мілі і пані Конопельки:

— Звідки ви знали, яку годину назвати?

— А що тут довго гадати? — засміялася Міля. — Бібліотеку зачинають о восьмій, ти міг назвати будь-який час, починаючи з сьомої тридцять. Але ми не допускали, що ти можеш назвати сьому сорок дві або сьому п'ятдесят одну.

— А та пані... яке щастя, що ви її упізнали за стільки літ... вона ж була тоді дівчиною...

— Яке там упізнала! Вперше бачу, — махнула рукою пані Конопелька.

— Як? Ви ж вручали їй президентську грамоту!

— То й що? Ми ті грамоти вручаємо щороку на якісь свята. Якщо вона в нас працювала, то рано чи пізно могла її отримати.

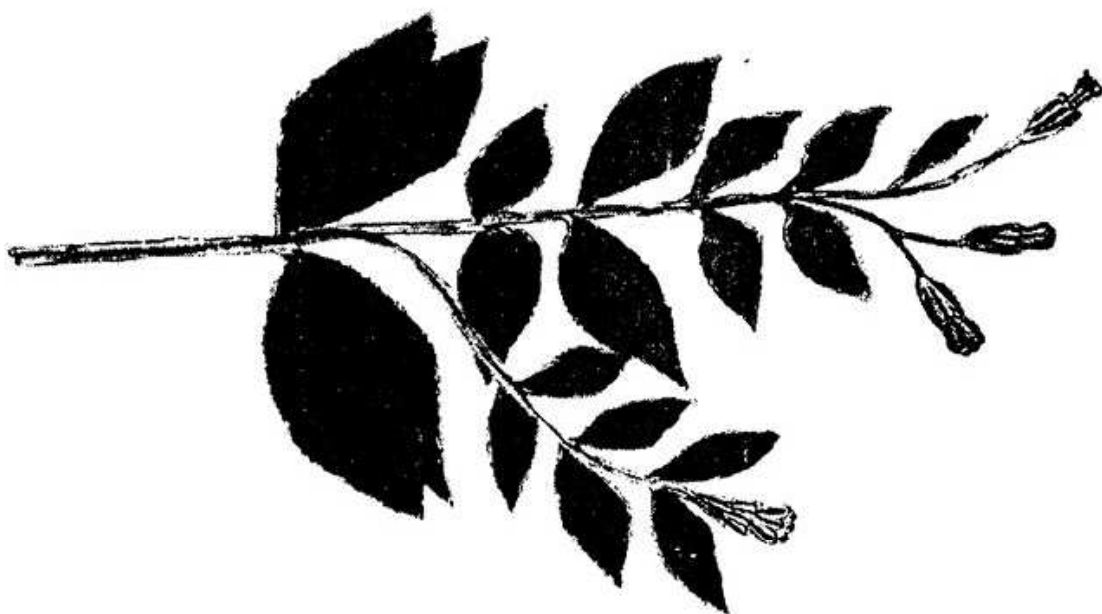
— А якби... якби саме вона не отримала? Якби вона пропрацювала там лише рік-два?

— Ну, що ж, — стонула плечима пані Конопелька, — часом варто й заризикувати.

— Не знаю, як вам і дякувати. Я ж бо...

— Ми знаємо, де ви були і що робили... — усмінулася пані Конопелька і з таємничою міною, перед тим роззирнувшись, прошепотіла: — Труїти щурів викликали?

— І мишей також! — залилася сміхом Міля і, кинувши на прощання «Чао, Гарбуз!», узяла пані Конопельку під руку, й обидві почимчикували собі у напрямку центру. Я почухав голову і пішов утішати свою матінку, а дорогою вмився біля помпи, щоб вона була не перелякалася.

16

Уроки Йосипа Мількера для Ярки стали якимсь сакральним дійством, вона раптом усвідомила собі, що, йдучи до старого, настроює себе на відповідний лад, ба навіть подумки розмовляє з ним, чуючи при цьому його репліки, вона й справді перейнялася музикою більше, ніж усім іншим, що її оточувало, Мількер став для неї справжнім гуру, вона готова була виконати будь-яке його бажання, а якби вчитель в особливо натхненні моменти гри на скрипці звелів їй стрибнути у вікно, вона б стрибнула, і це вона теж для себе усвідомила, і тепер, окрім нестримного потягу до уроків, загіздився у ній ще й острах, але він не заважав, він лише лоскотав нерви, збуджував і підбадьорював. Уроки музики, які Мількер давав Ярці, були геть не схожі на всі ті, які вона брала досі, коли кожен новий учитель навчав наново, так, мовби найбільше йому залежало на затиранні у пам'яті учениці всіх попередніх знань і вмінь. Мількер пішов іншим шляхом:

219

— Добування звуку — ось над чим вам доведеться працювати найбільше. Скрипка повинна мати красивий звук, а смичок буквально смоктати струну. Музикальністю вас Бог не обділив, тому я буду вчити вас уміння передати скрипці те, що звучить у душі!

Спочатку уроки відбувалися у старого вдома, де Ярці неімовірно подобалося, усе в цьому помешканні налаштувало на якийсь особливий настрій, по особливому пахли старі меблі, викликаючи в пам'яті щось давно забуте, щось, що пахло так у дитинстві, книги своїми корінцями гіпнотизували і зачаровували, дівчина помітила, що, граючи, навіть дивиться на корінці книг, наче на ноти, але небагом усе змінилося, коли Мількер запропонував грати на вулиці. Ярка була здивована, не могла зрозуміти, навіщо такий експеримент, як можна брати уроки на вулиці, де попри тебе сновигають незнайомі люди, а хтось ще й зупиняється і витріщається, але вчитель стояв на своєму:

— Ви сковані, ви наче равлик у шкаралупці, а вам треба вивільнитися, ваша душа повинна вилетіти з вас, коли ви граєте, і пурхати в піднебессі. Я помітив, як ви ковзаєте поглядом по книжках, цього не повинно бути.

— Але ж я тоді буду ковзати очима по перехожих...

— Ні. Вони вам будуть заважати, тому ви перестанете звертати на них увагу, ви їх будете ігнорувати і не помічати. Це змусить вас зосередитися і жодним чином не асоціювати себе з тим місцем, у якому ви перебуваєте.

Ярці не залишилось нічого іншого, як погодитися, але остаточно її добило, коли Мількер, щойно вони вибрали місце для гри на площі Ринок, скинув з голови капелюха і поклав біля її ніг. Дівчині забило подих від хвилювання, вона розпачливо мотала головою і шепотіла: «Нізащо...не буду... що ви надумали?» Мількер терпляче слухав її і чекав, відчуваючи, що вона поволі втрачає запал до опору, тоді промовив:

— Починайте грати, і музика вас підніме над містом, ви не повинні нічого і нікого бачити, ви не повинні нікого чути, крім мене. Вас підхопить хвиля музики і понесе.

І Ярка скорилась. Звідтоді кожен урок відбувався в іншому місці Львова — у Стрийському парку, на Високому Замку, на Кайзервальді, на Личаківському цвинтарі, на Кортумовій горі...

Ярка не знала, що кілька днів перед тим до Мількера завітав Ярош і поцікавився, яким чином можна почути справжнє «Танго смерті». Старий лише сумно похитав головою:

— На жаль, це поки що неможливо. Я його виконати не можу однією рукою. Та навіть якби й міг, не маю нот. Отих дванадцяти. Адже в них і потреби не було, я знав мелодію напам'ять, я міг її заграти хоч би й серед ночі. Але недавно в мене стався інсульт, пам'ять моя добряче надщерблена, аж тоді я схаменувся, що не записав нот. Хоча сподіваюся, що все ж таки згадаю.

— Можливо, вдасться відтворити мелодію. Днями я завершив її розшифрування з арканумської «Книги Смерті». Арканумці позначали ноти літерами. Мелодія, яку вони виконували в обряді смерті, складалася саме з дванадцяти нот. Ось вони... Можливо, також вам допоможе цей диск. Тут запис танцю дервішів.

— Танець дервішів... так-так... Я чув про нього. У тому танці теж вмонтовано усього дванадцять неповторних нот. Всі інші не відіграють жодної ролі, всі інші — лише фон. Як і в нашому тангові, — старий покрутив у пальцях диск, а відтак став учитуватися в ноти, які розшифрував професор.

— Мушу сказати, що коли я був присутній під час виконання танцю дервішів, то зі мною трапилися дивні речі. Я мовби покинув своє тіло і піднявся над землею. А потім, мабуть, взагалі знепритомнів. Більше я його не слухав. Мені було страшно. Можливо, такі самі відчуття має людина, коли помирає.

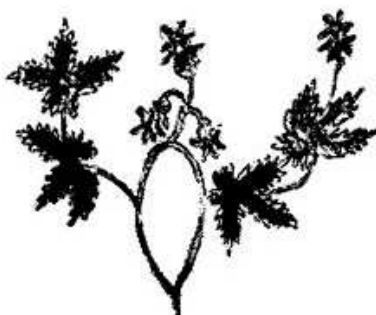
Мількер подивився на нього задумливим поглядом.

— Здається, ми близькі до істини. Однак... є деякі проблеми. Допустимо, мені вдасться відтворити ноти. Але хто їх виконає? Річ у тім, що там є такі нюанси, якщо їх не дотримати, то дія цієї мелодії буде така сама, як будь-якого танга. Людське вухо

не здатне розрізнити цих нюансів, але здатне на них реагувати. Якщо не знати таємниці виконання, то дайте ці ноти найбільшому віртуозові — наслідки будуть ялові.

— Як же вдалося вам?

— Калькбреннер зашифрував ноти. Але мені вдалося їх розшифрувати. Керуючись його вказівками, я зумів виконати це танго... — Мількер знову придивився до нот, і папір затремтів у його руці. — Здається... здається, — прошепотів схвильовано. — Це щось схоже на... схоже на ноти «Танга смерті»... Але я мушу переконатися. Це трохи потриває. І ще... — Він стурбовано подивився на Яроша. — Я увесь цей час шукав собі учня або ученицю... Людину, яку міг би навчити виконувати це танго так, як виконували його ми... Але я щоразу зазнавав поразки... Проте надія мене не полишає...

Р

Незабаром після того, як я врятувався з в'язниці, мене покликали до війська. Мама відразу заявила, що не віддасть свого коханого синочка, що підніме на ноги усіх своїх знайомих, абино лише мене врятувати від побору, але я заспокоїв її, що можу і сам з тої халепи викрутитися, і сміливо пішов на медичну комісію, вдаючи глухого. Ну, не зовсім, а на одне вухо. Пани доктори мусили до мене волати, як на полонині, а я відповідав їм так само голосно. Тоді вони звеліли мені зачекати в сусідній кімнаті, де таких самих глухих і глухуватих назбиралося добрий десяток. Дехто з них, думаючи, що перебуває у безпеці, вже не грав вар'ята, але не я, бо не був певен, чи нема серед них агента з комісії та за нами хто не підглядає. Аж от кличуть, заходимо знову і стаємо перед очі докторів. Звеліли нам стати в один ряд, ми стали, а тоді один із докторів нахилився до другого і сказав тихо, але виразно:

— Пане Міховскі, може, перевіримо їхній вестибулярний апарат?

— Авжеж, пане Жміховскі, — відказує той так само тихо, — ми їм накажемо постояти на одній нозі.

— Чудова ідея! Жоден глухий цього не виконає, бо йому не дозволить вестибулярний апарат. — І вже голосно: — Прошу усіх підняти ліву ногу і постояти на правій нозі п'ять секунд.

Як і треба було сподіватися, усі тоті глушмані гугупнули на підлогу, і лише я, як той бузюк, зостався стояти, бо мій вести-

булярний апарат не піддався на провокацію, і стояв би я ще й далі, якби доктори не почали вже верещати, як навіжені, й руками махати. Ну і комісували лише мене одного. А за те, що я повів себе так мудро, уся моя вдячність належала лише вуйцьові, який такий самий фокус прокрутив років двадцять тому.

І хоча я врятувався від війська, але не врятувався Львів од війни. Однієї ночі, коли ми з друзями вертали пішки з горішнього Личакова, де добряче набамбурилися у кнайпі «Під вивіркою», то раптом уздріли дивну процесію — кілька десятків присадкуватих типів у довгих плащах і зелених шоломах тюпали нам назустріч, дивилися вони не просто перед себе, а чомусь на бруківку, коли вони порівнялися з нами, ми побачили, що плащі їхні мокрі, а з-під плащів визирають не мешти чи чоботи, а плавники, смерділо від них гнилими водоростями і йодом, вони сунули своєю вайлуватою незграбною ходою, жодної уваги не звертаючи на нас, лише очі їхні зблискували зеленим світлом, очі, в яких не було нічого живого, бо й світло те було мертвим. Жоден з нас не промовив ані слова, до кінця ще не втямивши — бачимо це насправді чи примарилося. Ми провели їх поглядами, спостерігаючи, як вони зникають у мряці, що раптово опустилася згори, потім ми презирнулися і рушили своєю дорогою, все ще ошелешені і розгублені, а була то остання ніч серпня 1939 року.

День 1 вересня був сонячний, чимало львів'ян перебувало ще на вакаціях у Карпатах, Львів не був таким людним, як зазвичай, і коли я почув вибухи, то не відразу второпав, що то, думав, може, артилерія навчається, але вибухи не вщухали, а насувалися з заходу і скидалися на громи, а потім ті громи перейшли в гуркіт, і в небі з'явилися німецькі літаки, вибухи бомб стрясали місто, спалахували пожежі, гуділи сирени. Тиждень перед тим гуділи такі самі сирени, сповіщаючи місто про атаку німецьких літаків, але то була лише навчальна тривога, хоча й вона не одного перелякала, коли серед ночі під час гулу сирен у двері гупав шимон і кричав, аби негайно ховатися у підвали, а за дня львів'ян щокроку перестерігали чорно-жовті й біло-

червоні плакати, повідомляючи про продаж газових масок, на вулицях сновигало щораз більше людей з почепленими до пояса масками в сіро-зелених футлярах, а дехто вдягав їх на обличчя і ставав схожим на якогось монстра, літаки скидали листівки з вказівками про те, як належить поводитися на випадок газової атаки, газети радили заpastися поташем, про борошно, цукор і крупи вони не писали, але люди самі знали, що все це варто теж купити — не пропаде, навіть якщо війни й не буде.

Радіо раз по раз переривало музику, і чути було знайомий голос варшавського диктора: «N. O. 28. Ryba. Nadchodzi», і знову: «N. O. 28. Ryba. Nadchodzi», голос цей був не такий, як завжди, у ньому вчувалася тривога, а незрозумілий текст викликав у слухачів ще сильнішу тривогу і страх, навіть тому, як після тих слів починала звучати музика, слова продовжували відлунювати у вухах, в'їдалися у мозок, і мимоволі самому хотілося їх повторювати, мов якесь заклинання, яке може порятувати нас усіх від напасті. Але не порятувало. Щодня Львів напучнював новими і новими людьми, їхали на автах, на возах, йшли пішки, обтяжені валізами і торбами, а відтак розсипалися по близьких і далеких рідинах, пірнали в села або йшли далі на Тернопіль чи Станіславів, а там — до румунського кордону. Пізніше стало зрозуміло, що ті, хто пішов на Румунію, вчинили наймудріше, їм усім вдалося врятуватися і пережити війну, але тоді, на самому початку вересня, ще ніхто не знав, що його чекає. «Uwaga, uwaga! 125, przzerzedł», — повторювала і повторювала варшавська дикторка, а опісля звучали марші, але ті тривожні слова не забувалися і продовжували муляти, а марші уже не бриніли так бадьоро, а скидалися на подзвін...

Лія, скулившись на канапі, підібгавши під себе ноги, дивилася на мене наляканими очима і запитувала:

— Навіщо, навіщо вони це говорять? Я ж нічого не розумію. Мені страшно від цього.

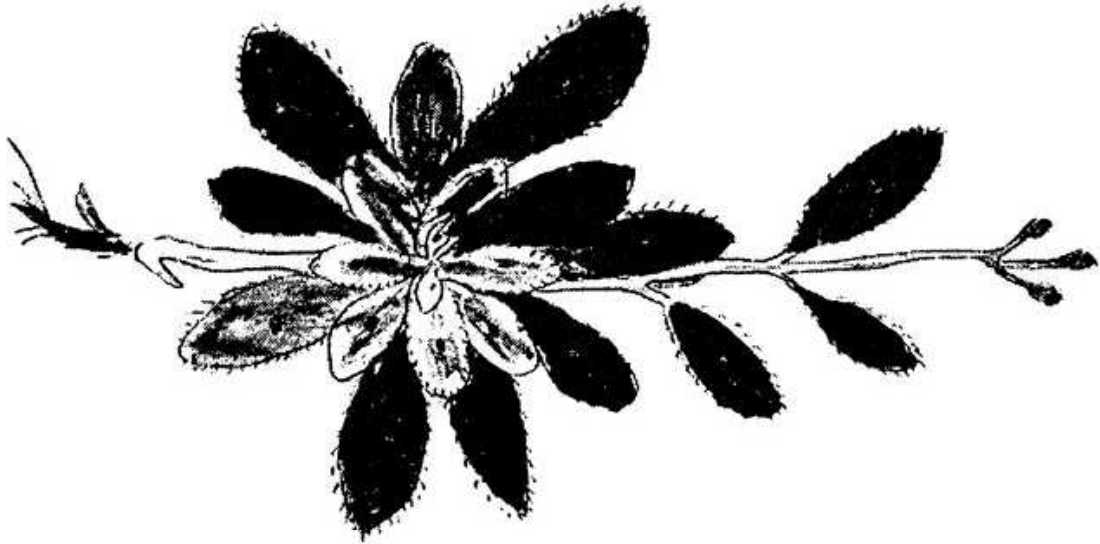
— Це вони передають інформацію для армії, — сказав я. — Повідомляють про рух німців.

— Як ти гадаєш? Вони вже близько?

- Можливо. Але ми будемо боронитися.
- Ми? Ти збираєшся боронити Львів разом із поляками?
- Це мій Львів також.

Я вийшов на вулицю за газетою, вона була геть уся у великих заголовках і радісно повідомляла про героїчний відпір, який на всій лінії фронту завдала хоробра польська армія «нахабному гунові, варварові 20 сторіччя». Однак ті, що прибували до Львова із Заходу, розповідали щось інше: німці уже під Ченстоховою.

На Городоцькій упали бомби і зруйнували два великі будинки, літаки гуділи над містом, люди розбігалися, якийсь хлопчик бігав поперед вікна і свистав у свиставку: тривога! — а літаки гуділи, і те гудіння викликало жах, бажання забитися в якусь маленьку нірку, а потім гугупнуло, вулиця здригнулася, земля завібрувала під ногами, задзвеніли шиби, людський крик розітнув повітря, а тоді враз настала тиша, тільки дим і курява піднімалися вгору і заволікали все навкруг, забивали подих, викликаючи бажання спльовувати й вихаркувати щось неприємне, що дерло горло, скрипіло на зубах і не давало дихати. Темно-бурі знизу і жовті згори клуби диму виднілися з боку головного двірця, вони куйовдилися і гойдалися, наче крони дерев під вітром, міняючи щораз свою барву, то темнішаючи і густішаючи, то стаючи світлішими з проблесками пульсуючих червоних язиків, які виривалися зі станційних складів. Шимон ходив від помешкання до помешкання і казав набирати воду у ванни і балії, виварки і баняки на випадок пожежі, і загалом забезпечитися водою, бо воду мусять перекрити, залишаться лише ті помпи, що на вулицях.

— Кожен великий чоловік має своїх учнів, і завше Юда пише його біографію, — промовив Ярош, завершуючи лекцію про арканумську літературу. — Саме це трапилось і з Люцилієм. Його біографом став Альцестій, який за життя від усієї душі ненавидів Люцилія, ревнував і намагався затьмити своїм талантом. Коли ж той помер, Альцестій заспокоївся і раптом став писати про нього винятково, як про свого найближчого товариша, мовби приватизувавши усі спогади і дослідження. І щоразу, коли хтось іще смів писати щось про його «кумира», Альцестій накидався на нього, мов яструб. Тому життя і творчість Люцилія покриті для нас серпанком фантазії, ми можемо лише підозрювати, як було насправді, однак інші відомості, для противаги, до нас не дійшли. І в цьому полягає загадка Люцилія. Бо що ми маємо? З одного боку — біографію, яку мітологізував він сам, а з другого — біографію, яку мітологізував уже Альцестій. А де ж тоді правда? Правди ми не знаємо. Ми, як той Буриданів віслик,

опинилися поміж двох копиць сїна і не можемо зважитися, з котрої саме копиці вхопити віхоть. Буриданів віслюк, як відомо, так і здох із голоду. Але ми істоти мислячі. Мусимо самотужки виміркувати істину. А про те, як саме це зробимо, розповім на наступній лекції.

Це була остання лекція того дня, і Ярош уже зібрався було простувати до бібліотеки, коли до нього підійшла Данка і запитала, чи був він колись на Чортовій скелі, він здивувався:

— Ні, не був. Але чому ви про це запитуєте?

— Бо я теж не була, — вона при цьому засміялася і стрілила грайливим поглядом поверх великих окулярів, крутячи в руках торбинку. — Моя мама спекла пляцка і сказала, щоб я вас обов'язково вгостила. От я й подумала, що було б добре прогулятися... Поки ще тримається сонячна погода.

— Гм... — усміхнувся Ярош. — Заманлива пропозиція. Але пляцок ми можемо з'їсти і в парку.

— Пляцок тут не головне. Головне інше. Я хочу прочитати вам з Чортової скелі свої переклади віршів Люцилія.

— О-о, так би й зразу! Тоді мчимо на крилах пісні. Але... буде, мабуть, розумно, якщо ми вийдемо з універу не разом. Добре? Зустрінемося навпроти короля Данила на автобусній зупинці.

Він ще хотів запитати її про окуляри, які робили її дещо старшою і схожою на вчительку, бо досі він в окулярах її не бачив, але не встиг — Данка крутнулася на підборах і зникла. Дорогою Ярош купив знову вино, воду і сир, Данка вже його чекала, вони впхалися в переповнений автобус, що прямував у Винники, і, зійшовши біля озера, подалися вгору лісом. До Чортової скелі можна було б іти й пологим серпантинном, але вони вирішили дертися навпростець і за якихось півгодини вибралися туди, де височить могутня Чортова скеля, поорана тріщинами і печерами. Тут серед лісу вона бовваніла, як більмо на оці. Ярош з Данкою вилізли на скелю і, простеливши серветки, влаштували почастунок. Довкола не було ані душі — у будні сюди рідко хто міг забрести.

— Між іншим, — сказав Ярош, — отут, де ми сидимо, ігумена конвенту бенедиктинок Йозефа Кун збудувала альтанку з гострим дахом і верандою, назвавши її «Святинею Аполлона». А ще вона в 1834 році видала збірку віршів «Lembergs schone Umgebungen» — «Прегарні львівські околиці», де описала і Чортову скелю, бо це була дуже популярна відпочинкова місцина для львів'ян.

Тут він зауважив, що Данка приклала вухо до скелі і прислухалася.

— Що це ви робите?

— Прислухаюся, чи не почую кукурікання півня. — Помітивши, що Ярош здивувався, пояснила: — Хіба ви не читали? Чорти несли цю скелю, щоб скинути її на собор Святого Юра, але впустили на землю, почувши крик півня. Напередодні один п'яничка, заночувавши в полі, почув чортячу нараду. От і підстеріг їх із півнем. Але скеля впала просто на нього. І тепер інколи, приклавши до скелі вухо, можна почути, як півень співає.

— Півень закукурікав серед ночі?

— Е, цей п'яничка був не дурний. Він вдягнув на голову півневі шапочку, яка закривала йому очі, а коли чорти надлітали, запалив ліхтар і різко ту шапочку зняв. Світло зблиснуло перед очима півня, і він закукурікав. До речі, перевірено. Одного разу, коли я була на селі, то провела науковий експеримент. Я упіймала півника, занесла в комору, де було темно, і накрила виваркою. А за годину засвітила перед виваркою свічку і підняла виварку. Півень радісно закукурікав.

— І звідтоді у вас прокинувся потяг до науки?

— У мене специфічний потяг до науки. Мені подобається в неї занурюватися, але не хочеться робити жодних висновків.

Пляцок був крихкий, з горіхами і бакаліями, без тлустого крему, саме такий, як Ярош любив, ненавидячи торти, перемащені маслом.

— Смакота, передайте мамі мою глибоку подяку, — сказав, розливаючи вино. — А ви самі не печете?

— Не доводилося. Мама мене не підпускає до кухні. Вона вважає, що я, як майбутня господиня, зовсім нікудишня. Варити, пекти не вмію, речі кладу щоразу на інше місце і потім довго шукаю, безнадійна роззява і ледацюга.

— Ого, скільки у вас чудових рис! Усі ознаки творчої людини. А різні мешти вам ще не доводилося взувати? А сплутати капелюшок з друшляком?

— Ну, не знущайтеся. Я не настільки геніальна.

— А я одного разу в капцях вийшов з хати, але, на щастя, схаменувся на вулиці. Тобто я не безнадійний. Іншого разу поклав до кишені замість мобілки диктофон, а потім дивувався, чому ж то ніхто мені цілий день не телефонує. Але ці ваші окуляри викликають у мене неабиякий інтерес. Я вас ніколи в них не бачив. У вас плюс чи мінус?

— Ні те, ні те, — засміялася Данка. — Це прості скельця. Я вдягаю їх для приколу. Переважна більшість хлопців до окулярниць ставляться з осторогою, підозрюючи, що мають справу з такими мудрагеліками, з якими не варто й зачинати. От я і вбираю їх, ідучи на першу здибанку. А тоді кайфую з того, як кавалер починає шарітися, особливо, коли я вдаю близорукість і запитую: а що там на дереві за шмата висить? А він: та то ж ворона! Після цього досить поставити ще кілька аналогічних запитань, і стає зрозумілим, з ким маєш справу. Класний тест на тему «Як вирахувати рагуля».

— Он воно що. А сьогодні навіщо ви їх зодягли?

— А отака я загадкова дівчина. Ніколи не здогадаєтеся, і не пробуйте. Ну, а тепер спускайтеся вниз і слухайте, як я буду читати вірші Люцилія. Якщо побачите сторонніх, попереджайте.

— Ви ці вірші переклали знову з моїх англійських підрядників?

— Ні. Цього разу я вже вгризалася в оригінал, як шашіль у книжкову шафу. Хоча, звичайно, підглядала і в підрядники.

Ярош похитав головою, дивуючись сміливості цієї дівчини, яка не тільки навдивовижу швидко опанувала арканумську, але й набралася сміливості перекладати доволі складні й заплутані

поезії найбільшого арканумського поета Люцилія, закоханого в якусь таємничу Ілаялі, якій він присвятив чимало віршів. Спустившись у підніжжя скелі, він вмовстився на поваленому стовбурі і наготувався слухати, Данка тим часом на самій вершині з паперами в руках, а вітерець легенько тріпотів її спідничкою.

— «Листи весняні до Ілаялі», — оголосила вона, наче зі сцени, і почала декламувати своїм глибоким м'яким голосом, означуючи кожен вірш цифрою.

1

В сузір'ї твого волосся зблукали мої цілунки,
мов потерчата мигтять і зойкають...
О цілунки, які я намарне випустив з клітки на волю —
ніхто над вами не змилується і не наділить ім'ям,
і не простягне долоні, щоб впали в них,
як падає мед з хмари медової в квітку.
Ніч з повним кошиком снів
ходить від хати до хати,
кожному на підвіконні лишає пучечок пахучий.
Може, й мені залишить
сон про дівчину-річку,
що витекла вся до краплини,
витекла з мого ока —
і став я схожий на мушлю,
в якій неіснуючі хвилі об неіснуючий берег
б'ються й клекочуть уперто.

2

Вся ти зосталась в мені, хоч і давно одійшла.
Ось сліди твоїх білих колін на моїх долонях.
Все твоє тіло відбилося на моєму, як на піску.

Все, чого хочу торкнутися, — торкнуся.
Навіть тіні своєї дарма не шукай,
бо й вона при мені і гуляє, узявшись за руки з моєю.
Я тебе вроді позбавив.
Ти стала такою звичайною і нецікавою,
тому не звертай уваги на тих, що озираються за тобою.
Це вони жартома. Вони з тебе глузують.
Я тебе всю обібрав —
з голосу твого, з запаху, з блиску очей і вуст,
з шовку живота і розтопленого меду стегон.
Тебе вже майже нема.
Все минуле твоє — це тільки пам'ять моя.
Все теперішнє — на кінчику язика.
Все прийдешнє — це легеньке ковзання пера по листочку
вишні.
Висіваю волосся твоє на підвіконні і вже бачу тонесенькі
золоті вруна,
що тремтять налякано від мого подиху.
Наклеюю уста твої на шибу — якраз на самісіньке сонце.
Нехай тепер разом і сходять мені щоранку.
Голос твій роздаровую птахам, росі і струмкам.
Сад мій — це твій шепіт нічний.
Бджоли з квітів збирають твою слину і зносять у вулії.
Твій живіт у колодязі — я занурюю в нього пальці і чую,
як закипає вода довкруг пальців,
як тепло по руці спинається мені до грудей і затоплює
жагою.
Я цілую пальці і гашу вогонь, що в них палає,
а гарячий мед мені скрапує на уста і палахкоче нестримно.
Я пірнаю у цей колодязь і пливу,
купаюся в ньому і тону,
захлинаючись і гарячково повітря ковтаючи.

О, Ілаялі!

Коли ти нарешті повернешся — я зберу тебе всю по
частинах
і поверну усе, що загарбав.

3

Павуки тчуть мереживо невидиме,
ловлять сонячні промені, ловлять туман срібlistий...
ловлять великих метеликів ночі й стриножують...
ловлять темні ріки і намотують прозорі клубки...
Потім приходить Та, котрої не чекають,
і збирає те все в кошик, обдаровуючи закоханих снами...
Кладе їх в узголів'я разом з пучечком імлі...
Ох, обдаруй і мене імлю, моя Ілаялі!
Сном обдаруй рожевим в золоті пруги,
хай закутаюсь ним по самісінькі очі,
бо цей світ, наче лезо ножа, пропливає повз горло
і виблискує в сяйві місяця.
Ось торкаю його рукою —
він так лагідно ухиляється,
мовби це й не лезо, а риба чи жінка, що втратила очі...
«Для чого тобі ця імла?
Твої очі суцільна імла, твоє серце в тумані холоднім».
А далі шепоче мені щось таємне і любе,
і я не можу надивуватися цьому —
адже нас і так ніхто не підслуховує.
А проте вона соромливо шепоче і шепоче.
І вітер вгамовує шелест листя,
і небо засинає
і вже не тече над нами.

Я хочу в собі замкнутися,
шуміти дощем-травною-метеликами і гаями,
але обличчя твоє, розквітаюче в сутінках, все ще пам'ять
мою карає.

Завісила волоссям світ, що мене оточує
і не проникне крізь нього місяця світло.
Як розгорну ці хащі, повні тайн несподіваних,
що дихають просто в серце лавою спраги і гострим запахом
ночі?

Кожен мій крок сполохує ящірок зграї строкаті,
безліч ворон зриваються вгору і замикають небо в чорні
перстені.

Вовки і лисиці очима сигналять: не наближайся —
не наближайся.

І даремно заплющую очі —
голос твій вириває мене з мого джерела
і в порожніх кімнатах,
заким ще не змінилася до невпізнання, шукаю тебе.
Розкриваю усі пакунки й пуделка,
мертвих книг сторінки здивовані нервово гортаю.
Шукаю тебе всюди — навіть в золі по спалених віршах.
Доти, доки усе це в мені розпадеться, волаючи появи твоєї.
Та не знаходжу.
Де ти була тої ночі, коли...
Але нічого не пам'ятаєш,
хоч була біля мене, довкола мене, в мені самому.
І ми мінялися снами, наче птахи гніздами.
А коли ти відходила, догорала осінь у складках сукні твоєї.
До рукава мого вчепився зухвалий листочок — єдиний доказ,
що ти була.

І летять мої руки навздогін за тобою,
З часу до часу надсилають мені тепло твого тіла.
Я ситий їхніми дотиками до твоїх стегон.
Я розглядаю сліди давніх цілунків.
Я розчиняю їх у воді.
І п'ю щоранку.

Данка читала, увійшовши в якийсь некерований транс, відключившись од усього, що було надовкола, і тіло її в ритмі поезії гойдалося вперед і назад, а тоненькими, побілілими від хвилювання пальчиками пробігав ледь вловимий тремт, голос інколи зривався, вона ковтала слину або повітря, але читала, не зупиняючись і жодного разу навіть не глянувши на Яроша, уся від голови до стіп занурившись у текст, а Ярош не міг відірвати від неї очей і відчував, як і його тіло підкорюється ритму цих віршів, які він добре знав і збирався теж перекласти, але то був би інший переклад, вочевидь, сухіший, не такий чутливий і пронизливий, здавалося, вона читає не переклад, а текст, який написала сама, і звертається до когось цілком конкретного, до когось, хто далеко і близько, на досяг руки або на відстані сну. Коли вона завершувала читання, голос її поїняла хрипка*, забракло повітря, і останні слова вона уже вишептала, а відтак зітхнула, все ще не наважуючись опустити очі на професора, мовби чекаючи його гострої критики, але почула щось зовсім інше.

— Чудово! Ви дуже сміливо підійшли до перекладу, — говорив Ярош, піднімаючись назад на скелю. — В оригіналі ритм вловити неможливо, найпевніше його й не було. І паузи... цих пауз теж в оригіналі нема, але ви якось їх відчули. Бігме, я б це переклав суцільним текстом. Як якого-небудь «Гільгамеша» чи «Енкіду». Люцилій із засвітів передає вам вітання.

— Через вас? — засміялася Данка, струщуючи з себе пелюстки тривоги й остраху.

— Вважайте, що через мене, — він аж захекався, бо спинався надто швидко. — Між іншим, є якийсь містичний зв'язок між

перекладачами і їхніми мертвими авторами. Мені не раз снилися арканумські поети, а часом впливали й фізично. Особливо Люцилій.

— Люцилій? Та це ж таке ніжне сотворіння....

— А однак я часто відчував його присутність.

— Фізично? Як це?

— Ну, от перекладаю я, перекладаю... а то візьму й займуся чимось іншим. Якщо це лише кілька днів, то ще не біда, а якщо понад тиждень — починають мене дїставати, насилають якісь болячки. Як тільки беруся за переклад — болячки враз пропадають.

— Жартуєте!

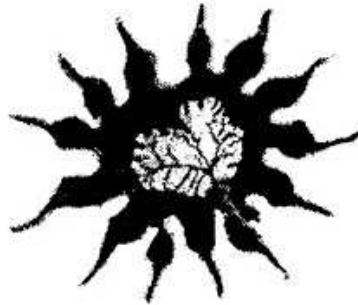
— Ні! Я вже й сварився з ними. На повному серйозі. Я виходив на балкон, задирав голову в нічне небо і гукав їм: «Та дайте мені спокій! Я ж мушу ще й на хліб заробляти! Я не можу займатися лише вами!»

— І що вони?

— Вони це вирішували по-своєму. Раптом я отримую гонорар за якусь свою статтю, яку переклали на Заході. Або за перевидання мого підручника. Причому про це перевидання раніше й мови не було.

— Прекрасно! Я тішуся. Може, і мені так пощастить. Гей, Люцилію! — загукала вона в небо, заливаючись сміхом. — Якщо хочеш, аби я тебе перекладала, зацікав мене!

Тепер вони обоє уже реготали і тішилися, як малі діти, а однак, коли поверталися від Чортової гори назад до міста, смуток разом із сутінками став непомітно обволікати їх зусібіч, занурюючи в задуму і малослів'я; вони уже навіть остерігалися дивитися одне одному в очі, Данка навіть сховала окуляри в торбинку, Ярош, підтримуючи розмову, дивився їй лише на уста, мовби разом із окулярами вона зняла й очі, та, зрештою, Данка й сама відводила погляд набік, заки між ними пролітали недомовлені слова, юрмища слів, присутність яких зраджували тільки уста, що раз по раз безгучно тремтіли.

Q

2 вересня. Я, Йосько і Вольф зголосилися до війська, Яська, який мав звання підофіцера і встиг раніше пройти військовий вишкіл, забрали на фронт напередодні, до Вольфа поставилися з недовірою, однак записали і приділили усіх нас до загону ополченців. Цілими днями нас муштрували і вчили стріляти, але стрільці з мене і Йоська були нездалі, добре хоч Вольф міг пописатися. Увечері ми втомлені поверталися додів і хапливо читали газети.

Щоденні газети продовжували виходити і створювати ілюзію нормального життя, друкуючи сенсаційні повісті, ба навіть усі 27 кінотеатрів бадьоро рекламували свій репертуар, а 8 вересня ми з Лією ще навіть побували на прем'єрі англійської комедії «Старе вино» в оперному театрі. Діти готувалися до початку нового навчального року, який тепер припадав на понеділок 11 вересня.

Щоранку від першого дня війни з'являвся над містом розвідувальний літак і кружляв на великій висоті. То був вістун чергового нальоту. А за якийсь час уже було чути гуркіт моторів, і бомбардувальники скидали свій ладунок. Протилетунська оборона робила все, що могла, кілька літаків було збито.

У всіх кінцях міста димлять руїни. Личаківський цвинтар засипаний бомбами, особливо пантеон Оборонців Львова. Німці з завзяттям атакують район шпиталів, вишукують двірці, промислові об'єкти, каварні, але бомби не завше потрапляють у

ціль. Ті, що призначені для головного двірця, падають на Городоцьку, руйнують костел Єлизавети і кілька будинків, призначені для Цитаделі — нищать церкву на Коперника та будинки. В руїнах гине багато жінок і дітей. Спалахують пожежі, котрі львів'яни спочатку з ентузіазмом гасили, а потім покинули, коли гасити вже не було чим. Чорні дими розповзалися над містом, а вітер розносив неприємний сморід паленого.

9 вересня. Під продуктовими крамницями довгі черги за хлібом і товщами, за мукою і крупами, село на ту пору зачалося, ринки пустують, місто позбавлене молока й горюдини.

10 вересня. «Wiek Nowy», повідомивши про капітуляцію Вестерплатте, пише, що «ця війна — боротьба за дві зовсім різні концепції Європи, демократичну та імперіалістичну, котру породив тоталітаризм... Пліч-о-пліч з жовніром-поляком стоїть жовнір-єврей, а поруч нього жовнір-українець. Усіх їх єднає та сама думка і те саме почуття: перемогти спільного ворога».

А тим часом німці могли опинитися під Львовом з дня на день. І тоді постало ясно одне: треба боронити Львів, і боронити його мали командири, які потрапили сюди випадково й ніколи не працювали в штабах, недобитки, резервісти, поліція і ми, ополченці, які ще й не нюхали пороху. Але полковник Болеслав Фіялковський взявся до справи рвучко, отримавши під своє командування два маршові батальйони піхоти, летунську вартівничу компанію і батарею з 15 протитанкових гармат. З цими силами він мав на підступах до Львова збудувати барикади і протитанкові шанці за допомогою місцевої людності, а всередині міста, поділеного на окремі сектори, не тільки звести барикади, але й наготувати склади амуніції, харчів і медикаментів.

11 вересня. Кожен сектор отримав саперську дружину і спорядження. Ми з Йоськом і Вольфом опинилися в самому кінці вулиці Городоцької, цілу ніч копали шанці й збирали все, що може згодитися для барикади. Настрій гнітючий, того дня вмовкло львівське радіо, дикторка Целіна Нахлік, прочитавши повідомлення про закінчення передач, вибухла спазматичним плачем, тепер той плач стояв нам у вухах.

Натомлені й невиспані сидимо в шанці, добре, що про нас не забули наші мами і принесли їжу, бо регулярне військо з нами харчами не ділиться, а відтак чимало тих, що зголосилися будувати барикади, дали дмухача, то були звичайні міщани, зате батяри не зрадили, прийшли із Замарстинова, з Клепарова, Личакова, Левандівки, принесли лопати й кирки і демонстрували чудеса винахідливості, коли треба було роздобути якісь залізяки, з яких потім за допомогою дроту конструювали їжаки і розставляли на дорозі. Для них усе скидається на романтику, вечорами грасують городами, приносять бульбу, капусту, а часом і курей, та з голосними співами готують собі вечерю.

Єдина радість того дня, що з'явився Ясь і прилучився до нас, мав синці під очима і розірваний рукав, на щастя, куля лише його дряпнула. Його полк розбитий.

— Як то так, — хитає головою Йосько, — ми чули про польську армію, що вона непереможна... Ми чули про неї бадьорі пісні... І раптом дізнаємося, що вона не готова ставити чоло німцям...

— Ні-ні, — заперечує Ясь, — духом і серцем готова, я можу вам годинами розповідати про випадки героїзму... Але наша зброя і техніка застаріла... Іти нині в атаку на конях? Це безглуздя чи героїзм? Я думаю і те, і друге. Але це не безглуздя тих, хто йшов в атаку. Це було безглуздя тих, хто дав такий наказ. А тепер... Тепер, як по правді, оборона Львова вже нікому не потрібна.

— Чому так думаєш? — дивуємося ми.

— Армія генерала Шиллінга з-під Кракова відступила на північний схід. Групи генерала Соснковського вже не існує. Оборона, яку намагалися зорганізувати над Дністром, зліквідована. Львів zostався сам на сам з ворогом.

Він це проказує так тихо, щоб ніхто більше не почув, але якийсь батяр, видно, вловив останню фразу і гукнув:

— А то що за балак*? Як то сам на сам? Та чи ви стукнуті в каляпітер*? Войсько польське на роверах еше моцне, як хулера! Та ми тим німцям дамо такого бобу, що в портки накладуть! Правда, хлупаки?

— Зіхерово*! Тримай штами* межі нами і ніщ не журися! — відгукуються його друзяки, але більше нас не зачіпають.

Пополудні чути гуркіт моторів, усі напружилися, навіть батяри позривалися на ноги, тільки чути:

— Шпануй*, Міську! Курва, суне!

— Та шо ти куцаєшся*? Гібай в цинадри*!

— Не будь-такий раптус-нервус* — тримайсі дишля*!

— Тримай фасон, пітольку*! Вважай — в портки не насрай!

Так вони себе підбадьорюють, а гуркіт тим часом наростає, а з ним росте тривога, то наближаються німці, ми залягаємо за барикадами, і ось з-за закруту раптом вискакують два мотоцикли, за ними наступні і авто панцерне, та щойно вони наблизилися до барикади, лунає команда «Вогонь!» — раз, і вдруге, і втретє. Не знаю, чи котрась із моєї та Йоськової гвинтівок попала в ціль, але один мотоцикл викинувся аж на барикаду, а на дорозі зостало лежати два мотоцикли і розбите панцерне авто, а коли за хвилю виповз танк, то і його було поцілено так влучно, що загородив вулицю своїм безвладним тілом.

— Мамуньцю злота! Але, курва, теньга гаргара*! — прицмокує батяр, киваючи на танк.

— Тепер видиш, дурний каляфйор*, жи то не пацалиха*? Хтів-єс сьвіжого люфту*! Маєш!

— Та де я думав, жи вони так по людях будут стрілили? Та я думав, жи то шац-хлопаки*! Я му дам фацки* — він ми дасть фацки, я го майхрем* — він мене майхрем, та й фертик*. Як пуредні людиска. Ну, не? А він, ади, дістав сьвірка*! Най би го нагла троїста з бурячками заллела!

Але це був лише початок, панцерники під'їжджають один за другим, піхота вистрибує, розсипається і ховається поміж мурами, щоб потім просуватися знову вперед від будинку до будинку, оббігаючи небезпечні місця, зникаючи в садах і брамах та б'ючи з важкої зброї по наших гарматах.

— Шпануй з вінкля*! — І справді, з-за рогу прошиває нашу барикаду автоматна черга. Бідний поручник Панек своїми двома гарматами посилає стрільно* за стрільном, але ось падає один

канонір, другий, за годину більшість гарматної обслуги вибита до ноги, гармати вмовкають, та лише на хвилю, бо на місце загиблих стають інші, ми з Йоськом кидаємося підносити стрільна, Вольф і Ясь стріляють із карабінів, припавши до вузької щілини в барикаді, звідки їм добре видно нападників, але самі вони невразливі.

Пізніше про нас будуть казати, що ми на Городоцькій рогатці стояли на смерть, і хоч підкріплень не було, та німці не змогли проламати цю тоненьку оборонну лінію, адже вони й не сподівалися на підступах до міста застати такий шалений опір, це змусило їх розпочати облогу. Не знаю, чи втрималися б ми ще бодай годину, якби надвечір не прибули відділи резерву Державної поліції і загони польської піхоти. Німці були змушені відступити. Та лише тут, на Городоцькій, бо в той же час вони оточували місто з півночі і півдня, мовби їм неабияк залежало на тому, щоб якнайскоріше здобути Львів.

Уночі бій пригас, хоча машингвери ще туркотіли, нам вдалося кілька годин подрімати.

13 вересня. Ворог вдарив з новою силою — з вулиці 29 Листопада і від Стрийської, завзяті бої поточилися за Кортумову гору на північному заході міста, того ранку німці гору здобули.

А тим часом львів'яни кинулися з якоюсь приреченою відчайдушністю і дивовижним запалом в очах барикадувати геть усі вулиці, без жодного плану, керуючись лише самим бажанням будь-що захистити місто. Врешті міська управа мусила втрутитися у цей патріотичний хаос і через пресу попрохати стриматися, бо такі речі не робляться самодіяльно, а лише під наглядом фахових саперів. Та це нікого не стримало, львів'яни волочили старі авта, поламані столи, подірвані балії й ванни, драбини, балки, двері, витягали навіть власні меблі з помешкань, валили дерева, штовхали поперед себе важкі візки, на яких були мішки з піском і шутером, знімали каналізаційні люки й ховали, а отвори маскували так, аби ворог-міг провалитися. Навіть пан Кнофлик пригнався на великому драбинястому возі і пожертву-

вав чотири труни, в які порадив поскидати бруківку і скласти їх одна на другу, виглядав при цьому бадьоро і свіжо, але я не мав часу розпитати його, як ся має. А при тому всьому місто було постійно бомбардоване як з повітря, так і артилерією, пошкоджено водотяги й електривню, вибухали пожежі, гинули не тільки військові, але й цивільні.

16 вересня. Вояків і резервістів, готових боронити Львів, багато, але бракує амуніції, Вольфові із Ясем вдалося вночі провратися з кількома вантажівками на Голоско, де розташовані склади, і привезти зброю. На жовківському передмісті загинув цілий загін батярів, боронячи рогатку, ще одна група батярів знайшла десь стару австрійську гармату і доти з неї стріляла, доки та не вибухнула й не покалічила їх. Уся жовківська дільниця зібралася на похорон і висипала загиблим спільну могилу.

Хтозна, чи втримався б той запал до оборони, якби його не підсилювали газети, які хоч і обмежили свій обсяг до 2 сторінок, але ширили примарні надії: чи то почуті від когось, чи то вигадані, але львів'яни захланно вчитувалися у всі ті бадьорі новини і передавали їх з уст в уста.

— Для чого це безглуздя? — дивувався Ясь. — Це ж суцільна брехня. «Французькі війська займають найважливіші стратегічні позиції по німецькому боці, ба навіть бомбардують Берлін», — цитував він, не перестаючи шлякати. — «Летуни французькі та британські нищать німецьку військову промисловість... Армія французька рухається постійно вперед. Згідно з повідомленням французького штабу, їхня армія проникла в глиб німецької території. Вчора зайнято ряд нових пунктів, де відразу ж встановлено укріплення. Французька преса у своїх коментарях підкреслює, що дотеперішні кроки не мають іще характеру офензиви, а певніше — розвідувальні. Командування французької армії прагне запізнатися з тереном і методами німецької армії, після чого настане справжня атака об'єднаних французьких та британських сил».

— Ти гадаєш, що усе це неправда? — запитав з тривогою у голосі Йосько.

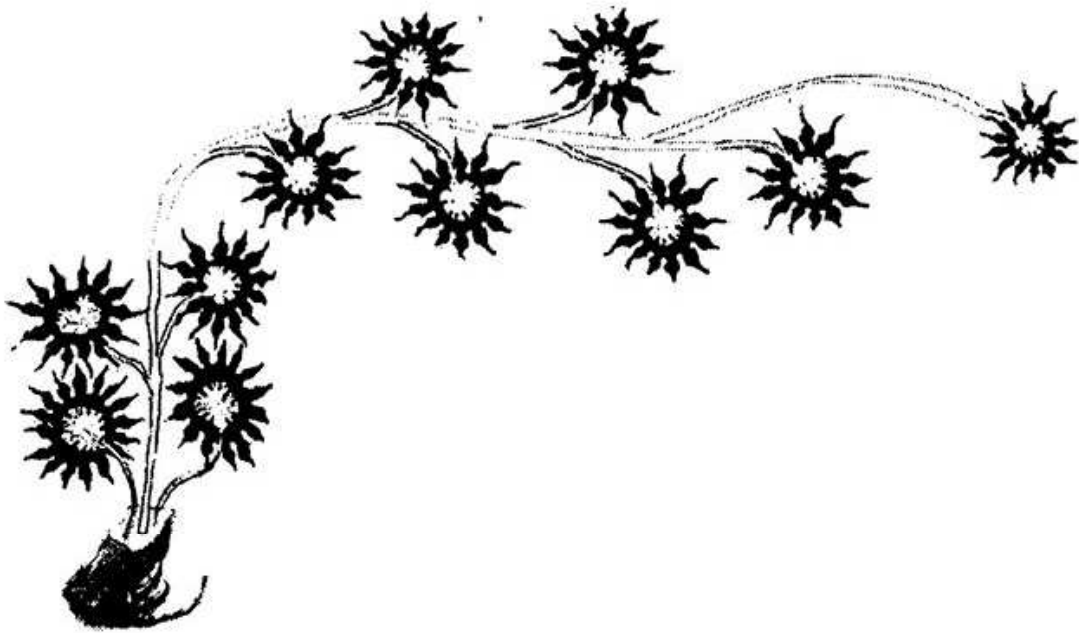
— Моя мама слухає Лондон, — перейшов на шепіт Ясь, бо знає, що радіо всі мали здати, а декого, за чутками, уже й розстріляли, в кого знайшли приймача. — На Західному фронті нічого не відбувається. Ми приречені. Французи з англійцями вичікують. А ці, глянь, що пишуть... Буцім німці уже евакуюють населення своїх міст перед наступом союзників. Описуються драматичні сцени евакуації: «Мешканцям не дозволяють брати з собою навіть валізок. Військо жене їх уперед брутальним чином. Серед біженців панує голод, хвороби... Це спричинило антигітлерівські демонстрації». Так і хочеться піти й натовкти морду тому редактору.

— Але, може, це така тактика, — стенив плечима Вольф. — Щоб нас підбадьорити. Щоб ми остаточно не занепали духом.

— І щоб усі полягли тут, до бісової мами, — зітхнув я.

— Якби вони думали про те, щоб не сіяти паніку, то не роздали б воякам протигазові маски. Ще жодна газова бомба не впала, а ті ходять містом з масками при поясі, і всі це бачать. А цивільні масок не мають. То це нормально?

Щодня німецьке радіо звертається із закликом піддатися, німецький літак розкидає листівки: «Солдати! Припиніть безцільну боротьбу! Шкода вашої крові і ваших жертв для англійських капіталістів! Ви оточені з усіх сторін! Піддайтеся! Це ваш єдиний рятунок! Складіть зброю!»

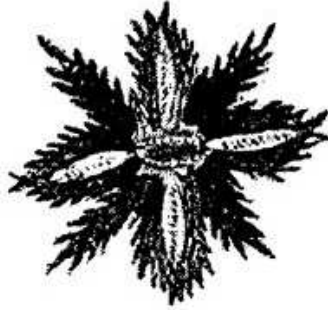

18

Ярош пригадав собі, що вже читав десь про героїчну оборону Львова від німецьких військ і про те, що німці так і не зуміли захопити його. Десять днів оборони Львова не так уже й багато, але цього терміну було цілком достатньо, аби попадали цілі держави. За 5 днів німці захопили Голландію, а ще за 5 — Бельгію і Францію, за 7 днів було зламано опір Югославії, за 4 дні німці сягнули польсько-советського кордону на півночі Польщі, за 10 днів улітку 1941 р. вони зайняли всю Західну Україну, а ще за 10 — вийшли на береги Дніпра.

Але за 10 днів так і не зуміли захопити Львова. Львів уперто боронився і боронився б далі, якби на поміч німцям не підійшли зі сходу несподівані союзники.

244

Р

17 вересня. Вранці ми довідалися про вступ советських військ на східні терени Польщі. Генерал Лянґнер отримав наказ Головнокомандувача воювати лише з німцями, а проти Червоної армії відкривати вогонь тільки у випадку конечної самооборони. Тепер уже розпач закрадається в душу, розпач і невідомість.

18 вересня. Газети повідомили про вступ Червоної армії на терени Польщі, сенсації нема, бо ще вчора цю новину сповістило московське радіо. Газети й далі зберігають спокій, переконуючи, що цей факт не повинен давати підстави для занепокоєння. «Dziennik Polski» зреагував на німецькі листівки, що їх було адресовано українцям, розпачливим закликком: «Німці витрачають багато зусиль, намагаючись зіткнутися в бою два братні народи — українців і поляків. Застерігаємо вас, українці, перед новими підступами тевтонів, одвічних ворогів слов'янського племені.

Щоденно разом з бомбами, що сіють смерть і руїни, розкидають вони листівки, якими підбурюють вас проти польської армії. Українці! Німці бомбардують і грабують наші і ваші села, господарства і маєтки. Вбивають наших і ваших жінок та дітей, нищать костели і церкви. Помстимося разом за наші спільні кривди, борімося пліч-о-пліч».

Заки рускі ще далеко, німці за будь-яку ціну намагаються здобути місто, використовуючи прохання і погрози, в останньому ультиматумі говориться, що коли до полудня 19-го Львів

не піддається, то буде знищений штурмом. Але наші на те уваги не звертали, а двома батальйонами атакували з Цетнерівки і Погулянки й відкинули німців до Сихова, а також вибили їх зі Збоїськ.

19 вересня. Більшовицькі літаки і собі скинули листівку:

«Солдати! За останні дні польська армія була остаточно розгромлена. Солдати міст: Тернопіль, Галич, Рівне, Дубно в кількості понад 6000 добровільно перейшли на наш бік. Солдати, за що і з ким воюєте? Навіщо ризикувати своїм життям? Ваш опір даремний. Офіцери женуть вас на безглузду бійню. Вони ненавидять вас і ваші родини. Це вони розстріляли ваших делегатів, яких ви послали з пропозицією капітуляції. Не вірте своїм офіцерам. Офіцери та генерали — ваші вороги, вони хочуть вашої смерті!

Солдати! Бийте офіцерів і генералів! Не слухайте наказів ваших офіцерів. Женіть їх з вашої землі. Ідіть сміливо до нас, ваших братів, до Червоної армії. Тут ви знайдете увагу і турботу.

Пам'ятайте, що тільки Червона армія визволить польський народ з нещасної війни, і ви отримаєте змогу розпочати нове життя.

Командувач С. Тимошенко. Український фронт».

— О, тішся, — сміється до мене Ясь. — Твоя українська армія наближається.

— Така моя, як і твоя, — огризаюся.

«Dziennik Polski» описує, яке обурення висловила французька преса з приводу советської агресії, а невтомний «Wiek Nowy» підкинув ще одну заспокійливу пігулку: «Армія польська іде в наступ... Італія, Югославія, Угорщина і Румунія оголосили війну Німеччині». Місто пожадливо ковтає будь-яку обнадійливу інформацію, львівські газети нагадують той легендарний оркестр, який не переставав грати бадьорі мелодії до останніх хвилин «Титаніка».

Уночі з 18 на 19 вересня передові частини советських моторизованих військ і танків вийшли на Личаківську рогатку з боку Винників, Львів готовий розпочати війну на обидва фронти,

східний кордон міста гарячково укріпили, щоб відбити будь-яку спробу советів вдертися в місто. А тим часом і німці підходять з півдня у напрямку Винників, а за якийсь час обидві армії зупиняються, мовби набираючи сил перед несамоовитим зударом, в повітрі росте тривога і непевність.

Ясь повідомив ще одну невтішну новину: генерал Лянгнер, передбачаючи, що небавом Львів буде замкнений у щільне кільце, сказав, що залишається хіба пробиватися в Угорщину.

— Але як то облаштувати? — журився Ясь. — За дня цього не зробимо, треба усе підготувати, а тоді щойно наступної ночі можна прориватися.

— То вам, — сказав Вольф, — а нам як?

— Розійдетесь по хатах. Цивільним нічого не загрожує.

— Чому б і тобі не зробити те саме? — запитав Йосько, відмиваючи бензиною мазуту зі своїх довгих пальців.

— Я ж не дезертир. Піду разом з усіма.

— Не далеко ви зайдете, — сказав я. — Ви ж усі піші, а ті мають повно техніки й літаків. Уже й совети нині літали над містом.

19 вересня. Вранці Ясь нам сповістив, що на Личаківську рогатку прибули більшовицькі офіцери і запропонували переговори з керівництвом польської армії, а він має вести авто, в якому поїдуть генерал Лянгнер, полковники Раковський і Ризинський, якого ми називали Рисьом.

— Їдемо на Винники, — оповідав потім Ясь. — Минаємо безліч панцерників і страшенну масу руских вояків. Дивляться на нас, як вовки. Очі злі, недобрі, писки якісь вугласті, гейби витесані з брили. За Винниками здибаємо групу їхніх офіцерів. Зустрічає нас такий собі курдупель в танкістському шоломі. Полковник Іванов. Ну і полковник Раковський питає його: «Чого ви прийшли?» А той аж отетерів: «А ви що — газет не читали?» — «Не, газет не читали, бо місто оточене і газети до нас не доходять». — «То, може, радіо слухали?» То він так зда- лека натякає на промову Молотова, яку ми, ясна річ, чули і їхні

листівки читали про визвольний похід, але наші відповіли: «Не, радіо в нас не працює, бо німецькі бомби розбили електривню. Ніц не знаємо. То чого ви прийшли?». І тут полковник Іванов каже — ви не повірите: «Ми прийшли бити німців, будемо разом з вами воювати проти них». На те полковник Раковський: «То люкс! Зараз покажемо вам мапу, як німці розташувалися і як найкраще було б ударити на них». — «Але ми б хотіли ввійти до міста». — «Це неможливо. Нас на це не уповноважили. Зрештою, це зайве. У місті нема де розмістити таку кількість людей і техніки. Всюди барикади, бракує води. А німці довкола. Їх у місті нема». Одне слово, на тім ся скінчило.

А далі почалася якась дивна забава, обидві армії намагаються пробитися в місто, стріляють і ті, й ті, німецькі бомби падають у центрі міста, а советські зенітки стріляють по німецьких літаках.

20 вересня. Пізнього вечора раптом два советські танки вдарили по барикадах на Личаківській і почали стріляти по будинках, задзвеніли шиби, пролунали крики, потім вони рушили на барикади і, розчавивши їх, як горіхи, розвернулися і відійшли назад. Це неабияк схвилювало всіх, бо виявилось, що наші наспіх зрихтовані барикади ніц не варті, але яка була мета цієї демонстрації — невідомо.

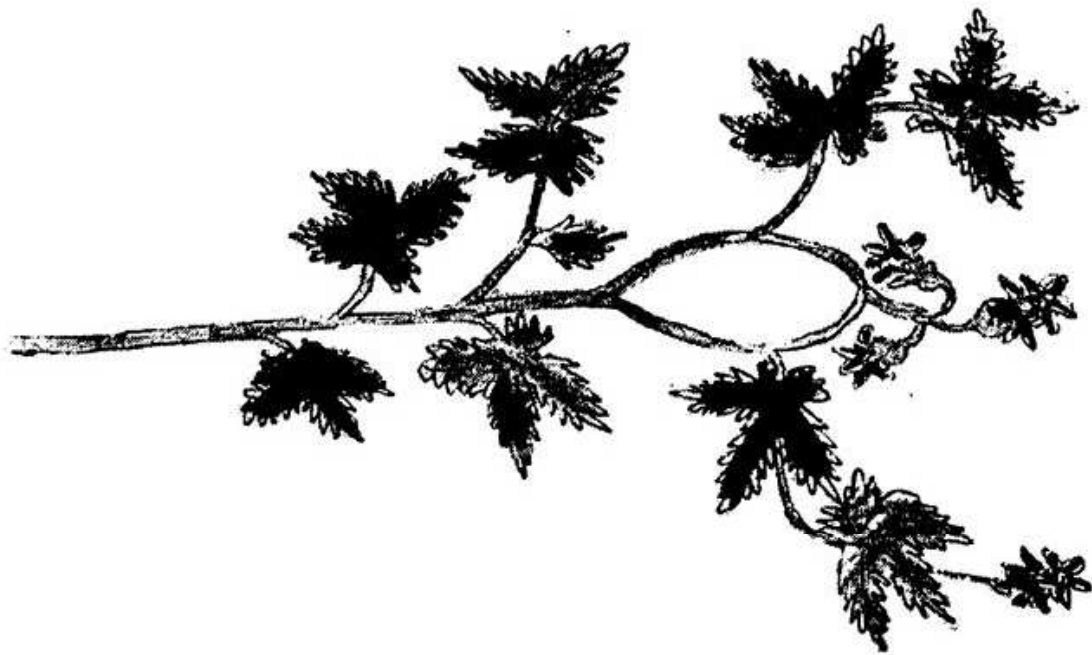
І того ж вечора «Ilustrowany Goniec Wieczorny» вже не приніс нам радісних звісток про якийсь там франко-англійський наступ на західному фронті чи про те, що Америка вислала ультиматум Німеччині, нічого такого, лише побажання: «Нехай зневіра і розпач не підітнуть ваших крил».

21 вересня. У четвер з'явилися останні числа львівських газет. «Армія вирішила продовжувати боронити Львів», — писали вони. О п'ятій пополудні на переговорах з Лянгнером більшовики обіцяють пропустити польське військо на Румунію за умови, що генерал підпише капітуляцію, а військо має виходити зі зброєю і кидати її в означеному місці. Але генерал, наголосивши, що здає місто росіянам лише тому, що вони слов'яни, не погодився:

— Ні, військо не буде кидати зброї вам під ноги, а залишить її там, де стоїть. І вийде сюди без зброї.

Правда, військо розділять — старші офіцери виїдуть автами, молодші підуть Личаківською, а потім звернуть на Сихів, щоб прямувати до Румунії, а рядові — іншою дорогою. Росіяни квапляться і хутко погоджуються на пропозиції польського командування.

22 вересня. Настав чорний день для Львова. Більшовики по-полудні вступили до міста, а за регулярними військами увійшли її браві хлопці з НКВД.

Наступного дня йому зателефонували з СБУ, і він неабияк здивувався, бо саме телефоном викликали його раніше до КГБ, ніколи не прислали жодних повісток, не залишали слідів, а коли не було в нього телефону, то викликали повісткою до военкомату. Цього разу теж зателефонували і запропонували зустрітися, він сказав, що більше не приймає запрошень по телефону, нехай запрошують письмово, чоловічий голос спочатку здивувався, а відтак дорікнув, що раніше він не комизився і приходив за телефонним викликом.

— Коли раніше? — поцікавився Ярош. — Коли викликав КГБ? А ви перейняли їхні методи?

І поклав слухавку. Так збіглося, що кілька днів перед тим йому телефонував Курков і повідомив, що буде у Львові, бо пише роман про Львів, і хотів би зустрітися, а при зустрічі повідомив про свою розмову з есбеушником у літаку. Ярош уже був готовий до того, що його чекає, і вирішив не піддавати-

ся — жодних неофіційних зустрічей, але за кілька днів його викликав до себе завідувач кафедри і став пояснювати непросту ситуацію, бо на нього тиснуть згори, при цьому він побожно підвів очі до стелі, СБУ має вплив, коли вони захочуть чогось, то неодмінно доб'ються, врешті-решт йдеться про звичайну розмову, можливо, навіть консультацію, конфіденційну, повістка тут лише завадить. Завкафедри простягнув Ярошу папірчик, на якому було вказано номер аудиторії, дату і час, коли він повинен... ні-ні, в жодному разі не повинен... коли його просять прийти... Ярош узяв папірчика, сховав до кишені і вийшов, його колотило від безсилої люті, обличчя завкафедри було налякане і благальне, очка бігали, пальці тремтіли, видно було, що він над усе боїться відмови, якого-небудь учинку — порвати, скажімо, папірчика й кинути до кошика.

Ярош скорився і наступного дня у зазначений час зайшов до маленької аудиторії, де відбувалися практичні заняття й ніколи не читалися лекції. З-за столу підхопився жвавий чоловічок його віку, як усі коротуни, він робив швидкі рухи, вихляючи усім тілом, і простягнув руку, назвавшись «підполковник Книш». Ярош ледве стримався, щоб не поцікавитися: а в епоху КГБ він теж був Книш чи таки Книшов? Щось у зовнішності есбеушника його насторожило, десь його бачив, але не міг пригадати де, надто, що і він дивився на Яроша так, мовби чекав чогось на зразок «О-о, привіт! Кого я бачу!». Вони сіли обабіч столу, і підполковник почав сипати звичними уже запитаннями про життя, про наукові успіхи, плани на майбутнє, але Ярош був уже битим вовком і відразу обрубав цю прелюдію, запропонувавши перейти ближче до справи. Книш нахмурився і споважнів, мовби збираючись повідомити Яроша про смерть когось із його рідних:

— Ну, гаразд... Нас цікавлять ваші заняття Арканумом. Ми вважаємо, що ви досить багато уже зробили по даній темі: підручник, словник, готуєте антологію літератури... але ваші заглиблення у арканумську так звану «Книгу Смерті» уже ні для науки, ні для літератури нічого не додадуть. А от для нас... для

Служби безпеки вони можуть мати свою вартість... Тому я з радістю хочу вам запропонувати стипендію, яку ми вам виділимо на весь час вашого дослідження по даній темі.

— Не розумію, — здивувався Ярош. — Я й без стипендії працюю над цим.

— Звичайно. Але вас відволікають інші справи. Ви ж не повністю віддаєтеся «КаеС». Можна я буду її називати саме так — «КаеС»?

— Можете називати її як завгодно.

— Чудово. Ми б хотіли вам допомагати і мати під контролем усі ваші дослідження. Тобто, простими словами, — опікуватися ними. Оскільки це все ж таки стратегічна тема. Не хотілося б, знаєте, щоб таке відкриття... я маю на увазі фактично безсмертя... щоб таке відкриття потрапило в руки наших ворогів... Та, зрештою, хіба ви не розумієте, що рано чи пізно вами зацікавляться інші розвідки. Ми б хотіли вас оберекти від якихось непередбачених ексцесів. Зі свого боку ми готові допомогти й вам. Зокрема, можемо вас ознайомити з трактатом Калькбренера. Ви ж, мабуть, чули про нього? Так-так, не дивуйтеся, він у нас. Хоча я розумію, це не першоджерело, над яким ви зараз працюєте, та все ж...

— Бачите, я займаюся літературою і дивлюся на «Книгу Смерті»...

— Перепрошую, чи не могли б ви вживати «КаеС»? — зауважив есбеушник. — Зробіть мені таку ласку.

— Так-от, я дивлюся на «Книгу» винятково як на літературний твір. Мене не цікавить, яким чином можна застосовувати її на практиці.

— І маєте рацію. Практична сторона справи — за нами. Але у світлі сказаного, хотів би вас запитати: як ви поясните фразу з «КаеС» про те, що нам подаються різні знаки... І це триває сторіччями... від створення світу... Однак ми ці знаки не сприймаємо, не помічаємо, не реагуємо на них... І далі, ось я виписав: «Ми інколи розмовляємо з тваринами, які живуть із нами, але ніколи не розмовляємо з птахами, рибами, гадюками, бджолами,

метеликами, квітами, деревами... Хоча боги адресують нам свої послання через усе живе й неживе, навіть за посередництвом води, вогню й каміння, подають нам сигнали зірками і хмарами, дощем і вітром, громом і блискавкою... Розплющіть очі й придивіться, наставте вуха і прислухайтеся, відкрийте серця і вибирайте, відкрийте душі і возвеличтеся. Всюди, куди поглянете, всюди, кажу вам, послання наших богів». Це так у Калькбренера. А як в оригіналі... в «КаеС»?

— Після слів про те, що ми не розмовляємо з іншими тваринами, йдуть слова: «Навчіться любити їх, як любите тих, які біля вас, тоді відкриють вони вам свої таємниці і просвітять, і покажуть шлях. Будьмо готовими до їхніх знаків, щоб зустрітися там, де маки цвітуть, під їхньою тінню».

— Ага, так-так... Справді так, хоч і не зовсім. Я, пробачте, схитрував і навмисне пропустив ці рядки... У Калькбренера трішки інакше: «у тіні маків». Що це все означає? Як ви трактуєте ці... м-м... поради? Про які знаки мова? І як можна зустрітися в тіні маків?

— Мені здається, це схоже на замовляння. У замовляннях загалом чимало поетичних метафор і символіки. Щодо маків, то це символ сну. Ми не знаємо, які маки росли в Арканумі — можливо, й велетенські. Але згадка про маки цілком закономірна, сон і смерть завжди в народній творчості тісно перепліталися.

У цю мить Ярош пригадав маки, які бачив у старого Мількера, маки, з якими той розмовляє... маки, які відкидають тінь... І маки — гашгаш — у Книзі Ібліса... Чи є тут якийсь зв'язок? Роздуми його перебив Книш:

— Але ж тут мова про знаки, розпізнавши які, людина здобуде змогу отримати знання з попередніх життів і певність, що зможе прожити ще не одне життя. Тільки нам не дано відчитати ці знаки, бо як пишеться у Калькбренера, «очі ваші заплющені, а серця закриті». Отже, вам відомо, що австрієць саме з метою полегшення розпізнавання цих знаків створив свою музику. Наші працівники вже розшифрували ці ноти і навіть влаштували невеличкий концерт на Кульпаркові для божевільних.

Ми вирішили провести експеримент на хворих, у надії, що вони, згадавши своє попереднє життя, зціляться... Однак... наслідки були ялові. Точніше — ніякі. Правда, одна жінка раптом заговорила іспанською, до того ж астурійським діалектом. Тривало це лише кілька хвилин, ми встигли записати її на диктофон і пізніше прослухати. Ось я вам увімкну.

Підполковник натиснув кнопку на диктофоні, спочатку лунали звуки танга, тривало так зо три хвилини, а потім почувся короткий зойк і чиєсь схлипування, воно наростало, стаючи все голоснішим, аж поки перейшло в жіночий істеричний крик, у якому можна було відчитати страх і розпач, жінка кричала несамовито, мов поранений звір, щось упало, забилося, заляскало, затупотіло, крізь нерозбірливі звуки відчайдушного ридання проривалися слова, їх було небагато, але вони повторювалися і повторювалися: «*amarolas en la sombra... amarolas en la sombra... amarolas en la sombra...*» — і так разів двадцять, поки вона не захлинулася спазматичним плачем, який перейшов у хлипання і стогін. Диктофон вимкнувся.

— Знаєте, що означають ці слова? — запитав Книш.

— Сомбра — це тінь, від цього слова походить «сомбре-ро»...

— Чудово. А разом буде «в тіні маків»!!! — Книш не міг приховати своєї радості з того, яке здивування викликали його слова в професора. — Отже, бачите — ми фактично зробили один крок. Який, щоправда, ще нікуди не привів. Калькбреннер пише, що коли людина перед смертю не чула цієї мелодії, то вона ніколи не вплине на неї в наступному житті. Мабуть, лише ця жінка її чула... найпевніше — не повністю... але маки... маки... Звідки їй відомо про тінь маків?.. І ще одне. Музика, яку ми розшифрували, до болю схожа на одне танго. — Тут він подивився Ярошу в очі, сподіваючись зафіксувати якусь його реакцію, але професор, здавалося, пурхав у емпіреях. Тінь невдоволення промайнула обличчям Книша, але тільки на мить. — Ви ж, напевно, теж упізнали мелодію... Так зване «Танго смерті». Воно лунало в Янівському концтаборі під час того, як в'язнів вели на

розстріл. Є кілька варіантів слів... В одному з них, що цікаво, є такий куплет:

А як не стане мене з тобою,
вкриють піски тіла,
стрінемось там, де маки рікою,
там, де їх тінь лягла.

Ярош, щоб не зрадити зайвий раз свого подиву, скинув окуляри і почав їх протирати хустинкою, вдаючи, що це його мало цікавить. Книш дивився на нього, примруживши очі, і чекав, він умів чекати, як лис, що причаївся у кущах, його очі, вуха і ніздрі були напоготові, здавалося, що він чує навіть пульс Яроша, стукіт його серця і плин крові.

— Згадка про піски, між іншим, недаремна, адже в'язнів розстрілювали саме на Пісках у Лисинецькому лісі. Так, між нами... — замимрив Книш, запалюючи цигарку, — ...збіглося, що я був у Стамбулі тоді саме, що й ви. — Ярош усміхнувся — як усе банально і нецікаво... — У тій самій бібліотеці. Ну, і чув дещо... Мене цікавить, що вам вдалося з'ясувати, коли ви оглядали Книгу Ібліса.

— Нічого нового.

— Ви собі не уявляєте, як мені сумно. Я не жартую. Мені реально сумно. Таке враження, що на мене звалилися усі скорботи світу. Я просто придушений ними. Я конаю під їхнім тягарем. І ось що дивно — мені ніхто не хоче допомогти. — Несподівано він підвівся і сказав, простягаючи руку: — Ну, гаразд. Поки що нашу розмову завершимо. Ось мої телефони. Коли закінчите працю над «КаеС», прошу повідомити. Без нашої згоди не рекомендую публікувати переклад. Домовились? — Ярош кивнув. — От і добре. Можливо, у нас виникнуть іще питання, то вже не гнівайтесь. І якщо вам вдасться щось прояснити щодо цих маків, то дзвоніть. Можливо, це все лише фантастика, казочка для дурників, а можливо, й ні. Успіхів.

Та коли Ярош уже рушив до дверей, Книш раптом бовкнув:

— А ви і справді мене не впізнали?

Ярош здивовано стеновав плечима. Щось у Книшеві було знайоме, але стерлося.

— Ну, нічого, — покивав головою той. — У нас просто робота така — фотографувати у пам'яті обличчя. — І раптом бовкнув: — А як там наша Надієчка поживає?

Ярош отетерів, обернувся і тільки тут упізнав у Книшеві того самого Надійчиного кавалера, що зняв її на уродинах Русі.

— Кажуть, вона тепер відома письменниця? — скалив зуби Книш, несподівано обм'якнувши і скинувши з себе маску крутого правоохоронця. — Я, правда, не читав, але хотів у вас запитати: серед її персонажів часом не траплявся вам скромний працівник СБУ?

Ярош розсміявся:

— Невже це вас хвилює? Це ж насправді приємно. Коли-небудь можна й онукам показати — ось дивіться, що про вашого дідуся написали.

— Хе-хе, та знаєте... З того часу я трішки піднявся... Не хотілося б, щоб начальство дізналося.

— Що саме? — Ярош вдав, що нічого не розуміє.

— Ну, як же... Ми ж... Ви що — хочете сказати, що нічого не знаєте?

— А що я повинен знати?

Книш погойдався на обцасах, тернув вказівним пальцем під носом і промовив:

— Та ні, нічого особливого. Просто, якщо ви з нею маєте контакт, то я просив би... як би це сказати... Вона, кажуть, надто відверта у своїх творах... Хоч і не називає справжніми іменами... Але здогадатися можна... Розумієте? У нас є й такі, що книжки читають. Аякже. Тобто, я хотів сказати, по роботі... Робота така... Читають, нотують, каталогізують, розкладають по полицках... Ви не можете не знати, що тоді сталося... На уродинах Русі... Я хотів би вибачитися перед вами, якщо завдав вам прикростей, але обставини так склалися... А хочете, я буду з вами максимально відвертим?

— Ну, спробуйте.

— Зараз ми вирішуємо щось куди важливіше. Тому мушу пояснити, що тоді у нас було саме таке завдання. За будь-яку ціну розірвати ваші стосунки.

— Не розумію. Навіщо?

— Я тоді був дрібною рибкою. Наказали — виконав. Отак, мимоволі, ми з вами й стали «молочними братами».

Від цієї фрази Ярош аж здригнувся, ще чого — «молочні брати»! Так кажуть про тих, хто насолоджувався мінетом від однієї і тієї ж дівчини, але стати «молочним братом» з кагебістом?

— Ви хочете сказати, що то зовсім не Руся спланувала?

— Ні. Це наша робота. Надя, як вам відомо, збиралася їхати на роботу до Німеччини. А якби у вас із нею все склалося, могла б і не поїхати. Так?.. Одначе вона нам потрібна була саме там. Хоча, яку функцію вона там виконала, я не знаю. Я, як той мавр, лише зробив своє діло... А, до речі... ви хіба не упізнали голос тієї жінки, яка викрикувала іспанську фразу?

— А чому я мав її упізнати?

— Бо ви її чудово знаєте. Це — Руся.

Ярош витер холодний піт з чола. Усе вкладалося у якусь дику фантазмагоричну картину.

— Що з нею сталося?

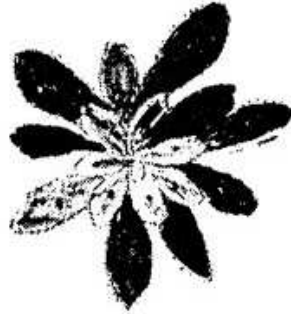
— Чергове нещасливе кохання. Нова спроба суїциду. Наковталася пігулок. Але цього разу уже з незворотними наслідками.

— Стривайте... Той мій колега, який з нею зустрічався і який переконав мене прийти на уродини... Це і ваш колега?

— У світі усе дуже тісно переплетене. Він теж виконував завдання.

— І це через нього Руся труїлася?

— Погодьтеся, на його місці міг бути кожен. Є люди, які приречені на самогубство. Знаєте, яка статистика? На сьогоднішній день третина самогубців встигла відбути уже генеральну репетицію і перебуває на порозі прем'єри. Але не будемо про сумне. До побачення.

S

Ошелешені вояки складають зброю, розпач стискає горло, дехто не витримує і втирає сльози, а є й такі, в кого сльози ллються струмками, ми теж не виняток, плачемо, обнімаючи Яся, а наші мами, прощаючись із ним, голосно ридають і хрестять, а потім він разом із великою колоною офіцерів повільно бреде Личаківською, обабіч тлуми чужоземних солдат — штурхають, відбирають зброю, лаються, а десь далеко ще цокочуть постріли, вибухи поодиноких гарматних салів*, бо не всі ще погодилися на капітуляцію, окремі групи завзятих вояків усе ще бороняться, воліють вмерти тут, аніж невідомо де.

Незабаром дістаємо вістку про те, що колону офіцерів на Личаківській рогатці оточують НКВД-исти і супроводжують як полонених, не дозволяючи завернути в напрямку Румунії, як було домовлено. Що це має означати? А коли з голови колони надходить звістка, що їх ведуть на Винники, поодинокі вояки намагаються вирватися і замішатися в тлумі людей, які стоять на хідниках, зі смутком проводжаючи їхній відступ.

Правим хідником входили до Львова більшовики, вигляд їхній був якийсь дикий, мовби вийшли вони з підземелля у своїх землистого кольору довгих шинелях і так само довгих аж до колін «гімнастборках», а широчезні галіфе, що метлялися при ході, кирзаки, з яких визирали сірі брудні онучі, гвинтівки на шнурках і шпичасті «будьоновки» з червоними зірками творили з них карикатуру на військо, якби не військова техніка, якби не

танки й гармати, якими польське військо похвалитися не могло. Найбільше дивували львів'ян обличчя визволителів, серед них було дуже мало європейських, здебільшого то були обличчя вилицюваті, обвітрені, худі й недобрі, в очах світилася осторога і недовіра, вони попервах навіть смикалися і виставляли поперед себе багнети, коли до них поривалася екзальтована жидівська молодь з квітами, намагаючись потиснути руки і поцілувати, а декотрі цілували танки і кричали радісно: «Нех жие Сталін!», «Нех жие Сов'єтскі Союз!», «Нех жие Сов'єтска Україна!», хоча кілька днів перед тим, 5 вересня, вони кричали «Нех жие Англія!» перед англійським консулятом на Недзьялковського, а пан консул навіть вийшов на балькон і хотів щось виголосити, але нагло загуркотіли німецькі літаки і всі повтікали, а до молоді приєднувалися і літні жида й теж кричали й махали капелюхами та хустинами, навіть не підозрюючи, що за оцю радісну зустріч своїх визволителів їх будуть нещадно бити на вулицях Львова, звинувативши у всіх смертних гріхах і в цьому також.

Роззброєна польська армія покидала місто лівим хідником, з провулків і брам випірнали поодинокі й групками вояки, вимахуючи жовтавими хусточками, та долучалися до цього похмурого походу.

Довідавшись, що офіцерів повели в напрямку Винників, ми хутенько зрихтували для Яська цивільний одяг і побігли Личаківською. Нагорі наздогнали Люцію, яка кудись квапилася з пакунком під пахвою.

— Сервус, хлопаки! Де так женете?

— Шукаємо Яська. Мусить бути десь у колоні.

— Ходіть зі мною, може, він там — у костелі! — показала рукою на базиліку Матері Божої Остробрамської з її високим шпилем. — Там зараз перевдягають офіцерів у цивільне. Бачите — я теж несучу, назбирала по сусідах. Чи чули? На Сихові рускі оточили львівських поліцейських, які намагалися дістатися Румунії, і всіх до одного перестріляли. Арештовують усіх державних службовців, поліцію стріляють відразу. Офіцерів теж нічого доброго не чекає.

У костелі ми побачили натовп вояків, які квапливо перевдягалися у те, що їм принесли дружини й діти, монахи хутенько згрібали з підлоги мундири, ремені і чоботи та кудись виносили, підганяючи вояків, аби ті швидше перевдягалися і покидали приміщення.

— Кому ще вбрання! Кому вбрання! — загукала Люція, а до неї потягнулися зусібіч руки та вмить розхапали все, що вона принесла.

— Чи бачив хто Яська Білевіча? — запитували ми, штовхаючись у тлумі, однак ніхто нам нічого путнього не міг сказати, oprіч того, що хвіст офіцерської колони ще кілька хвилин тому було видно з горішньої Личаківської. Аж нарешті Люція приволокла за руку чоловіка, який повідомив, що був із Ясем в офіцерській колоні.

— Коли до нас докотилося, що колону не пропустили на Сихів, а повели на схід, дехто почав драпати. Нас п'ятеро домовилося теж дати драла. Коли миналисьмо школу Святого Антонія, то всі разом рвонули до брами, але конвоїр помітив і вистрелив. Я почув, як Ясько скрикнув, певно, в нього поцілили. А втім я його більше не бачив.

— А куди їх ведуть?

— Я чув, що до Тернополя. Там нібито усіх мають відпустити, але це малоймовірно. На ніч вони зупиняться на оболонях за Винниками, отоді можна буде до них підкрастися.

Ми попрощалися з Люцією і поквапилися у Винники. Щоб не потрапити на очі красноармійцям, які сунули довжелезною колоною, ми зійшли з дороги в ліс, а там могли навіть бігти добре втоптаними стежками, які вже віддавна облюбували спортовці. Раптом до наших вух долинуло тахкання скорострільів, це було десь попереду, досить далеко і не тривало довго, постріли вже нікого не дивували, вони лунали повсякчас і в самому місті, і поза містом, тому ми продовжували бігти, не затримуючись. Дорога все ще була запруджена більшовиками та їхньою бойовою технікою, здавалося, не буде їм кінця і краю. Аж ось ми почули стогін і різкий запах крові, свіжої крові, запах, який

завис у повітрі зовсім недавно і ще не встиг розкластися і перетворитися на сморід, зараз він був разючим і непереборним, ми роззирнулися, але нічого не побачили, довкола був ліс, правда, на деревах виднілися свіжі сліди від куль, трава була встелена білими трісками.

— Гляньте — он там! — скрикнув Йосько і показав у бік галявини, на якій прогульковичі часто влаштовували пікніки перед тим, як піднятися на Чортову гору. Там щось було, саме звідти долинав запах крові і стогін. Ми метнулися туди й побачили гору трупів, недбало прикидану ґалуззям. То лежала постріляна львівська поліція у своїх гранатових мундирах, але без зброї, юнаки і дорослі чоловіки, і з-під тієї гори трупів чувся стогін. Ми підбігли, висмикнули кілька тіл і вивільнили молодого, ще безвусого, хлопця, мав прострелене плече. Вольф обмацав його і сказав:

— Кістку не зачепило, куля вилетіла. Рана вже не кривавить. Можеш йти?

— Здається, можу, — кивнув хлопець, дивлячись на нас із надією, а я, придивившись до нього уважніше, упізнав того, хто конвоював мене на допит до Кайдана і супроводжував свідків.

— Ти мене не пізнав? — запитав я.

— Ні, — заперечив хлопець, але в його очах зблиснув страх.

— Не бійся, — сказав я і, вказуючи на розстріляних поліцейських, запитав: — А Кайдан є серед них?

— Ні. Не знаю, де подівся. Що ви зі мною зробите?

— Нічого. Йоську, веди його назад, як дійдете до Личаківської, залишиш у кущах, гайнеш до церкви, попросиш у монахів цивільну одіж і принесеш йому. Може, застанеш там іще Люцію, вона вам допоможе. Тільки йдіть усе лісом, аби вас оті не побачили. А ми з Вольфом побіжимо далі.

Хвіст офіцерської колони ми наздогнали перед самими Винниками, але не наближались, а йшли назирці, аж доки всіх полонених не вивели поза село і наказали таборитися на оболонях. Уже сутеніло, вартові розташувалися довкола табору на

певній відстані одні від других та влаштували перекур, частина з них попадала знесилена на траву і заходилася вечеряти, охорона не була надто пильна, і це нас підбадьорило. Полонені збивалися в групки, виймали з торбин харчі, до них підходили селяни, щось запитували, вартові їх не відганяли, а небавом селяни почали носити воякам воду, молоко, хліб, яблука — хто що мав.

— Як думаєш, — спитав я Вольфа, — ми схожі на селян?

Вольф розсміявся, погладжуючи щетину на обличчі, — ми таки добряче позаростали.

— Можна спробувати.

Ми перепинили якогось дядька, що ніс у кошику бульбу, а під пахвою стиглого жовтого гарбуза, і напросилися допомогти, я взявся за другий край кошика, а Вольф забрав гарбуза, Яськові лахи порозпихали собі за пазуху.

— Що вони з тим гарбузом будуть робили? — спитав я.

— Як то що? — цілком щиро здивувався дядько. — Спечуть. Та ж то смакота. Ніколи не їлись?

— Ні. Але обов'язково спробую.

— Ви нетутешні.

— Не. Шукаємо свого кумпля.

— Хочете передати йому вбрання?

— Як ви знаєте?

— Приходив до мене їден, що йому вдалося висмикнутися. — Потім пошепки додав: — У гарбузі маю старі гачі і сорочку.

— Справді смакота, — засміялися ми.

Вартові лише зиркнули на нас скоса і пропустили, а ми відразу почали питати за Яська. Офіцерів неабияк бавив наш гарбуз, зусібіч сипалися жарти і поради, що з ним можна зробити, хтось навіть запропонував розрізати його навпіл, вишкребити середину і використовувати як нічного горщика, але поручник Грицюк, який був із нами на Городоцькій, сказав, що знає, як готувати гарбуза, і нікому не дозволить з нього познущатися, а відтак попровадив нас до Яська, дорогою я сповістив йому страшну гарбузову таємницю, він присвиснув: «Ого! Доведеться

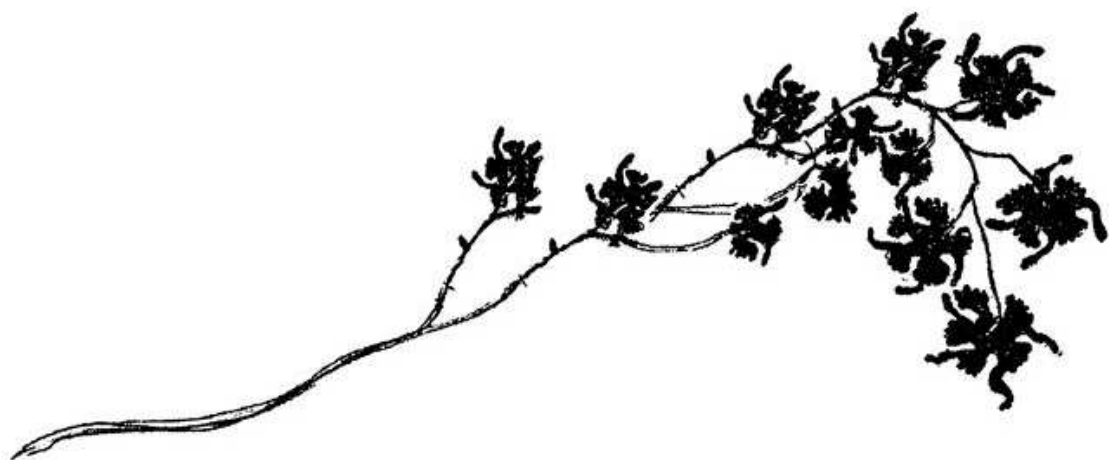
розіграти в карти». Ясь сидів біля вогню з забандажованою лівою рукою. Побачивши нас, невимовно зрадів і здивувався, але я пояснив:

— Принесли тобі вбрання. Хутенько перевдягайся. Тут за полум'ям тебе не буде видно.

Вольф вийняв ножика і, розпоровши йому мундира, вивільнив руку, ми помогли йому стягнути штани і чоботи, хоча він чобіт і не хотів лишати.

— Дурний ти, — сказав я, — знаєш приказку: знати пана по халявах? По офіцерських чоботах тебе живо вирахують. Взувай капці. Документи кинь у вогонь.

Біля вогню лежав порожній мішок, у якому напевно принесли бульбу, я підняв його і накинув Яськові на поранену руку, щоб не кидалося в очі, що він її тримає зігнутою. Виходячи з табору, я посміхнувся до вартового, але він скорчив невдоволену міну і відвернувся, я не мав нічого проти, за кілька кроків ми зникли в сутінках. Я відрадив Яська йти додому і запровадив його до Люції, а там, на диво, застали ми Йоська з пораненим поліцаєм, якого дівчина перев'язала і перевдягнула. Вона ж їх і забрала до себе з церкви. І так ото зібралася гарна компанія, Люція приладила вгощення, принесла з пивниці вина, і ми собі любенько посиділи, а наслідком тих посиденьок виявилось те, що Ясько втріскався у Люцію, а вона — в нього. Ну, нарешті знайшла собі широкого поціновувача на свої конфітури.

Заникуючись та переступаючи з ноги на ногу, Марко повідомив:

— Знаєш, ми з Данкою збираємося одружитися.

Після цих слів він зробив паузу, але Ярош мовчав, новина його вразила, він усіма силами намагався не зрадити свого хвилювання, здавалося, що це йому погано вдається, але Марко не дивився на нього, він сперся на підвіконня і милувався вивіркою, що стрибала по горіхові. Ярош гарячково шукав якісь слова, які мали б ухвалити вибір сина, але слів йому бракувало, ледве видушив коротке «угу», з якоїсь причини те, що звістив йому син, викликало в нього глибокий смуток, ба навіть щось схоже на відчуття паніки. Водномить йому забаглося усамітнитися, зачинитися у своєму кабінеті і перетравити новину на самоті, але це виглядало б дивно, і він, підступивши до бару, налив два келихи вина та простягнув Маркові.

— Ну, тоді є чудова причина випити, — сказав якомога спокійнішим тоном, але вийшло це дещо по-театральному,

і притиском, а вуста при цьому ледве-ледве склалися в усмішку.

— Правда ж, вона найкраща? — запитав Марко, тепер уже дивлячись йому у вічі.

— З тих, що ти приводив раніше? — Ярош відвів погляд, відійшов у кут і сів у фотель. — Звичайно, звичайно... вона таки найкраща...

— Таке враження, що ти не зовсім упевнений.

— Чому? Ти, мабуть, її краще знаєш. Мені вона теж сподобалася. Розумна, цілеспрямована, знає, чого хоче. Однак... чи буде жінка-науковець ідеальною дружиною? Ти ж, я так розумію, в науку пірнати не збираєшся.

— Ні, я вирішив зосередитися на комп'ютерних програмах... теорія мене не приваблює. Так що в нас буде гармонія: вона теоретик, я практик.

— Можливо. Насправді я жодних застережень не маю... я це так сказав...

— Ну, коли так, то, може, ти не будеш проти, якщо наступної неділі ми прийдемо до тебе з її батьками?

Тут він відчув знову той самий панічний страх і бажання зникнути, забитися в якесь темне тихе місце і заплющити очі. Він відкидав саму думку про те, що йому ця новина чимось не до шмиги, він намагався сприймати її так, як і повинно було бути, але чомусь не виходило, його проймав незрозумілий страх і відчуття неймовірної втрати. Втрати чого? Не хотів собі в цьому признаватися, але Данка останнім часом надійно загніздилася в його свідомості, дні, коли вони не бачилися, були для нього сповнені смутку, він перечитував її листи з текстами перекладів, які вона йому надсилала по Інтернету, шукаючи між словами і поза словами якогось іншого, неприсутнього, на перший погляд, змісту, якихось таємних знаків для себе, але їх не було, навіть у тих ієрогліфах, які вона просила розтлумачити, зміст був дуже далекий від того, що хотілося б йому побачити. Врешті-решт така гра словами і знаками його захопила, він сам почав у своїх посланнях ніби жартома підкидати якісь фрази,

які мали б їх зближувати, робив це дуже делікатно, вдаючись до химерних алюзій і натяків, натомість отримував діловиті зауваги чи запитання, однак останнім часом, власне останнім часом ця діловитість, здається, скресла, він уже став помічати і з її боку жартівливий тон і деяку двозначність, а може, це йому лише здавалося, однак він почав прочитувати в її листах якісь особливі слова, звернені лише до нього і зрозумілі лише йому одному. І ось тоді, коли, здавалося б, між ними проклався місток, раптом усе зазнало руйнації. Зрештою, чого він очікував? Якщо б у її листах і справді було те, що йому ввижалося, то воно б знайшло свій вираз і в їхніх стосунках поза листами, скільки разів вони усамітнювалися у його кабінеті, сиділи пліч-о-пліч над манускриптами, часто дотуляючись колінами, обличчям і волоссям, але розмови їхні завше були фахові, жодних інших жестів чи слів, нічого, що давало б підстави відчувати тепер те, що відчував він. Прогулянки на Кортумову гору і Чортову скелю виявилися щасливим винятком, з якого робити якісь висновки було б зарано.

— Так, звичайно... — врешті він озвався до Марка. — А ти вже познайомив їх із твоєю мамою?

— Ні, вона на них не зробить потрібного враження.

— А ти вважаєш, що я зроблю? — Ярош розсміявся. — Хто її батьки?

— Не повіриш. Батько донедавна працював на митниці начальником, але його нова влада звільнила, проте він збирається з повним портфелем їхати в міністерство і відновитися на роботі. А мама доморядниця. Хоча й з вищою освітою.

— Батько був на митниці? Та ще й начальником? Важко собі уявити, щоб такий чоловік був дуже втішений вибором його доньки. Гроші люблять гроші.

— Але їхня донька не така, ти ж сам бачив.

— Так... Не така... І де ж ви будете жити?

— У її батька кілька квартир і приватних будинків. Жити є де. І машин він кілька має. Одне слово, буржуй.

— От я й кажу, що він може носом крутити.

— Але ж і я незле заробляю. Маю надійний шмат хліба, а його ще хтозна, чи відновлять на роботі. А то ще посадять. Ну, гаразд, якщо ти не проти, то чекай нас у неділю. Ми з Данкою приїдемо раніше, щоб щось приготувати, а батьки — пізніше. Тільки ти на політичні теми не заводься, бо її батько хоч-не-хоч, а мусить підтримувати злочинну владу, хоч вона його й зрадила.

— А якщо він сам почне? Я маю хвалити дебільний уряд?

— Та ні, ніхто від тебе цього не вимагає. Досить, аби не висловлював тих думок, які присутні у твоїх інтерв'ю і статтях.

— А ти впевнений, що він нічого мого не читав?

— Де там! Він читає тільки бульварну пресу і дивиться тупе телебачення. З Інтернетом взагалі не спілкується. Матінка теж. Та читає бабські романчики. Насправді у вас буде не надто багато тем для розмови. Погода, футбол, кулінарія, медицина...

Т

Сонце зайшло і не сказало, чи повернеться. У ту першу ніч советської окупації з 22-го на 23-тє вересня Львів не спав, лунали постріли, крики, грабіжники, скориставшись безладом, метнулися до ювелірних і годинникових крамниць, вони нічого не боялися, бо мали зброю, якої тоді по всьому місту валялося цілі купи, навіть більшовики остерігалися втручатися. А наступного дня Львів прокинувся вже від зовсім інших незвичних звуків. Не чуто було усіх тих голосів, якими жило місто дотепер, бо навіть за ці десять днів оборони місто не здавалося, з усіх сил намагаючись переконати своїх мешканців, що воно насправді не змінилося, живе і пульсує, тішиться життю, як і колись, але тепер то вже було місто переможене, впокорене і полонене, місто-невільник, смуток і зневіра з'явилися на обличчі львів'ян.

Коли загорілася від бомби славетна горілчана фабрика Бачевського, люди кинулися рятувати той неоціненний скарб, який вона продукувала: горілку, лікери, наливки виносили ящиками і торбами, мішками і ряднами, як мурахи, що рятують свої подушечки, на ту пору нагодилася й чота красноармійців і, побачивши таке диво, й собі метнулися рятувати народне добро, залишивши одного бійця вартувати амуніцію, і треба сказати, що чинили вони це воістину героїчно, бо фабрика не просто горіла, а ще й вибухала і стріляла полум'ям у небеса, а ноги слизькали на горілчаних струмках, і струмки ті теж спалахували

синім вогником та часом радісно лизькали чоботи. Та на відміну від львів'ян, які відразу ж із тим порятованим скарбом зникали, утікаючи по хатах, бійці легендарної армії не мали куди горілку нести і складали її побіля вартового з амуніцією, поки спохопилися, що врятували її цілком достатньо, аби їм цей подвиг зарахували і тут, і на родині, та й сіли біля ящиків пити, пили з горла, закрутивши пляшку гвинтом так, аби горілка, вливаючись у горлянку, теж крутилася без булькання й вихлюпування, однак цілюща рідина таки вихлюпувалася й текла їм по бородах, по грудях, по штанах, у чоботи, але вони не зважали, а пили так, мовби то був останній день у їхньому житті, а за якихось півгодини усі вони так сп'яніли, що вже нічого не тямили, одних чогось понесло до паркана на протилежному боці вулиці, і вони, вхопившись за штахети, стали його розхитувати, а потім попадали у фосу, другі полягали біля амуніції і захропли, як підсвинки, а треті тинялися вулицею, розкинувши руки, і намагалися зупинити людей, що волочили горілку, відтак усі вони ледь не водночас почали ригати, вивергаючи з себе різнобарвну смердючу суміш, у якій вгадувалася неперетравлена перловка, кукурудза, червоні, помаранчеві й зелені шкірки помідорів, кісточки кавунів, розжовані яблука і навіть шкаралупа яєць, і ось саме тоді, коли вони уже, залляні на трупа, лежали хто де, притарабанився з возиком Йоськів стрийко Зельман Мількер, який хоч і був комуністом та членом КПЗУ, але при своєму розумі, бо, коли совети перестали давати гроші закордонним комуністам, багато хто емігрував у країну своїх мрій, у той Едемський сад, який обіцяли Ленін і Сталін, поїхали й члени КПЗУ, але всі вони в 1937-му були ліквідовані, як імперіалістичні шпигуни. Зельман був мудрий, волів плекати Едемський сад коло хати, але коли прийшли визволителі, то зібрав ще зо три десятки мрійників про комуністичний рай та пішов вітати визволителів із квітами і прапорцями, які вирізав з червоної штори, а що матеріал був грубий, то прапорці не хотіли тріпотіти на вітрі, а звисали, як псячі хвости. Зельман, який уже зробив зі своїм

возиком кілька успішних наворотів, побачивши вісім п'яних, як беля, бійців, не міг стримати свого полум'яного комуністичного пориву і при допомозі кількох охочих завантажив двох вояків на свого возика та відвіз до хати, а там вони уже з дружиною Ривкою занесли їх до вітальні і вклали на підлогу. Отак він перевіз до себе і решту славних червоноармійців разом із їхніми гвинтівками і врятованою для народу горілкою, і так ото мрія його життя збулася — у його хаті відпочивали сном праведників довгоочікувані визволителі, вартові пролетаріату. Але сам Зельман заснути не міг, йому хотілося зробити щось надзвичайне, щось таке, аби визволителям запам'яталося на все життя, тому пішов у сад і, хоча його Ривка заламувала руки і яйкала, бо не поділяла його прогресивних поглядів, нарвав цілий букет хризантем, жоржин, троянд і чорнобривців, порозпихавши їх у вази, тихенько заніс до вітальні, однак не заспокоївся на тому, бо згадав, що ростуть у нього ще й пізньоцвіт, безсмертники, стокротки, лілії, то він і їх нарвав і, порозпихавши уже в баняки та відра, знову ж таки тихенько заніс до вітальні, а потім ще довго не міг заснути, фантазуючи собі, яке чудове пробудження чекатиме улюблених визволителів, які принесли на своїх багнетах волю і рівноправ'я трудящих. Прокинувся він досить пізно, сонце уже разило очі, а Ривка немилосердно калатала кохлею, розмішуючи у виварці горохову юшку, якою збиралася годувати гостей. Зельман поцікавився, котра година, і дуже здивувався, що гості ще сплять, але вирішив, що тут нема нічого дивного, бо визволителі мусили добряче натомитися у своєму визвольному поході, і попросив Ривку, аби не так радісно калапуцькала в баняку, на що Ривка назвала його мішігіном* і постукала себе мокрою кохлею по лобі, очевидно, натякаючи, що Зельман з'їхав із глузду з тією гостинією і з тими квітами, бо тепер не буде що дорогій родині на цвинтар занести після того, як він обчухрав усі грядки, але час ішов, а з вітальні не долидало ані звуку, тоді врешті Ривка не витримала і, відпхавши свого чоловіка так, що він беркицьнув на канапу, відчинила двері. У ніс їй відразу вдарили фантазійні пахощі осінніх квітів, весь той букет запахів,

який за ніч скомпонувався у дивочуйний коктейль, аж голова замакітрилася, але свідомості вона не втратила, помітивши, що славні визволителі все ще продовжують спати, і коли вона кашлянула, вони все ще спали, Ривка вийшла з вітальні, похитуючись і тримаючись одною рукою за голову, а другою намагаючись намацати стіну, і якби її не підхопив чоловік, могла б і впасти, щойно тоді він почав здогадуватися, що щось не в порядку, що бійці сплять якимсь неприродним сном, посадивши Ривку на крісло, він підскочив до найближчого бійця і торкнувся його руки, рука була зимна, обличчя — зимне, жах скував серце Зельмана, він розчахнув обидва вікна навстіж та почав обмацувати солдата за солдатом, усі вони були закоцюрблі, бо мертві, і хоча смерть їхня була прекрасна, куди приємніша, ніж на полі бою, адже задихнулися вони найпрекраснішими ароматами осені, але Зельман, вилетівши з вітальні з божевільними очима, уздрів іно божевільні очі Ривки і пролопотів: «Нам гап-лик!», і Ривка з приреченим виглядом згідливо кивнула, миттю зів'янувши, як осіння квітка, і теж усвідомивши, в яку халепу вони потрапили, бо вісім бійців Червоної армії жодною випадковістю не витлумачиш, «на ліцо» терористичний акт, праця на японську розвідку і спроба контрреволюційного перевороту. Зельман обхопив голову руками і гарячково думав, як виплутатися з такої трагічної ситуації, і не надумав нічого іншого, як помчати на крилах розпачу до мами Йоська, а Голда, зачувши новину, не могла не поділитися нею з подругами. Отже, зібралось в нашій хаті добре товариство — я, Йосько, Ясь, Вольф і всі наші мами на чолі із Зельманом. На столі перед нами лежало вісім червоноармійських посвідчень. Для початку Ріта, як найпринциповіша, підвела ризику: чота сержанта Кузькіна полягла смертю хоробрих разом із сержантом Кузькіним, і якщо досі ніхто по них не зголосився, отже начальству й невідомо, куди вони поділися.

— Ай, Ріта! — аж сплеснула руками Голда. — Яка ти мудра! Ти мені то просто з язика смикнула! Можна не хвилюватися, за ними ніхто не прийде.

— Ну, то так, — сказав Ясь, — але що далі робити з тими трупами? То ж не оден і не два, а цілих вісім.

— Їх треба поховати, — сказала моя мама. — І я навіть знаю як.

Навіть не конче було, аби вона при цьому промовисто зиркнула на мене, я відразу дошолопав, куди вона хилить, але я потряс головою і сказав, що ні за які скарби не піду до пана Кнофлика, бо відколи він збікував, з ним важко порозумітися. Але Зельман заломив руки і так благально поглянув у мої очі, а пані Зельманова пообіцяла великого начиненого карпа і цибульового пляцка, аби-но я лише пішов, що я скрушидуха погодився.

— Орцю, — сказав Зельман, проводжаючи мене за двері, — повідж му, жи я ся розрахую цьмагою. Бо і так стільки не вип'ю, скільки до хати привіз.

Яким же було моє здивування, коли я застав пана Кнофлика при гарному настрої, у випрасуваному одязі, гладко зачесаного і поголеного, уздрівши мене, він пішов одразу назустріч з розкинутими руками й обняв мене:

— Прокрістепана! Сакра-кумакра! Кого я бачу! Тебе, камераде, мені послали шестикрилі херувими. Знайомся, це моя дружина Ленка, — і потягнув у глиб приміщення, де біля оздобленої ружами домовини порядкувала дебела білявка з пишними персами і не менш пишним животом. — Бачиш? Бачиш? — глядив він дружину по животику. — Нарешті буду мав Іржика або Власту.

Його радість була зрозуміла, адже покійна Власта не могла мати дітей, а тепер пан Кнофлик як на світ народився. А там далі самозаглиблено шурхав гимблем пан Боучек і щось собі наспівував під ніс, я помахав йому рукою, але то було однаково, що махати вербам при дорозі.

— Як добре, що ти прийшов, мені тебе бракує, — торохтів пан Кнофлик, — твого естетичного ставлення до справи, твого поетичного дару, з яким ти підходив до кожного покійника. Можеш хоч зараз братися до роботи. Маю для тебе ексклюзив:

чудовий, сексуальний, свіжесенький труп оперової співачки з янгольським голосом, яка виглядає так, що, здається, ось-ось заспіває арію Аїди. А чому? Чому вона так чудово виглядає? Бо була мудра і передбачлива і не повісилася, не втопилася, не викинулася, не отруїлася якоюсь гидотою, яка б спотворила її делікатні риси, а гарненько залізла в теплу ванну в готелі «Жоржа» й акуратно потяла собі жили на руках. Оце я називаю найвищою ознакою шляхетності й естетизму! Як сказав поет, краса врятує світ.

Я ледве зупинив нестримний потік балаканини пана Кнофлика, повідомивши йому про тих вісім покійників, які раптом упали нам на голову...

— Прокрістепана! Боже, яка радість! — сплеснув у долоні пан Кнофлик і звернув свій вдячний погляд у небо. — Недарма мені снилося вісім лінів, які я упіймав голими руками у власному ліжку! А в мене, абисьте знали, є якраз вісім домовин вищої якості.

— Пане Кнофлик, ці вісім небіжчиків не прості небіжчики, — додав я пошепки. — Це наші визволителі.

Пан Кнофлик вмить роззирнувся, схопив мене за руку і потягнув до свого кабінету і, посадивши біля себе, наставив вуха.

— Ці славні наші визволителі загинули, як герої, — продовжив я. — Рятуючи легендарну горілчану фабрику Бачевського, вони полягли смертю хоробрих.

— Тедка йо! Так-так-так, — пожвавився пан Кнофлик, — дуже цікаво. Ми влаштуємо для них величний тріумфальний похорон. Я найму хор жіночої гімназії, вони вберуться в білі грецькі туніки з вельонами і віночками, мовби то ідуть зрозпачені наречені, і будуть, заламуючи руки, оплакувати героїв, як то робили троянки, оплакуючи троянців.

— Пане Кнофлик! Дайтеся на стримання! Герої померли справді, як троянці. Але троянським конем виявилася горілка. Це вона поклала їх трупом. Вісім, як скло, товариства лягло.

— Ов! Горілка! Темна справа. Величний похорон відпадає.

— Їх треба поховати на жидівському цвинтарі, як жидів. Пан Зельман Мількер усе оплачує. Горілкою.

— Чудово. Бо тоті наші злоті скоро на сміття перетворяться. То ті покійники були жидами?

— Чи хтось може бути на сто відсотків певним, що він бодай трохи не жид?

Пан Кнофлик похитав головою в глибокій задумі і сказав:

— Кдепак! Навіть я не можу. Але вісім домовин, які будуть в один час їхати на цвинтар, можуть привернути увагу. Нині до мене заходив якийсь чубарик зі звіздою на шапці і сказав, що я вже не директор, бо досить мені гнобити пролетаріат. Тому директором тепер буде представник пролетаріату товариш Боучек. Я ніц не мав проти. Товариш Боучек і так глухий, як пень, а тому я іно головою кивав і вигукував: «Долой буржуїв і попов!» Усе чудово складається, я буду мав святий спокій, а товариш Боучек буде ходити на збори, мітинги і дифіляди. Ага... то як нам з тими домовинами бути?

— Справді це надто ризиковане видовище. А може, ми їх поховаємо, як жидів, у білих простирадлах без домовин? Тоді ви усі вісім трупів поскладаєте у своєму катафалку штабелями і вісьта-війо.

— Так теди йо! Так і зробимо. Тільки годилося б іще, аби за катафалком йшла дорога родина в траурі. І щоби хтось таки плакав. І як я вже не зароблю на домовинах, то бодай на вінках, не? — Пан Кнофлик поклав на столі перед собою картку паперу і рахівницю та почав робити калькуляцію. — По два вінки на кожного — шістнадцять вінків з чорними стрічками. Плюс вісім букетів, вісім свічок... Свічки парафінові чи лоеві?

— Нехай будуть парафінові.

— Па-ра-фі-но-ві... Так... Вісім простирадл... Полотняних чи шовкових?

— Полотняних.

— По-ло-тня-них... М-м... О! Геле! А вони у військовій формі?

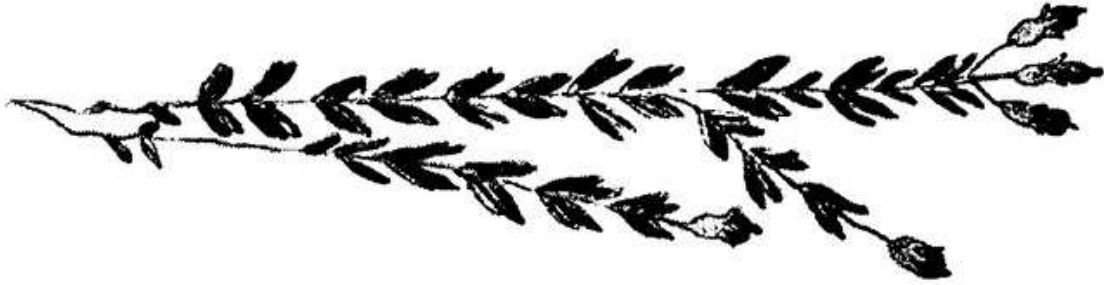
— Аякже.

— Мусите їх перевдягнути в цивільне. Ану ж яка хулера захоче глянути. Ну і останнє: скільки має бути могил? Хоча, що я питаю! Вісім могил — то вже епідемія! Щойно тільки нас визволили, як люди почали вмирати. Недобре. Але... най я на тому страчу... покладемо їх у дві могили. Тільки мусить хтось піти на цвинтар і домовитися.

Пан Кнофлик записав адресу й обіцяв прибути з катафалком над вечір, як почне уже сутеніти, а я помчав додому, аби втішити бідного Зельмана, що так усе гарно складається. Вислухавши новину, Зельман з Голдою стали нас просити, аби ми погодилися супроводжувати катафалк, зображаючи убиту невимовним горем родину, і що було робити — ми погодилися, відтак наші мами подалися до Зельмана перевдягати визволителів у цивільне. Зельман, на щастя, перед тим ще й привіз кілька мішків одягу з розбомбленої крамниці, то проблеми з тим не було. Йосько мотнувся на цвинтар, дав гробарям по три пляшки горілки, й ті погодилися поховати вісім трупів у двох могилах. Над вечір усі були готові й на місці, я вбрав чорну сорочку і чорні штани, Йосько насадив мені на голову свою ярмулку, йому вона була ні до чого, бо він і так скидався на жида, Ясь і Вольф вбрали чорні капелюхи, з під-яких стирчала, кучерявлячись, руда пакля замість пейсів. Пан Кнофлик діловито розпорядився загортати трупи в полотна і вантажити до катафалка. Поклали їх чотирьох уздовж і чотирьох зверху поперек, але навскоси, бо інакше не поміщалися. Стільки мештів Зельман не знайшов, тому покійники мали босі ноги в солдатських онучах. Солдатське вбрання Зельман спалив, пошкодувавши тільки кирзаци і ремені, з яких передбачливо познімав металеві пряжки з зірочками. Ну і врешті жалобний похід рушив з місця, пан Кнофлик сидів на козлах і прицмокував до коней, а ми йшли, тримаючи попід руки матерів, які, схиливши голови в чорних хустинах, невгавно торохтіли про все на світі і вмовкали лише тоді, коли минали перехожих, на совість працювала тільки наша бабуся, вона заводила внебоголос на мові, яку крім неї, либонь, ніхто не розумів, але кожен би зробив висновок, що то жидівський похорон.

Коли ж ми прибули на цвинтар, то побачили дві свіжовикопані могили, на дні яких лежали п'яні гробарі — по два в ямі. Витягти їх нам так відразу не вдалося, тому поприв'язували їм до ніг шлеї, якими вони зазвичай спускали труни в могили, а другий кінець шлей вчепили до катафалка і так ото витягли та поклали під кущами, а опісля спустили в могили визволителів, засипали їх глинистою землею, сформували горбики й обклали вінками та букетами. Зельман запалив вісім свічок і встромив у землю:

— Гарна в них смерть була, — сказав він з усією комуністичною прямодушністю, — спочатку собі добре попили, а потім заснули вічним сном серед райських пахощів... Кожному можна таке побажати, особливо в наш тривожний час...

У неділю Данка з Марком прийшли з самого ранку, аби допомогти поприбирати в хаті й зготувати вгощення, Ярош не вирізнявся особливим педантизмом, тому в нього всюди панував більший або менший розгардіяш, речі мали властивість зникати з тих місць, де їм належалося бути, й опинялися в куди невідповідніших місцях, але господар якось у тому всьому орієнтувався, тепер же, коли для кожної речі знаходила місце Данка, він з хвилюванням думав про всі наступні дні, коли доведеться розшукувати те чи інше кухняне приладдя, недочитану газету чи олівець, карточки паперу з занотованими телефонами, рахунки за газ і світло, а при тому всьому щось летіло і до смітника, доведеться і його завтра перетрусити, бо ніхто не в стані визначити цінності того чи іншого папірчика з якимись каракулями, окрім господаря. А що все це робилося дуже швидко, то Ярош, спочатку відстежуючи переселення усіх тих міштигалків, врешті махнув рукою і зайнявся гускою, яку

спеціально для такої нагоди придбав учора на ринку. Він її спочатку обсмалив, потім вийняв усі нутроші, перебрав їх і перемолов разом з намоченою булкою, додав смажену цибулю, подрібнену зелень, два сирі яйця і добре вимішав руками, потім гуску начинив і зашив гачкуватою голкою, яку йому подарував знайомий хірург.

— Як ви це вправно і швидко робите! — захоплено вигукнула Данка. — Я б із цим воловодилася півдня.

— Бо ви, мабуть, звикли усе робити старанно, а я отак — валь-паль, — засміявся Ярош. — Ручаюсь, що на смак це не вплине.

— Не сумніваюсь.

Після того, як гуска опинилася в братурі, Данка вийняла з торбинки кілька аркушів і попрохала подивитися на її переклади, вона переклала ще кілька віршів Люцилія. Ярош запропонував піти в кабінет, Марко махнув їм: «Ідіть, ідіть!», а сам увімкнув телевизор. Ярош відчував, як у нього тремтить голос, і не тільки голос, але й руки. Вони сіли біля столу, Ярош, намагаючись приховати хвилювання, вступився у текст. Данка перекладала досить вправно, намагаючись підбирати давні слова, щоб надати текстові своєрідного звучання. Ярош хотів зробити якесь зауваження, але відчув, що голос може його зрадити, він встав, підійшов до шафки, вийняв пляшку вина, налив склянку і випив одним духом.

— Вибачте, але я трішки хвилююсь перед візитом ваших батьків. Вам можна теж налити?

— Я, між іншим, якраз хотіла про це попросити, бо в мене теж мандраж.

— А у вас чого? Ви ж бо своїх батьків добре знаєте, — засміявся він, наливаючи їй келих.

— Власне тому, що знаю.

Він налив собі знову, і вони цокнулись. Приємне тепло розлилося по грудях, йому здалося, що разом із тим теплом впливається в нього неймовірна хоробрість, ось зараз він візьме й скаже... скаже... що скаже?... слова згурдилися, збилися в неке-

ровану отару і затупцяли на одному місці, насправді він не міг промовити ані слова, врешті знову сів за стіл і взяв у руки аркуш. Згадалося, що це вже в його житті було, коли дівчина, з якою він протанцював усю забаву, збиралася йти, і на неї чекав її кавалер, а вона не йшла і стояла біля Яроша, проте він так і не видушив із себе тих слів, які б дали змогу їм зустрітися знову, він відпустив її, і вона пішла, кинувши йому прощальний погляд, повний здивування й жалю. Рядки стрибали йому перед очима, відчув, як піт проступає на чолі, і коли вже хотів його змахнути хустинкою, помітив, що Данка дивиться не на текст, а на нього, якась сила повернула його голову до неї, їхні очі зустрілися, і чи то справді, чи йому лише здалося — у кутиках її очей помітив блискітки, так блищати могли тільки сльози, але вони не текли, вони застигли на узбережжі очей, Ярош силувано усміхнувся і пробурмотів: «Ваш переклад дуже добрий», — відтак відвів погляд, але вона продовжувала мовчки дивитися на нього, він відчував це, хоч і намагався не зиркати зизом*, у нього засіпалося віко, він витер з чола піт, це вже починало бути нестерпним, набравши в груди повітря, сказав, дивлячись просто себе у вікно, за яким виднілася яблуня і вертлява сорока на гілці, що вила собі гніздо (треба буде її зігнати, ще йому тут сорок не вистачало, особливо, якщо вони почнуть красти курчат у сусідів): «Ви хочете щось запитати?». Голос його лунав, мов з якихось потаємних глибин, він і не упізнав його, ба навіть здалося, що нічого насправді не промовив, що то все в його уяві, «бійся полуденного біса». Сорока злетіла з яблуні, а за мить повернулася з вовняним віхтем у дзьобі, от із чого вона снує собі гніздо — з гуцульського ліжника, якого Данка вивісила на балконі, щоб перевітрився, так чого доброго повисмикує усе, треба її прогнати, та й сорока ця якась дивна, восени — гніздо? Що це могло означати? Але сорока недовго відволікала його увагу, він повернув голову до дівчини і поглянув на неї з неприхованим острахом, в очах її уже не було того блиску — можливо, вона їх непомітно для нього витерла, — Данка закусила нижню губу і дуже повільно похитала головою, не зводячи з нього задумано-

го погляду, здавалося, вона думками перебувала зараз десь далеко-далеко, він кивнув, лизнув пересохлі вуста і знову взявся за її переклад, рядки стрибали йому в очах, наїжджали одні на одні, ставали дуба в ударах, розпливалися, але тут її долоня лягла на текст, рядки враз завмерли і виструнчилися, зате її тоненькі пальці тремтіли. Вона запитала:

— Як ви гадаєте? — Пальці повільно стулилися в кулак, злегка зіжмакавши папір. — Я роблю все правильно?

Питання було надто абстрактне, могло стосуватися будь-чого — і перекладу, і заняття давніми мовами, і зашлюбин... І він хотів уже було сказати щось про її наукові перспективи, про те, що вона дуже талановита, але голова несамохіть хитнулася з боку на бік, і в цей момент його охопив страх, адже він цим видав себе, зрадив щось таке, що тримав тривалий час на прив'язі, та вона прочитала на його обличчі те, що, либонь, хотіла прочитати, і сказала:

— Я теж так думаю.

А потім притулила свої вуста до його вуст, і він відчув, які вони м'які і податливі, які гарячі і солодкі, він обняв її, пригорнув до себе, і, здавалося, уже жодна сила не розімкне їхніх обіймів, але здоровий глузд узяв гору, за якусь хвилю перед тим, як двері відчинилися й увійшов Марко, вони відірвалися одне від одного, і Ярош почав голосно, може, навіть надто голосно, декламувати переклад, розгладжуючи пальцями пожмаканий папір. Обоє були зарум'янені, але Марко витлумачив це по-своєму:

— О, ви тут без мене уже зарядилися.

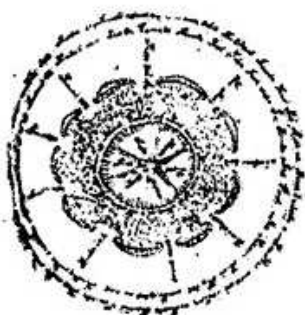
— Ми подумали, що нас чекає неабиякий стрес. Налий собі.

— Не відмовлюся. Вам ще багато? Вони уже виїхали. Якщо не заблукають, то хвилин за десять будуть тут.

— Ну, тоді пора... — сказала Данка і підвелася з крісла.

Вона чудово володіє собою, про мене цього не скажеш, подумав Ярош і відчув, що зіпрів од хвилювання, а коли вони вийшли, перевдягнув сорочку, потім став проти дзеркала і за-

питав у свого відображення: що це було? Можливо, там, у задзеркаллі прокотилося відлуння його слів, відповіді він не отримав, проте відчував уже не страх, і не паніку, і не бажання втечі, а радість, тепер уже його переповнювало відчуття щастя, хоча це щастя було ще надто туманним і незвіданим, і невідомо, чим воно ще обернеться для нього, але це його не надто хвилювало, баглося, щоб події розгорталися з дедалі більшою швидкістю, щоб розкручувалися і несли його вперед і вперед. Пролунало бібикання авта на вулиці, Данка і Марко поквапилися зустрічати. Ярош провів рукою по обличчю, мовби стираючи з нього все попереднє хвилювання, нерви і страх.

У

У перші ж дні визволителі захопили на двірці товарні вагони, в яких містилося все майно втікачів із Центральної Польщі, вони спішно вантажили його на авта і кудись відвозили, а все, на їхню думку, зайве скидали на купи й палили. Вістка про це швидко розлетілася, і на двірець почали збігатися власники того майна. Їй намагалися показувати квитанції на вантаж, їх тихенько відводили набік і розстрілювали. Грабунок сягнув апогею, коли вояки розбили двері вагона, в якому були ящики з алкоголем, почалася шалена пиятика, з часу до часу хтось в екстазі стріляв у небо, щойно тоді прибігла міліція і спинила те буйство. А на вулицях Львова тепер можна було спостерігати дивовижні картини, адже неможливо собі було уявити польського офіцера з мішком картоплі за плечима, з дитячою ванночкою чи навіть унітазом на голові, але советські офіцери з таким скарбом траплялися щодня, пхати поперед себе тачку з яким-небудь комодом чи бюроком, конфіскованим у буржуя, було для них звичною буденною справою, і жоден військовий патруль ніколи не звертав уваги на таку принизливу для військової еліти картину.

Лія повернулася з прогулянки містом і була переповнена вражень.

— Чи пригадуєш крамницю пана Зумпфа на вулиці Охоронок? — запитала вона.

— Звичайно, — сказав я, — у дитинстві я там часто бував. Усередині вона скидалася на якийсь турецький чи єгипетський

ринок, а вже від порога запах приправ і солодощів лоскотав носа.

— Так... На одному кінці ляди громадилися високі конуси цукру, наче снігові вершини Гімалаїв, занурені в голубі картонні коробки, поруч кришталеві брили крижаного цукру, що виблискували в променях сонця, наче діаманти, і неможливо було без жалю дивитися, як пан Зумпф маленьким молоточком відколює кусні цієї краси і запаковує у папір.

— А далі були цілі гори усілякого печива, слоїки, наповнені розмаїтими цукерками, барвистими льодяниками, ірисами, чоколяда в картонних пуделочках, довгі прямокутники «Данусі», біла чоколяда «Еос», чоколяда «Нової Фортуни» — «Сянка», «Тарас», «Одарка»...

— А друга половина ляди, — замріяно промовляла Лія, — аж згиналася під великими куснями масла, кулями і прямокутниками сирів, бляшанками сардин, оселедцями-матіясами, а під стіною на полицях — бляшанки чаїв, кави і какао, слоїки приправ...

— І над усім цим королював пан Зумпф, застібнутий на всі гудзики, завжди з ввічливим усміхом, пан Зумпф, невисокий, з короткими, але жвавими руками, увінчаними ковбасками пальців, пан Зумпф, «цілую ручки, чим можу служити?», відкривав зошита і вписував покупки, а потім клієнти, які тішилися його довірою, могли раз у місяць усе оплатити... І що? Чому ти про нього згадала?

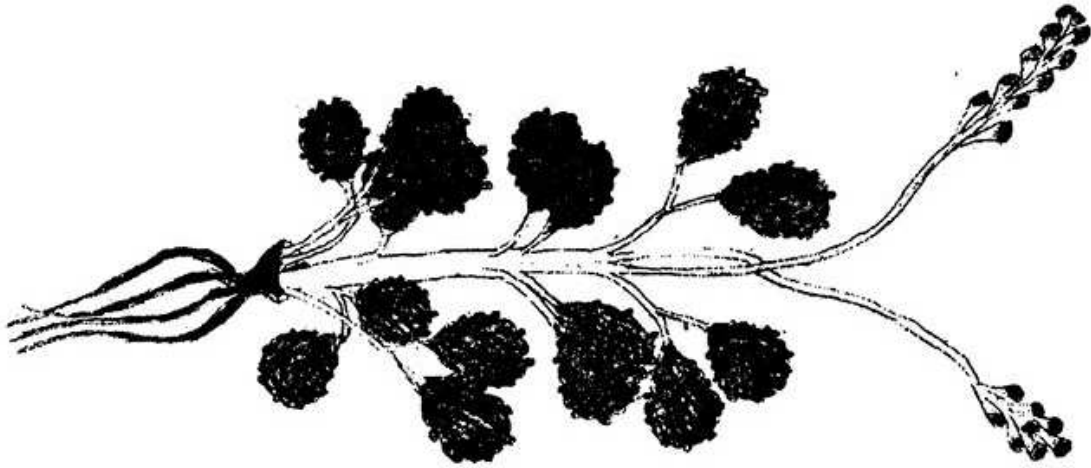
— Я шойно звідти. Йшла попри крамницю і зазирнула всередину. Навіщо я це зробила? Я зруйнувала частинку своїх дитячих спогадів. — Видно було, що вона нервує, і хоча відвернулася до вікна, я помітив у її очах сльози. — Там зараз нічого цього нема... геть нічого... Там зараз стоїть бочка оселедців. Велика картонна коробка з сірниками. І кілька ящиків оцту. Це все... Хоча ні... Там ще є сіль. Великий дерев'яний ящик солі, яку набирають туфелькою і закручують у газету. Між іншим, оселедці теж запаковують у газети. У польські й українські.

— А пан Зумпф?

— Він, як і раніше, усміхнений, але усміх уже не такий... під очима мішки, він уже не каже «цілую ручки, чим можу служити?», він уже нічого не каже, коли бачить покупців, тільки запитально дивиться... але мене упізнав... «а-а, то панна Лія... приємно вас бачити... як мамця?..». Потім наблизився, узяв мене за руку і прошепотів: «Вони усе забрали... все... приїхали уночі трьома вантажівками і забрали... а привезли оце». Хто забрав? «Міліція. Для себе»... Вони ведуть себе, як розбійники з великої дороги. Захоплюють помешкання, які їм подобаються, а людей вивозять. Конфіскують меблі й речі. Я ще зустріла дорогою свою шкільну подругу Двойру, вона розповіла про Ребекку, доньку шинкаря Сальомона... Ти ж пам'ятаєш її?

— Ще би!

— Ребекка прибігла до неї уночі, вона втекла з транспорту, який прямував на Сибір. Батько з матір'ю тікати не захотіли. Двойра її переховує в себе. Просила в мене якогось одягу. Піду увечері, занесу. А в шинку Сальомона — «Закусочна». А Володислав Залевський, який володів славетною цукернею на Академічній, знаєш, хто тепер? «Кондитерський робітник», його обов'язок — стежити за чоколядовою масою у казані. А на фризійерні пана Торби на Городоцькій, куди ти ходив стригтися, пишеться «Парік... махер... ская». Невже це те саме?

Її батько був товстуном з великою, круглою як м'яч головою, яку він дбайливо вибривав. На короткій шиї виднівся масивний золотий ланцюжок, на одному з пальців — золота печатка. Донька вочевидь вдалася у матінку — та була ще доволі вродливою, зберегла стрункість і пишне волосся. Обоє увійшли так, наче до музею, відразу стали роззиратися по стінах, невідомо, що вони тут збиралися побачити. Коли сіли за стіл, то розмови і справді поточилися від погоди і далі до політики, майбутній сват нарікав на владу, він за них голосував, а вони он як... Але в нього ще все попереду, а тому він радив би не квапитися зі шлюбом, бо якщо його відновлять на посаді, він зможе й Марка прилаштувати, а що — на митниці й комп'ютерники потрібні. На подив Марка, ця ідея всім припала до вподоби, навіть Данка знизала плечима, а Ярош кивав головою і бурмотів щось про те, що незабаром піст, а в піст не пасує... Відтак розмова перейшла знову на політичні теми, бо Данчин батько ніяк не міг заспо-

коїтися, що так жорстоко були зражені його ідеали, довелося розчаруватися в тому, у що вірив, хоча завжди тримав руку на пульсі часу і був членом усіх провладних партій за порядком, але разом з тим і патріотом...

Ярош слухав його, як слухає лікар пацієнта. Коли він нарешті вмовк, Данчина мати нахилилася і запитала, чи він не проти показати їй сад. Ярош відразу погодився, запідозривши, що це, мабуть, входить у якийсь попередньо обумовлений з батьком сценарій, бо той відразу став з особливим захопленням оповіда-ти про те, як, працюючи на митниці, їздив на полювання у прикордонну зону, куди простому смертному зась.

— У вас тут гарно, затишно, — сказала вона, походжаючи поміж деревами. — Знаєте, Данка надто емоційна... Я б сказала, поривчаста. У неї було чимало захоплень. Хоча, можливо, це й назвати захопленням важко. Одне слово, прилітає і розповідає, що познайомилася з кимсь таким... таким... таким... А минає кілька днів — уже все, сидить у хаті, на телефонні дзвінки не відповідає. І так воно триває від самої школи. Ми, знаєте, не втручалися у ті її захоплення. Інколи, може, щось підказували, радили. Але вона сама дуже швидко розчаровувалася. Ми не проти, щоб вони з Марком одружилися, ні... Але, знаючи нашу Данку... Якось вона нам заявила, що взагалі не збирається заміж. Буде займатися наукою, а для науковця заміжжя — смерть. Так і сказала. Смерть!

Вона підійшла до старої яблуні й погладила шерехатий стовбур.

— Як я люблю отакі старі дерева, вони нагадують мені дитинство. Від них променіє якесь особливе тепло, адже вони бачили так багато на своєму віку. Я ж не помиляюся? Цей сад посаджено давно?

— Так, у тридцятих роках. Он та груша вже напівзасохла, перестала родити, і я зібрався її зрубати, і навіть уже зрубав усохлу гілку, а вона взяла й зародила знову.

— Мій дід завжди лякав сокирою дерева, які не родили. Дивно, що це помагало. Таке враження, що дерева щось чу-

ють... — Вона на хвильку замовкла, а тоді сказала: — А знаєте... Мені дуже хотілося з вами познайомитися. Я стільки наслухалася від неї про вас. Вона в захваті від ваших лекцій. Уявіть собі, що навіть записувала їх на диктофон і потім прослуховувала вдома. А оте її захоплення арканумською мовою... Це так цікаво! Справді! Я ж сама маю філологічну освіту, правда, ніколи не працювала, бо рано вийшла заміж. Але й мене захопило... Цей дивовижний неіснуючий світ, який відкривається перед тобою лише частково, як айсберг... а більша частина залишається, як завше, під водою... Одного разу, коли вона мала грипу, у неї була висока температура... минулої зими... вона ще страшно переживала, що пропустить ваші лекції, і вмовила колежанку записувати їх... Так от... однієї ночі, а я спала біля неї, вона почала щось говорити незрозумілою мовою... щось таке дивне, схоже на німецьку, хоча я німецькою не володію... А може, то була арканумська... я не знаю... — Вона знову замовкла, пройшла кілька кроків, підкидаючи носачами опале листя, потім обернулася і сказала уже сухішим тоном: — Чому я це вам кажу?.. Данка вся в науці. Вона інакша. Не така, як ми. І я розумію її. Вона — моє невітлене Я. Але вона все ж таки не я. Вона не принесе себе в жертву на вівтар сім'ї. Бо знає, що це її поховає, як науковця, перекладача. Ми, жінки, істоти делікатні... Нам важко вижити в побутових умовах, у клітках... Ми там марніємо і перетворюємося на квочок. — І знову пауза, а ще — шелест вітру, скрекіт сороки, глухе падіння яблука, очі, спрямовані в Яроша, і висновок: — Я не знаю, чи вона буде доброю дружиною для вашого сина. — Пауза, погойдування на обцасах, долоня на стовбурі вишні, тиша, вітер влігся, певно, теж прислухається, і: — Радше ні. Якимось важко повірити, що вона зможе змінитися і принести науку в жертву тихому сімейному щастю.

Ярош слухав усе це, в душі цілковито погоджуючись, і хоча Марко його син, але дійсність і справді не така рожева — Данка інакша. І зовсім недавно вона це засвідчила. Вона сумнівається, вагається... А той поцілунок? Що це було? Та й чи було? Однак як батько він мав би щось сказати... Що?.. «Час покаже?»

— Час покаже, — промурмотів він. — Ніхто нікого у спину не штовхає. Вони ж не так давно почали зустрічатися...

— Так, якихось півроку... Хоча... хоча я зі своїм чоловіком зустрічалася лише два місяці... Але я — це я... Що хотіла, те маю. І по-своєму щаслива. Однак такі люди, як наша доня... дещо екзальтовані... мали б перейти довший період знайомства і женихання... Хіба я не маю рації?

Ярош машинально кивнув, але сполохавшись, що його можуть викрити, додав:

— Ми ж не знаємо ще... не знаємо, можливо, мій син здатен принести себе в жертву... науці... тобто своїй дружині-науковцю... Хіба таке не буває?

— Я не чула. Я знаю одне: майже всі письменниці, художниці, мисткині, жінки-науковці самотні. У кращому випадку розлучені матері-одиначки. Ну, є одиниці... одиниці, які пов'язали свою долю з кимсь, хто близький їм за духом... Але ж це одиниці. А є й такі, що вдають порядну дружину, матір, а самі волочаться по закордонах і продовжують колекціонувати пристрасті. — При цьому вона так прозоро поглянула на Яроша, що він зашарівся: невже вона натякає на ту студентку, яка стала письменницею й описала їхні стосунки? Невже читала і розгадала, хто є хто? Ну, та дарма, яке це має значення, він сам ні на що не претендує.

V

Торговицю за Оперним називали не тільки Кракідалами, але й невідь чого Парижем, не втратила вона свого значення і свого імені й під час війни, львів'яни продавали тут безліч усіляких речей, вишикувавшись двома шеренгами, а поміж ними походжали покупці — переважно советські офіцери, солдати, урядовці та їхні жінки, які тут, «на Парижу», перетворювалися на європейських дам. Серед продавців можна було зустріти й акторів театру, і директорів банків, і поважних професорів — кожен виносив щось на продаж з хати і кожен голосно вихваляв свій товар. Одні мали потребу в харчах, а інші збирали гроші на хабар для визволителів, щоби врятувати когось, призначеного на виселення до Сибіру. Але Кракідали притягали ще з однієї причини — власне тут було місце товариських зустрічей і джерело політичних новин та пліток, тут сновигали своєрідні маклери, які вміли полагоджувати контакт із чекістами і працівниками тюрем, тут можна було дізнатися останні новини лондонського радіо і дату та час чергової міліцейської облави, купити німецького паспорта і знайти провідника через кордон.

На ринку з ранку до вечора лунали вигуки «Цьмага, баюра, вудзя», «Бачевський, Бачевський, Бачевський!», «Баюра, баюра, баюра!», «Цьмага крайова і загранична!», «Сахарина пастилькава! Вудка чиста виборова!». Якийсь веселий чоловік голосно вигукував: «Продається засіб від плюскв, блохів, тарганів і всякої еншої сволочі. Смерть блохам, смерть вошам і блощицям

теж!», але незабаром після того, як до нього підійшов якийсь товариш і поцікавився, кого він має на увазі, згадка про «всяку еншу сволоч» зникла.

Підприємливі львів'янки назбирували цілу купу блискучих різнобарвних гудзиків, коронок, стрічок, пасків, бальових рукавичок, штучних квітів, кольорових запинок і гребінчиків до волосся, декольтованих нічних сорочок і шляфрочків — і все це виносили на продаж захланним советкам, які такого чуда-дива ніколи не бачили, а окрім назбираного в хаті, львів'янки продавали ще й те, що виготовили самі, бо не було такої господині, яка б не вміла випікати тортів, пляцків і тістечок, то й не диво, що на Кракідалах можна було зустріти і пані професорову, і пані меценасову, і саму пані Пшеп'юрську, які без жодних церегелів торгували смаколиками. Ах, як же ними ласували дами з советського раю! Щокроку можна було помітити жвакуляючі писки або запацькані кремами і крихтами мармизи офіцерських баб. Торгувала маминими тістечками і Міля та ще й нарікала при цьому:

— Через тоті Кракідали тільки товстію і ніц більше. Бо коли ніхто не купує тістечок, а мені нудно, то я їх їм. А мама нарікає, що їй тих тістечок не шкода, але грошей не видно.

Тому й не дивно, що совети, щойно прибувши до Львова, відразу цікавилися, як потрапити на Кракідали, чи то пак, як вони казали, «на Кракаділи», бо тут можна було купити дуже дешево чудові речі, і вони, придбавши зношені європейські костюми й плащі, притьма перевдягалися у брамах і тоді аж виходили до міста, але це не рятувало їх від баянів, які хутко розкусивши неосвіченість визволителів, продавали їм найрізноманітніший чудернацький непотріб, переконуючи в його винятковій цінності. До цього вигідного гешефту приєдналася і наша чвірка, Ясь роздобув у розбитій під час бомбардування аптеці клістирні рурочки та бакелітові* насадки на гумові спринцівки, усі ці пристрої мали маленького краника, який дозволяв відкривати і закривати доплив рідини з посудини. Спочатку ми не могли вто-

ропати Яськової ідеї, але він нас переконав, що товар — перша кляса і мусить піти, якщо ми будемо реклямувати чубарикам ті рурочки, як видатне досягнення сучасної техніки в галузі куріння. Так і сталося, ми, пояснюючи, як працює такий удосконалений світовою наукою «мундштук», крутили краником у різні боки перед очима ошелешеного бійця і переконували:

— От большая тьохніка! Хочеш — куриш, не хочеш — не куриш.

Після того солдати з утіхою і захватом курили увіткнуті в «мундштуки» газетні скруці зі смердючою махоркою, безперестанку крутячи тими краниками. Коли ж наші рурочки скінчилися, нам вдалося продати кільканадцять друкарських машинок у вигляді техніки для друкування грошей, робили ми це, звичайно, навпотемки, аби клієнт не здогадався, що з нього роблять шмергля*. Відтак Ясь розповів, що він виявив у Люції вдома великий ящик із поламаними годинниками й будиками, які zostалися по її дідусеві-дзигармайстрові*, Вольф тією звісткою дуже зацікавився і загорівся цей скарб розпродати.

— Але кому ти продаси годинника, який стоїть? — запитали ми.

— Будь-кому, — сказав Вольф. — Досить іно відламати секундну стрілочку, аби вона нам не заважала, тоді підносиш чубарикові дзигарок до вуха і цокаєш зубами. Отако: цок-цок-цок!

— Ну, дивися, щоб він тебе часом не цокнув, — засміявся Йосько, а ми погодилися поспостерігати за цією діяльністю Вольфа, обіцявши приєднатися, якщо діло в нього піде. І що ви гадаєте? Пішло! Ще й як пішло! Комусь у таке, може, й важко повірити, але уявіть собі людину, яка ніколи не мала годинника і ніколи не чула його цокання, а треба сказати, що поради просто таки шаленіли від дзигарків, правда, мали вони дуже своєрідне уявлення про красу і вважали, що годинник мусить бути великим, а що більший — то кращий, тому носили на руках вражаючі цибулини, а дехто навіть примоцовував до зап'ястя будики та ще й підкочував рукав, аби видно було, який він фуньно кацалабський*.

Одного дня трапилася надзвичайна подія, примчала до нас захекана Голда і сповістила, що в них у хаті лежить труп, моя мама іно руками сплеснула, а бабця відразу залила окропом якесь зілля, аби напоїти перелякану Голду, бо та ніяк не могла віддихатися і махала собі хустинкою коло обличчя, з тих уривків фраз, які вона визойкувала і вишіптувала, ми втямили лише одне: труп належав енкаведистові, який уже не раз залицявся до Лії, а тепер він вислідив, коли вона була в хаті сама, і спробував її згвалтувати, а Лія, боронячись, луснула його пательнею по голові, але що луснула не денцем, а кантом, то розсікла йому скроню, він лежить плячком, як довгий, з мордякою, залитою кров'ю, і не дихає. Саме в такому непривабливому вигляді й застали його Голда з Йоськом, повернувшись з крамниці. І знову всі погляди скерувалися у мій бік, даючи зрозуміти, що моя роль спасителя ще не завершилася і попереду в мене нові звершення і нові випробування.

— Ну, що ж, — зітхнув я, — ідіть туди і чекайте на мене, а я пожену до пана Кнофлика. Чей же і цього разу нас порятує.

На похоронному закладі пана Кнофлика тріпотів червоний прапор, а на вивісці красувався свіжий напис «Червоний Харон».

— А що ти си гадаєш? — кивав на вивіску пан Кнофлик. — Тепер то мій оберіг. Уже сюди зазірав не один чубарик та все запитував: «Как мне увидеть таваріща Харона?» Я відповідав завжди однаково: «Таваріщ Харон на савещанії в Маскве». І маю святий спокій. А днями прителіпався якийсь советський жид і запитав: «А не тот лі ето Гріша Харон, каторий бил начальніком Житомерского НКВД?» Я кивнув. Тоді він: «Передайте єму привіт. Єслі будут праблеми, я в Госснабженіі. Решаю все вапроси».

— Але я до вас знову в дуже делікатній справі, — стишив я голос, а пан Кнофлик мене відразу забрав до свого кабінету і наготовився слухати. — Голда Мількер має нову халепу, цього разу через доньку. Коли до них у гості завітав один енкаведист, Лія вирішила пригостити його яечнею, взяла в руки пательню і тільки-но намірилася покласти її на плиту, як енкаведистові

конче загорілося її обняти, але послизнувся на крапельці олії і луснувся головою в самий кант пательні. Та так нещасливо, що теперка лежить горі пузом, а дух його витає десь над Високим Замком.

— Ов! — похитав головою пан Кнофлик. — Так то халепа! Мусимо його порядно поховати. І тобі неймовірно пофортунило, бо якраз маю дуже вигідну труну — глибоку і широку. Наготувалисьмо її для ідного їмостя, котрий лежав при смерті, а був дуже теньгий, був такий грубий, що би в ті двері не вліз. Але він передумав умирати і зараз знову брикає, і жере макагігі* з марципанами. А труна стоїть. То ми знаєш, що зробимо? Покладемо твого гостя наспід, а зверху — пані Топольську. Гадаю, він не буде проти, якщо доведеться йому лежати під кобітою?

— Та де! То був ще той жевжик. Не пропускав жодної спідниці.

— Ну, то люкс. Ти лише привези мені його сюди.

— Зачекайте, а родина пані Топольської ніц не буде мати проти?

— Яка родина? Нема родини. То була самотня кобіта, стара діва, але добре вирозуміла* і не забула відкласти гроші на свій похорон. У тестаменті так і написала: «хочу лежати вигідно, просторо і м'яко». Усі три пункти будуть дотримані. Але скажи: той гість був у військовій формі?

— Аякже, ще й при пістолеті.

— То мусиш прихопити для нього вбрання. Отут у пачці є чудовий гарнітур пана Цепи, коли його в нього вдягали, він тріснув на спині по швах, і родина вирішила придбати йому іншого, хоча я їх переконував, що для пана Цепи то не грає ролі, бо й так його спини на цім світі вже ніхто не побачить. А вони знаєш, що мені на те відповіли: а на тім світі? І я стулив писк. Так жи бери, — і тицьнув мені в руки пакунок, але ще не відпустив, бо спало йому на думку, що варто було б того нашого гостя заgrimувати — ану ж дорогою стріну якогось його кумпля, і пан Кнофлик вручив мені ще й руду бороду, сиву перуку і коробку з фарбами для писка.

Що вам сказати! Покійник виглядав тепер ліпше, як за життя. Колишня його вилицювата мордяка, налита кров'ю, злагіднівши, дуже добре надавалася до образу втихомиреного і задоволеного колишнім життям дзядзя, чорний гарнітур пасував, як влитий, а з кишеньки на грудях стирчала біла троянда. Чорні окуляри довершили картину, і коли «дзядзьо» опинився в тачці, яку ми з Йоськом пхали, насвистуючи, поперед себе, усі перехожі ввічливо кивали головами, усміхалися, а дехто навіть здіймав капелюха, бо «дзядзьо» скидався на живого, і гріх було б не привітатися з таким приємним фацетом. Навіть пан Кнофлик замилувався і зацмокав вдоволено, допоміг нам вийняти трупа з тачки і покласти до труни. Поруч на столі чекала на свою чергу пані Топольська. Була в тілі і вбрана в темно-синю сукню з білими коронками, видно було, що приготувала її саме для такої урочистої хвилини, у воскових пальцях тримала образок, а сухі, міцно зціплені вуста скидалися на ніколи в житті не ціловані. Іно я про це подумав, як раптом у нас усіх, окрім пана Боучека, волосся стало дуба, а пан Кнофлик ухопився за серце, бо наш «дзядзьо» раптом ожив і сів у труні. Руками тримався за стінки і здивовано роззирався на всі боки, не в стані второпати, куди потрапив. Потім обмацав своє обличчя, скинув окуляри і, ще раз роззирнувшись, пролепетів:

— А где я?

Перезирнувшись із Йоськом, я вже почав розглядатися за якоюсь доброю ломакою, щоб відправити «дзядзя» назад у тому самому напрямку, в якому рухалася його грішна душа, але якогось дідька завернула назад, аби завдати нам ще більше прикростей, та пан Кнофлик спинив мене:

— Зачекай, — а відтак звернувся до «дзядзя»: — Ми знайшли вас неприємного на вулиці. Ви пам'ятаєте, хто ви і де живете?

Енкаведист струснув головою і став досліджувати свої кишеньки, однак там не було нічого.

— А документи в мене білі?

— Ні, — відповіли ми в один голос. — Не було нічого. Мабуть, ви з лікарні вийшли.

— С какой лікарні?

— Та є у нас лікарня, в якій, власне, й тримають таких, як ви, що втратили пам'ять.

— Да, я нічево не помню. Я што — умер?

Тут пан Кнофлик втішено потер руки і набрав номер культурківської лікарниці та повідомив, щоб забрали вар'ята, який, напевно, від них і чкурнув.

— Зараз за ним прийдуть, — шепнув нам.

— Можна я ішо палежу? — спитав «небіжчик» і знову ліг собі у домовині, склавши руки на грудях. Таким його і застали санітари, що приїхали з божевільні. Пан Кнофлик розповів, що ми підібрали цього чоловіка непритомного, думаючи, що він мертвий, а він ожив і тепер без пам'яті. Лікарі нахилилися над труною і закивали головами:

— Знаємо його. То дурний Гілько. Утік від нас ще років п'ять тому. Ану, вставай, — загукали йому.

Енкаведист знову підвівся і оторопіло провів очима по присутніх:

— Ка-а-к мене завут?

— Та не придурюйся, Гільку, бо зара ті дам такого заштрика, що згадаєш, як твоя бабця дівкою була, — сказав один із санітарів, а по тих словах вони підняли його з домовини, підхопили під руки і, хутенько вбравши в гамівну сорочку, поволокли до авто без вікон. Енкаведист ще щось горлав невиразне, але ніхто вже на нього не звертав уваги.

— Ага, — підсумував пан Кнофлик. — Втратила наша пані Топольська кавалера. Що за життя під хлопом не була, то й по смерті на хлопові не полежала.

У середу після лекції Данка підійшла до Яроша і сказала майже пошепки, що мусить із ним поговорити, Ярош почервонів і зашарівся, але кивнув:

— Добре, зустрінемося за годину в «Мазоха».

Що вона збирається йому сказати? Він відчув хвилювання і нерішучість. Коли прийшов до каварні, Данка уже на нього чекала, зайнявши столик на вулиці:

— Я нам замовила іспанське вино. Може, ще щось?

— Ні, дякую. Ваша мама справила на мене дуже позитивне враження. Здається, вона ваш відданий друг.

— Це дійсно так. Ви на неї теж справили позитивне враження. Здається, нам вдалося без особливих втрат виборсатися з делікатної ситуації. — Тут вона поглянула на Яроша з-під лоба, а на її вустах заграла підступна багатозначна посмішка. Ярош вдав, що її не помітив. Їм принесли вино, і він підняв келиха:

— За Арканум?

— За Арканум, — сказала Данка, а надпивши, одразу перейшла до справи: — Між іншим, це і є тема нашої розмови. Учора я мала дуже дивну зустріч. Секретарка з деканату повідомила, що мене кличе декан. Я прийшла. Крім декана, у кабінеті сидів ще якийсь чоловік. Коли він встав мені назустріч, декан сказав, що залишить нас, і вийшов, а цей тип повідомив, що він з СБУ.

Ярош не стримався від здивованого окрику:

— Ха! Він уже й до вас дістався?

— То ви знаєте, про кого мова?

— Підполковник Книш?

— Так.

— Що ж він хотів од вас?

— Щоб я його тримала в курсі усіх наших досліджень, пов'язаних з Арканумом, а також із тим, як посувається переклад...

— «КаеС»?

Данка розсміялася:

— Він мене тим «КаеС» просто таки дістав! Якийсь маразматик, вам не здалося?

— На відміну від вас, я мав значно більше можливостей вивчати таких людей, і скажу вам, що все те, що нам здається за чисту монету, — гра, якою вони змушені оволодівати досконало. Надто Книш, який за віком мусив ще працювати і в КГБ.

— Неймовірно гидкий тип. Таке враження, що, дивлячись на людину, він її роздягає.

— Ну, це нормально, коли чоловік роздягає поглядом вродливу жінку.

— Ви теж мене роздягали поглядом? — засміялася Данка.

— Це було на Чортовій скелі, — відповів Ярош усмішкою. — Я вас роздягнув і вдягнув. Зараз ви одягнені, можете не соромитися.

— Ой, дякую, а то я заперезживала. — Раптом вона нахилилася до Яроша і прошепотіла: — Я вам щось скажу, а ви усміхай-

теся і не піднімайте очей. Зіграємо в інтим. Отам на вулиці по-ходжає чоловік і вдає, що розмовляє по мобілці, а насправді він чекає, коли звільниться якийсь столик. Він мене пас ще від університету. — Відтак вона сіла рівно і продовжила: — А коли я заявила цьому Книшу, що не збираюся нічого такого робити, то він сказав, щоб я спочатку порадилася з татом. Я спитала, до чого тут тато. А до того, відповів він, що через мою затятість тато може уже більше ніколи на державну посаду не потрапити. Розумієте?

Ярош глянув на вулицю, чоловік із мобілкою і справді по-ходжав туди й сюди, але щойно звільнився один зі столиків, як він поквапився його зайняти.

— Я думаю, — сказав Ярош, — що ми сміливо можемо того типа ігнорувати. Як і цього за столиком. Чого нам боятися?

— Книш вимагав, щоб я розписалася, що буду тримати нашу розмову в таємниці. Я відмовилася. А він сказав дослівно таке: «Ну, що ж... Для ваших арканумських захоплень зовсім не обов'язково ще й бути студенткою. Навпаки, університет у вас лише відбирає дорогоцінний час». Я вийшла, траснувши дверима, а щойно переголом второпала, що він мав на увазі. Мене можуть виключити?

— Не думаю, щоб аж дійшло до такого. У вас же не було жодних проблем із навчанням?

— Ні. Ну, хіба з фізкультурою... Там я просто відмазалась... точніше, тато відмазав.

— Може, поговоримо про щось приємніше? Ви вже обрали собі тему дипломної?

— Звичайно. Вгадайте з трьох разів.

— Творчість Люцилія на тлі епохи?

— Ага. І ви — мій керівник.

— Ну, не Книш же!

Обоє розсміялися, тип за столиком зиркнув на них скося і закурив.

— У неділю, — сказав Ярош, — я був надто схвильований... чи знервований... Не надто уважно прочитав ваш переклад життєпису Люцилія, що його написав Альцестій. Але вчора я наре-

шті вчитався... Мені здається, ви надто серйозно поставилися до тексту... Альцестій насправді стібеться... кривляється... він ніколи не був Люцилієві товаришем, завше сприймав його за свого конкурента... Це така сама ситуація, яка була в нас із Шевченком і Кулішем. Куліш написав поему «Тарас у пеклі», де покпив і з самого Шевченка, і з Костомарова. Шевченко в пеклі має почеплене до шиї барильце з горілкою, але напитися не може, бо не сягне. Щось схоже бачимо і в Альцестія. Оті його історії про Люцилія... Це насправді якась пародія на життя... Альцестій, начебто зі слів Люцилія, оповідає різні випадки з його життя, ба навіть з дитинства. Але там виразно видно іронію. Якщо Люцилій йому щось таке й розповідав, то не в такій формі. Ну, от ви собі уявляєте, щоб син розповідав про свою матір як про королівську приспанку?

— Щось таке я й підозрювала, бо там надто багато таких деталей, які не проговорюються усно...

— Я дозволив собі зредагувати ваш переклад... тобто втручання мої були не такі вже й суттєві, але принаймні вони відображають, можливо, саме те, що хотів виразити Альцестій. Тобто я прибрав усю патетику і пишноту фраз.

— Ой, а можна поглянути?

— На жаль... Я ж не планував собі цієї зустрічі... думав, що в п'ятницю, коли в нас будуть практичні заняття...

— Але ж я не витримаю до п'ятниці! Я знаю, що ви скажете: надішлю імейлом. Ні, я хочу почути зредагований переклад з ваших вуст. Я буду тримати в руках свій переклад і звіряти з вашою редакцією. І знаєте, де це ми втілимо в життя? У вашому саду. Під тією старовинною грушею, яку ви хотіли зрубати. Мама казала, що там ще повно грушок. Надіюсь, голови наші не постраждають?

Вона це говорила зі сміхом, і очка її світилися й грали на сонці, Ярош залюбувався нею і, ще заки щось усвідомив, погодився.

— Тільки знаєте, що зробимо? — сказав він. — Ось вам гроші, візьміть і вийдіть, ніби до туалету, а насправді розрахуй-

теся. А потім швидко йдїть на Підвальну. Я вас дожену. Цей тип, поки щось второпає, то так швидко не встигне розрахуватися.

Ярош із задоволенням спостерїгав, як невідомий заметушився, побачивши, що він підвівся, почав махати офіціантові, але доки той підійшов, Ярош уже був за рогом. На Підвальній вони сіли в таксі й за кілька хвилин опинилися на Кривчицях, а там Ярош винїс із хати і поклав під грушею старого матраца, на якого обоє і вмостилися з вином та рукописами. Панї Стефа на сусїдньому обїїсті підв'язувала айстри, але не забувала час від часу позирати в їхній бїк, при цьому задоволено усміхаючись.

— Ну, що — почнемо? — сказав Ярош і почав читати свою редакцію перекладу. — «Катї і жертви». Назву я залишив вашу, хоча в оригіналі було «Лїсе а оло» — «Лицарі і голови». І я не певен, котрий варіант кращий. Отже, йдемо далї...

«У дитинствї мама ходила з Люцилїєм до королївського палацу. Там вона залишала його у величезній залї, наказуючи зачекати, поки вона повернеться. Люцилїй охоче погоджувався чекати, адже стїни були розмальовані чудернацькими рослинами і тваринами, здавалося, що ти потрапив у густелезний пралїс — велике лапате листя, хижа папороть і виткі стебла ховали тіла леопардів, і тїльки уважно придивившись, можна було розпізнати їхні вигинисті обриси, упіймати напружений спалах лютих очей, а вгорі трїпотїли барвисті птахи, яких нїхто ще не бачив у Арканумі. І Люцилїй, роззявивши рота, дивився на це диво і жодного разу не знувдився.

Під той час його мама звивалася в королївських обїїмах. Король мав чимало наложниць, але жодна не розпалювала в ньому такої жаги, як Анастазїя. Найперше, що його доводило до шалу, це те, що вона зовсїм не соромилася своєї голизни і дозволяла розглядати себе з усїх можливих позицїй, вона сама роздягала короля, клала його на постїль і обцїловувала з голови до нїг так п'янливо, що той заплющував очі й злітав кудись попід хмари, щоб гойдатися з ними й зникати за обрїєм. Інші його приспанки не мали й крихти тїєї фантазїї.

Цікаво, що вдома Анастазія поводитася дуже скромно і скидалася більше на затуркану мовчазну жінку. Її чоловік, воєвода Тулій, перебував переважно в походах, вдома засиджувався рідко, а крім того, був удвоє старшим од своєї жінки. Його слуги, яким він щиро довіряв, пильнували Анастасію, мов зіницю ока, і коли бачили, що вона кудись вибирається сама, одразу ж набивалися в супровід. Тому вона й брала із собою малого Люцилія, чим притупляла пильність челяді. Хлопець ніколи й не засумнівався в тому, що його мама займається зачісками королівських дочок, бо саме таке пояснення чув з її вуст. Разом із просьбою не говорити про це нікому. На щастя, Люцилій умів мовчати і не виносив з королівського палацу жодних інших вражень, крім згадок про дивовижний праліс на стінах.

Якось Люцилій підійшов дуже близько до зображення сарни, яка лежала в траві, а з її перекушеної горлянки цянула кров, і торкнувся пальцями рани, мовби хотів зарубцювати її. Рука несамохіть натиснула на стіну, і враз прочинилися двері. Люцилій, не роздумуючи, ступив у напівтемний покій. Те, що він побачив, запам'яталося потім на все життя. Посеред покою стояв дубовий стіл, а круг нього сиділо семеро лицарів, усі вони застигли не порушно з випростаними правицями, що стискали дерев'яні кухлі, на столі в мисках щось невідоме чорніло і зеленіло, прорісши буйним зелом.

Люцилій обережно пройшов повз лицарів і штовхнув двері у протилежній стіні. Цього разу побачив залу, завалену відрубаними головами. Проте, на відміну від лицарів, голови не лежали в безруху, вони крутили очима, моргали, жмурилися, шкірили зуби, сміялися, скавуліли і сопіли, а коли побачили Люцилія, то враз, мов на команду, зашипіли, загарчали й заклацали зубами, а деякі навіть покотилися до хлопця, намагаючись вкусити його за ноги.

Чомусь йому спало на думку, що голови ці відрубали саме поснулі лицарі. Не чекаючи, поки гострі кливаки вчепляться йому в литки, Люцилій прожогом вискочив із зали й затраснув двері. Услід йому лунали прокльони й лайки. Пробігаючи повз

лицарів, хлопець зачепився за чийсь меч, що сягав підлоги, і впав просто на ногу лицаря. Враз усі семеро ожили і повільно-повільно почали підносити кухлі до вуст, але в мить, коли кухлі торкнулися вуст, їхні правиці знову завмерли і більше не ворухнулися.

Люцилій вибіг з покою. І саме вчасно — якраз з'явилася його мама.

— Мамо! Мамо! Що я бачив! — закричав хлопець.

— Тихенько! — торкнулась вона пальцем вуст. — Тут не можна галасувати. Дорогою усе розповіси».

— Ну, от бачите, — завершив читання Ярош, — начебто те саме, але й не те саме. В оригіналі ж бо нема й натяку на те, що це записано зі слів Люцилія, а у вас двічі після імені Люцилія вжито слово «каже»... Справді, ієрогліф «кт» можна читати, як «кайте» — каже... Але не в тих випадках, коли над ним риска, бо це вже «кайяте» — підійшов, наблизився...

— А-а, я подумала, що риска стосується того ієрогліфа, що над «кт»... Ті rischi над і під ієрогліфами однаковісінькі.

— Якщо ви уважніше придивитися, то переконаєтеся, що rischi вгорі вужчі за ті, що під сподом. Через те у вас вкралось ще кілька помилок.

— Бо ви ті ієрогліфи видрукували так дрібно, як макове зерня. Хоч бери та й під лупою читай, — закопилила Данка губки. — Вірші Люцилія я ж переклала без помилок, бо там ви так не дріботіли.

— Я всюди намагався передати не тільки сам текст, а й те, як він виглядав на табличці. Вірші були написані на вужчих табличках, тому й ієрогліфи розмістилися вільно. А тут були ширші таблички. Може, вам справді варто носити окуляри? — усміхнувся Ярош.

— Знущаєтеся? — Тепер вона вже й зовсім надулася. Але тільки на хвильку, бо знову дорікнула: — А чому «райські» птахи стали «барвистими»?

— Який рай міг бути в уяві язичника?

— Але ж ці птахи так і зовуться «райськими»...

— Зараз так, а в ті часи це щось неможливе. Арканумці не мали жодного уявлення про рай.

— А я вам скажу, — перебила їх пані Стефа, раптом опинившись біля самісінької сітки, — що там, у раю, мені уже місце готове. Не раз навіть уві сні бачила. Шкода тільки, що не зустрінуся там зі своїм покійним чоловіком.

По тих словах вона пошкандибала у глиб саду, а Ярош і Данка, презирнувшись, утекли до хати.

— Я хочу їсти, — заявила дівчина.

— У мене нема нічого готового, але можу насмажити дерунів. Маю чудове кисле молоко.

— Деруни? Це довго! — скривилася Данка.

— Яке довго? Хвилин двадцять.

— Не може бути. Моя мама готує деруни години дві.

— Ну, якщо велика сім'я...

— Де там! Три особи.

— А я зготую за двадцять хвилин.

— Добре, я засікаю час. Якщо не встигнете, дасте мені почитати книжку, яку я сама виберу.

— А якщо встигну?

— Ну-у, тоді... тоді... Тоді отримаєте те, про що не здогадувались. Побачите небачене, почуєте нечуване, ковтнете нековтане.

— Ще один мамин пляцок?

Данка розсміялася і захитала головою:

— Ніколи не вгадаєте. Час пішов.

Ярош вибрав чотири великі картоплини, швиденько помив і обібрав спеціальним ножиком із рухомим лезом, якого привіз з Америки, ножик слухняно рухався по всій поверхні картоплі, зістругуючи довгі пасма лушпайок так, що за хвилину картопля була почищена. Ще раз її сполоснув і почав терти на дрібну тертку, міцно притискаючи, завдяки чому картоплини просто на очах розповзалися і маліли. Потім поставив на вогонь дві чавунні сковорідки, влив трохи олії, а тим часом до тертої кар-

топлі додав яйце і ложку муки, посолив, перемішав і став викладати пляцки. На сильному вогні вони смажилися лише по півхвилини з кожного боку, ще не минуло й двадцяти хвилин, як миска з пляцками опинилася на столі. Данка була ошелешена.

— Вам треба виступати в кулінарних шоу, як Джеймі Олівер.

— Ви теж дивилися його передачі?

— Я в захваті, як він усе спритно робить. Хоч я й не готую, але залюбки дивилася цілий серіал з ним. Ви виграли. І на вас чекає несподіванка.

— Чудово. Але, може, спочатку перекусимо?

Ярош розлив у горнятка кисляк, і пляцки захрумкотіли на зубах, Данка усім своїм виглядом демонструвала, як це їй смакує:

— У моєї мами вони якісь інакші... Теж смачні, але інакші...

— Це, між іншим, одна з найбільших загадок: чому в кожного, хто б їх не готував, деруни виходять інакші? Я навіть колись вагався: чому себе присвятити? Вивченню мертвих мов чи дослідженню дерунів?

— Боже мій! — театрально заломила руки Данка. — Захистивши дисертацію на тему дерунів, ви б викладали в якому-небудь кулінарному технікумі, і ми б ніколи не познайомилися.

— Чому ні? Ви б познайомилися з Марком. А Марко познайомив би зі мною.

— Але чим би мене міг зацікавити дерунознавець? Чи то пак дерунолог?

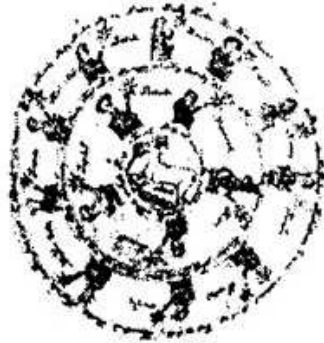
— Ага, то я вас цікавлю тільки як арканумонолог?

— Не тільки. Але про це згодом, — із загадковим усміхом промовила дівчина.

Коли вони закінчили їсти, Данка зібрала тарілки і помила, а потім зникла в лазничці. Ярош налив собі вина й одним духом випив, відчувши, як калатає серце, щось його змушувало хвилюватися, щось, що мало відбутися за хвилю, передчуття цього невідомого його лякало і навіювало сумнів, чи варто піддавати-

ся, чи не пора, поки не пізно, вирватися... і втекти, забитися в куточок...

Аж ось і Данка, на її обличчі грає радісна усмішка, вона ступає до нього повільними кроками, і він бачить, як з-під сукні випирають її перса, як вирисовуються її стегна, і він не в стані відвести погляду, а вона не зупиняється, вона наближається впритул, оплітає його шию своїми тонкими руками, і знову він чує на своїх вустах її поцілунок, але цього разу поцілунок триває довго, він відповідає на нього, його руки обнімають її за талію, притискають до себе, її язичок проникає йому в уста, тремтить і лоскоче, він чує її перса на своїх грудях, вона прилягає усе тісніше до нього своїм животом, і все там у ньому виструнчується, впирається в неї, прямісінько в ту улоговину, що між ногами, тоді його долоні поволі опускаються по її спині, не зачіпаючись за жоден виступ, бо під сукнею нема нічого, долоні лягають їй на сідниці, стискають їх у жменях, і тоді вона раптом, повиснувши на ньому, піднімає ноги і оплітає його стан, і коли він несе її до ліжка, не розмикають ані обіймів, ані вуст, ані рук, ані ніг, і вони падають на постіль, вона вивільняє його прутня і приймає у свій жар, у свій мед, у свій рай, і тоді він нарешті отримує те, про що не здогадувався, побачив небачене, почув нечуване, ковтнув нековтане.

W

У Львові справдешній Вавилон, населення зросло удвічі завдяки утікачам з Польщі й колонізаторам із Союзу, щораз частіше можна побачити сині й зелені картузи енкаведистів. Сновигають вулицями красноармійці, які скидаються на сухітників із сірими обличчями, дивляться тупо і замогильно, чоботи в усіх важкі й брудні, старшини зодягнені дещо краще і виглядають ситнішими, але тепер вони всі зайняті лише одним: накупити дефіциту, якого не бачили в себе за все життя. По всіх ресторанах і кнайпах, які перетворилися на вщерть переповнені «закусочні» та «чайні», повно большевиків, які тільки те й роблять, що жують, жують і жують, трощать усе без винятку, та це й не дивно, бо коли зрівняли рубель до золотого, то обід за два і піврубля здається казкою, а до того ж советські жінки готувати не вміють, і майже всі родини харчуються в їдальнях, у львівських каварнях і сніданкових покоях запанував специфічний запах, якого раніше тут не було, повис ядучий дим від махорки і залунало голосне чвакання, плямкання і сьорбання, хтось видуває носа просто на підлогу, затиснувши одну ніздрю великим пальцем, хтось спльовує під час їжі, майже всі витирають масні губи рукавами, смачно відригують і колупаються брудними нігтями в жовтих зубах. Галичани намагаються оминати такі заклади, щоб ота какофонія звуків не псувала їм апетиту, воліють перейтися трохи далі від центру, де ще в маленьких перевулочках можна надібати «закусочну», не сплюндровану кирзаками.

Советські люди, які прибули в Галичину, викликали в нас неабиякий подив, вони геть інші, вони не звикли вітатися на вулицях, піднімаючи капелюха чи кашкета, не просять вибачення, коли когось штовхнули, всюди, де є черга чи більше скупчення людей, поводяться, як дикуни, лаються і грубіянять, а найпопулярнішим словом серед міліції, двірників і взагалі будь-якого советського урядовця є «давай»: «давай назад», «давай вперед», «давай прахаді», і всім вони тикають, незважаючи на те, якого віку людина, зайшовши до галичан у хату, ніхто з них не скине шапки. Простих робітників за зовнішністю приймають за інженерів чи навіть за буржуїв, бо вбрані набагато краще за їхніх службовців.

— Чи помітили ви, як виглядають їхні жінки? — запитала Рута, коли ми одного вечора цілою своєю бандою сиділи в «Атлясі», який доживав уже свій зоряний час, і ділилися враженнями про наших визволителів. — Усі в червоних беретах, насунутих аж на брови, обличчя непривітні, тонкі губи, сірі й заспані очі, худюще напацькане обличчя, довга вузька спідниця, френч і чоботи. Свою приналежність до інтелігентської «кляси» зазначають коротко підстриженим волоссям та грубо пофарбованими вустами. Наша Галичина здається для них казковою країною. У нас поселилася одна дама з «Укрстраху», жидівка, але ні слова по-нашому не вміє. Мала з собою маленьку валізочку, а в ній — ти б бачив! — таке лахміття, що в нас хіба б ним підлогу мити. Було там дві пари бавовняних до колін майток, які у них називаються досить таємничо «блюмерс». Усі однієї — яскраво-волошкової. Як згодом виявилось, ті, що були на ній, були такої ж барви. Але особливістю цих майток є те, що вони замість гумки мають довгу бавовняну тасьму, яку вона мусить обкрутити тричі довкола стану. Можете уявити, яка то розкіш для кобiти! Пояси до підв'язок на панчохи скроєні з побіленого полотна, стаників взагалі нема. Панчохи в неї такі блискучі, що аж разять очі, а що вони не зв'язані до самого кінця, то на кінчику мають дзюрку, крізь яку видно пальці. Врешті я її пошкодувала

і подарувала пару майток, то вона їх аж до лица тулила і не могла натішитися. А вчора наш курс повели до театру на п'єсу Корнійчука «Богдан Хмельницький». Театр переповнений. Купа різних клерків та старшин Червоної армії. І чимало радянських жінок, які вже встигли причепуритися в наших крамницях. Але ти б бачив, як то все виглядало! На одних — довгі вечірні сукні, спущені по халявах кирзаків, на других — уже муслінові сукні ясно-рожевої барви, і жодна навіть не здогадується, що це жіночі нічні сорочки! А треті вбрали на себе нічні вишивані сорочки «мілянез», які мають велике декольте. За відсутності бюстгалтерів, особливо якщо спостерігати за цим з балкону, картина вимальовувалася незабутня. А коли в такій «сукні» товаришка потрапляла на просвіт, то можна було роздивитися й те, що вона мала під сподом, а там — часто не польські тендітні майточки, а радянські майталеси до колін.

— Наша нова викладачка, яка приїхала з Харкова, накупила собі різного вбрання і щодня тепер дефілює в чомусь іншому, — підхопила Лія. — Одного разу прийшла в шифоновій сукні, другого — в новому шляфроку, третього — в моряцькій блюзці і плісованій спідничці, як яка-небудь гімназистка, але вершиною гардеробу була, звичайно, довга до землі вечірня сукня з вирізом на спині по саму талію, і коли вона надто рвучко рухалася, то з вирізу визирав краєчок голубих майталесів. Наші всі не могли стриматися від хихикання, а вона, бідна, не могла зрозуміти причини й тільки нервувала.

Далі уже кожен з нас знайшов, що вповісти на цю щедрю тему.

— А я чув, що ответственные работники, які оселилися в готелі «Жорж», одного разу поприходили на сніданок у ресторацію в піжамах. Кельнери їх делікатно випросили зі стримуваною злорадністю. Тепер кожен наш навіть бідний пролетар став почувати себе культуртрегером у порівнянні з дикунами-азіятами.

— А чули жарт? Чому большевички носять червоні берети? Щоб і воші мали свій «червоний куток».

— Та то віц*, а я вам правду вповім, бачив на власні очі. Питаються якось большевика: «Борошно у вас є?» — «Єсть, много!» — «А цукор?» — «О! Сколько завгодно!» — «А керосин?» — «Єсть, много, много!» — «А Копенгага?» — «Сколько хатіш!» А другого спитали: «А помаранчі у вас є?» — «Точно так». — «А де ж їх роблять?» — «Та на фабриках».

— А я оце, їдучи в трамваї, поцікавився у красноармійця: «Чи можна купити у вас косинус?» А той і не завагався: «Да, продається в крамницях». — «Ну, і почім?» — «По три рублі фунт». Нині рано йду попри пам'ятник Яну Собеському. Як відомо, усі совети думають, що то пам'ятник Хмельницькому і фотографуються на його фоні. Йду і чую — один другому каже: «Ти сматрі і здесь памятник Хмельніцкаму!» На це поляк: «То пшецеж не ест Хмельніцкі, але Собескі!» — «Ну, канешна, саветській Хмельніцкій, саветській. У нас всьо саветскае».

— Йой, слухайте, що я нині мала! Той дурний капітан, що в мене поселився, нині погрожував мені револьвером за саботаж. Я кажу: шо ся стресло? А він веде мене до кльозету, смикає за ланцюжок і верещить, жи вода не спливає без перерви, так що він ніколи не може встигнути помити голову.

— Та то ти не перша, хто вповідає, жи вони унітаз мають за вмивальник, ба навіть воду з нього п'ють і ще нарікають, що він надто низько. У сусідстві з нами поселилася офіцерська сім'я, і раз мене та офіцерша запросила на чай. Сидимо, щось пашталакаємо, врешті вона встає і каже, що зараз запарить ще окропу, і з чайником рушає по воду, але не на кухню. За хвилину винесла звідкись повний чайник і занесла на кухню. Це мені видалося підозрілим, і я запитала, де вона бере воду. «Да там, в комнатке». — «У вас там є кран?» — «Да с раднічка». — «Якого сраднічка!» — отетеріла я. Тут вона заводить мене до кльозету, а там, крім білої мушлі, нічого нема.

— Так, а при цьому вважають, що рівень культури в Галичині дуже низький, бо нема відвошивень. Просто не розуміють, як львів'яни могли обходитись без такого цінного закладу. А тепер

неможливо полагодити якусь адміністративну справу без свідочтва про виконане відвошивлення. Хтось із вас був уже в тій відвошивні на Рутовського? Бо я чув, що кожен, хто там побував, клене її на чім світ через псування одежі якимись жахливо смердючими дезінфекційними середниками і гарячою парою.

— Та слухайте, то якісь монголи. Усе, чого не розуміють, — нищать. Адиво їх знервували різальні машини в м'ясарнях, на яких краялося шинку, ковбасу, сир. «Кто ето видумал, так тонко резать?» І машини зникли.

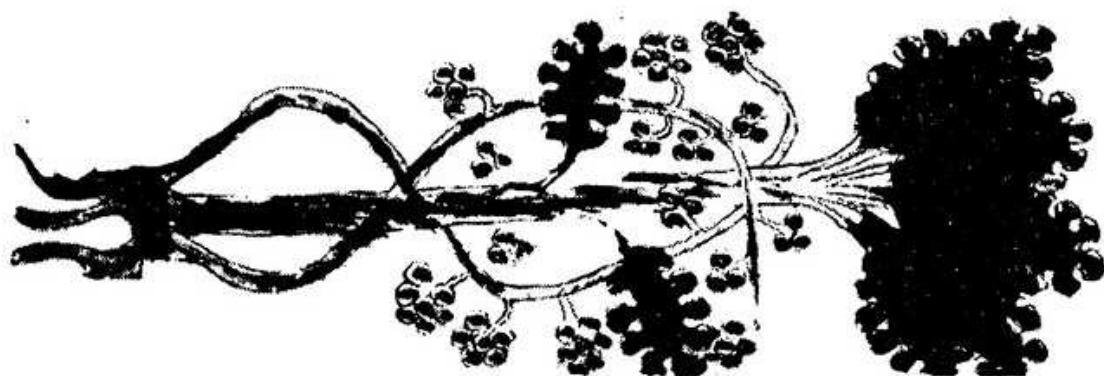
— А до мене підходить краснармієць і питає: «Ви інженер?» Та де, кажу. «І так харашо адет?» А я, видите, у цім самім, що зараз на мені, — у светрі.

— Що й казати, найбідніша наша служниця виглядає багатше вбраною за жінку офіцера. Коли нас уже стати не було на служницю, то пішла наша Вірунька на службу до советського полковника. Його дружина, дізнавшись, що її служниця має в скрині цілу купу сорочок, суконь і взуття, не могла повірити, що вона те все надбала сама, і звинуватила її, гейби обікрала попередню господиню. Вірунька мусила покликати нас, і ми підтвердили, що служниця усе сама собі купила. А далі баба влаштувала скандал чоловікові, що вона, дружина полковника, має іно одну подерту сорочку. Верещала, як мавпа в джунглях. Полковник так розізлився, що вигнав її. А відтак одружився на нашій Віруньці, і вже вона пані полковникова.

— А їден офіцер привів на базар свою жінку і зацікавився капелюхами, які розпродувалися з великою знижкою. Капелюхи уже вийшли з моди, але офіцерська жінка тим не переймалася, бо нічого схожого й так за своє життя не бачила. Продавець намагався допомогти вибрати капелюх і при цьому давав поради: «Тен капелюш пенькни, але пані бардзо бляда*». Офіцер, зрозумівши лише останнє слово, вихопив револьвера і впав в істеріку. Ледве його заспокоїли.

— Вони ж звикли, що в них там усе дефіцит. Вчора на Кракідалах підходить вояк до баби, яка продає булочки, і запи-

тує: «Купіть можна?» «А чому ж би не? — відказує баба. — Купуйте, будь ласка». Вояк недовіжливо підходить ближче, несміливо бере булочку і знову запитує: «Можна?» Потім платить, але за хвилю вертається і запитує: «А можна іщо одну булку купіть?» «Можна», — каже баба. Він ховає в кишеню і другу булку й питає: «А третю можна купіть?» — «Можна і третю, і четверту, і всі». Вояк витріщив очі й процідив: «Вот как тут живут, можна купіть, скільки угодно».

Генерал вимкнув диктофон, відкинувся на спинку крісла, запалив цигарку, подивився крізь легкі клуби диму на підполковника Книша і зітхнув:

— Ну, я так зрозумів, що в тебе діло не просунулося. Ні Курков, ні Професор нічого тобі путнього не сказали.

— Працюємо. Розробляємо також його студентку і старого єврея. З усіма проведено розмову.

— Усе це дуже повільно. А тут мені дедалі частіше повідомляють про появу людей, які раптом починають пригадувати щось із свого попереднього життя. Як на зло, воно припало якраз на військові і повоєнні роки. Уже й з Києва дзвонили, питали, що це за херня. Мовляв, у нас же ж зараз нова політика, згладжуємо усі гострі кути з Росією, а тут знову — Катинь, розстріли в'язнів, більшовицький терор... І все це з уст очевидців! Звідки це береться?

— Це все та музика. Ми намагаємося таких людей ізолювати... ну, особливо активних... На Кульпаркові для них відвели

окреме приміщення. Нехай собі згадують у своєму колі. Там у нас є «Сектор А» і «Сектор Б». В «А» перебувають безсумнівні божевільні, серед яких троє Вічних Жидів, так сказати Агасферів, два Нострадамуси, один пророк Вернигора і одна Михальда.

— Ці двоє — що за одні?

— Вернигора — легендарний пророк, який жив у ХІХ сторіччі, а Михальда — дуже популярна перед війною віщунка, яка жила в біблійну епоху. Вони теж розповідають різні історії з минулого, які бачили на власні очі. А в «Секторі Б» — там уже люди, які діють під своїми іменами, але згадують лише те, що бачили в попередньому житті.

— А між іншим, я пригадую цікавий випадок, — сказав генерал. — Це було десь на початку 60-х. Отримуємо листа з психіатричної лікарні: так і так, мовляв, я, лейтенант НКВД Калесніченко Васілій... у грудні 1939-го внаслідок травми втратив пам'ять і опинився в лікарні для божевільних на Кульпаркові під прізвиськом Глька Дубневича. Згодом пам'ять до мене повернулася, я згадав, хто я, але мені не вірять. Ну, ми перевірили — справді був такий Калесніченко Васілій, який пропав безвісти в грудні 1939-го. Вважалося, що його закатрупили підпільники. Приїхали ми до цього хворого, допитали... Назвав нам усіх своїх тодішніх начальників, товаришів по службі, описав розташування кабінетів у московському наркоматі. Одне слово, усе зійшлося.

— І що? Його випустили?

— А для чого? Майже всі, кого він пригадав зі своєї служби, були або розстріляні, або загинули на фронті. А сам він клявся-божився у своїй любові до Сталіна. Що з таким було робити? Залишили в психушці. А от тепер я й думаю: а чи не був це аналогічний випадок?

Генерал нахилився, відчинив дверцята в столі, вийняв пляшку «мартелю», налив у дві чарки й одну простягнув Книшу:

— Без ста грамів не розберешся... Я розумію так. Оця, скажемо, чудодійна мелодія «Танго смерті» звучала перед тим, як ці люди в своєму попередньому житті загинули. Так?

— Так виходить, — кивнув Книш, видихаючи проспиртоване повітря.

— А звучала вона в Янівському концтаборі. Так? — Книш кивнув і зосередився, намагаючись вловити хід генеральської думки. — А виконували цю мелодію єврейські музиканти. Так? — Книш знову кивнув і теж закурив, щоб не зрадити свого хвилювання. — Виконували її тоді, коли німці ліквідовували гетто. Значить... — Генерал налив по другій чарці. — Значить, оті, що чули її перед смертю, а тепер почули її знову і пригадали своє попереднє життя, усі євреї?

Книш нарешті упіймав нитку і цупко закусив її зубами, але генерал вмовк, чекаючи на відповідь.

— Ні, не обов'язково. Я, знаєте, глибоко вивчав це питання. Національність тут ні до чого. Грає роль тільки стать. Людина може відродитися згодом ким завгодно, хоч би й студентом із Зімбабве. Є лише один нюанс. Людей, які спілкувалися в попередньому житті, були близькими чи родичами, у наступному знову якась сила притягує, вони, не усвідомлюючи цього, знову контактують, дружать чи закохуються.

— А вік? Вік грає роль?

— Ні, як це не дивно. Чоловік може зустріти свою попередню дружину і в образі однолітки, і набагато молодшою. Мати може зустріти сина, старшого за неї. Не знаю, від чого це залежить.

— То у вас що — там уже цілі подружжя?

— Ні, ви забули, що для того, аби хтось із цих перевтілених людей прозрів, він мусить почути мелодію. Якщо почув хтось один, то він і прозріває лише сам. Йому не дано упізнати в комусь близьку людину з попереднього життя, аж поки та людина теж не прозріє.

— Поки теж не почує ту мелодію?

— Так.

— І всі ці дані...

— З трактату Калькбреннера, я ж вам уже доповідав.

Генерал кивнув і знову розлив у чарки коньяк.

— Але звідки та музика? Хто її виконує? Де її можна почути? Ви з цим розібрались?

— Поки що ні. Ми отримуємо суперечливу інформацію. Наприклад, дізнаємося, що виконували це танго в такому-то ресторані, допитуємо музикантів, беремо ноти — не те. Люди, які, скажемо так, прозріли після того, як почули цю мелодію, пригадати точно, де саме її чули, не можуть. Річ у тім, що на них раптово звальюється оте їхнє попереднє життя — усі знання і спогади. Для багатьох це шок, і те, що відбулося упродовж останніх годин, вони не пам'ятають. Дехто пригадує, що йшов вулицею, і раптом — чує мелодію, яку чув перед смертю, і — бац! — він уже не той, ким досі себе усвідомлював. Більше того — починає ошелешувати своїх близьких якоюсь неймовірною інформацією. А на додачу ще й шукати таких самих, як він, бо в ньому народжується неймовірна туга за тими, хто був для нього дорогим, кого він покинув у день своєї смерті. І такі люди найнебезпечніші.

— А буває таке, що хтось пригадує не тільки останнє попереднє життя, а й ще інші, попередні?

— Звичайно. Правда, рідко... Тоді людина раптом відкриває для себе, що розуміє ще якусь мову, окрім рідної, або починає вживати слова, які вийшли з ужитку.

— Ви, коли розмовляли з Професором, розповіли йому про ці випадки?

— Ні, що ви! Я лише розповів про одну даму, яка опинилася на Кульпаркові і почала вигукувати іспанські фрази. Але це все, що ми з неї добули. Ми не можемо встановити точні ноти, щоб самим провести успішний експеримент.

— А трактат?

— Бачите, ми не все ще розшифрували. Є кілька нот, які не піддаються розшифруванню. Точніше дві з дванадцяти. А без них ефект лише частковий. Не повний. Та й до того ж їх може виконати лише надзвичайний віртуоз, а розрізнити не може ніхто.

Генерал здивовано нахилився вперед:

— Як то — ніхто?

— Маю на увазі — усвідомлено... Ці ноти — щось як 25-й кадр. За бажання, їх можна вмонтувати в будь-яку мелодію. Але унтерштурмфюрер Рокіта полюбляв саме танґа, от вони ці ноти туди й втулили. У нас зараз під прицілом перебуває Професор, тобто його робота над «КасС». Можливо, розгадка криється там.

— А він що?

— Каже, що ще не завершив дослідження. Хоча, можливо, бреше.

— Ви ж розумієте, що завше треба тримати руку на пульсі... І втрутитися саме в той момент, коли він завершить роботу. Ні на день пізніше. Далі — відома річ, усі його напрацювання повинні опинитися тут. За будь-яку ціну. Ви в курсі, що ми його допитували ще за Союзу?

— Ні, — здивувався Книш. — Вперше чую.

— Я так і знав. На жаль, уся документація у 1991-му перейшла до Москви. Так от, ми вже тоді зацікавилися його арканумськими захопленнями і порадили, оскільки це стратегічна проблема, щоб він більше цим не займався. Він намагався пояснити, що Арканум, як і решта давніх культур, його спеціалізація. Тоді йому вручили перший том «Большой Советской Энциклопедии» і запропонували знайти гасло «Арканум». Він і не шукав, бо добре знав, що його там нема. Тоді йому сказали: «Чого нема в «БСЭ» — того не існує взагалі. Про цю цивілізацію не написано в жодній радянській книжці. Звідки ви черпаете інформацію?» Він пояснив, що з джерел, які були опубліковані раніше, а також із зарубіжних. Отут його і взяли за зябри: «Які такі зарубіжні джерела? Хто вам їх постачає?»

— А він що?

— Виявилось, що ці джерела легальні. Окремим науковим бібліотекам було дозволено отримувати наукові журнали з закордону. Звичайно, ці бібліотеки були не в нас, а в Москві. Та й, зрештою, у тих джерелах були тільки знімки арканумських текстів, нічого більше, бо ніхто їх не міг розшифрувати... От він і шастав туди і копав, копав... У Москві і Берліні Арканумом

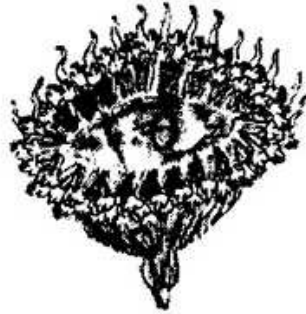
займалися ще з 30-х, роками билися над розшифровкою. Але мета була яка — розшифрувати тексти і використовувати, не обнародуючи. А він сам усього добився, опублікував, прославився... Ну, та тепер уже інша ситуація. Мусимо перехопити.

Книш, вочевидь, відчувши всю значущість своєї персони, якщо сам генерал вгощає його, закинув ногу на ногу й закурив, потім перехилив чарку і сказав:

— У нас був такий план. Підсунути йому студентку, яка а) буде вродлива, б) буде мати вразливі місця, завдяки яким на неї можна буде натиснути. Ми знайшли таку студентку методом глибокого дослідження. Після цього зайнялися його сином. Він любитель покурити травичку. От його й загребли на гарячому. А потім поставили завдання: закадрити ту дівчину і познайомити ближче зі своїм батьком. А тим часом її батька, який працював на митниці, ми звільнили. Але вийшла накладка... він, тобто син Професора, втріскався в неї... Правда, ситуація сама собою розрулилася, бо вона своєю чергою втріскалася у Професора. Але ми не змогли на неї вплинути. Розмова виявилася безрезультатною. Я навіть натякнув їй, що вона може вилетіти з університету...

— Ну, це ви дарма. Не той час.

— Да-а, було колись! Один дзвінок — і питання вирішене.

Х

Незабаром визволителі почали визволяти львів'ян з їхніх помешкань і майна, вони приїжджають з цілими родинами, маючи лише одного чи два картонних чумайдани, і здобувають собі помешкання, зазвичай брутальною силою за допомогою міліції. Почалася епоха уплотнення, господарям залишають одну-єдину кімнату і перетворюють помешкання на комуналку, і це в кращому випадку, бо, коли рушили транспорти на схід, то для того, аби потрапити в списки на вивезення, не конче було проявити себе ворогом пролетаріату, досить було мати будинок чи помешкання, яке сподобалося якомусь начальникові, або мати гарні меблі, і тоді усій родині пропонували по-доброму спакувати пару валіз і самим ушиватися подалі від центру, хоч і в землянку, або забирали серед ночі, кидали в товарняк і відправляли в Казахстан. А поселившись у новому помешканні, визволителі найперше викидали з нього книги в підвал — і ті, що «на непанятнам язике», і ті, що «на панятнам», але видані українськими націоналістами — пізніше, взимку, вони палили ними грубки. Особливу ненависть у братів зі сходу викликали дзеркала, які нізащо не бажали розлучатися з відображеннями своїх колишніх господарів і з часу до часу жажали несподіваними видіннями, мовби не з цього світу, хоча насправді таки з цього, і не один офіцер чи його баба впадали в істерику, помітивши, як у дзеркалі мигне відображення чужого обличчя або чиясь постать раптом вигулькне в глибині і

зникне, аби за якийсь час шмигнути тінню знову, меблі теж долучалися до тихого опору дзеркал і не давали спокою, вони скрипіли, гучно тріскали посеред ночі, вганяючи господарів у ступор, змушуючи зриватися і прислухатися, одвірки нахабно підстерігали й підступно наставляли свої канти, об які так боляче лускатися плечем або лобом, пороги спиналися догори, щоб перечепити ногу, водотяги і каналізація забивалися, кахлі в лазничці вкривалися слизом, на якому ковзали босі ноги, а в слухавках інколи чувся шепіт, загрозливий і нерозбірливий, шепіт, який потім ще довго сидів у вухах і не вивітрювався... І тоді нові мешканці, палаючи жагою помсти, виламували паркет і розпалювали ним грубки, трошили меблі, а все, що в тих помешканнях було цінного, спродували, і отак, сплюндрувавши доценту, переселялися відомим уже чином на друге, але й там, і там їх підстерігали полапки і пастки, і у своїй безсилій люті вони кляли цей ненависний світ, який загарбали, але не підкорили...

Тому-то й не диво, що для львів'ян неабияка втіха була роздобути за квартиранта якогось військового чи міліціанта, який би їх при потребі оборонив, ніхто вже не відчував себе у безпеці, але кожному здавалося, що якраз він і не має жодних підстав чогось боятися, так само думали й ми, аж поки прийшла до нас пізнього вечора пані Конопелька й повідомила, що ми всі троє, окрім Йоська, перебуваємо в списках на арешт. Я — бо мене вже затримувала польська поліція за підозрою в замаху, Ясь — бо вже знають, що він підофіцер, а Вольф — бо німець. Усе дуже просто. Пані Конопелька порадила цієї ж ночі зникнути і повідомила, що на станції в Зимній Воді нас буде чекати провідник. Моя мама відразу в плач, але пані Конопелька хутко її отямила і звеліла збирати вбрання, білизну та харчі, а мені наказала бігти до Яська і Вольфа.

Вуйко Яська завіз нас на авті до Зимної Води, саме світало, на колії стояв самотній вагон, біля вагона чекав якийсь чоловік у сірому плащі, він махнув нам рукою, і ми сіли до вагона, де вже було кілька людей із торбами. За якусь годину надійшов

потяг, вагон причепили, і ми рушили. Їхали годин п'ять, а коли нарешті зупинилися, то при виході заплатили за переїзд. Провідник зібрав цілу групу і повів поміж хатами, городами, доки ми не зупинилися на відпочинок у якійсь стодолі, де повиймали харчі й перекусили. Відтак стали чекати, заки стемніє, і знову рушили в дорогу, але тим разом уже не йшли так довго і врешті опинилися в хаті, де жили батьки нашого провідника, а село було якраз напроти Ярослава, залишалось тільки перебраться на другий бік Сяну. Через міст перейти ми не могли, бо не мали перепусток, тому наш провідник перевозив людей човном, який тут ніхто не називав «човном», а лише «крилами», а там уже чекав хтось, хто відпроваджував до Ярослава. На тих перевозах і переходах заробляли всі — залізничники, провідники, перевізники, власники стодолі і навіть батьки провідника.

Переночувавши в стодолі, ми довідалися, що мусимо зачекати, бо «крил» ще не було, господиня запропонувала нам обібрати «крумплі», так вона називала бульбу, а як доплатимо, то дасть ще й м'яса. Коли стемніло, надбіг провідник, звелів брати бесаги і швидко йти за ним. У човні була купа якихось мішків, очевидно з контрабандою, так що ми шестеро з провідником ледве розмістилися, одну пару весел узяв провідник, а другу доручив мені і Яськові, Вольф мав черпати воду, яка затекла до човна. Коли ми причалили, провідник скомандував іти просто аж до закруту і не озиратися, за закрутом стояв чоловік, який звелів нам іти за ним. Незабаром ми зустріли німецького вояка, який перекинувся кількома словами з невідомим, кивнув нам головою і сказав: «Шнель, шнель, лявфен зі гераде цум ліхт» («Швидко, швидко, біжіть просто до світла»).

Зупинилися ми щойно біля якоїсь великої будівлі, схожої на школу, у кінці довгого коридору за столиком сидів старший пан і провадив реєстрацію, ми швидко вписалися у книгу і перейшли до класу, в якому стояли ліжка з подушками і коцями та чистими рушниками. Тут ми й заночували. Вранці якісь люди привезли каву булки з маслом, омлети і мармуляду, потім ми сіли на потяг і опинилися у Кракові, а там з головою пірнули в звич-

ні батярські гешефти, наладнавши контакт із краківським гетто. Може, хтось і спробує нас осудити за те, що наживалися на чужій біді, але жодних маєтків ми не придбали, вистачало тільки на прожиття, а як на мене, ми робили добру справу, бо переправляли в гетто харчі. Взимку 1941-го поліція нас накрила мокрим рядом, нам із Яськом вдалося чкурнути, а наш дебелий Вольф не зміг пролізти між штахетами і застряг, ми намагалися його витягнути, але по той бік була більша сила.

Минуло кілька днів, ми причаїлися і ніде не рипалися, коли це наша господиня раптом загупала нам у двері й сповістила, що в брамі стоїть якийсь німецький вояк і щось випитує у шимона, але коли я визирнув у вікно, то впізнав Вольфа — був у військовій уніформі. Я гукнув йому, і за хвилю він опинився у нашій кімнаті. Коли поліція довідалася, що має справу з чистокровним німцем, то хутенько його відправила до війська, спочатку перейде вишкіл, а відтак кудись його пошлють.

— І як то ти так застряг межі тими штахетами? — допитувалися ми його. — Ми ж бачили, що ти міг пролізти!

— Е там, я ж знав, що виплутаюся. А що було б доброго, якби я не застряг? Якби я не затулив собою вас? Ви б опинилися у концтаборі. А так вони втішилися, що мене впіймали, і всі сили зосередили на тому, аби мене висмикнути.

— Ге! — вигукнув Ясь. — Чи не хочеш ти, скурчий бику, сказати, що пожертвував собою заради нас?

Вольф скромно опустил очка і зітхнув. Ми з Ясем презирнулися, не — чого-чого, а такої самопожертви ми від нього не чекали. Розпрощалися ми зі сльозами на очах і продовжили свою шляхетну справу порятунку жидів від голодної смерті уже удвійку, але в травні 1941-го ми спокусилися на фест-оборудку: випала файна нагода переправити на советську зону цілу вантажівку гумових чобіт. І майже все вдалося, але на тамтім боці наші колеги, якщо їх можна так назвати, вирішили, що дешевше буде нас здати міліції, як із нами розрахуватися. Коли ми переправляли човном останню партію чобіт, нас на березі вже чекали, а за кілька годин ми вже вдихали запах кібля* у Бригідках. Колись

простора за Польщі тюрма аж тріщала від великої кількості ув'язнених, переважна більшість яких були політичними.

Спочатку ми з Яськом вважалися звичайними кримінальниками, але енкаведисти дуже скоро знайшли дані про те, що я був арештований поляками за підозрою в атентаті, і я вже став політичним, мене перевели в камеру, набиту людьми так, що ми мусили увесь день лише стояти, уночі при яскравому світлі ми сідали, розкинувши ноги, а між ногами сідав другий, у того між ногами третій і так від стіни до стіни. Немилосердно діяли воші. Більшість складали українці, прості селяни, священники, учителі, було серед нас і кілька польських поліцаїв, усі вони мали вирок смерті, і всім їм дали папір та олівець, аби писали прохання про помилування на ім'я Сталіна, вони справно писали, вірячи, що то щось допоможе, але усіх їх по черзі розстріляли під гуркіт моторів. Ще були офіцери, які намагалися утекти до Румунії, прийшли вони в камеру в гарних чоботях, але після перших допитів повернулися у капцях.

Енкаведист, який мене допитував, між іншим поцікавився, де кращі умови: у польській чи в советській тюрмі, я відповів, що тюрма є тюрма і важко тут сподіватися на вигоди, але в польській тюрмі ми могли не тільки спати на причах, але й отримували газети, читали книжки.

— Що? — аж вирячив очі він. — І книжки читали?

Здивовано хитаючи головою, підсунув мені папір і звелів описати, як я опинився в ОУН. Я заперечив:

— Це непорозуміння, польська поліція розібралася з тим, і мене відпустили. Мене арештували помилково.

— Не думай, що тут дурні сидять, — відказав він. — В їхніх актах написано, що вони не знайшли доказів на твою участь у замаху. Але це не означало, що ти невинний. Нас цікавить твій дядько. Це ж він керував бандою? Він планував замаху? Говори! А Люція? Ми знаємо, що стріляла вона. Де вона може переховуватися?

— Звідки мені знати, коли мене арештували на самому кордоні? Мене ж не було тут.

— Хочеш сказати, що не підтримував з ними стосунків? Твоя Лія нам дещо розповіла.

Я отерп.

— Лія? Ви її арештували?

— Звичайно. Приналежність до злочинної сіоністської організації. Її братика, на жаль, не вдалося розшукати. Цікава у вас компанія була — усі дітки повстанців.

Наступні допити відбувалися вже вночі, двічі мене добряче відлупцювали так, що я сочився кров'ю і йти самохіть не міг, мене заносили й кидали на долівку.

Щонеділі отець Мирослав, мій вуйцьо, відправляв тихцем службу Божу, зараз він уже нічим не нагадував того отця-батяра, якого я пам'ятав із дитинства, під час молитви хтось із нас став біля дверей і затуляв спиною «візитирку». Одного разу ми почули з подвір'я тихі жіночі голоси, я попросив, аби мене підняли до вікна, і побачив, що там прогулюються ув'язнені дівчата, серед них я не відразу упізнав Лію. Виглядала змученою і сумною, обличчя було змарніле, я гукнув: «Ліє! Ліє!», вона озирнулась і злякано шукала очима мене, нарешті побачила і притулила долоню до вуст. Що то мало означати? Повітряний поцілунок чи знак, що вона мовчала і нічого не сказала? Я витер сльозу і решту дня просидів у важкій задумі.

Неділю 22 червня 1941 року я вже не забуду до смерті. Щойно на світ благословилося, як пролунали вибухи, стали розриватися бомби, аж мури задрожали. Усіх опанувало неймовірне збудження, ми зірвалися на ноги, намагалися доп'ястися вікна і хоч щось побачити. Пополудні затраскали двері камер, енкаведисти стали виводити по кілька в'язнів на подвір'я і там серед гуркоту моторів вантажівок розстрілювати. Лунали розпачливі зойки, благання, прохання помилувати, слухати ці крики було понад сили. Викликали і з нашої камери усіх польських офіцерів, вони мовчки підходили до греко-католицького отця Мирослава, бо іншого тут і не було, вклякали і приймали благословення. Енкаведисти підганяли їх, але до камери боялися заходити, відчуваючи, що в таку хвилю люди можуть бути здатні на відчайдушні

вчинки. Відтак викликали кількох студентів духовної семінарії. У камері ставало вільніше, тепер уже всі підходили до отця сповідатися, не чекаючи, поки викличуть. Ми всі перебували в якомусь отупінні, між собою не розмовляли, хіба що з Богом. Я складав у думках перелік усіх своїх гріхів, переді мною з'являлися ті, кому я завдав якоїсь прикрості, дивилися мені у вічі, але мовчали, і я не знав — відпускають вони мій гріх чи ні, гріхи приходили по черзі, але того найголовнішого не було й не було, і я вже тишив себе думкою про чистоту своєї душі, коли раптом сяйнуло — може, твій найбільший гріх ще не стався, може, власне зараз його зерно кільчить і збирається проростати, і, коли ти знову опинишся на допиті, твій найбільший гріх виповзе з тебе, наче гадюка. Мені стає страшно від цієї думки, усі попередні лихі вчинки враз ізмаліли, вони вочевидь щезнуть, якщо я витерплю і нікого не видам, бо якщо добре помислити, то я здогадуюсь, де можна знайти вуйка і Люцію, а якщо вистою, то само собою відпустяться мені всі попередні гріхи, а якщо вибвотаю, то ті грішки в порівнянні з цим, найбільшим, стануть невидимі. Я добре знав, що я не герой і не святий, і все, що я колись зробив лихого, не переважить грішків, які вчинили інші, отже, я такий, як і всі, підозрюю, що я ще й боягуз, принаймні у снах я тільки такий, бо в житті ще мені не довелось перевірити своєї хоробрості чи з'ясувати, що я її взагалі маю. Я намагався викурити з голови ці жорстокі думки, бо вони мене мучили і карали невідь за що, але перспектива вчинення злочину переслідувала мене і переслідуватиме доти, доки мене покличуть на допит знову, і я перевірю себе та дізнаюся, хто я. Я почав пригадувати різкі слова, які кидав в обличчя рідним, а вони їх швидко забували і ніколи мені не спіснули, мені хотілося впасти тепер перед ними на коліна і просити вибачення, а ще мене проймав страх за Лію, худеньку, хворобливу дівчину з тонкими рисами і тендітними руками, можливо, її допитують так само, як і мене, знущаються і гвалтують. Брязнули двері, усі задеревіли, отець бурмотів молитву, а убивці викрикнули кілька імен, серед них і моє, я гукнув, не піднімаючи голови: «Нема!» і відчув, як мене

наливає холодний піт, як тремтять мої пальці, хтось із них сказав: «Ушол!», двері зачинилися, я не піднімав голови, не знаючи, якими очима дивляться на мене мої співкамерники, може, й осуджують, та й що з того — брехня може розкритися дуже скоро, я виграв у смерті, можливо, лише кілька годин чи хвилин. Подумавши про смерть, я відчув, що мені стає легше, не страх смерті був найдіймавішим, а страх перед тортурами, щодо смерті, то я б волів вибрати, якою смертю померти, найкраще, коли в бою, коли ідеш в атаку, коли несе тебе уперед якась потужна сила, але до смерті від кулі в потилицю я готовий не був.

Раптом я усвідомив, що став вслухатися до звуків скрипки, що долинали десь із далини, звуки ці перебивало скавуління і дзвінки трамваїв, людські голоси, але скрипка продовжувала грати, а я упізнавав у тих звуках танго, яке так часто грав Йосько, танго смерті.

Уночі, з понеділка на вівторок, запанувала раптова тиша, уже не траскали двері, не тупотіли кроки, не чути було голосів і гуркоту моторів. На подвір'ї почулися жіночі голоси, хтось загукав, що енкаведисти покинули тюрму. Зчинився рух, по усіх камерах в'язні намагалися розбивати двері, ми виламали з печі залізний вершок і били ним щосили, але даремно. А тим часом у коридорі вже лунала біганина, метушня. Я зіп'явся до вікна і побачив на подвір'ї купу в'язнів, вони чогось крутилися і не наслідувалися підійти до брами. Раптом я зауважив Яся, він і ще кілька в'язнів волочили залізну штабу, за хвилину наші двері уже були виламані, і ми впали одне одному в обійми, але часу було обмаль, енкаведисти могли повернутися, а надворі вже починало світати.

— Де Лія? — запитав я, коли ми вибігли на подвір'я.

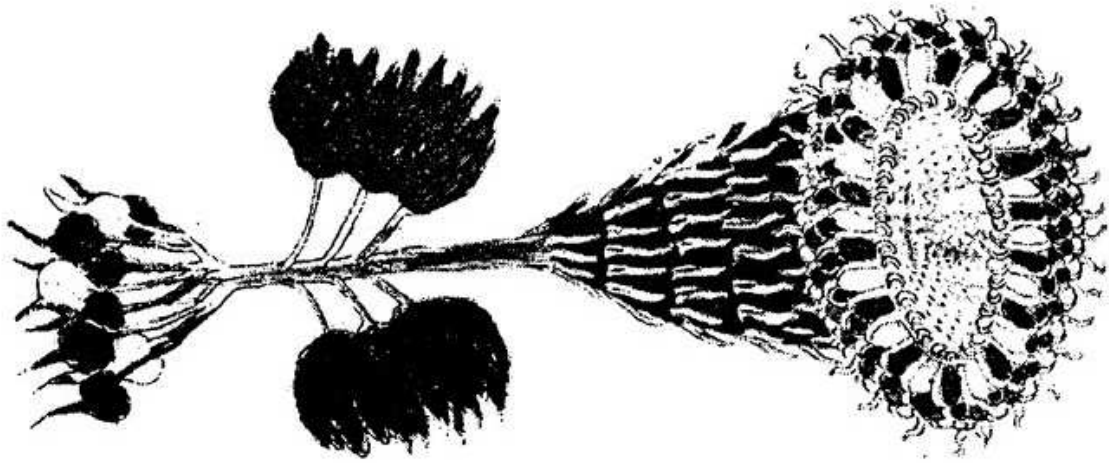
— Ми розбили її камеру також, вона чекає нас у брамі по той бік вулиці, біжімо хутчій.

Ми вибігли на вулицю і побачили два советських танки, постріли пролетіли над нашими головами, хтось кинувся назад на подвір'я, але ми з Ясем біжимо простовіч, ліпше згинуті під кулями, ніж повертатися у те пекло. З розгону влітаємо в якусь

браму, там уже Лія: «Сюди, сюди!» — махає рукою і веде в садок, в кінці якого дерев'яний паркан. Біля паркану гілляста акація, хапаємося за гілку, підтягуємося й опиняємося в іншому садку, а з нього через браму вибігаємо на Браєрівську. Тут ні душі. Ми врятовані. Шимон з Яськового будинку відчиняє нам браму і шепоче: «На стрих! На стрих! Але ціхо, бо советські жиди... тьху, євреї... ті — на першому... ще не виїхали, ще торгуються — драпцювати чи не... Ти, Яську, до себе не заходь, я сам мамі піду скажу».

Знесилені, падаємо на стриху на якісь мішки і старі меблі й обзираємо одне одного, а щойно потому починаємо обніматися, і сльози заливають нам очі, я не втримуюсь і спазматично хлипаю, а Лія гладить мене по голові, і я відчуваю, як наші сльози еднаються, як її тіло здригається, я проводжу рукою по її спині і кажу:

— На твоїх ребрах тепер можна грати Баха, — і ми регочемо крізь сльози і розпач.

Перед підполковником Книшем у кабінеті головного лікаря закладу для божевільних сидів чоловічок років шістдесят і виразно хвилювався, закидаючи то ліву ногу на праву, то праву — на ліву, при цьому очка його наполохано бігали, а коли зустрічалися з проникливим поглядом Книша, ховалися, мов равлики, під повіки. Книш за давньою, ще виробленою в КГБ звичкою витримав достатньо довгу паузу і щойно тоді розкрив папку та прочитав уголос:

— Цибулько Володимир Петрович, 1950 року народження. Місце народження — Коломия. Місце прописки — Львів, вулиця Князя Мстислава, 6. Спеціальність — учитель танців. Одружений, двоє дітей. Так?

— Так, — кивнув чоловічок і спробував зосередитися, зрозумівши, що оце нарешті й почався справжній допит.

— То розкажіть мені, що з вами трапилося. Як ви потрапили на Кульпарків. У вас виявили роздвоєння особистості?

Чоловік здригнувся і провів долонею по обличчі.

— Яке роздвоєння? Нема жодного роздвоєння!

— Ось тут написано: видає себе за Зельмана Мількера, єврея, який загинув у Янівському концтаборі.

— Е-е, перепрошую... це не зовсім так. Ні, я не перестав бути Цибульком Володимиром Петровичем. Я лише збагатився, якщо так можна сказати, на ще одну свідомість... Я раптом відкрив у собі знання, яких досі не мав — я можу з усіма деталями розповісти про довоєнний Львів. Назву вам усі ціни в усіх крамницях, де, що, на якій вулиці стояло. А хочете — заведу на місце концтабору і покажу, де який барак був? Ви розумієте, яка з мене може бути велика користь? От я з цим і завітав у міськраду. Мовляв, готовий попрацювати для історії міста. Ну, і тут почалося... Спочатку журналісти, телевізійники, а відтак — санітари... І забрали мене якраз тоді, коли я дізнався, що мій небіж вижив...

Книш уважно його слухав і поступово нахмурювався.

— Ага, то ви таки маєте себе за Зельмана Мількера?

— Ні-ні, що ви. Я Цибулько Володимир Петрович. А Зельман Мількер — це моє друге «Я». Ну, от як у вас. Перше ваше «Я» — підполковник СБУ, а друге — сім'янин, батько родини. Ці ж обидва «Я» не перехресчуються? Правда? От і в мене так. Вони в мене існують паралельно. І не конфліктують. Я маю безліч доказів, що не брешу. От, наприклад... У вересні 1939-го я як член КПЗУ, нехотячи, отруїв вісьмох бійців Червоної армії.

Книш витріщив очі.

— Так-так, нехотячи. Я лише прикрасив квітами кімнату, у якій вони спали після переполою. Але квітів виявилось забагато. От ми і поховали їх у двох могилках у вигляді жи... пробачте, євреїв, як тепер прийнято казати. Можу могилки показати. Пора б уже там якусь тумбу червону встановити. А хочете, я вам на їдиші прочитаю вірш Іцика Мангера*? Я ще зі школи пам'ятаю.

Роздвоєний Цибулько уже навіть наморщив чоло і наготовився декламувати, коли його зупинив Книш:

— Стривайте. Поясніть мені одну річ. Коли ваше друге «Я» вили на розстріл, що воно перед смертю чуло?

— Що чуло?.. — чоловічок замислився. — Що чув... Та йой! Крики і ридання — от що я чув. Нас було кілька тисяч, розстрілювали партіями, і жінок, і дітей... Усі плакали, скиглили, дітей намагалися заспокоїти... Страхіття...

— І це все, що ви чули?

— Ще кулеметна черга була. Це останнє, що я почув.

— А музика? Музика була?

— А-а, музика? Ну, звісно ж — оркестра грала. Але, знаєте, вона грала постійно, безперестанку. Ніхто вже й уваги не звертав. Це вже як шум вітру чи шелест дерев.

— Чи не можете пригадати, що саме грала оркестра?

— Марші якісь... Вільгауз, наш комендант, дуже марші любив.

— А танго?

— Танго... було й танго... Це вже Рокіта наполягав, аби танго грали. Тож і небіж мій там грав — Йосько! Ви б нас звели до купи, то я б вам відразу довів, що не брешу.

— Добре, — сказав Книш, закурив і постукав запальничкою по столу. — Тепер пригадайте момент, коли ви усвідомили, що в вас вигулькнуло оте друге «Я».

— Я й сам не знаю. Ото йду собі вулицею, іду, аж раптом — бац! — і клямка! Я вже не той, ким себе вважав стільки років. Тобто той, але не зовсім.

— Ви щось почули в той момент? Може, якісь звуки...

— Звуки... Мене ледь джип не переїхав. «Міцубісі-паджеро». Коли він забібікав, я аж підскочив. А, між іншим, переходив на «зелене». Це мене вивело з рівноваги, перед тим я почувався цілком спокійно, думав собі про щось приємне. А коли перейшов вулицю, відчув, як у мене тиск підскочив. Не знаю, чи ви чули, що «паджеро» на латиноамериканському балаку означає «підарас». Мене всього аж затрясло від люті. І отоді це сталося, я хотів було гукнути йому вслід: «Ти, паджеро!», а закричав щось зовсім інше: «Мамзер!* Мішігін!» Уявляєте? А тут раптом чую —

щось напливає на мене... Так, знаєте, ніжно-ніжно, щось мене вгортає, мов лялечку шовкопряда... Я завмер і тоді усвідомив, що грає скрипка. Я, звичайно, музику люблю, але ніколи не прислухався до вуличних музикантів. А тут завмер, стою і вбираю її в себе, як сонячну ванну.

— А хто грав? Бачили?

— Ні. Скрипка грала десь оддалік. Я навіть не знаю, звідки долинала музика — з вулиці чи з відчиненого вікна.

— Де це було?

— Якраз біля церкви Анни.

— Ближче до Клепарівської?

— Так, я саме перейшов на той бік вулиці. І тоді, власне, став іншою людиною. Якась сила потягнула мене на Замарстинівську, бо я був переконаний, що живу якраз там, але коли застукав у двері мого помешкання, то побачив незнайомих людей. Тоді я доміркував, що щось тут не так. Я вибачився, вийшов, обнишпорив кишені і, на щастя, знайшов неоплачену квитанцію за газ. Тоді я подався за вказаною адресою і потрапив додому. А відтак посипалися на мою голову всі інші клопоти. Ви ж бачите, що я не божевільний? Поговоріть, щоб мене виписали. Якщо ви наполягаєте, я можу тримати оці нові свої знання при собі. Єдине, що хотів би, — це зустрітися з Йоськом. Моїм коханим небожем.

— І що ви йому скажете? Що воскресли, як Лазар?

Книш підвівся, узяв папку під пахву і попростував до дверей, а чоловічок кричав йому вслід:

— Не залишайте мене тут! Не залишайте! Я готовий усе забути! Чуєте? Усе! — і пошепки додав: — Крім мого коханого Йоселе...

У

Тепер скористаюся зі щоденника Йоська і старанно перепишу те все, що відбувалося у місті, коли я сидів у цюпі. Йосько, якого мали арештувати, як і Лію, сховався на стриху і просидів там цілий місяць.

«Удосвіта 22 червня 1941 року Львів почав знову, як і у вересні 1939-го, стрясатися від вибухів, у небі загуркотіли німецькі літаки, і бомби впали на вокзал та Скнилівський аеродром, поліг у руїні пасаж Міколяша з двома десятками глядачів, що перебували в кінотеатрі, хоча летуни цілилися на Головну пошту, але схибили, і на додачу знищили ще й церкву Святого Духа біля пошти, а разом із нею ще три сотні будинків. Фронт ще й не наблизився до міста, а висока еліта визволителів кинулася тікати, пакуючи на вантажівки награбоване добро — килими, покривала, люстри, постіль, сервізи, картини, посуд, одяг... Ці вантажівки скидаються на піраміди, а що пакувалися поспіхом, то дорогою чимало чого падає і б'ється. «Давай! Давай! Давай! Давай!» — лунає повсюди, одні одних підганяють, кричать, матюкаються, непереборний страх жене їх на схід, і вони готові навіть чавити своїх вояків, які, відступаючи, заважають їм рухатися вперед, як і вантажівки з амуніцією, прикриті галуззям.

Майор, який стаціював у стрийка Зельмана, розрахувався з ним і сказав, щоб витратив усі гроші на харчі. У місті паніка, водотяги пошкоджені, води вистачить хіба на два тижні.

Настає ніч. Смути світла перетинають небо. Трамваї стоять.

24 червня, вівторок. Учора я стояв на Казимирівській навпроти Бригідок і грав на скрипці. Мене ніхто не чіпав, бо я передбачливо вбрав чорні окуляри, а під ногами в мене лежали костур і капелюх, люди кидали мені копійки, а я грав для Орка, Яська і Лії в надії, що вони почують і їм буде не так страшно. А нині рано прибігла тітка Ривка і сповістила радісну новину: Лія врятувалася, також вдалося втекти Ясеві й Оркові. Господь вислухав мої молитви».

Ми покинули наш сховок 29 червня, коли настала друга червнева неділя війни. На вулицях панував величезний рух, міліцейські будки опустіли, авта стояли в корку. Вже цілий тиждень тягнулися безперервні валки большевицького війська, повзли гармати і танки, обличчя вояків утомлені і похмурі, в очах читався страх і нерішучість, уже ніхто не кидав на натовпи львів'ян переможні погляди, не намагався забалакати, військо сунуло мовчки, і мовчки стежили за їхнім відступом люди, одного лише разу почувся вигук когось із натовпу, і стосувався він полонених польських вояків, які брели з лопатами і кирками на плечах, на головах ще мали «рогатівки», які вирізняли їх з-поміж інших, бо одяг був запилюжений і вицвілий, а ноги збиті, без чобіт і черевиків, пообмотувані різнобарвним ганчір'ям. «А їх чого ви тягнете за собою? Відпустіть!» — гукнув хтось, але на його погук вартові, що пленталися обабіч полонених, не звернули жодної уваги, зате звертали увагу, коли хтось із львів'ян намагався передати полоненим кусень хліба або цигарки, тоді враз зблискував на сонці багнет і лунав окрик «Нельзя! Атайді! Назад!» А за полоненими поляками йшли сільські хлопці, яких силою вчора забрали до війська, вбрані в цивільне, кожен ніс на плечах якусь торбину, очі їхні знервовано бігали, мовби шукаючи змоги втекти, але і їх вартували теж.

Люди ставали навшпиньки і чекали, коли ж з'являться полонені німці, але їх не було, а пополудні натовп уже почав розбрідатися, незважаючи на спеку й духоту, вікна кам'яниць зачинені, хоч ніхто того не вимагав, але недавній досвід підказував, що краще не висовуватися, надто, що з різних кінців міста долинали постріли й вибухи, а кілька днів тому, коли надто

цікаві городяни стежили з вікон на площі Більчевського за большевицькими автами, кулеметники обсіпали їх рясним вогнем. Вулицями тепер швендяло лише міське шумовиння, батяри і злодії, вони любили ризик, надто, що в крамницях залишалось чимало добра, от на тих тихих вуличках, якими не рухалася армія, і кипіла мурашина робота: виламували залізні штаби й ґрати, виривали двері і вікна, вдиралися всередину і тягли все, що в руки попадало, а при цьому не обходилося і без бійок, виривання з рук одне в одного, усі раптом забули, що вони люди, й вели себе, як звірі, шарпалися, дряпалися й кусалися, всюди біліло розсипане борошно, хрумтіли під ногами цукор і сіль, ноги заплутувалися у сувоях перкалю, слизькали на брусках мила, а потім люди розбігалися, а натомість залишалися потрошені столи й полиці, дехто мовби тамуючи свою лють, спричинену большевицькою окупацією і тривалими стояннями в чергах, на прощання ще й підпалював крам, і їдучий дим волочився вулицями, а полум'я пожирало все, що вдавалося пожерти, вояки дивилися на ці спалахи вогню і не втручалися, думаючи, що все іде за планом, ворогу не повинно дістатися народне добро. Що ближче до вечора, грабунки наростали, а ті, що не брали в них участі, не могли надивуватися, звідки отой весь товар береться, якщо його ніде не було, а якщо й було, то викидали його на кілька годин, і він знову зникав. Ті, що зробили першу ходку з награбованим, верталися уже з лантухами, виварками, відрами, коцями, дитячими візками, прихопивши з собою родину, і старих, і малих. Передусім розхапували харчі, але й бочки з пивом теж не пропадуть, як і горілка, то тут, то там гуртувалося уже веселе товариство біля такої бочки і причащалося, наливаючи собі у баняки, вази, капелюхи і жмені... Ми з Ясем, Йоськом та нашими мамами теж вирішили не ловити гав і почали тягнути, що тільки можна — борошно, крупи, макарони, мило, сіль, цукор, сірники. Йосько приволік цілий сувій ситцю і поділився з нами.

30 червня, у понеділок німці вже вступили до Львова. Я вийшов у місто і побачив, як люди зустрічають їх з квітами,

дівчата роздають усім по квітці, а то й цілі букети, обнімають і цілують, і не лише українки, а й польки, ба навіть жидівки, мені й самому хочеться потиснути руку якомусь воякові, який визволив нас від тієї большевицької напасти, але щось мене стримує. Лунають вітальні вигуки й оплески.

За передніми відділами німецьких вояків промаршеравав український відділ з бадьорою піснею на устах, то були самі молоді хлопці, які втекли з Галичини перед приходом Червоної армії, усі, як дуби, високі, здорові й добре вбрані, у кожного на плечі короткий кріс, а передні несли на ременах скоростріли. Так само браво виглядали і німецькі вояки, вони крокували вільно й невимушено, теж усі молоді, їхні ясноволосі кучері не прикриті ані шапками, ані шоломами, коміри у всіх розстебнуті, рукави заковані. Жодна армія ніколи не вступала так у місто. І вони теж співали щось веселе, бадьоре. Після того враження, яке залишила нам большевицька армія, здавалося, що ці вояки йдуть не на війну, а на дефіляду.

Люди раптом ожили, повбирали святковий одяг, багато хто почепив синьо-жовті стрічки, уже ніхто не мусив вдавати з себе пролетаря, всюди чути «Слава Україні!», ось уже й синьо-жовті прапори з'явилися, студенти-хеміки з політехніки виготовили жовту фарбу і фарбують тканини, бо синю тканину ще можна дістати, жовтої ж — нема, а дівчата сидять і шують прапори, за ними прибігають інші студенти і негайно вивішують на центральних вулицях.

Але над ратушею розвівається червоний прапор зі свастикою, над брамою ратуші теж, щойно ополудні над брамою обабіч німецького прапора з'явилися два українські і на вежі на чотирьох рогах. На Оперному театрі — німецький прапор. На Гетьманських Валах уже встигли спалити пам'ятник советській конституції.

Чутка про помордованих в'язнів у львівських тюрмах розлітається миттєво, до нас прибігла вуйна Олена і сповістила страшну новину: вуйко Льодзьо, виявляється, опинився в тюрмі на Лонцького, арештували його за кілька днів до початку війни,

і от ми з мамою і вуйною біжимо на Лонцького, відразу за головною поштою тлуми люду, перед брамою пошти стоїть українська міліція з опасками і карабінами, а ближче до тюрми чути трупний запах, люди розповідають страхіття. Німці не боронять заходити на терен тюрми й поглянути на звірства недавніх визволителів. Таке враження, що ти потрапив у пекло або ж в одну з картин Брейгеля чи Босха, — гори замордованих в'язнів, не тільки чоловіків, але й жінок, дівчат, ба навіть дітей, дівчата усі перед смертю згвалтовані, деякі розіп'яті на стіні, почеплені на гаки, кілька малих дівчаток насажені на палі, з дівочих піхв стирчать пляшки, залізяки, патики. Один львівський священник лежить з виколотими очима, другий — прибитий цвяхами до стіни, з розпоротого живота вивалилися і звисають червоні нутрощі, і я впізнаю нашого вуйця — отця Мирослава, якого перевели з Бригідок на Лонцького, і не можу надивуватися — яке прекрасне і яке спокійне його обличчя, хоч і прийняв він таку мученицьку смерть, і я, дивлячись на нього, перехрестився, мов до розіп'ятого Ісуса. Скрізь розкидані папери, протяг вривається у вікна і двері й підкидає їх. Усюди панує важкий сопух, кожен, хто заходить сюди, притуляє до обличчя хустинку, неможливо витримати тут довше, як кілька хвилин, а люди прибувають і прибувають, і вже не тільки львів'яни, а й селяни, деякі прибули своїми возами і, упізнавши когось із рідних, виносять і кладуть на воза, чоловіки роблять це мовчки й похмуро, а жінки кричать в істериці, кленуть убивць і запитують у Бога: «За що!», але Бог і цього разу мовчить. Вози від'їжджають, за ними ідуть похнюплені родичі, львів'яни зупиняються, скидають кашкети й капелюхи, хрестяться, як під час зустрічі похоронної процесії.

Німці пригнали жидів виносити трупи з тюрми, серед них я побачив і Йоська, в його очах був такий переляк, що я підступив до німецького офіцера і сказав:

— Це музикант, композитор. У нього руки не пристосовані до такої праці. Чи не можна б його відпустити?

Офіцер поглянув на мене зі здивованою посмішкою:

— Фізична праця ще нікому не зашкодила.

З його вимови я зрозумів, що він австрієць, і продовжив:

— Ви б знали, як він виконує Штрауса! А Гайдна!

— А ви хитрун! — засміявся офіцер. — Ви здогадалися, що я австрієць, і тепер намагаєтеся мене розчулити? А що б ви робили, якби я виявився пруссаком?

— О, тоді б я пропав! — сказав я, натякаючи на те, що пруська музика відома хіба фахівцям.

— Гаразд, покличте його.

Коли Йосько підійшов, я помітив, як тремтять у нього пальці, офіцер запитав:

— То ви музикант і композитор? І любите австрійську музику?

Йосько відразу здогадався, про що мова, і закивав:

— Люблю понад усе. Вона така життєстверджуюча, така світла...

— І хто вам з австрійських композиторів найдужче подобається?

— Ігнац Якоб Гольцбауер, — гордо продекламував Йосько, аж офіцер отетерів.

— Справді? Я ніколи про нього не чув.

— Він народився у 1711 році у Відні, був диригентом оркестру віденського Бургтеатру, надвірним капельмейстером у Штутгарті і в Мангеймі, де й помер у 1783 році. Написав шістдесят вісім симфоній, двадцять одну месу і тринадцять опер, серед яких «Син лісу», «Гюнтер фон Шварцбург» і «Танкред», — проторохтів Йосько, як по писаному, і, може, продовжував би далі, але офіцер, вочевидь, ошелешений, зупинив його:

— Можете йти. Маєте гарного товариша.

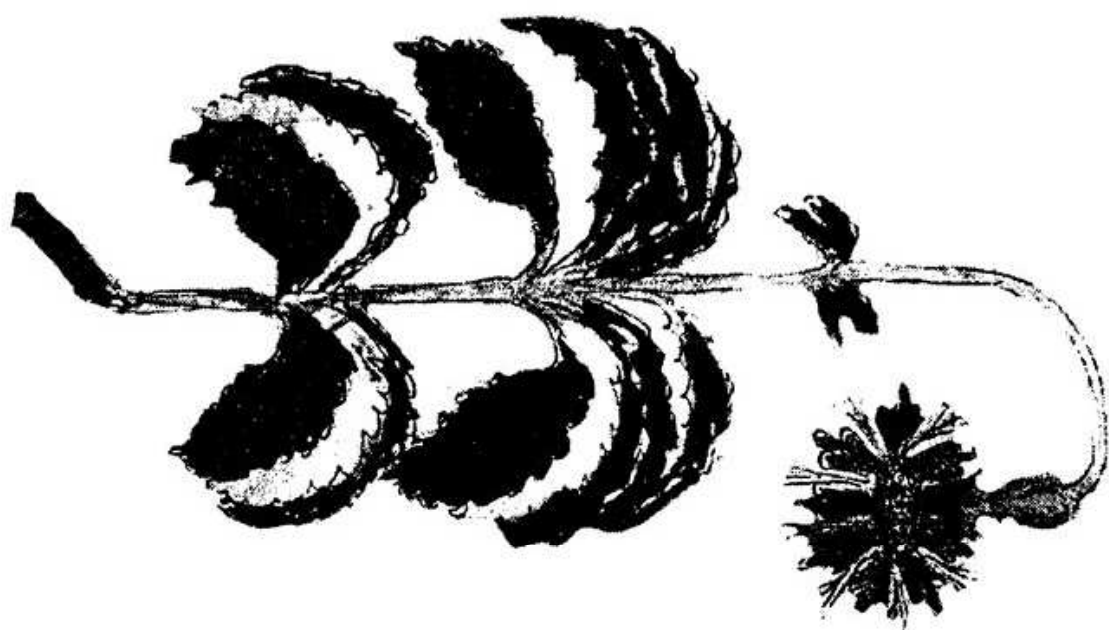
Йосько пішов, а під ту пору людей уже перестали пускати в приміщення тюрми, бо жиди вже всіх винесли на подвір'я, а звідти почали виносити і складати перед тюрмою. Люди переходили від трупа до трупа, намагаючись когось упізнати, хоча це було важко, трупи були жахливо спотворені. Ось якась жінка упізнала свого сина тільки по черевиках, які пошив йому батько, обличчя спухле, без носа й без очей, вона падає на нього і голосить:

— Ой, Господеньку! Ой, Божечку мій милий! За що ж він такі муки стерпів! Юрасику мій! Де твої ясні очка!? Де твої білі зубчики! Де твої золоті кучері? Чорти кляті з пекла! Що ж ви наробили! Щоб вас земля не прийняла!

Плачі лунають звідусіль, і прокльони, прокльони, прокльони... Раптом, коли уже з подвір'я всі трупи забрали, розтинає повітря крик — на подвір'ї відшукали яму, повну трупів, присипану землею. Люди хапають у руки, хто що може, будь-яке знаряддя, яким можна розпорпати землю, і ось їхнім очам відкривається ще одне страхіття — це вже не трупи, це саме людське м'ясо в лахмітті й голе, руки у всіх скручені колючим дротом за спиною, у всіх — і у дівчат також. Німці кличуть жидів і знову наказують ті трупи виймати з ями і розкладати на подвір'ї, але ніхто на це спокійно дивитися не може, до роботи беруться усі, ми з мамою теж, бо ж нашого вуйка ми так і не знайшли, в душі ще жевріє надія, що йому вдалося врятуватися. І знову тлуми людей набиваються на подвір'я, і знову приглядаються до кожного, заливаючись слізьми і прикладаючи до носа хустинки, кашкети, чи й просто долоні, бо сопух б'є в ніздрі, хтось не витримує і вертає, а що упізнати з обличчя вже неможливо, то оглядають одяг, вивертають кишені, будь-яка річ — гребінець, папірчик, хустинка, огризок олівця — може стати в пригоді. Отак і ми упізнали мого вуйка, а маминого брата лише завдяки светрові, який колись належав моєму татові, а мама власноруч нашила йому шкіряні латки на ліктях. Тут саме нагодилися і вуйна і приєдналася до хору тих плачів, що стрясали мури в'язниці. Іно моя бабуся, фахова жалібниця, плакала мовчки, дивлячись на тіло свого сина — отця Мирослава, вперше вона плакала без слів і хрестилася, коли ми знімали розіп'ятого отця і коли заправляли в живіт його нутрощі й перев'язували якимись лахами, аби не вивалювалися, і плач той був найжалобніший з усіх, які вона за свого життя відбула, бо втратила відразу обох синів, а я, ковтаючи сльози, побіг шукати воза, знайшов швидко — якраз мав їхати віз на Янівський цвинтар із тілом юної дівчини, я впрохав дядька, щоб дозволив покласти на воза й

обох вуйків, дядько погодився, і ми усіх їх прилаштували навсидячки, одного біля одного, коло тієї дівчини, що мала чорні вуста, а коли віз продриготів бруківкою, то сповзла з неї квітчаста хустина, яка вкривала плечі і груди, і я побачив на місці персів страшні запечені рани, батько її ішов біля коня, понуривши очі, й не озирався, мама знову загорнула дівчину в хустину і краї хустини прив'язала до полудрабка так, аби дівчина не гоїдалася. На цвинтарі таких, як ми, було чимало, трупи звозили з усіх трьох тюрем, гробарі не встигали копати ями, їм допомагали родичі загиблих, священники й монахи правили службу Божу і не могли стримати сліз.

Після тих поспішних похоронів я повертався додому, як причмелений, залишивши позаду маму і бабусю, я брів і заточувався, а перед очима стояли тіла помордованих, і та дівчина з чорними вустами, та дівчина, яку я не відразу й упізнав, така вона була потовчена і скривавлена, але там, на цвинтарі, моя мама і бабуся обмили її водою з помпи, перш ніж поховати, і я упізнав її, і захлинувся слізьми від розпачу, бо ті чорні вуста я цілував, і тих персів я торкався долонями. «Господи, Господи, — шепотів я, — а тебе за що? За що тебе, Мілю?», але не сказав я батькові, що знав цю дівчину, поміг лише йому викопати могилу і засипати, а він натомість поміг нам поховати вуйків. А дорогою я побачив сцену, яка мене потрясла. Якийсь чоловік упізнав біля церкви Анни більшовицького сексота і, як розлючений звір, кинувся на нього та почав бити, той вибіг на середину вулиці, але нападник не відставав, догнав і копнув чоботом так, що агент не втримав рівноваги і впав, нападник уже копав його і в голову, і в спину, і в живіт, а той затулявся руками, скручувався бубликом і кричав, а обабіч дороги йшли люди, хтось зупинявся, прислухався до криків, до розлючених слів того, що бив, і йшов далі, ніхто не відважувався боронити, навіть німецькі вояки, вони теж лише зиркнули на ту сцену і рушили далі, усміхаючись. І тоді я відчув, як і в мені пробуджується звір, лютий звір, який прагне крові, прагне помсти, щоб зігнати на комусь свій біль і свою розпуку.

Уже піднімаючись сходами до помешкання Мількера, Ярош почув згуки сварки, старий з кимсь лаявся, його голос то ставав гучнішим, то слабшав, жіночий голос щось несміливо відповідав, мовби виправдовуючись, потім зацокотіли підбори по підлозі, двері на сходову клітку рвучко розчахнулися, і вискочила з них розпашіла й розгнівана дівчина, затискаючи в руках скрипку, а услід їй летіло:

— Можете більше не приходити! З вас ніколи нічого не вийде! Краще ідіть чебуреками торгувати!

Ярош відступив до стіни, а дівчина промчала попри нього вихором і потупотіла сходами, бризкаючи уривками слів та фраз. Мількер зустрів його на порозі, важко дихаючи.

— Ото коза! Ото коза! Нема ані на цент терпцю. Вона що собі гадає? Що музика — то забава? Музика — то життя! Не вона тобі, а ти їй повинна віддаватися! — гукав він униз, перекившись через перила. — Це не вона живе для тебе, а ти мусиш

жити для неї! Дихати нею, пити її і їсти! Ти вся мусиш стати музикою! Вся! Від стіп до голови! До останнього свого подиху! — потім кивнув Ярошу, щоб заходив, а вже в кімнаті продовжив: — Уже майже! Майже! Ще трохи! Але вона не має терпцю, каже, що краще заграти вже не зможе. А я упевнений — зможе. Лишилася дрібниця. Якихось кілька нот... І річ не тільки в тому, щоб відтворити танго, а в тому, що коли вона зможе заграти ті ноти, вона стане тим, ким і мріяла стати — майстром.

— І що? Будете іншу ученицю шукати?

— Чого іншу? Вона вернеться. Я вже її добре вивчив. Вернеться...

Мількер знав, що каже, бо Ярка опинилася у його полоні, у якомусь неймовірно магічному полоні, тепер вона знала про нього дуже багато, про його життя, про втрачених друзів і загиблу родину, гуляючи з ним містом перед уроком і опісля, вона дізнавалася чимало такого, про що й не підозрювала, хоча ті уроки її добряче вимучували, бо старий змушував грати одну й ту ж мелодію десятки разів, щоразу знаходячи якийсь гандж, який вчувався лише йому, а коли він вийняв із футляра свою стару скрипку, яка своєю поверхнею скидалася на обличчя во-яка, пооране близнами*, і простягнув їй, а вона провела несміливо смичком, то відчула, що скрипка видавала якісь дивовижно тужливі звуки, нічим не схожі на ті, що народжувалися з її скрипки, і коли вона спробувала заграти на ній ту саму мелодію, яку грала уже безліч разів, то раптом охопив її незрозумілий страх, вона побачила, як загорілися очі в старого, роз'ясніло обличчя, і руки склалися, мов до молитви, він вочевидь поплив у замрійних хмарах, ліниво вигойдуючись, наче пір'інка в повітрі, але натомість Ярці запаморочилося в голові, здалося, що вона втрачає здоровий глузд, рука її несамохіть різко змахнула смичком і видобула щось гостре, як ніж, щось, що різонуло по серцю старого, і власне тоді він визвірився, накричав, було таке враження, що вона отим різаним звуком брутально вирвала його з якихось потаємних марень, вона намагалася пояснити, що ще

не звикла до його скрипки, але він не слухав, і тоді вона вибігла. На вулиці завагалась, роздумуючи, куди йти, врешті подалася у скверик неподалік і, сівши на лаву, замислилась.

Сутінки вкривали вулицю, ось від Мількера вийшов професор і рушив у бік центру, Ярка побачила, як з тіні по той бік вулиці виплив чоловік невисокого росту і спочатку рушив за професором, але раптом зупинився і, задерши голову, витріщився на вікна Мількера, що саме засвітилися. Ярка теж глянула вгору і побачила таке, від чого ще довго не могла отямитися: на фоні напівпрозорої штори виднівся силует чоловіка, який однією рукою тримав скрипку і водив по ній смичком, затиснутим у зубах.

Z

Увечері у двері хтось постукав, мама підійшла до дверей і запитала: «Хто там?», відколи почалася війна, уже ніхто у Львові не відчиняє дверей без цього запитання. Жіночий голос повідомив: «То я, Фейга!». Мама відчинила, Фейга була дружиною крамаря Огрештейна і братовою Голди, виглядала вона тепер досить кумедно, бо, незважаючи на літо, була вбрана в теплі хутра, та ще й привіталася так, що аж нам подих забило: «Слава Україні!», повідомивши, що прийшла попрохати, аби мама переховала хутра, бо пішли чутки, що будуть жидів грабувати, а по тих словах скинула з себе аж три хутра. Мама поцікавилася:

— А що буде, коли їх у нас пограбують?

Фейга махнула рукою:

— То так і буде. Зате я певна, що ви не обдурите.

— Чи бачив вас хто, як ви йшли до мене?

— Або ж я дурна? Ніхто не бачив. Бувайте здорові. Слава Україні!

Але на тому візити не скінчилися, бо опісля прибігла дружина адвоката Ріттенбаха і принесла цілий кошик білизни, яку прохала також переховати, але коли мама поцікавилася, чи там сама іно білизна, пані адвокатова зам'ялася, а врешті сказала, що там є також дещо зі срібного начиння і «такі собі золоті дрібнички», тоді мама змусила її усе те вийняти, показати, мама старанно переписала усі речі в зошит і тільки тоді прийняла їх на зберігання.

— Ого, — зітхнула моя бабуся, — скоро в нас буде цілий склад жидівських речей.

Чутка, про яку нам сповістила Фейга, підтвердилася: цілі зграї вуличного шумовиння кинулося до шляхетної праці — лупцювати жидів, били усі — і українці, й поляки — били, бо мусили бити, бо мусили вилити свою лють до більшовиків, відплатити комусь за свої страждання, за свої муки, за смерть своїх рідних, а що преса за німецькою вказівкою підказала, хто саме винен у всіх більшовицьких злочинах, то тепер це скидалося ледь не на святий обов'язок. Вулицями літали розпатлані жінки, з яких поздирали одяг, дерли на них усе, навіть майтки здирали і змушували бігти голими, німці сміялися і знімкували, то й справді було кумедне видовище, безліч львів'ян висипало на вулиці, повисовувало голови з вікон і любувалися тією захопливою картиною. Хтось кричав із вікна:

— Та шо ви ду хулери роздягаєте самих старих порхавок? Ану яку молодицю розберіть! Або яку дівку, жиби ся подивити було на шо!

Дуже скоро з'ясувалося, що лупцювали здебільша тих жидів, які були не місцеві, а прибули до Львова разом із визволителями й отримали помешкання у центрі Львова, їх з особливим натхненням волокли на вулицю і зганяли свою лють, особливо шаленіли ті, кого змусили переселитися на околиці, вони силоміць викидали зі своїх помешкань «савецьких служащих» і гнали палицями, як блудних псів. А що тими «служащими» були літні люди, то й не було серед них дівчат на справедливе обурення окремих естетів.

Йосько з Лією і мамою перебули кілька тих днів у нас, і власне тоді я запропонував Лії побратися. Це для неї була неабияка несподіванка, спочатку вона навіть обурилася:

— Знайшов коли! Стільки часу коло мене увихався, аж на решті дозрів? Коли з жидами таке вичворяють?

— Власне тепер. Може, як вихрестишся, то це буде найкращий вихід.

— Що? Аби я ся вихрестила?

І тут вона вилляла на мою бідолашну голову ціле відро тої сіоністської пропаганди, якою її начиняли кілька років. Але що там якась пропаганда проти кохання? Ми ж любили одне одного, а тому Лія після не надто тривалих дискусій врешті погодилася вихреститися, але іно на час війни. А, мовляв, потому знову буде правовірною жидівкою за умови, що я, навіть коли вона стане християнкою, не буду змушував її ніц а ніц робити в суботу, саме тоді, коли в нас, християн, якраз коло хати найбільше роботи. Я спробував запротестувати, бо до хулери, я що — сам буду мусив тріпати хідники і обід варити? Ні, сказала вона, обід вона зварить у п'ятницю ввечері, а тріпати хідники — це й так чоловіча робота. Ну і сталося, як гадалося, ми пошлюбилися у церкві святої Параскеви і якраз вчасно, бо влада нарешті навела знаменитий німецький порядок. 10 липня, у четвер, комендатура міста повідомила, що продуктові крамниці повинні бути відчинені з 7 до 19 без перерви, а для жидів від 14 до 16, робити запаси забороняється. 12 липня з'явилося оголошення коменданта міста трьома мовами стосовно жидів: усі жиди від 14 років мусять носити на грудях з правого боку голубу зірку Давида. Жидом вважається кожен від третього покоління, а також ті, чіїми предками були двоє жидів і одружені з жидами чи жидівками. І так ото я, Орест Барбарика, син петлюрівського вояка, став жидом. Мамця моя тільки головою похитала:

— Хтозна, чи і я коло тебе жидівкою не стану?

Однак ані я, ані Лія зірки не чіпляли, Ясько поміг мені виробити документ, що Лія українка, зрештою, вона й не скидалася на жидівку. На жаль, для Йоська така афера могла б закінчитися трагічно: його худе гостре обличчя і клапаті вуха відразу викликали б підозру, а тоді лише досить було наказати спустити штани — і чекай нещастя.

З 17 липня усі жиди мали отримувати на тиждень лише кілограм хліба, для них були відкриті окремі крамниці і їдальні. Уночі з 25 на 26 липня відбулася акція, яка усіх не на жарт перелякала, — дві тисячі жидів вивезено на Лонцького. Яка їхня доля — ніхто не знав. А 9 серпня, в суботу розпочався великий

Ісход — переселення жидів у гетто. Клепарів входив у зону гетта, отже, ми з мамою і Лією змушені були покинути своє помешкання і переселитися на Браєрівську в сусідстві з Яськом. У гетті панувала страшна бідосія, люди спродували останнє, щоб прохарчуватися, ми з Лією провідували Йоська і його родину та приносили харчі. Я нікуди не відпускав Лію саму, але одного дня вона не послухала мене і пішла в гетто, бо якраз роздобула мішечок пшона. Повернувшись, розповідала збуджено і навіть захоплено, що побувала в синагозі й почула, як рабин на проповіді оголосив збір охочих їхати до Палестини, і що жиди кинулися записуватися, і записалася вже вся її родина, Йосько, правда, вагається, але їхня мама пакує речі.

— Думаю, це для нас найкращий вихід, — казала вона мені, — їдьмо і ми. З Палестини зможемо виїхати до Америки. Хто б у цій війні не виграв, нам від того добра не буде.

— Стривай. Ти знаєш, куди поділися ті жиди, що їх вивезли на Лонцького?

— Вони вже всі в Палестині. Рабин і голова юденрату* показували нам поштівки від них з краєвидами... Ще там був цілий мішок листів.

— У конвертах?

— Ні. Навіщо в конвертах? Ці листи йшли не поштою, їх перевезли кораблем до Констанци, а звідти потягом сюди. На кожному листі писалося прізвище адресата. Ті з юденрату вигукували прізвища, люди відбирали листи, цілували їх і тішились. Листи були такі радісні... Мама отримала листа від тітки Фейги, вона написала, що живе на березі Тиверіядського озера в просторому будинку й охоче прийме усіх нас, бо місця доволі.

Щось мені тут не грало. Я запитав:

— А були якісь фотографії?

— Так, були.

— З Палестини?

— Ні... Були фотографії людей із валізами перед вантажівками, які їх мали везти на потяг. Усі усміхнені, бадьорі.

— Чи не видається тобі дивним, що листи з Палестини супроводжували знімки зі Львова? Чому твоя люба тітка не надісла-

ла фотки на фоні свого просторого будиночка? Чи бодай під пальмою?

Лія спохмурніла і закусила губу. Я звелів їй сидіти в хаті і не рипатися, а сам подався до Яся, розповів йому про свої підозри і потягнув у гетто. Панувало там сіре муравлисько в рухливій і галасливій масі, що дзвеніла, гуділа і бриніла безліччю голосів, у яких можна було б навіть розрізнити оригінальну мелодію. Натовп безперервно молів язиками, вихваляючи свої товари в будках, брамах, на ятках, возиках, на тацях, повішених на груди, в кошиках, відрах, торбах, пудлах, а то й просто на землі, бо однією з характерних рис справжнього львів'янина — не важить: українця, поляка чи жида — була його вишукана скнарість, яку навіть зажерливістю назвати не випадає, бо та скнарість була доведена до якогось високохудожнього абсурду, коли будь-який непотріб, будь-яка зужита річ викликала в практичній голові господаря надію на те, що він її ще колись полагодить, що вона ще колись придасться, а відтак вона знаходила своє почесне місце в одній із шухляд чи пачок і не покидала його роками, щойно по смерті господаря та річ могла опинитися на смітнику та й то не конче, якщо вдячні нащадки вирішать її долю інакше. Але тепер, коли скрута охопила усіх, коли забракло нових речей, то увесь Львів став велетенською тандитою, і старі речі, добуті з темних закамарків, ожили. Ще не так давно у львівських скринях можна було надібати споловілі комірчики поважних австрійських емеритів, їхні циліндри і фраки, моноклі і щіточки для вакування вусів, потерті дамські рукавички до самого ліктя, викривлені мешти, кольорові поштівки, зужиті гаманці, огризки олівців, скляні корки, засохлі пензлики або ж такі безцінні реліквії, як засушені квіточки з могили Юліуша Словацького, листочок з вінка на могилі Маркіяна Шашкевича, дамський пристрій для виливання куль з епохи польських повстань, — усе це продавалося і купувалося, бо львів'янин просто не міг, збираючи усе життя мотлох, не придбати ще якусь безцінну детальку того покійного світу, який еднав його з дідами і прадідами і свідчив про тривалість роду. Тому-то й сліпило очі багатство

розмаїтих товарів: баняки, миски, черевики, сорочки, штани, плащі, фантазійно розвішана білизна, фальшиві чоколядки, фарбовані цукерки, овочі, оселедці. Але найбільше різного непотребу, на який міг поласитися хіба божевільний, — поламані автомати з танцюючими фігурками, скляні кулі, маски, задимлені дзеркала, манекени без рук чи ніг, старі грамофони, розібрані ровери, поламані друкарські та швацькі машинки, клямки і ключі, погнуті цвяхи, зіржавілі інструменти, старі обдерті дитячі візочки, які можна використати хіба для перевезення мішків з бульбою, подерті книги і старі часописи, поламані меблі, споловілі гравюри, ікони без рам і самі рами, годинники, що вже ніколи не будуть ходити, перстеники з фальшивого золота і срібла, перуки і різноманітне шмаття, шнурки і шнурівки, у відрах напої, наколочені з оцту і сахарини, в банях готові страви, а в пуделках — гарбузове насіння, печиво. І тут-таки просто неба працювали шевці, кравці, дзигармайстри, були навіть різницькі ятки, де висіли велетенські кавалки м'яса, переважно кінського і несвіжого, якісь нутрощі, серця і кінські голови. А серед того гомону лунала музика, хтось грав на губній гармонії, хтось на сопілці, хтось на скрипці, а хтось намагався щось співати, і всюди панував специфічний запах жидівського гетта, духотлива мішанина поту, старого вбрання, оселедців, цибулі, часнику і згливілого сиру. Тут можна було придбати і підпільний алкоголь, і документи, якийсь чоловік розклав на столику опаски з зіркою Давида, вигукуючи: «Опаски! Опаски! З паперу! З матерії! Перша кляса!» Старий жид зупинився біля нього, не наважуючись, котру вибрати, продавець до нього: «Беріть з матерії!», але жид сумно похитав головою: «А чи я переживу ту матерію? Не, дайте паперову», і, заплативши, відійшов, згорбившись так, наче на його плечі навалилися усі лиха світу.

Мене дивувало, що всі базари і в гетті, і поза ним завше були переповнені, хоча саме вони становили найбільшу небезпеку, бо німці раз по раз влаштовували лапанки, і тоді у спритно розставлені мережі потрапляли невинні люди. Спочатку виїжджа-

ла перед самим базаром колона критих військових вантажівок, одна біля одної так тісно, що проскочити поміж ними не було змоги, зазвичай на таку колону ніхто уваги не звертав, адже вантажівки проїжджали щодня, але ці зупинялися, а з них вистрибували озброєні солдати, утворюючи живий ланцюг, водночас з усіх перевулків вибігала жандармерія, і таким способом замикалася пастка, тоді базар охоплювала неймовірна паніка, лунали розпачливі крики, лайка, хтось комусь подавав знаки, кликав, хтось відзивався, люди покидали свій крам напризволяще і металися, шукаючи будь-якої лазівки, під ногами чвакали овочі, розсипалися крупи, перекидалися баняки з зупами, вареною бараболею і флячками, ноги слизькали, хтось падав, об нього спотикалися, а німці тим часом утворювали кілька проходів і пропускали усіх, хто мав документи, а тих, хто не мав, садили на вантажівки й у кращому випадку відвозили на примусові роботи, а в гіршому — у концтабір.

Йоська ми застали, коли він збирався до «Брістолю», де щовечора грав у оркестрі, він зі сміхом показав нам розпорядження райхсмюзикфюрера, що стосувалося танцювальної музики, пан райхсмюзикфюрер дуже перейнявся тим, що в закладах масового відпочинку лунає музика, яка наскрізь просякла жидобольшевицькими мотивами негритянського джазу, а тому належить віднині «у репертуарах естрадних і танцювальних оркестрів заборонити композиції, в яких ритм фокстроту, так званий «свінг», складає понад 20%, у репертуарі оркестрів необхідно надавати перевагу композиціям в мажорній тональності на противагу мінорній, а тексти повинні відображати оптимізм і радість життя, а не типовий жидівський песимізм, що особливо проявляється у повільних композиціях, прозваних «блюзами», які шкідливо впливають на вроджену арійську дисципліну. Музика варварських рас прокидає темні інстинкти, чужі для німецького народу, це стосується також жидомасонських інструментів, з яких лунає пронизливе вищання, і барабанного соло, так званого «drum breaks», як і пощипування струн на контрабасі, так званого «піцикато», замість гри смичком. Рекомендується усім

оркестрам обмежити використання саксофонів, замінивши їх віолончелями, скрипками та іншими народними інструментами». А потім Йосько показав мені таке саме розпорядження советського міністерства культури, яке було розповсюджене на початку 1940 року, де джаз було названо ворожою провокацією, і тоді в їхньому ресторані вивісили плакат: «Сьогодні слухаєш ты джаз, а завтра Родину продашь». Хто б подумав: як багато спільного у Сталіна і Гітлера!

Голда тим часом пекла на дорогу якісь пиріжки, наспівуючи щось сповнене оптимізму. Йосько підтвердив усе, що розповіла Лія, лист Фейги жодних підозр не викликав, писаний її рукою і з притаманним їй багатослів'ям. Тітка вибрала саме цю місцевість, бо вже була колись там на відпочинку і добре знала околиці.

— Он як. А чи не міг би ти нам прочитати того листа вголос? — попрохав я, гадаючи, що лист буде на їдиші, але яке ж було наше здивування, коли виявилось, що Фейга свого листа написала польською!

Лист був довгий і напханий відомостями, які ледве чи могли б викликати палкий інтерес навіть у родини, особливо опис обіду, яким пригостили переселенців перед відправкою на потяг. Зате не було опису самої подорожі, яка мала тривати доволі довго з багатьма пересадками. Будиночок, у якому Фейга з чоловіком і дітьми поселилася, стоїть на березі озера якраз неподалік того місця, де впадає ріка Йордан, а з вікон видно місто Тиверію. «Чудове місце і для життя, і для відпочинку, — писала Фейга. — Ми вас чекаємо, беріть із собою все лише найцінніше, не тягніть багато одягу, бо тут усе є і дуже дешево, а багато чого дають задурно».

— Мама відразу кинулася до «Жидівської енциклопедії», знайшла озеро і з годину розглядала ту місцину, де ми будемо жити, — сказав, усміхаючись, Йосько.

— Орцю! Ясю! — гукала з кухні Голда. — Ви б приїхали з возиками і позабирали дещо. Бо ми всього не двигнемо. Я так думаю, що мені хутра в Палестині ні до чого. А ще є купа доб-

рого посуду. Де ж би я його дричила? А ти, Ясю, можеш забрати собі те крісло-гойдалку, яке тобі так подобалося.

Ми попрохали Йоська показати і нам «Жидівську енциклопедію», дуже хочеться помилуватися, де саме вони поселяться. Озеро за своїми обрисами нагадувало африканський континент.

— Глянь, — штурхнув мене Ясь, — Йордан не впадає в озеро з півдня, а витікає з нього. А з вікон будиночка на південному березі озера неможливо бачити місто Тиверію... на західному узбережжі.

Ми підвели голови і побачили, що Йосько зблід, бо не міг второпати, як він сам цього не зауважив, хоча уже розглядав карту, і тоді страшний здогад пригнітив його: безперечно, мудра Фейга не знайшла іншого способу попередити родину про те, що справа темна. Коли Йосько підійшов з енциклопедією до Голди і намагався їй утовкмачити те, про що ми тепер уже були певні, вона не хотіла його слухати, щось кричала, чого ми не розуміли, врешті обхопила обличчя долонями і заридала, спазматично і відчайсно. Увесь її рожевий план поліг у руїнах. Але... що ж буде з дідусем Абелесом, стрийком Зельманом та іншими родичами, які записалися рушати завтра до Палестини? Йосько її заспокоїв, обіцявши не йти того вечора до «Брістолю», а натомість провідати родичів та знайомих і розповісти про лист Фейги, а може, переглянути й інші листи, де можуть виявитися такі ж натяки.

Повернувшись додому, я розповів Лії новину, почувши, що Йосько з мамою не їдуть, вона впала в якусь глибоку задуму і не озивалася до мене, а коли ми полягали спати і я пригорнув її, вона мовчки мені віддалася, не видобувши з себе ані звуку.

Наступного дня ми довідалися, що лише мала частина з тих, кого намагався напоумити Йосько, повірила йому, усі інші, захоочувані функціонерами з юденрату, зійшлися з валізами, сіли у вантажівки і поїхали в невідоме. Жодного німця чи поліція при цьому не було. То чому б люди мали не довіряти? Вони так само довіряли своїм рабинам, коли ті їх переконували у вересні

1939-го і у червні 1941-го нікуди не тікати, бо німці — інтелегентний, висококультурний народ, який завше буде пам'ятати, як багато було євреїв серед їхніх найвидатніших діячів культури і науки, а тому євреям нічого не загрожує.

— Наша біда, що ми завше були дуже добре організовані і законопокірні, — зітхнув Йосько. — Ми слухали своїх рабинів і не дозволяли собі сумніватися.

— Слухай, — сказав мені Ясь, — маю знайомого фольксдойча, який працює на Лонцького. Хоча він такий фольксдойч, як я мурин, тільки й того, що на прізвище Руффер. Може, від нього довідаємося, куди тих жидів повезли. Він щовечора просиджує в шинку «Оселедець на ланцюзі».

Я знав той шинок, він мав популярність завдяки розташуванню на торговій площі Берестейської унії, де щодня клекотів людний базар. Вечорами, коли перекупники та базарники розходилися, у шинку збиралася вже ліпша публіка — актори, письменники і навіть представники влади. А все тому, що Василь Найда, власник кнайпи, передав адміністрування закладу студентам Івану Вересюку і Тарасу Мигалю*. Перший мав гарний баритон і виступав солістом на сцені оперного театру, а другий був літератором. Завдяки їм у шинку почало збиратися мистецьке товариство. До того ж обоє були наділені підприємницьким хистом. Я частенько спілкувався з Тарасом, бо він хутко знайшов дорогу до комітету прохарчування, який контролював харчові картки. Зужиті картки, що їх продавці наліплювали на аркуші і повертали до комітету, мали бути знищені, але урядовці знайшли спосіб, аби ці картки перепродати на чорний ринок, їх відліплювали з аркушів і використовували вдруге при купівлі харчів у крамницях, призначених для німців, таким чином і процвітав чорний ринок. У Мигалю завжди були ці картки, і він знав, як їх виміняти в знайомого різника — власника м'ясної крамниці Масюкевича на вулиці Стефана Баторія. От у нього я й купував картки за півціни.

Ми й справді застали в шинку Руффера, вже був трохи під газом, я купив у Тараса з-під поли пляшку цьмаги Бачевського,

прихопив кілька канапок з оселедцями, і ми взялися споювати фольксдойча. Слово по слові вдалося вивідати, що тим двом тисячам жидів, яких привезли на Лонцького 26 липня, дали обід, потім кожній родині вручили видрукуване на машинці посвідчення з печаткою, на якому вказано їхню нову адресу, площу помешкання, кількість покоїв і т. д. На стіні навіть розвісили велику мапу, аби кожен міг собі гарно роздивитися, в якій місцевості йому доведеться жити. Відразу зчинилася метушня, бо з'ясувалося, що комусь хочеться бути ближче до родичів, а комусь навпаки, але їм повідомили, що з усім цим вони розберуться на місці, що проблем нема, Англія та Америка викупили для них тисячі помешкань і вимагають негайно їх заселити, а Німеччина просто таки змушена дотриматися угоди і теж зацікавлена якнайхутше усіх їх відправити на землю обітовану. Саме тому порадили усім написати до родини листи, аби ті не хвилювалися, а писати треба було тільки польською, українською або німецькою, бо урядовці, мовляв, листи будуть переглядати, адже йде війна і хтось може переказувати якісь шпигунські послання, також писати треба так, мовби вони уже перебувають у Палестині, детально подаючи описи свого помешкання. Пояснювалося це тим, що листи з Палестини будуть йти дуже довго, а хто зна, чи тоді — може, й за півроку — ті помешкання не захоплять араби, та й невідомо, чи вдасться сформувати новий караван, бо вантажівки і вагони можуть відправити на фронт, а зараз є така чудова нагода. Дехто висловлював сумнів, чи варто писати саме такого листа, але кілька рабинів наглядали за процесом і суворо картали несвідомих громадян, які не хочуть допомогти ближнім.

Опісля всіх посадили на вантажівки, а куди повезли — Руффер не знав. Єдине, що вдалося ще з нього витиснути, вантажівки повернулися увечері заболочені і привезли повні валізи. Коли Руффер запитав у котрогось водія, чому жиди не забрали з собою валізи, той розсміявся і відповів, що там, куди вони поїхали, нема тільки ковбас на деревах і медових рік, то на дідька їм було волочити увесь той непотріб? Потому всі валізи було

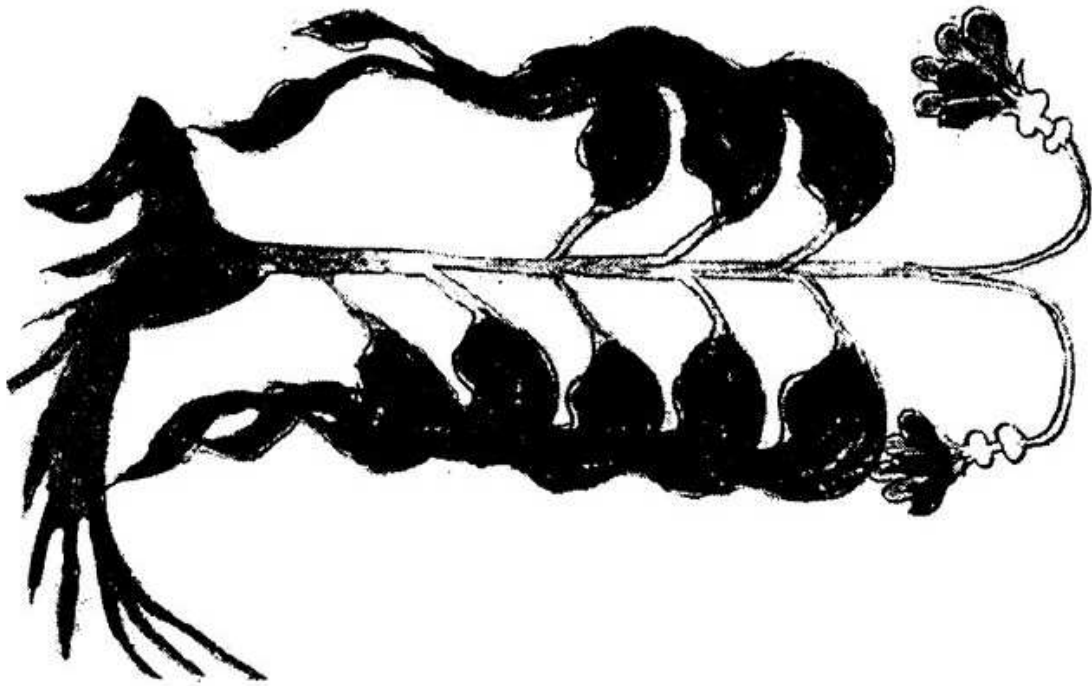
розпаковано, перебрано і посортовано. Одних лише ювелірних виробів назбиралася повна діжка.

— Видно, там, у Палестині, їх чекає справжній рай, — сказав Руффер, а я думав: він справді такий дурний чи лише придурюється?

З часом виживати ставало дедалі важче, але, на щастя, нагодився Вольф, він лише кілька днів міг пробути у Львові, жив у нас, бо маму його вивезли в Казахстан, навіть не зміг потрапити до свого помешкання — його зайняв був советський служачий, який і при німцях не пропав, працював у комендатурі. Перед тим, як вирушити на Схід, Вольф сповістив нам цікаву річ: грам золота у Варшаві вартував 200 злотих, а у Львові 60 рублів. Злотий і рубель поки що були в рівній ціні. Нам досить було іно презирнутися, аби вхопитися за нову роботу. Якщо нам вдасться заробити потрібну суму, то можна буде купити португальські паспорти для Йоська з мамою і Ругою. Треба було квапитися, бо скоро стало відомо, що жидів, яких буцім забрали до Палестини, вивезли в Лисинецький ліс, або, як казали, «на Піски», і там у піщаному кар'єрі розстріляли. І тут я пригадав отой приспів, якого написав для Йоська:

А як не стане мене з тобою,
вкриють піски тіла,
стрінемось там, де маки рікою,
там, де їх тінь лягла.

Так ото й почали справджуватися ці слова — піски вкривали тіла, а на пісках розквітали маки...

27

На цьому рукопис обривався, все ще перебуваючи під враженням від прочитаного, Ярош загорівся видати ці записки і знову завітав до Мількера та запитав, чи він не буде проти.

— Ні, — сказав старий. — Буду лише радий. Але ж тут немає кінця.

— Нічого, ви мені розкажете, що було далі. А оці слова... про маки... вони справді увійшли до тексту «Танга»? — запитав Ярош і процитував: «стрінемось там, де маки рікою, там, де їх тінь лягла».

Мількер уважно подивився йому в очі, мовби хотів щось сказати, але обмежився лише кивком.

— Цим пояснюються оці всі ваші маки? — продовжив Ярош. — Зустріч повинна відбутися у їхній тіні?

Мількер мовчки налив собі бурякового квасу, випив і сказав:

— Це всього лише слова... слова і більше нічого... хочете знати, що було потім?..

Ярош кивнув і увімкнув диктофон.

— Я жив у гетті, але мав перепустку і, поки грав у «Брістолі», міг бачитися і з Орком, і з Яськом. У березні 1942-го з'явився в Янівському концтаборі унтерштурмфюрер Рокіта, мав трохи за п'ятдесят, з його круглої червоної мармизи ніколи не зникав улесливий усміх. Колись він був скрипалем у різних кнайпах у Катовіцах та Закопанім, але це не заважало йому знущатися з в'язнів, ставитися до них, як до худоби. Коли до табору потрапив талановитий студент консерваторії Максиміліан Штрікс, його батько Леон, який грав разом з Рокітою у кнайпах, намагався вирятувати сина, але Рокіта сказав, що коли він хоче бачити сина частіше, нехай зорганізує в таборі оркестру. Штрікс швидко зібрав оркестру частково з в'язнів, а частково з тих музикантів, що були на волі. Так ото і я потрапив туди.

Наприкінці літа 1942-го площу гетта вирішили зменшити, і Клепарівська опинилася поза жидівською дільницею, ми з мамою переселилися на Замарстинів. Незабаром Штріксові і решті музикантам з волі заборонили повертатися додому, ми стали в'язнями, з тією лише різницею, що мали спеціальні права і жили в окремому блоку. Тракували нас дещо краще, а Рокіта дбав про те, щоб ми були пристойно вбрані. Нам наказали нашити жовту зірку на блюзці, українці носили блакитну, а поляки — червону. А тим, кого мали стратити, нічого не нашивали.

Оркестра грала в'язням, коли вони вирушали на працю і коли поверталися, але грала також і під час селекції — коли в'язнів оглядали і відбирали німецьких та непридатних до праці, їх вели в Долину Смерті і там розстрілювали, а ми грали під цокіт кулеметів і автоматів. Як я вже розповідав, партитуру «Танга смерті» написали ми з професором консерваторії Штріксом і диригентом Львівської опери Кубою Мундом, вставивши ноти з манускрипта Калькбреннера.

Двічі на тиждень оркестра давала на пляцу концерт для есесівців та їхніх родин, а також на забавах, які у своїх люксових помешканнях влаштовували для гостей комендант табору оберштурмфюрер СС Вільгауз і Рокіта. Забави ці не раз тривали

до ранку, і оркестра просто звідти поспішала на пляц, аби за-
грати в'язням, що чекали, готові до маршу.

Одного дня я пережив щось жахливе, коли побачив у жіно-
чому таборі Лію і Руту, мені вдалося з ними перемовитися
кількома словами, і я довідався, що всі наші уже мертві — і мама,
і дідусь, і стрийко Зельман зі стрийною — усіх їх розстріляли
там, у Долині, а ми їм грали... Зрештою, кожен з оркестрантів
пережив такі самі жахіття. А за якийсь місяць серед в'язнів, які
зібралися на пляцу, я побачив Яська і Орка, відтоді я їх бачив
уже щодня, але поговорити з ними не мав змоги, а вони зане-
падали на силах, худли на очах, їхнє вбрання перетворювалося
на лахмани. Чим я міг їм допомогти? А чим допомогти Лії і Руті?
Ця думка постійно переслідувала мене й мучила.

Аж от Вільгауз вирішив, що в'язнів, непридатних до праці,
треба переселити за межі табору, і там їх буде підживлювати
комітет, який займався постачанням харчів у табір. Дозволено
також родичам присилати для них пачки з їжею. Лягерфюрер
вибрав для цих виснажених в'язнів відповідне місце — цвинтар-
ну залу на жидівському цвинтарі. Зала та була велетенська, але
мала дірявий дах і вибиті вікна, вітер вільно гуляв із краю в край,
а що чимало в'язнів мали виразки, які гноїлися і смерділи, то
більшість із них воліла лежати на цвинтарі просто неба, аніж на
протягах. Чимало їх там і померли. Власне, тоді й випала нагода
допомогти друзям, бо я вже бачив, що вони доходять. Я зустрівся
з доктором Рапапортом, який уже не раз записував збігців у своїх
звітах мертвими, аби він Яська і Орка визнав нездатними до
праці і відправив поза табір, а звідти вже було легше втекти. Він
так і зробив, кілька днів Ясько і Орко пробули на цвинтарі,
матері їм приносили їжу, вони набралися сил і однієї ночі зник-
ли, а пан Рапапорт записав їх небіжчиками. І цілком вчасно, бо
незабаром усіх нездатних до праці вивезли в Лисинецький ліс і
розстріляли.

На жаль, Лії і Руті я таким робом допомогти не міг, молоді
жінки працювали в швацькій майстерні і так сильно не висна-
жувалися, аби їх можна було відправити поза табір.

На початку травня 1943 року протягом тижня звозили звідкись жидів і заганяли в Долину Смерті, де тримали цілий тиждень без води і без їжі, назбиралося їх там біля восьми тисяч, а 8 травня усім наказали роздягнутися догола, загнали в провалля під горою і там усіх розстріляли. І під час того розстрілу грав наш оркестр, а я навіть не знав, що серед розстріляних була і моя кохана Рута... Тільки Лії там не було, вона ще залишалася в таборі. Усім їм я грав на вічність...

У першій половині листопада в таборі ще залишалось п'ять тисяч в'язнів. Тоді, власне, група наших ткачів, зрозумівши, яка їх доля чекає, вирішили, що не будуть іти, як телята на заріз, і домовилися з охоронцями табору, що ті допоможуть їм утекти. Охорону табору складали українці, які походили з Советської України, а потім потрапили в полон. Галичан для охорони не брали, бо вони могли співчувати місцевим жидам і порозумітися з ними. На жаль, про той план стало відомо командуванню табору, і німці 18 листопада спробували ткачів захопити, але ті почали захищатися й убили двох німців, тоді німці вирішили ліквідувати весь табір. Українські охоронці відмовилися брати участь у тій масакрі, навіть допомогли частині жидів утекти з табору, втекло з ними й кілька охоронців. Тоді німці роззброїли решту охоронців, щось біля сотні, посадили на потяг на Клепарові і відправили до Любліна. Жиди завзято оборонялися, забарикадувавшись у майстернях і бараках, кидалися на німців з ножами і бритвами, із загостреними палицями і металевими прутами, різали їм горло і розбивали голови. У цей час Лія, бідна моя сестра, заволоділа автоматичним карабіном і почала стріляти по німцях, аж доки кулі не закінчилися, а відтак її саму кулі прошили.

Й увесь той час, поки тривав бій, ми не переставали грати, бо так наказав унтерштурмфюрер Рокіта, дехто уже не витримував і сідав на землю, але продовжував грати, Рокіта спочатку підходив і копав або бив по голові прутом, але врешті облишив і тільки звіддаля спостерігав, не знаю, яка сила тримала мене, я не падав і не сідав, а музика підносила мене над землею, мені

здавалося, що я став невагомим. Я грав їм усім на скрипці, щоб вони потрапили у вічність.

Боротьба тривала три дні, убито було сорок німців, загинули майже всі жиди, трупи вивозили автобусом вдень і вночі на піщаний кар'єр в Лисинецькому лісі, там уже віддавна відбувалися страти, і там же спалювали трупи. Для жидів, що обслуговували печі, був збудований спеціальний барак, але він пустував, бо за кілька днів перед повстанням цей загін ліквідували, щоб не залишилося свідків. А що вже й так не було для кого грати, то забрали на розстріл і половину оркестри, а зо два десятки музикантів та кільканадцять мулярів, які не брали участі у повстанні, бо були поза табором, вивезли в той барак. Там уже виставили німецьку охорону.

І тоді сталося диво, бо диво завше підстерігає нас, і варто його чекати навіть у час найбільшої зневіри і найбільшого розпачу. Я побачив Вольфа! Він тільки сьогодні прибув до Львова, пролежавши два місяці у шпиталі після поранення на фронті. Решта охоронців теж були таборовими новачками і не брали участі в ліквідації табору. Вони не виявляли щодо нас тієї жорстокості, до якої ми уже звикли, ба навіть коли Вольф став їх переконувати, що нас треба відпустити, вони не запротестували, а лише замислилися, як це організувати, і тоді Вольф запропонував ушиватися всім, і ми втекли й розбіглися, хто куди. Усього під час ліквідації і разом з нами втекло 160 жидів, частину з них потім виловили, та більшість жидів сховалася у каналізації, там, де було головне русло Полтви і де вже переховувалася не одна жидівська родина. Запах був не з найліпших, але людина при звичаїть до всього, у кожному разі німці цього не сподівалися.

Тим, хто втік з табору, довелося жити в каналізації вісім місяців, до 27 липня 1944-го, поки німці не покинули Львів, а ті, що оселилися там раніше, прожили в каналізаціях майже два роки. Харчі їм постачали львів'яни, хто приносив задурно, а хто й за гроші, бо жиди прийшли туди цілими родинами і прихопили з собою коштовності, то мали змогу купувати їжу. А коли

німці покинули Львів і всі вони нарешті вийшли із тих темних смердючих підземель, то діти підняли страшний крик: так їх вразив галас вулиці і сліпуче сонячне світло, тепер вони хотіли тільки одного — вернутися назад в канали...

Спочатку ми з Вольфом сховалися в каналах разом з усіма, але потім Вольф попросив у когось цивільний одяг, перебрався і провідав маму Ореста. Повернувся з харчами, одягом для мене і для себе й новинами. Ясь на ту пору перебував в Армії Крайовій, з ним не було жодного зв'язку, Орест — в УПА, але мама Ореста мала з ним контакт через Люцію. Уночі ми вибралися з каналу і рушили до Винниківського лісу, на умовленому місці нас чекала Люція і запровадила до партизанського табору. Там я зустрів ще кількох львівських жидів із тих, які боролися в таборі. Але найбільша радість була, коли ми обнялися з Орестом. Ми сміялися і плакали, я за сестрою, а він за коханою...

Коли нас із Вольфом приймали в загін, командир дивувався, що німець іде в партизани, але йому розповіли, ким був батько Вольфа, і він уже не мав жодних застережень, лише сказав, аби ми обрали собі псевдо. Я сказав: «Соломон». А він: «А чому не Цариця Савська?» А я кажу: «Бо Соломон». А Вольф, цілком природно, став Вовком. Ми мали кілька сутичок з німцями, а напередодні вступу большевиків до Львова бійці АК підняли повстання проти німців і вибили їх з багатьох дільниць, аби перехопити владу в місті перед большевиками, але змушені були відступити в ліс. Тоді, власне, ми й зустрілися з Яськом. Його загін розбили большевики, він мав поранену ногу і не міг іти. Люція забрала його на село, а коли він підлікувався, фронт уже був далеко, Яськові не зосталося нічого іншого, як залишитися з нами. Далі були бої з енкаведистами, у 1947-му ми вирішили пробиватися через Карпати на Захід, але наближалася зима, ми розбилися на окремі групи і залягли в криївках. Взимку партизанити було неможливо, сліди видавали нас. Отак ми й опинилися усі четверо в одному схроні. Мали тепер багато вільного часу, щоб порозмовляти.

День, коли ми повинні були загинути, наближався так, як наближається будь-який день смерті, з тією лише відмінністю,

що ми цей день передчували дуже ясно й готові були до його приходу, ми знали, що помремо, що нас вб'ють або ми самі себе вб'ємо, щоб не датися їм у руки. Сидячи в криївці, заметеній снігом, у теплі і затишку, ми почувалися наче глибоководні риби на самому дні моря. Інколи вечорами, коли сівся сніг і приховував сліди, ми виходили зі схрону на поверхню, тоді-то й над'їхав на фірі місцевий лісник і побачив нас. Він відразу здогадався, хто ми. Орко його зупинив і попередив, якщо він нас видасть, то інші партизани помстяться. Лісник клявся і божився, що не скаже нікому, і ми його відпустили. А за кілька днів ми почули собачий гавкіт, енкаведисти оточили нашу криївку і вимагали здатися. Навіть привели з собою мам Орка і Яська, аби ті вмовили нас. Обіцяли амністію, але ми знали, що то неправда, що нас або засудять до розстрілу, або дадуть двадцять п'ять років таборів. Тоді Орко й сказав: «Ми так довго не могли змиритися з вчинком наших батьків, які вибрали смерть замість зради, а самі теж опинилися перед вибором: смерть або неволя». Проте ми не дискутували на цю тему. Ми знали, що вибір у нас один. Я заграв «Танго смерті», а потім пролунав вибух, я знепритомнів. Отямився вже на снігу, енкаведисти нишпорили в криївці, шукаючи документів, але ми їх встигли спалити. Коли мене підняли і поклали на носі, я побачив обох матерів — лежали з простреленими головами. Але і вони перед смертю почули мою гру на скрипці.

— То була ця скрипка? — запитав Ярош, киваючи на скрипку, що лежала на канапі.

— Ні. Цю я заховав під підлогою, коли нас вигнали з помешкання. А то була скрипка, на якій я грав у концтаборі, мені її подарував Куба Мунд. На жаль, її знищив вибух... Ну, а потому мені дали двадцять п'ять літ таборів, з яких я відбудув десять. А ще п'ять років минуло, заки дозволили повернутися до Львова. Але я мусив винаймати квартиру, бо помешкання моє було зайняте. На щастя, та родина, яка там поселилася, перейнялася моєю долею, і коли господареві запропонували роботу в Києві, він хутенько прописав мене в себе. І отак я опинився знову вдома.

Ярош, виходячи від Мількера, зіткнувся на сходах із Яркою, вона вже не пашіла гнівом і навіть усміхнулася до нього.

— Він на вас покладає великі надії, — сказав Ярош дівчині.

— Я знаю. Але мені бракує витримки. Крім того... крім того, коли я граю те танго... — дівчина зітхнула і похитала головою, мовби збираючись із думками. — Коли я граю його, зі мною робиться щось неймовірне... мені здається, я зникаю, розчиняюся у просторі, і тоді стає так страшно... останнього разу я мовби піднялася у повітря і гоїдалася там на невидимих павутинках... а коли пробувала закричати, то не видобула ані звуку... хоча увесь цей час грала, не перестаючи.

— Так, — кивнув Ярош, — мені знайоме це відчуття.

— Ви чули моє виконання?

— Ні, я чув танець дервішів.

— Який зв'язок між танцем дервішів і тангом?

— Усе, що їх єднає, — це тих дванадцять нот, які можна вмонтувати в будь-яку мелодію чи танець. А ефект буде однаковий.

— Але мені страшно. Таке відчуття, що має щось трапитися, щось дивовижне, щось захопливе, але й жахливе.

— У мене теж таке саме відчуття. Але, здається, відвороту нема. Зустріч неодмінно відбудеться там, де цвіте гашгаш, під тінню його.

— Що це означає? — здивувалася дівчина. — Що таке гашгаш?

Але Ярош уже спускався сходами.

Ярка застала Мількера за поливанням маків. Побачивши її, він привітно усміхнувся і сказав:

— Так-так, бракує лише витримки, дитино. Лише витримки. А нагорода не забариться.

— Яка нагорода? Не потребую жодної нагороди. Цей ваш професор якийсь дивак. Щось таке сказав мені... про якийсь гашгаш...

— Гашгаш?

— Він іще відкидає тінь... і, мовляв, у тій тині...

— ...відбудеться зустріч?

— Саме так. Що це має означати?

— Я ж кажу — лише витримки вам бракує. І не більше. А зустріч відбудеться... мусить відбутися... Я відчуваю це. Зовсім скоро. Можна я вас напою чаєм? Перш ніж ми подамося з вами до міста...

— Знову грати для людей?

— Уже недовго залишилося, — Мількер налив у горнятко чаю, додав ложечку меду і простягнув дівчині. — Ви вже близькі до того моменту, коли заграєте, як потрібно. Фактично залишилося подолати лише дві ноти. Вони, щоправда, найважчі, але ви їх заграєте. Ви їх мусите заграти, бо вони уже сидять у вас. Отут, — він поклав долоню на її груди поміж персів, і Ярка відчула, як тепло розливається по її тілі, але чи то було тепло від чаю, чи від його доторку, вона збагнути не могла, єдине, що усвідомила собі, — доторк долоні старого був їй приємним, і вона ледве стрималася, щоб не спинити його, коли він забирає руку. Він володів нею повністю, і вона з цим змиралася.

28

Увечері Ярош передав рукопис Данці, яка сама зголосилася набрати текст на комп'ютері, як і розшифрувати диктофонний запис оповіді Мількера. Данка вже встигла прочитати рукопис і була під небувалим враженням, їй здавалося, що читає записки якогось свого близького родича, інколи в пам'яті зринали видива чогось схожого, чогось, що вона могла й сама бачити і відчути, але, вочевидь, не бачила, сні її відтепер стали химерними і заплутаними, вона прокидалася серед ночі й не могла згадати, де вона, не тільки тоді, коли ночувала в Яроша, але й коли ночувала вдома. Мати була впевнена, що Данка перепрацювалася, і переконувала її залишити на якийсь час переклади, але Арканум уже тримав її цупко, як і записки невідомого їй Ореста і почуття до Яроша.

Коли вона розповіла батькам про їхні стосунки, то, на подив, це не викликало скандалу, батько, який так і не відновився на посаді, уже встиг попустити свій гонор голови сім'ї, тому лише

363

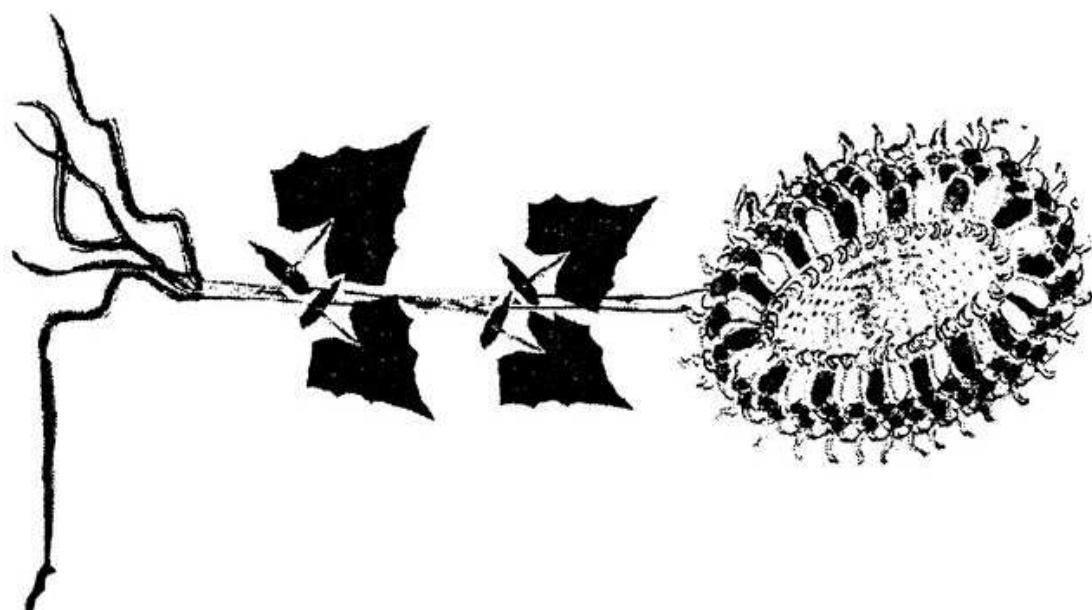
буркнув: «Ну що ж, професор — це, звичайно, краще, ніж той молодий вертихвіст», а мама сказала:

— Тобі видніше. Але ж ти не збираєшся залишатися його коханкою? Він ще тобі не пропонував одружитися?

— Ні. Запропонував лише переїхати до нього. Я думаю, це розумно.

— Боюсь, наш тато цього не зрозуміє.

— Чесно кажучи, я сама боюся своїх почуттів. Ні до кого раніше нічого схожого не відчувала. Не можу дня без нього, без його голосу. Особливо, коли прочитала оті записки з довоєнного часу. Дивним чином вони вплинули на мої почуття. А тепер, коли їх друкую, мені хочеться увесь час бути біля нього.

Того разу Марко вперше звернувся до батька «тату», і Ярош відчув хвилювання, йому хотілося теж щось сказати у відповідь, але не міг підібрати слів, чувся винним, і це його сковувало, але Марко був налаштований цілком миролюбно і запропонував здибатися десь на каві.

— Мушу тобі признатися, — сказав він, затягуючись цигаркою, — я потрапив у халепу. Півроку тому. Мене загребли з «травичкою», пригрозили, що пришиють розповсюдження наркотичної речовини, хоча це була звичайна марихуана, а потім... потім поставили завдання.

Ярош напружився і наготовився почути якесь жахіття, але те, що почув далі, його розсмішило.

— Мені сказали, щоб я зняв Данку, а потім познайомив з тобою. Але так сталося, що вона мені сподобалася, ну і ми почали зустрічатися... те, се... Знаєш, я не такий уже й крутий програміст... треба щось думати... От я, коли почув, що її бать-

ко начальник митниці, відразу й збадьорився. Ти можеш мене осуджувати, але я не вдався в тебе. Крім того, я подумав, що її батько й так мене відмаже. Але раптом після того, як я вас познайомив, Данка почала мене уникати. Я недовго розлущував цю загадку... Я зрозумів, що насправді це вона мене, а не я її використав. Вона хотіла зблизитися з тобою і свого добилася, а я був лише трампліном. — Він гірко усміхнувся, трохи помовчав, погасив цигарку в попільничку і продовжив: — Але хочу тобі сказати, що я не гніваюся. Фактично вийшло все так, як вони спланували. Я виконав завдання, ми квити.

— А що з травичкою?

— Зав'язав. Та я й не дуже втягнувся, так собі — бавився. Оце і все, що я хотів сказати. Це щоб ти не переймався. Бо ти ж напевно переживав?

Ярош кивнув:

— Усе сталося якось стихійно... Я нізащо не хотів би завдати тобі болю.

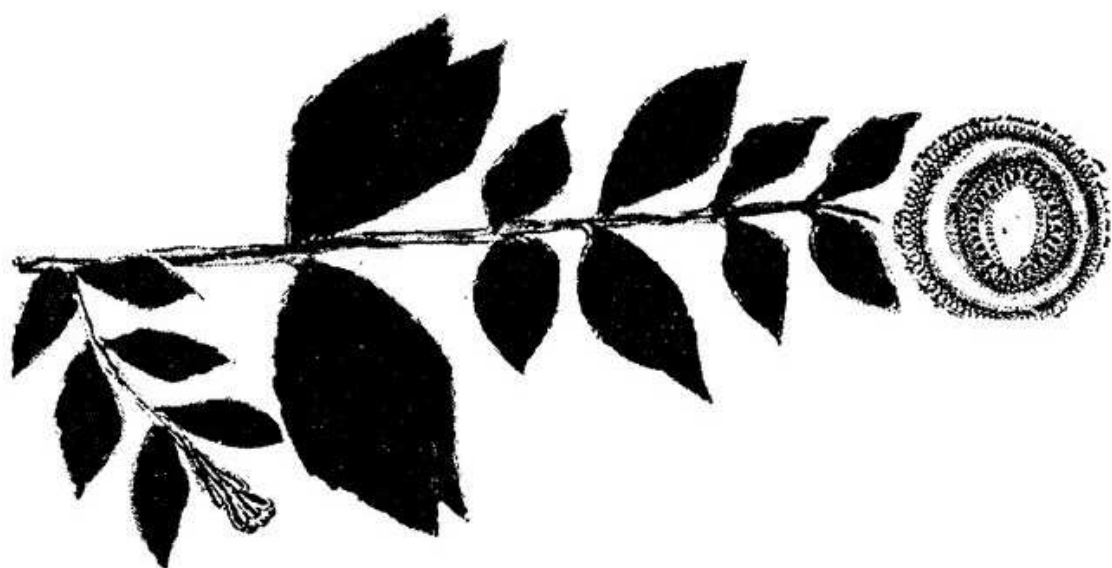
— Вірю. Читав я в одній книжці... Називається «Весняні ігри в осінніх садах»... Автора забув. Прикольна книжка. Не читав? Ну, ти таких книжок не читаєш, я знаю. Так от там чувак пише, що клин треба вибивати клином. От я й вибив. Маю нове захоплення. Батько в неї, правда, не митник, але заступник начальника залізниці, теж не помпка до ровера, не?

— Що ж — поздоровляю. Ти далеко підеш. А як щодо почуттів?

— Я її люблю. Не смійся. Любов — це знаєш що? Це така хвороба. Вона триває дуже коротко. А потім... потім уже настає симбіоз двох істот. Хтось пальма, а хтось ліана. Питання лише в тому, хто кого смокче.

— У мене така підозра, що смоктати збираєшся ти?

— Не без твоєї вини. Якби ти вивчився на юриста, хірурга чи на крайняк став би народним депутатом, смоктали б у мене. — Помітивши здивований погляд Яроша, засміявся, а потім підвівся і сказав: — Та ні, я жартую. Мені пора. Будемо дружити сім'ями? Еге ж?

У прочинене вікно влітав шум розбурханих вітром дерев, гілки тріпотіли і морскали по шибках, а за хвилю полив дощ і задуднів по даху. Ярош прокинувся і подумав, що дощ може залити підвіконня. Обережно, щоб не розбудити дівчини, встав, зачинив вікно, а тоді спустився в лазничку. На кухні на столі побачив у кошичку грушки, що їх назбирала Данка. Ідея сніданку вигулькнула миттєво — розколотив яйця, борошно і молоко, додав рідкого меду і, вмочаючи в тісто плястерки грушок, за-смажив їх на пательні. І тут задзвонив мобільний: Курков.

— Привіт! Я вже у Львові. Десь треба перетнутися.

— Добре. Я вільний. Подарую тобі дуже класну книжку спо-гадів про Львів.

— Що? Уже вийшла?

— А ти знаєш про неї?

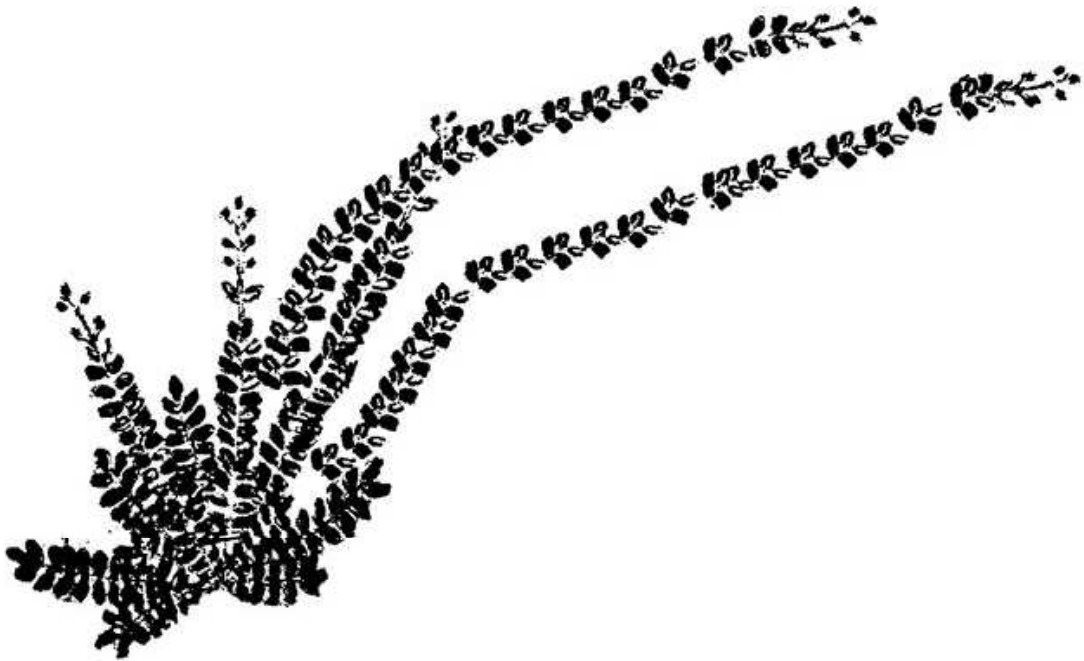
— Здогадуюсь. Ти ж мені скидав якісь кавалки.

— А-а, я й забув. То де здибаємося?

— Ну, як де? Там, де цвіте гашгаш, під тінню його, — Курков засміявся і вимкнувся...

Ярош спробував його перенабрати, але він опинився поза зоною. Відтак зателефонував видавець і сповістив, що везе йому книжки, як і обіцяв. На диво оперативно, дивувався Ярош, за якихось чотири дні книжку видрукували. Тепер уже він зателефонував Мількеру і повідомив приємну новину. Старий не на жарт утішився.

— Чекаю вас о третій. До обіду ще маю деякі заняття.

Останні звуки танга влягаються, і запановує тиша, тендітна і крихка, Ярка повільно опускає руки, все ще стискаючи скрипку і смичок, а у вухах продовжує бриніти та сама тужлива мелодія, здавалося, тією мелодією просякли уже всі стіни і меблі, навіть маки упізнали її і повернули свої роззявлені пелюстки до скрипки, наче соняхи до сонця. Ярка стоїть перед учителем, мов уражена громом, бо те, що відчула під час гри, її спочатку вжахнуло, а потім викликало безліч питань, на які вона перш за все сама собі мусила відповісти, але не знала як. Це не було схоже на те, що відчувала раніше, тоді лякала таємничість і невідомість, зараз же все стало на свої місця, усе висвітлилося, вирівнялося, але в голові гуло від напливу емоцій, непромовлені слова товклися у мозку, пучнявіли, вистрілюючи стеблами.

— Невже це правда? — каже вона крізь сльози.

Сльози течуть і по обличчю Мількера, смуток і радість у його очах, уста тремтять, але жодне слово так і не зривається з них. Маки поволі опускають головки. Мількер простягає до дівчини

руки, вона слухняно, мов сновида, підходить і пригортається до його грудей, він гладить її по голові, вона запорпується носиком у його шию і завмирає, все ще тримаючи в опущених руках скрипку і смичок, кілька хвилин обоє стоять непорушно, і здається, увесь старий будинок з поваги до них заляк, мов чапля, вмовк і не сміє потривожити жодним ані найменшим звуком, жодним скрипом чи шелестом, тиша триває доти, доки на сходах не залунали чийсь кроки, дівчина випростується і дивиться запитально на старого, Йосип киває, вона робить два кроки назад, тремтячими руками прикладає скрипку до підборіддя і проводить смичком. Мелодія танга злітає в повітря, бринить тонко на шибках, ковзає по книгах, маки знову оживають і підводять головки, пелюстки ворухаються в такт, ще трохи, і вони, розбившись на пари, підуть у танок, сонце вигулькує з-за дерев і вихлюпує щедрим промінням у вікна, довгі тіні падають на підлогу. Двері відчиняються, й увіходить Ярош з кількома примірниками спогадів Орка Барбаріки. Увійшовши, завмирає, потім з подивом дивиться на Мількера, той усміхається до нього так, як ніколи раніше, як усміхається хтось, кого ти дуже любив, але давно з ним не бачився, усміхається і Ярка, хоч і крізь сльози, і обидва ці усміхи на тлі музики забивають йому подих, здається, що серце не витримає такого шаленого темпу, вирветься з грудей, Ярош прихиляється до стіни і слухає мелодію, яка провадить його закамарками снів і марень у щось незвідане і солодке, радісне і тривожне, погляд його падає на підлогу, де схрещуються тіні маків, тіні мерехтять, танцюють, кружляють, в очах аж рябіє.

— Господи! — вишіптує він і визирає у вікно, мовби намагаючись переконатися, що все ще там, де й був хвилину тому, за вікном і справді нічого не змінилося — проїжджають авта, сновигають перехожі, вусатий дядько з китицею кольорових бальонів крутиться біля входу на ринок, на лаві сидять бабусі і перешіптуються. Раптом серед перехожих упізнає пані Стефу. Що вона тут робить? Іде на базар? Начебто ні. Звертає у браму. У цю чи сусідню? Балькон заважає роздивитися. І в цю мить сходи на коридорі

знову риплять, але не так важко, як під ногами Яроша, цокіт об-
часів засвідчує, що піднімається сходами жінка. Ярош отерп і з
сум'яттям дивиться на двері, раптом усвідомивши собі, що слухає
не тільки мелодію танга, а й слова, які нашіптує Мількер:

А як не стане мене з тобою,
вкриють піски тіла,
стрінемось там, де маки рікою,
там, де їх тіль лягла.

Кроки наближаються, Ярош вдихає повітря і відчуває, як
немилосердно сильно гупає серце, ось кроки зупиняються, хтось
переступає з ноги на ногу, потім двері відчиняються, але дуже
повільно, мовби несміливо, мовби хтось вагається — зайти чи
не зайти, та врешті зважується — й увіходить Данка. Вона дихає
на повен рот, ніби пробігла дистанцію, але вуста її озорені радіс-
ною усмішкою, хоча на очах чомусь бринять сльози. Що вона
тут робить? Ага, та ж вони домовлялися разом прийти до старо-
го, але вона задзвонила, що запізниться, щоб ішов сам, а вона
прийде незабаром. Він ще хотів назвати їй адресу, але вона ска-
зала, що знає. Він не встиг запитати «Звідки?», як вона вимкну-
ла мобілку, але потім згадав, що вона сама ж йому ту адресу й
дала, хоча ніколи тут не була. А скрипка грає і грає, і здається
Ярошу, що він кружляє у тангу, наче в танці дервішів, кружляє
разом з тінями маків, але цього разу він очей уже не заплющує,
а вбирає ними все, що є в кімнаті, — й усміхненого Йосипа
Мількера, й усміхнену Ярку, й усміхнену Данку, й усміхнені
маки... Чому вони усі так дивно до нього всміхаються? Вони
щось знають більше за нього? А сходи знову голосно порипують
під чиймись кроками, цього разу піднімається не одна людина,
а здається, двоє, а може, й троє. Серце в Яроша стискається, він
намагається теж усміхнутися тремтливими вустами, хоча те, про
що він щойно здогадався, усе ще примарне, мерехтливе і до
кінця неусвідомлене, він усе ще не вірить самому собі, коли хоче
промовити: «Данусю!», але з вуст його виривається: «Ліє?!»

СЛОВНИК

А літ — добре (ідиш).

Аббація — популярний курорт в Австро-Угорщині, зараз — Опатія на території Хорватії.

Аль-Хідр, або *аль-Хізр* — ісламський пророк, учитель пророка Муси.

Андієвська Емма (народилася у 1933 р.) — українська поетеса, прозаїк і художник, живе в Мюнхені.

Арканум — держава на терені сучасної Туреччини, існувала в XVIII — VIII ст. до н. е.

Асник Адам (1838—1897) — польський поет і драматург.

Астурія Мітиленська — квітка, яка росла на морських скелях в Арканумі.

«*Атлас*» — ресторан на Ринку, де збиралась богема.

Бакеліт — перша штучна пластмаса, створена бельгійцем Лео Беклендом у 1909 р.

Балабухи дати — відлупцювати.

Балак — балачка.

Балія — велике корито з оцинкованої бляхи.

Банах Стефан (1892—1945) — математичний геній, професор.

Бачевські — родина горілчаних магнатів.

Баюра — синонім горілки.

Бенькарт — підліток.

Бібула — промокальний папір.

Бігос мисливський — квашена капуста, тушкована з ковбасками, цибулею і морквою.

Близна — шрам.

Блят — залізна поверхня печі.

Братрура — духовка.

Бригідки — тюрма на Городоцькій.

Бузя — рот.
Бюрко — письмовий столик.

Вайгль Рудольф Штефан (1883— 1957) — біолог, медик, відкрив вакцину проти тифу.

Варга — губа.

Вирозумілий — передбачливий, серйозний.

Відвошивня — заклади, у яких знищували вошей, функціонували в ССРСР.

«Віденка» — Віденська каварня.

Вільгауз Густав (1910 — загинув у 1945), оберштурмфюрер СС, комендант Янівського концтабору.

Вінкель — ріг будинку або вулиці.

Віц — жарт.

Вудзя — синонім горілки.

Вуйко — брат мами.

Вчворяти — встругнути.

Галечко Софія (1891—1918) — перша українська жінка-офіцер, воювала в рядах Українських січових стрільців.

Гальба — кухоль.

Ганделеси — єврейські торговці вживаним одягом.

Гаргара — щось велике.

Геле! — вигук: агов, послухай (*чеське*).

Гільгамеш — герой шумерського епосу, який шукав безсмертя.

Гібати в цинадри — не звертати уваги.

Гіт — добре (*їдиш*).

Гуздральський — прозивне ім'я для людини, яка все робить повільно — гуздрається.

Двірець — вокзал.

«Де ля Пе» — ресторація на початку Коперніка.

Дзигармайстер — годинникар.

Дишля триматися — зосередитися.

Дорожкар — візник на дорожці, фіякрі.
Дротяр — майстер, який дротує глиняний посуд.

Емерит — пенсіонер.
Енкіду — товариш Гільгамеша.

Забембати — заморочити.
Збежховський Ґеньо (1881—1942) — польський поет, прозаїк, драматург, львівський бард.
Зиз — скоса.
Зіхерово — напевно, в сам раз.

Кайзервальд — Шевченківський Гай.
Каляпітер — голова.
Каляфйор — цвітна капуста.
Кампа — бійка.
Касино — клуб.
Катапулька — маленька рогатка.
Квадранс — чверть години.
Кварглі — розплавлений запліснявілий сир з додаванням солі і кмину. Подавали в усіх шинках.
Кдепак — та де (чеське).
Кишка — кров'янка, ковбаса з каші і крові.
Кібель — параша.
Кльозетова бабуця — жінка, яка сиділа біля входу до кльозету.
Кнайпа — каварня, ресторан.
Книдлі — варені пиріжки з картопляного тіста зі сливками чи іншою начинкою.
Козак Едвард (1902—1992) — карикатурист, гуморист, художник, письменник.
Козина — горішки в смаженому цукрі.
Коміть — вниз.
Конопницька Марія (1842—1910) — польська письменниця.
Корзо — стометрівка, зараз проспект Шевченка.

Корова по телетах — корова, яка отелилася.
Кохля — ополоник.
Крижбанти — крижі, спина.
Крий пазури! — привітання, яке дослівно означає «сховай пазури».
Кропикова зупа — зупа на м'ясному росолі з яриною і кількома пучками кропу.
Кружланок — ганок по периметру внутрішнього подвір'я.
Кукінамуні — хворий на голову.
Кумпель — товариш.
Курдидики — Анатоль-Юліан Курдидик (1905—2001) та Ярослав-Рафаїл Курдидик (1907—1990) — українські письменники і журналісти, члени літературної групи «Дванадцятка».
Куцатися — боятися.

Левандівський міст — міст на околиці Львова, де до війни полюблили сходитися злочинці.
Ленартович Теофіль (1822—1893) — польський поет.
Людкевич Станіслав (1879—1979) — український композитор, музикознавець, фольклорист.
Люфт — повітря.
Лянґнер Владислав (1896—1972) — генерал дивізії Війська Польського.

Макагігі — солодощі з меду і січених горіхів.
Майталеси (бархани) — великі до колін теплі труси з начосом.
Майтки — труси.
Майхер — ніж.
Макушинський Корнель (1884—1953) — польський прозаїк, поет, фейлетоніст.
Мамзер — незаконнонароджений (*ідиш*).
Манґер Іцик (1901—1969) — єврейський поет.
Манкет — манжет.
Маринарка — піджак.

Марципан — тістечко з мигдалю і цукру.
Матолок — нетямущий, некмітливий.
Машінгвер — автомат.
Мельоник — капелюх з вузькими крисами, що нагадував половинку дині (мельон).
Меценас — адвокат.
Мигаль Тарас (1920—1982) — український письменник, автор автобіографічного роману «Оселедець на ланцюзі».
Міглянц — пацан.
Мішігін — придурок (ідиш).
Міштігалки — дрібниці.
Мордовня — шинок, в якому відбувалися бійки.
Мунд Якоб — диригент Львівської опери, загинув у Янівському концтаборі.

На амінь — навіки.
Набіл — загальна назва для молочних виробів.
Небесні мідгалки — фантазійні мрії.
Не руб геци — з твого писка відаць Львув! (польське) — Будь серйозним, твоє обличчя — це обличчя Львова.
Норвід Ципріян-Каміль (1821—1883) — один з найбільших польських поетів і художників.

Оссолінеум — Наукова бібліотека імені Василя Стефаника.

Пампулі — щоки.
Папільотки — паперові бігуді.
Парівки — сосиски.
Пацалиха — забава.
Пірник — медівник.
Пітолько — недозрілий, несерйозний.
Прецілі — популярне печиво, скручене вісімкою, з сіллю або маком.
Пшеп'юрська пані — прозивне ім'я для жінки, яка дуже гонорується.

Рандка — побачення, здибанка.

- Раптус-нервус* — неврівноважена нервова людина.
- Роделія Цуримська* — квітка, яка росла на морських скелях в Арканумі.
- Розказ* — наказ, тут — слухаю.
- Рокіта Ришард* — фольксдойч, унтерштурмфюрер Янівського концтабору, один із найбільших гітлерівських злочинців.
- Росіл* — м'ясний бульйон.
- Рурочки* — трубочки.
- Сальва* — залп, постріл.
- Сервус* — привіт.
- Се маш?* — Як ся маеш? (польське)
- Скшетуський* — герой трилогії Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем».
- Смаколики* — смачні страви.
- Сніданкові покої* — специфічно львівське явище: кімнати на запліччі продуктових крамниць, в яких можна було попоїсти.
- Спадохрон* — парашут.
- Спіжарня* — комірка, в якій зберігали харчі.
- Стрийко* — брат батька.
- Стрих* — горище.
- Стрільно* — снаряд.
- Струдель* — завиваний пиріг.
- Сьвірка дістати* — здуріти.
- Сьліпундри* — очі.
- Тандита* — старизна, уживані речі.
- Тартак* — лісопильня.
- Теличкова* — власниця дуже популярної їдальні Софія Теличкова, померла на засланні.
- Тен капелюш пенькни, але пані бардзо бляда* — Цей капелюх гарний, але пані дуже бліда (польське).
- Теньгий* — великий, огрядний.
- Тишкевич Михайло* (1857—1930) — граф, дипломат, публіцист, митець і меценат.
- Трагач* — вантажник.

Трачиння — тирса.

Тузін — дюжина.

Уейський Корнель (1823—1897) — польський поет.

Улям Станіслав (1909—1984) — польський та американський математик.

Файталена — роззява.

Фалювати — йти.

Фасон тримати — поводити себе поважно.

Фатигуватися — турбуватися.

Фацет — тип.

Фацки дати — набити когось.

Фертик — готово.

Ферштейн — зрозумів (німецьке).

Філі — жарти.

Фляки — нутрощі.

Флячки — страва зі свинячого або телячого шлунка.

Фотель — м'яке крісло з бильцями.

Фризієр — перукар.

Фуньо — чванько.

Фуньо кацалабський — чванько приблудний.

Фуна траскати — чванитися.

Фурдигарня — в'язниця, комісаріат поліції.

Хорунщина — тепер вулиця Чайковського.

Хрипка пойняла — захрип голос.

Цергелі — зайві клопоти.

Цибульський Мечислав (1903—1984) — польський актор, який грав переважно ролі коханців.

Цигаро — сигара.

Цизорик — складний ніжик.

Ці'ручки — усічена форма від «цілую ручки».

Цьмага — синонім горілки.

Цьотка Бандзюхова — популярний персонаж вуличних пісеньок та кабаре-сцен.

Цьоця-дриця — жартівлива назва старших пань.

Чубарик — так називали бійців Червоної армії через те, що носили гостроверхі шапки.

Шац-хлопаки — гарні хлопці.

Шильд — вивіска.

Шимон — сторож у кам'яниці, консьєрж.

Шимонова — консьєржка.

«Шкоцька» — «Шотландська», легендарна кнайпа, де збиралися славетні львівські математики.

Шлюс — кінець.

Шляк — проклин, дослівно: щоб ти мав серцевий напад.

Шлякати — проклинати.

Шляфрок — халат.

Шмергля робити — дурити когось.

Шмінка — помада.

Шо ся стрєсло? — Що трапилось?

Шопка — вертеп.

Шпагат — поліцай.

Шпагат ковтнути — бути пихатим.

Шпанувати — дивитися, пильнувати за чимось.

Шпацірганг — прогулянка.

Шпера — чайові.

Шпіциль — поліцейний агент.

Шпндерок — вуджене сало з м'ясними прожилками.

Шпрехер — львівський архітектор, який збудував у 1921 році один із найвищих у Львові будинків на площі Міцкевича, відтак і сам будинок прозвали його іменем.

Штами тримати — підтримувати дружні стосунки.

Юденрат (нім. Judenrat — «єврейська рада») — єврейський адміністративний орган, створений у кожному єврейському гетті на окупованих нацистами територіях.

Літературно-художнє видання

ВИННИЧУК
Юрій Павлович
ТАНГО СМЕРТІ

Роман

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Комп'ютерна верстка: *С. І. Удалов*
Коректор *А. М. Гоначенко*

Підписано до друку 20.08.12. Формат 70x108 ^{1/32}.
Умов. друк. арк. 16,80. Обік.-вид. арк. 18,64.
Тираж 3000 прим. Замовлення № 2-370.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет-магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО» ВИ МОЖЕТЕ ПРИДБАТИ:

склад-магазин у м. Києві
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

відділ роботи з роздрібною торгівлею
м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 706-25-13
e-mail: market@folio.com.ua

Книга поштою
Книжковий клуб «Фоліо»
м. Харків, 61052, а/с 46
(057) 715-61-19 з 9.00 до 18.00
e-mail: club@folio.com.ua
Висилається
безкоштовний каталог.

гуртова торгівля:

ТОВ «Аргумент-Принт»
61005, м. Харків,
пл. Повстання, 7/8
(057) 7149-173, 7149-386
e-mail: topman2@argprint.com.ua,
info@argprint.com.ua

ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, м. Харків, вул. Чубаря, 11
(057) 700-44-29
e-mail: foliosp@kharkov.ukrpack.net
www.folio.com.ua

представництво в Києві
м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 279-25-48
e-mail: foliokiev@kv.ukrtel.net

ВИДАВНИЦТВО «ФОЛІО» В ІНТЕРНЕТІ

Інтернет-магазин «Фоліо»:
www.bookpost.com.ua

**Видавництво «Фоліо» —
сторінка на Facebook**
**«Facebook-магазин Фоліо» (перехід зі
сторінки видавництва «Фоліо» на Facebook)**
Сторінка видавництва «Фоліо»

на LiveJournal
www.folioua.livejournal.com

**Сайт подарункових ексклюзивних книг
«Фоліо»**
www.elitbooks.com.ua

МАГАЗИНИ ВИДАВНИЦТВА «ФОЛІО»

м. Київ
«Книги Фоліо»
магазин-склад
вул. Трьохсвятительська, 4
(044) 278-82-64
«Книгарня #1»
пр. Московський, 10
(біля виходу М Петрівка)
Книжковий ринок «Петрівка»
Центральний ряд, місце 25

м. Львів
«Книги Фоліо»
вул. Коперніка, 3, (032) 244-55-17

м. Харків
Книжковий ринок «Райский уголок»
6-й ряд, місце 4

Юрій Винничук (нар. 1952 р.) — відомий український письменник, поет, драматург, літературний діяч. Живе і працює у Львові. У видавництві «Фоліо» 2012 року вийшов друком його роман російською «Весенние игры в осенних садах».

Манеру Юрія Винничука можна миттєво упізнати, настільки вона відрізняється від усього, що для нас звичне у нашій літературі. Але манера письма у цьому романі — це також і новий Винничук із захоплюючим сюжетом, в якому є і пошуки давнього манускрипту, і таємниця «Танґа смерті», яке виконували в'язні Янівського концтабору у Львові. Це книга, яку мовби не читаєш, а живеш у ній.

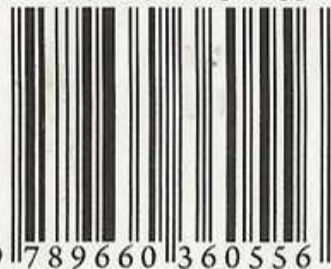
Андрій Любка: «Отримавши змогу стати першим читачем роману „Танґо смерті” в рукописі, мушу визнати, що з його появою маємо тепер українського Умберто Еко та ще й з нотками Борхеса. Вплести в тканину твору і трагізм, і гумор, і любовну та детективну інтригу, і цілі сторінки енциклопедичних знань та переказів, описати довоєнний Львів так живо, так смачно — для цього треба було оволодіти неабиякою майстерністю і неабиякими знаннями. Українцям текст у такому історичному світлі давно був потрібен».

ЩОTM
СМОТРЕТЬ СЛУШАТЬ ЧИТАТЬ

ТВОЄ
МІСТО
ТВОЄ ТЕЛЕБАЧЕННЯ

ISBN 978-966-03-6055-6

9 789660 360556

ЕКСПЕРТ
УКРАЇНСЬКИЙ БІЗНЕС-ЖУРНАЛ

Книга.UA
літературна телепрограма (www.1tv.ua)

ДРУГ
ЧИТАЧА

molode
radio
molode.com.ua